756541

OKOS GAZDA,

VAGY

GAZDASÁGI TUDOMÁNY.

KÉRDÉSEKBEN ÉS FELELETEKBEN

KÉT TOLDALÉKKAL

I. A' MARHA-ORVOSLÁSRÓL.

ÉS

II. ERKÖLTSI TÖRTÉNETEKET

MAGÁBAN FOGLALÓ

OLVASÓ KÖNYVVEL.

A' ALSÓBB ÉS FALUSI OSKOLÁK

SZÁMÁRA, 'S A' T.

A' MAGYAR ORSZÁGI KÖRNYÜLÁLLÁSOKHOZ

ALKALMAZTATVA.

SZERZETTE

BALÁSHÁZY JÁNOS,

ZEMPLÉNY VÁRM. TÁBLABIRÁJA, 'S A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' RENDES TAGJA.

MÁSODIK KIADÁS.

PESTEN, 1833.

PETRÓZAI TRATTNER ÉS KÁROLYI TULAJDONA.

KÖLTSÉGI KÖNYVTÁR DEBRECEN

Majores nostri — — virum bonum cum laudabant, ita laudabant, bonum agricolam bonumque colonum. Amplissime laudari existimabatur, qui ita laudabatur.

Cato de re rustica.

Az az;

A' mi eleink, midőn a' derék férfit meg akarták ditsérni, azt mondották rólla, hogy jó földmives és munkás (szóval jó gazda.) Legnagyobb ditséretnek tartatott, a' ki igy ditsértetett.

NEMZETI KÖNYVTÁRI KÖZPONTOL NEM ADHATÓ EL! A D.

FELSÉGES CSÁSZÁRI MAGYAR ÉS CSEH ORSZÁGI KIRÁLYI ÖRÖKÖS ÉS AUSTRIAI FŐ HERTZEG.

JÓSEF ANTAL ÚRNAK,

AZ ARANY GYAPJAS REND, 'S A' SZ. ISTVÁN APOSTOLI MAGYAR KIRÁLY, ÉS A' BRAZILIAI CSÁSZÁRI DÉLI KERESZT JELES RENDEK' NAGY KERESZTES VITÉZÉNEK, MAGYAR ORSZÁG NÁDOR-ISPÁNJÁNAK,'S KIRÁLYI HELYTARTÓJÁNAK, FŐ KAPITÁNJÁNAK, A' JÁSZOK ÉS KÚNOK GRÓFJÁNAK ÉS BIRÁJÁNAK. CS. K. FELDMARSCHALNAK, A' 2-ik ÉS 12ik HUSZÁR EZERED' TULAJDONOSÁNAK, PEST PILIS ÉS SÓLT TÖRVÉNYESEN EGYGYESÜLT VÁRMEGYÉK FŐ ISPÁNJÁNAK, A' N. MÉLTÓS. MAGYAR KIRÁLYI HELYTARTÓ TANÁTS ÉS A' N. MÉLTÓS. HÉTSZEMÉLYŰ FŐ TÖRVÉNYSZÉK ELÖLÜLŐJÉNEK, 'S A' T.

EGYSZERSMIND

A' SZELID GAZDASÁGBELI SZORGALOM' ÉS MINDEN POLGÁRI VIRTUSOK' HATALMAS PÁRTFOGÓJÁNAK.

LEGMÉLYEBB HÓDOLÁSSAL ÉS TISZTELETTEL AJÁLNJA

A' Szerző.

Előszó az érettebb Olvasóhoz.

A' ki azt állítja, nemzetünknek a' nagyobb 's józanabb felvilágosodásra 's pallérozódásra nints szüksége, hazájának legnagyobb ellensége; mert midőn maga annak előmenetelére semmitsem tesz, egyszersmind másokatis, kik tőle függenek, akadályoztat a' közjó gyarapításában. A' hol a' pallérozódásból országos bajok 's rendülések eredtek 's történtek, ott a' pallérozódásnak biztos utját eltévesztették, t. i. a' valódi ösztönök helyett a' kielégithetetlen képzelődési fenhéjázás ébresztetett fel: — ezt pedig igaz pallérozódásnak mondani nem lehet, hanem hamisnak. A' valódi pallérozódás 's felvilágosodás a' jó erköltsi kifejtődzésben, életrevalóságban, és főképen a' polgári kötelességeknek tellyesítésében áll. Azon felvilágosodás, melly a' munkásságot ébreszti, leginkább eszközli a' fentebb érintetteket. Azon ember, ki a' munkásságot szereti, 's gazdaságos dolgait valódian érti, értelmessége által is ösztönöztetik jót tenni 's hasznos polgár és megelégedett ember, ha egyébb természeti gyengeségei nintsenek, midőn egy másik az illyenekhez nem értő megveti a' hasznot 's kellemeket adó tárgyakat, 's tulajdon lelki és testi lételét allyasító módon él, 's tsupán a' szükségnek sanyarú kénszerítései tartják zabolán bárdolatlanabb indulatait, és a' törvény hatalma. Az illy ember panaszokra fakad, nyughatatlan 's megelégedetlen akkor is, midőn környülményeihez képest nagyobb szükségek érzése nélkül józan munkássága által kellemekkel élhetne. Következik tehát ezekből, hogy a' nem eltévesztett de igaz felvilágosodást gyarapítani annyit tesz, mint az országok valódi erejét, nyugodalmát, 's boldogságát sikeresíteni. Mindenek felett az anyaföldnek felvilágosodott móddal való mivelését tartom annak, melly a' fentebb érintett jóknak eszközlésére nagy mértékben vezérel, 's ez, országunkban nem áll azon a' polczon, hol annak állania kellene, 's hiszem azt is, hogy a' szükséges esmereteknek a' nevelés utján való el terjesztése a' leg jobb

mód, melly a' boldog czélhoz vezet. Illy esméreteket magába foglaló alkalmatos oskolai könyvnek hijjával lévén, én e' fogyatkozást kipótolni törekedtem. Fogadjátok tehát baráti a' közjónak ezen kis munkámat úgy: mint buzgó hazafiui indulatomnak zálogát, 's védelmezzétek azon háládatlanoktól, kik elömeneteleiket ditsőssségesen uralkodó Királyainak által virágzásra hozott, 's derék hazafiak által is gyarapított tudományos intézeteknek köszönhetvén állitják még is, hogy a' józan ismereteknek terjesztésére nints szükség; — mert valóban illyen szörnyetegek hazánk kebelében is fájdalom! találtatnak. Nem foglal ez a' kis könyv magában fényüzésre vezérlő ingereket, hanem jó erköltsöt, munkásságot, szóval bóldogságot árasztó ismereteket. Irtam pedig ezt olly tzéllal, hogy valamint a' kunyhókban 's kissebb házakban lakók, úgy a' palotákat birók gyermekei is hasznát vehessék. Mert hidjétek el! a' gazdasági tudomány olly nemes, olly fontos, hogy abban gyakoroltnak lenni senkinek disztelenségére nem válik, 's abban való jártasságra a' Királyok is érzékenyen törekednek, 's gyakran olly kezekbe látjuk a' földmivesi szerszámot, mellyeket uralkodói pálcza viselésre magasztalt az Isteni gondviselés. Igyekeztem egyszerűen irni, hogy minden érthesse, 's ha a' szőrszálhasogató azt fogja mondani, ezen tudományban foglalt ismeretek már nem újak, 's már mások munkáiban is látta ezeket, azt felelem neki, hogy a' gazdasági tudományról eredeti munkát többé irni nem lehet, csak a' rend, az előadás lehetnek eredetiek, és némelly észrevételek, mellyekkel azt a' szerző gyarapithatja. Az egész szülöttje a' közjó iránt viseltető 's buzgó indulatimnak, hazafiuságomnak, csekély olvasottságomnak, gyenge belátásaimnak és némelly eredeti ismereteimnek. Háládatlan lennék azonban, ha szivesen el nem ismerném, hogy különösen a' gazdasági tudománybeli ismereteimet némelly eredeti felfedezésimen kivül, nagy részben amaz elhunyt nagy polgár Gróf Festetits György intézetének, és a' német literaturának köszönhetem.

A' Tanítókhoz 's Olvasókhoz intézett utasítás.

Ez a' kis munka két részből áll, az első szóll a' gazdasági tudományról, melly leginkább a' könyvnélkűl való tanulásra vagyon intézve. A' második részben marha orvoslási ismeretek foglaltatnak, és erköltsi történetek. Ez olvasó könyv gyanánt szolgál olly véggel, hogy az olvasó a' házi állatok némelly nevezetesebb nyavalyáit orvosolni tudhassa, az erköltsi történetekből pedig a' serdülő ifjú jó erköltsöt, munkássági ösztönt, 's emberséget szívjon be.

A' gazdasági tudomány kérdésekbe 's feleletekbe vagyon foglalva, mellyek között sokak két három sorosok, 's ritkábbak a' hosszú feleletek, 's így ha naponként csak egy feleletet tanul is meg a' gyermek, esztendőnél hamarább keresztül megy az egészen. A' tsillagok alatt lévő jegyzetek a' tanítók számára tétettek, hogy szélesebben is magyarázhassák a' tárgyakat, és azért is, hogy a' tanúló egykor felnevekedvén, ezen könyvben bővebb utasításokat találhasson, valamint azok is, kik ezt olvasás kedvéért szerzik meg magoknak. Lehúzván a' jegyzeteket, kérdéseket, olvasó könyvetskét 's a' t. magok a' feleletek három vagy hat ivnél többet nem fognak tenni, 's így nem lesznek a' gyengébb elméket terhelők.

Különösen figyelmetesekké teszem a' tanítókat arra, hogy soha se adják ki a' leczkét tanitványaiknak addig, míg elébb el nem olvasták 's meg nem magyarázták a' jövő oskolai órán mondandó feleleteket, és soha se kivánják azt tanitványaiktól, hogy a' könyv szavaival éljenek, hanem mondják a' magok kifejezé-

sekkel, 's egy felelet elleczkézése alkalmával tegyen a' tanító több kérdéseket. Ha részenkint mondja is a gyermek leczkéjét, többet ér, mint a' szájaskodás, mert amúgy érti a' dolgot, így nem. Továbbá igyekezzenek a' tanítók a' gyermekeket különösen a' gyümölcs fák ültetésében, oltásában 's a' t. cselekvőleg is gyakorolni, mellyet a' tanítók kertjeikben véghez vihetnek, sőt a' földes-uraságok kertjeikben is meg fordulhatnak gyakorlás végett.

Igyekezzen magát a' tanító úgy viselni, hogy tanitványai ne csak félelemmel, de bizodalommal és szeretettel is viseltessenek iránta, mellyet sem durva keménységgel, sem nagy lágysággal nem lehet eszközölni, hanem úgy, ha a' közép úton járnak.

Ezen könyv foglalatját olly gyermekeknek kell tanítani, kik már egy esztendeig járván az oskolába olvasni jól tudnak, 's már más csekélyebbeket tanultak is könyv nélkül. Ha a' kilencz 's tiz 's a' t. esztendős gyermekek a' grammaticai száraz regulákat meg tanulhatják 's a' t.; úgy vélem, ezeket, mellyek itt foglaltatnak, és gyönyörködtetőbbek, érthetőbbek, inkább felfoghatják. Törekedtem arra is, hogy a' fösvény se sajnálja krajczárait e' kis könyvért, 's a' szegény se tartsa tehernek ha ezt magának, vagy gyermekének megszerezni kivánja.

Bévezetés.

Kérdes. Mit foglal magában a' gazdasági tudomány széles értelemben véve?

Felelet. Minden ismereteket, mellyek a' házi és mezei gazdaságot érdeklik, különösen pedig a' földnek czélarányos mivelését; a' hasznos plántáknak termesztését, a' házi állatoknak tenyésztését, 's az egész gazdaságból háramló jövedelmeknek minél nagyobb mértékben való eszközlését, és a' jövedelemnek okos használását.

K. Hány fő részekre oszlik a' gazdaságitudomány?

F. Hat fő részekre: az első szóll a' földisméretről, a' 2dik a' földmivelésről, a' 3dik a' hasznos plánták termesztéséről, a' 4dik a' földmivelésbeli rendszerekről, az 5dik a' házi állatok tenyésztéséről, a' 6dik a' jövedelmekkel való gazdálkodásról. *)

*) Jegyzés. A' földmivelésbeli rendszerekről értekezni, a' földmivelésről szólló szakaszban illett volna; de mivel ebben való jártasság a' plánta termesztési ismereteket is meg kivánja, azért adatik ezen helyen elő.

Iső SZAKASZ.

A' földisméret tudományról (Agronomia.)

1ső Fejezet. A' földnek különbféle nemeiről.

1. §. *Közönséges észrevételek a' földisméret tudományról.*

K. Mit nevezünk ez alatt földisméret?

F. Azon tudományt, melly a' különbféle földnemeknek természeti tulajdonságait és állató részeit megismérteti, és a' birálás alá vett földbetsének megitélhetését a' helybeli környülállásokhoz képest is tanitja.

K. Hányféle földnemek találtatnak öszveséggel?

F. A' természet vi'sgálók kilentz földnemeket fedeztek fel; azonban csupán három eredeti földnemek fordulnak elő a' földmivelésnél; mert a' többiek nagy területeket nem formálnak 's csak kissebb helyeken találtatnak. Az emlitett három eredti' földnemek e' következendők u. m. a' mészföld, agyag, és a' kova vagyis homok föld.

2. §. *A' Mészföldről.*

K. Millyen a' mészföld és hányféle?

F. A' mészföld a' maga tisztaságában fejér porforma. Ritkán találtatik tisztán magában, hanem többnyire más nemű földekkel vegyülve, 's ezen különbféle vegyültséghez képest különböző nevezeteket is kap, u. m. ha egy harmada vagy fele mész a' földnek, márgának neveztetik, melly ismét állató részeihez képest vagy homokos márgának, vagy ha sok benne az agyag rész, agyagos márga földneh neveztetik *)

*) Vagyon ollyan márga is, melly kő formn, midőn ki ásatik, de a' levegőre kitétetvén idővel porrá omlik, ez márgakőnek vagy kőpornak neveztetik. Szinére nézve a' márga fejér vagy fejéres sárga, hamu színű is vagyon. A' gipsz és kréta nagyobbára színte mészföldből állanak. Vagyon e' mész valamelly földben, úgy lehet megismérni, ha savanyúságot öntünk reá, mert ekkor forr és habot ver, p. o. választóvizet.

K. Mitsoda tulajdonságai vagynak a' mészföldnek 's előszámlált fajtáinak.

F. Nem ollyan öszvetartók mint az agyag, hanem porhanyók úgy annyira, hogy ha rögesen szántódnak is fel, nem csak a' téli deres idők oszlalják meg rögeiket, hanem a' nyári esők is porhanyóvá teszik. Továbbá a' vizet 's levegőbe lévő nedvességeket könnyen magokba szivják, mind az által meleg természetűek. *)

*) Egyébiránt a' mészföld hivesebb és nedvesebb természetü a' homoknál, bizonyítja ezt az, hogy a' homok dombokon hamarább kiégnek a füvek mint a' márga és kréta dombokon; azon föld, mellyben egy kevés mész is vagyon, termékenyebb annál, melly annak hijával van. Tulajdonsága továbbá a' mészföldnek, hogy a' televényt és trágyát hamar feloldozza, és a' plánták gyökerei által való felszívhatásra alkalmatossá teszi. Innen ered, hogy a' megkövérített mész földekben a' plánták igen buján nőnek, de annál hamarabb megis soványodnak, 's gyakortai trágyázást kivánnak. Úgy színte tulajdonok az is, ha a' sürü hideg kevésbé termékeny földek, márgával, gipszel, krétával meg hordatnak, azt termékenységre ingerlik. Találtatik a' márga gipsz 's a' t. némelly hegyekben és sok helyütt a' termő föld rétegje alatt is igen nagy mértékben, 's víz mosások árkainak mentiben színte gyakran észre lehet jelenléttét venni.

3. §. *Az agyag földről.*

K. Millyen tulajdonságú az agyag föld?

F. Jó és kövér tapintatú, nedves állapotjában nehezen melegszik a' napmelegétől 's a' be vett meleget hamar elereszti. A' tűzben meg keményedik és égetett kővé vagy is cseréppé válik. A' tiszta agyag föld a' vizet nehezen veszi magába de sokáig meg tartja azt, és eltelvén nedvességgel a' többi vizet magán által nem ereszti, hanem fel tartóztatja. Mind ezek a' plánták növésére rosz befolyást okozván a' tiszta agyag terméketlen. Azonba ha az agyag földnek más földnemekkel illő vegyülete

van, ekkor termékeny, 's mind azon kövér földek, mellyekben a' plánták vigan tenyésznek, agyag részekkel is birnak.

K. Hányféle fajtái vagynak az agyag földnek?

F. Sok félék. Minden föld, ha nagyobb része agyagból áll, az agyagföld osztállyába tartozik; de más nevezetet kap, p. o. ha az agyagföldben sok apró kövek vagynak, követses agyag földnek neveztetik. Ha bőven van az agyagban homok, mellynél fogva porhanyóvá válik, korpa földnek hivatik. Ha az agyagba mérsékelve vagyon homok és fövény, ekkor tégla agyagnak mondatik (mert illyen földből legjobb téglát égetni), ha az agyagban csak igen keves homok vagyon, mellý esetben az ragadós, nyiroknak neveztetik. Hogyha pedig az agyag bőven vagyon televénnyel vegyűlve, mellytől fekete szint vészen, fekete nyiroknak neveztetik. Ha az agyagban sok vastag fövény van, fövenyes nyiroknak mondatik. Hogy ha pedig az illy nyiroknak veresses szine vagyon, vasas nyiroknak hivattik, mivel a' veresses szin a' földben lévő vas részeknek jelenlétet mutatja.

4. §. *A' homok vagy kovaföldről.*

K. Millyen a' homok vagy kovaföld?

F. A' homok föld áll igen parányira széllyel omlott kova kövecskékből, mellyet mi homoknak hivunk.

K. Mitsoda tulajdonságai vagynak?

F. A' homok a' maga tisztaságában semmi öszve tartósággal nem birván, a' plántak termésére egészen alkalmatlan, 's ezen állapotjában futó vagy repülő homoknak neveztetik. De ha agyag vagy homok, vagy mész földel 's a' t. van vegyülve, ahoz képest amint az inkább öszvetart, nagyobb termő erővel bir. Egyébbiránt a' homokos föld száraz és meleg természetű, a' vizet magán könnyen által bocsátja, de minthogy ritka szerkeztetésű, az éjjeli harmat, köd 's tsekéllyebb essők nedvességeit könnyen be szívja, 's ezen tulajdonságai okozzák, hogy a' homokos föld mind az igen nedves, mind a' száraz esztendőkben meglehetős termékenységgel bir. *)

*) A' homok földis állató részeihez képest különbféle nevezetet kap. Minden föld, mellynek nagyobb része homok, a' homok föld osztállyába tartozik. Azon föld, melly homokból és kavacsból áll, sovány kavacs földnek neveztetik. Hogy ha a' homok annyi agyaggal van vegyülve, hogy azt a' szél el nem hordja, 's nedves állapotjában markunkba öszveszorítván nem omlik széllyel csekéllyebb illetésű mozdítás közben, rosz földnek hivattatik; mivel más kövérebb veteményt nem terem, csak soványabbat. Ha a' homok bőven van televénnyel vegyülve, mellytől fekete szine vagyon, fekete homok földnek hivatik.

5. §. *A' televényről (humus.)*

K. Az elő számlált földfajokon kivül vagyon e' még valami földfaj, melly vagy történet vagy szorgalom által formálodik?

F. Igen is vagyon t. i. a' televény, mellyet némellyek plánta földnek neveznek. *)

*) Ezen nevezettel televény Bihar 's Szathmár Vármegyék vidékin élnek. Az említett vidékeken lakó magyarok az igen kövér fekete földet, mellyben sok plántai 's állati részek rothadva találtatnak, televényes földnek nevezik, 's így magában a' plántai 's állati részekből előállott földet televénynek lehet nevezni, 's méltó hogy ezen kevésbé ismért eredeti szó elterjedjen.

K. Hogy formálódott és formálódik a' televény?

F. A' televény történetből öszve rothadt plántai és állati részekből is formálódik. Lehet ezt szorgalommal is elő állitani t. i. ha a' plántákat vagy állati ganajt, 's magoknak az állatoknak is holt testét rakásra hordják, 's ezek öszve rothadván idő jártával földé válnak.

K. Mitsoda tulajdonságai vagynak a' televénynek?

F. Ha a' televény tisztán vagyon más eredeti földek vegyülete nélkül, a' tűzben meg ég. Színére nézve fekete 's egészen tápláló részekből áll, mellyeket a' plánták gyökerei időjártával megemésztenek. Sok vizet beszív magába 's attól felduzzad, és lassan szikkal. Továbbá porhanyó és a' levegőben lévő tápláló részeket is leghirtelenebben fel fogja. Igen hamar melegszik a' nap melegétől, de azt hamar elereszti. Csupán a' földnek felső részén találtatik. *)

*) Mennél több televény vagyon a' fellyebb előszámlált eredeti földnemekkel vegyülve, annál termékenyebbek azok. Egyébbiránt az állati részekből formálódott televény több tápláló részekkel bir, és tovább tart sikere, mint a' plántai televényé.

6. §. *A' termő és hólt földekről.*

K. Mit nevezünk termő, mit holt földnek?

F. Termőföldnek nevezzük a' földnek felső szinét, meddig az a' levegői tápláló részekkel el telve 's az öszve rothadt gyökerek és plánták által meg kövéredve vagyon. Ezen kövérebb földrétegen alól fekvő föld, melly táplálő részek hijjával vogyon, hólt földnek neveztetik *)

*) Termő föld Dammerde.

K. Vallyon a' holt földet lehet e' termékennyé tenni?

F. A' holt föld mind addig mig az a' levegői tapláló részekkel el nem telik, alkalmatlan a' plánta termésre; de ha huzamosabb idő alatt a' levegői tápláló részeknek be szivhatására ki tétetik, 's azokkal megtelik, termő erőre kap. Szükséges azonban az illy földön trágyázás által is segiteni.

7. §. *A' földfajoknak érczes és sós részeiről.*

K. Az elő számlált állató részeken kivül birnak e' még a' földek más állató részekkel is?

F. Igen is u. m. érczes és sós részekkel vagynak vegyülve, nevezetesen vas igen kis mértékben és só is találtatik minden föld-

ben, 's hogy ha ezek nagyobb mértékben vagynak jelen, a' földet meg terméketlenitik; igy p. o. a' széksóval eltelt föld silányon termi a' plántákat sőt legelőnek is igen kopár de nagyon egészséges *)

*) Az illyen szerfelett érczes és sós földeket csak trágyázás által lehet termésre birni, vagy úgy ha jó fajtáju földekkel megföldeltetnek az illyen föld területek, de hamar kisoványodnak.

2dik Fejezet. Észrevételek azon tárgyakról, mellyek a' földnek becsét nevelik az éghajlatra (Clima) a' termőföldágyára, a' fekvésre, és a' termő földrétegnek tulajdonságaira nézve.

8. §. *Az éghajlat befolyásairól a' földbecsére nézve.*

K. Mit értünk ez alatt éghajlat?

F. Értjük ez alatt valamelly vidéknek tulajdon idő járását, az esztendőnek különböző részeiben uralkodó tartósságát, a' melegnek, essőzésnek és az égi háborúknak ritkábban vagy gyakrabban való történését.

K. Az éghajlatnak különbféleségei mitől függenek?

F. Leginkább függenek a' vidékeknek délhez közelebb vagy távolabb való léttétől, továbbá lapályosabb vagy hegyesebb, 's a' tengerekhez, nagy folyóvizekhez közelebb vagy távolabb való fekvésétől. Mennél inkább fekszik valamelly földterület délnek, annál inkább meleg az; mennél magasabban fekszik valamely folyó viznek vagy a' tengernek szinén felyűl a' föld, annál hidegebb ott a' levegő mérséklete. A' nagy lapályokon a' szelek szoktak igen uralkodni és az aszálytól is sokat szenyvednek. A' hegyes vidékek kevésbé háborgattatnak szelek által, 's inkább essővel bővölködnek. A' völgyek melegebbek mint a' szomszéd róna föld. A' tenger parti és sok folyó vizek 's posványok közt fekvő vidékek éghajlata nedvesebb és melegebb mint a' távolabb fekvőké.

K. Mennél nagyobb tehát a' földbetse az éghajlatra nézve?

F. Mennél kedvezőbbek az éghajlat tulajdonságai a' hasznos plánták termesztésére.

K. Az éghajlatnak tulajdonságaihoz képest vagyon e' egyik földnemnek a' másik felett elsősége?

F. Igen is. A' meleg éghajlat alatt a' sűrű agyagos földek termékenyebbek, 's ugyan ezek a' nedvesebb és hideg éghajlat alatt terméketlenebbek, 's igy kissebb becsűek. A' hideg vagy nedves éghajlat alatt a' meleg ritka természetű homok és meszesföldek becsesebbek.

9. §. *A' termőföld ágyáról.*

K. Mit nevezünk termőföld ágyának?

F. Azon földet, melly a' termőföld rétege alatt fekszik.

K. Vagyon e' a' földágynak a' felette fekvő földjóságára és igy becsére jó vagy rosz befolyása?

F. Igen is vagyon. Ha igen sürű a' földágy vagy kösziklás, essős esztendőkben a' szerfelett sok vizet be nem ereszti a' föld mélyébe, 's ez által a' plántáknak rothadnak. Ha igen ritka szerkeztetésű a' földágy, minden nedvesség le szivárog azonnal, a' trágyás 'siros nedvességek is, 's az illy föld hamar el soványodik. Legjobb azon földágy, melly sem nem igen öszve tartó, sem nem igen ritka szerkeztetésü. Neveli a' ritka homok földbecsit, ha agyag az ágya, és viszont az agyag földét, ha homokos ágya vagyon, mert a' mély szántás által amazt az agyaggal sürübbé, ezt a' homokkal ritkábbá lehet vegyiteni.

10. §. *A' fekvés befolyásaikról.*

K. Vagyon e' a' földfekvésének befolyása a' földbecsére nézve?

F. Igen is vagyon, és a' fekvést háromféle tekintetbe kell venni n. m. 1ször az ő lapályos vagy lejtős voltára nézve, 2szor azon tárgyakra nézve, mellyek a' visgálat alatt lévő földnek szomszédságában feküsznek. 3szor az ő közelebbi vagy távolabbi fekvésére nézve a' gazdaság közép pontjához, és azon helyekhez, ahol a' termesztmények el szoktak árultatni.

K. Mit értünk a' lapályos és mit a' lejtős vagy hajlott fekvés alatt, mitsoda észrevételeket lehet ezekre nézve tenni?

F. Lapályos fekvésü a' föld, ha róla a' viz semerre sem folyhat le, lejtős a' föld fekvése, ha róla a' viz lefolyhat. Ha agyagos a' föld, nevekedik betse, ha fekvése lejtös; mert ez által a' felesleg való nedvességektől könnyen szabadulhat. A' ritka természetü több nedvességet kivánó földnek pedig a' lapályos fekvés neveli becsit. Azon vidékeken, mellyeknek igen meleg éghajlatjok vagyon, az éjszak felé hajló földek termékenyebbek mint a' délfelé hajlók, kivált ha a' föld ritka és meleg természetü. A' hideg éghajlatu vidékeken a' délfelé hajlók termékenyebbek, a' hideg éjszaki oldalak pedig csak erdőknek és legelőknek használtathatnak. Ha meredek a' fekvés, illy esetekben a' ritka föld haszon vehetetlen, de ha sürü a' föld, mérséklett termékenységre lehet még is birni.

K. Vagyon e' a' földbetsére nézve a' szomszédban fekvő tárgyaknak be folyása?

F. Igen is vagyon p. o. az igen magos hegyek, mellyek nagy részében az esztendőnek hóval borittatnak meghidegitik a' vidék éghajlatját, 's a' mennyiben néha nyárban is, ősszel pedig mindég korán fedetnek be hóval, ez által időnapelőtt dereket okoznak, mellyek a' gyenge plántákat semmivé teszik. Az illy vidékek földjei a' jobb fekvésüekéhez képest csekély értékücek. Hogy ha pedig a' magas hegyek távol feküsznek a' visgálat alatt lévő vidékhez, akkor a' nagy szeleket megakadályoztatják, 's a' szüksé-

ges melegséget gyarrapítják. A' nagy erdők szomszédságában hidegebb a' levegő, 's nagy harmatok uralkodnak, itt a' ritka 's meleg természetü föld becsesebb. A' ritka erdejü 's erdőtlen vidékek szárazabb ég hajlatúak lévén, illy helyeken a' sürü föld becsesebb. A' posványok, nagy folyó vizek 's tengerek közt fekvő vidékek nedvesebb éghajlatúk lévén, az illy helyeken a' ritkásabb föld becsesebb.

K. Vagyon e' a' földek fekvésének az ő becsükre befolyása mégmás tekinteteket felvéve is?

F. Vagyon. p. o. sokkal becsesebbek azon földek, mellyek a' majorokhoz közelebb feküsznek, mint azok mellyek távol vagynak mert kevesebb fuvarral jár azoknak mivelések. Továbbá sokkal becsesebbek azon majorságbeli földek, mellyek egy tagban vagynak, és azokat a' birtokos másoknak ki rekesztésével tetszése szerint használhatja, mint azok, mellyek az egész határban elszórva feküsznek, és a' közös legelés által nem csak a' terméseknek bátorságos használásában gyakrabban háborittatik a' birtokos, de nagy részét földjének kíntelen ugarban is hevertetni. Neveli a' földek becsét a' vidék állapotja is; ha p. o. könnyen 's olcson lehet napszámosokat kapni munka idején, és közel vagyon a' piacz, hol a' termesztményeket jó áron és könnyen el lehet adni.

11. §. *A' termő föld állapotjáról a' földbetsére nézve.*

K. Nem függ é a' földnek becse a' termőföld mélységétől vagy csekélységétől?

F. Igen is függ. Mennél vastagabb vagy is mélyebb a' földnek termő erővel biró felső szine, mellyet termő földnek nevezünk, annál becsesebb az, mert több eledelt találnak abban a' plánták gyökerei. *)

*) Azoa termőföld réteget, melly csak 4 vagy 6 hüvelyknyi mélységü csekélynek, a' melly pedig 6 hüvelyktől 12dig mély, középszerünek, a' melly pedig 12 hüvelyknyinél is vastagabb, mélynek mondjuk.

K. Vagyon e' a' termőföld mélységére vagy csekélységére a' föld fekvésének befolyása?

F. Vagyon, a' meredek helyeken a' le rohanó vizek a' hegyláb felé viszik magokkal a' termőföldet 's a' völgyekbe. Innen ered, hogy a' hegyek allya felé mindég vastagabb a' termőföld mint a' teteje felé; a' völgyekbe pedig hol az iszap öszve gyül legmélyebb. Továbbá mélyebb szokott lenni a' termő föld azon helyeken, mellyek víz alatt voltak, de a' mellyekről a' viz árok húzás által lecsapoltatik. Lehet a' termőföld mélységét úgy is eszközölni, ha mélyen fel ásatik a' föld, 's vagy trágyával vagy televénnyel öszve kevertetik.

K. Nintsen e' befolyása a' termőföldben találtató köveknek az ő becsére?

F. Igen is vagyon; mert a' kövek igen megritkitják a' földet és mivel hirtelen át melegednek, a' plánták abban kivált száraz esztendőben igen sinlenek. A' nagyobb kövek ugyan hivességet adnak mélyen lehatván a' földbe, 's igy a' nap sugárai kevessebbé melegítik által. De az illyen nagyobb kövek viszont a' jobb mivelhetést gátollyák, 's igy a' mint egy részről használnak más részről ártalmasok. *)

*) A' kövek tsak azon esetben termékenyitik a' földet, ha hidegebb az éghajlat, 's a' föld is hideg természetü és sürü, itt tehát terméketlenebb a' követlen tiszta föld, 's kevesebbet is ér, 's az illy helyeken fekvő sürü föld megjavul, ha apróbb kő darabokkal mérsékelve meghordatik.

II. Szakasz.

A' földmivelésről (agricultura.)

1ső Fejezet. A' vadföldnek megtelekesitéséről.

H. Mit értünk ez alatt földmivelés?

F. Értjük a' földnek munka által való elkészitését, hogy abban a' hasznos plánták mennél gazdagabban teremhessenek.

12. §. *A' megtelekesitésről.*

K. Mit hivunk vadföldnek, és mit értünk annak megtelekesitése alatt?

F. Azon földet, mellyet szántani, ásni, szóval mivelni nem lehet a' rajta lévő fák, bokrok, kősziklák, tavak, 's futó homok miatt, vadföldnek hivjuk; hogy ha pedig a' mivelést hátráltató akadályok munka által elhárittatnak, 's a' föld már szántás vetés által használtathatik, vagy legelőnek, erdőnek, ezt a' föld megtelekesitésének nevezzük.

K: Minekelőtte valaki a' vadföldnek megtelekesitéséhez fogna, mit szükséges nekie gondolóra venni?

F. Azt, hogy azon költség, melly a' vad földnek telekesitésére fordittatik, a' bejövő haszonból meg téritthethetik é? ha jutalom biztat, dicséretes az iparkodás; káros akkor, ha a' költség meg nem téritthethetik.

1. §. *Az erdős 's bokros helyek telekesitéséről.*

K. Melly esetben lehet hasznos az erdős és bokros helyeket mivelésre készitteni, 's miképen történik?

F. Ha az erdők igen böven vagynak, és a' fának kevés becse vagyon, a' szántó földnek, réteknek 's legelőknek pedig nagy hasznát lehet venni, hasznos lehet az erdők és bokros helyek jó földü részeinek illy czélokra való fordittása. Törté-

nik pedig ez úgy, ha a' fák 's bokrok ki vágattatnak, 's törsökei' gyökerei irtókapákkal ki irtatnak. *)

*) Az írtásra legalkalmatosabb idő lenne a' nyár, mert ekkor az írtott fának a' földben maradhatott gyökerei inkább kiszáradnak, de mivel ekkor sok a' mezei munka, inkább késő ősszel és korán tavasszal munka szünetkor gyakoroltatik.

14. §. *A' kősziklás és köves helyek telekesitéséről.*

K. Mikor hasznos a' kősziklás és köves helyeknek telekesítése, és miként történik?

F. Csupán igen népes vidékeken, vagy pedig azon esetekben, midőn az illy fáradságos munka csak kis helyetskén történik p. o. midőn egy kertnek, szántó földnek vagy szőllőnek közepébe imitt amott rendetlenül fenn álló kősziklák ki feszegettetnek. A' mi hazánkban nem olly szük a' föld, 's nem olly nagy a' népesség, hogy nagy kősziklás területeket kéntelenittetnénk meg földelni 's szántó földekké változtatni. Illy helyeket mi hasznosan kőbányáknak használunk. A' kősziklákat ki hányása vas bunkókkal, ékekkel, tsákányokkal és vaskarókkal történik. A' melly földben nem kősziklák vagynak, hanem mozditható kövek, felásatnak mélyen, 's azokból ásás közben a' kövek ki szedetnek.

15. §. *A' viz miatt nem használható föld telekesitéséről.*

K, Miképen telekesíttetik meg azon föld, melly víz által tétetik hasznavehetetlenné?

F. Ezen földeket különbféle tekintetbe lehet venni 's a' környülállásokhoz kell a' segedelmet is alkalmaztatni p. o. vagy nagy folyóvizek áradásai okozzák a' földnek hasznavehetetlenségét, vagy csekélyebb folyócskáknak 's patakoknak kiáradásai, vagy az álló tavak, vagy a' föld szinének vizenyőssége, mellyett vadviznek nevezünk.

K. A' nagy folyóvizek áradásai által hasznavehetetlenné lett föld miként tétethetik hasznavehetővé?

F. Ha a' határnak egyrészét a' szomszéd nagy folyó vizek áradásai teszik haszonvehetetlenné, egyes emberek sőt egész helységbeli közönségek is ritkán birnak olly erővel, hogy ezen nagyobb munkákat meg tehessék. Illy esetekben tehát szükséges a' vármegyék gyüléseihez folyamodni, 's itt lehet a' segedelmet eszközölni. A' nagy folyók áradásait két féle módon lehet meg zabolászni, vagy úgy hogy a' folyóvizek tekervényes lassú folyását egyenes csatornák ásása által sebes lefolyásra kénszeritjük, vagy úgy, hogy a' kiáradó viz partjain olly széles magos töltések készittetnek, mellyek a' kiöntést meg akadályoztatják.

K. Miképen tétetik hasznavehetővé a' kissebb folyóvizek vagy patakok által hasznavehetetlenné tett föld?

F. Úgy, mint a' nagy folyóvizeknél előadtuk, t. i. a' viznek tekervényes és lassú folyása egyenes csatornák ásása által sebes lefolyásra kénszerittetik, és a' kiáradhatás földtöltésekkel megakadályoztatik. Mivel az illyetén munkák kevesebbe kerülnek, egyes birtokosok által is végre hajthatók, de legkönnyebben eshet meg az úgy, ha azon helységek közönségei, mellyeknek határaiban a' vizek kárt tesznek, közös erővel fognak a' munkához.

K. Miképen tétethetik azon föld hasznavehetővé, mellyet kissebb nagyobb álló tavak fedeznek?

F. Úgy, ha a' tó vize árok által le csapoltatik valamelly közel lévő folyóba. Ha pedig a' tó igen mély és lejjebb fekszik mint a' folyó, ekkor a' bajon segiteni nem lehet, hanem a' tó mint halászó viz, és nádat gyikényt 's a' t. termő vadhely úgy használtatik. Gyakran nagy földterületek azért tavasodnak el, mivel a' hegyekből vagy forrásokból oda gyülő viznek szabad lefolyása nincsen. Ekkor szinte csatornák ásása által háríttatik el a' baj, mellyekben a' széllyel ömleni szokott viz öszveszedődvén, az illy tavas helyekből gazdag fütermő rétek vagy legelők formáltatnak.

K. Lehet é a' vizenyős tavas helyeket más móddal is hasznosokká tenni?

F. Igen is; t. i. úgy, ha erdőkké változtatjuk által, melly úgy történik, hogy eger, füz vagy más vizenyős helyeket szerető fáknak ágaival bé ültettetnek, mellyek fel nevekedvén tüzi fát adnak.

K. Miképen javittatnak meg azon földek, mellyek vadvizesek?

F. Úgy, ha földalatti vagy nyiltárkok által a' viz levezettetik. A' földalatti árok igy készül; a' vadvizes hely közepén két vagy három talpnyi szélességü és harmadféltalpnyi mélységü árok ásatik, azon helyig, a' hol a' viznek lefolyása lehet. Ezen fő árokba pedig keskenyebb oldalos árkok vezettetnek be azon helyekről, a'hol a' vadviz fel szokta magát ütni. Ezen árkok tsomózott vesszőkkel, vagy a' mi sokkal jobb kövekkel annyira töltetnek meg, hogy az árok mélysége csak 8. 9. hüvelynyire maradjon üressen; ezen hizak osztán földel töltetik meg. Az igy meg töltött árkokba lévő vesszők, vagy ritkán álló kövek között a' vadviz leszokott szivárogni, és az árkok felett a' földet bátran lehet szántani. *)

*) Minekellőtte a' veszőkre a' föld reá huzatna, a' kövek 's vesszők szine szalmával apró gallyacskákkal véknyan meghintetik, hogy a' felső hányott föld a' vad vizet vezető hizakokat be ne dugja. A' sürüen huzott nyilt árkok is le szivárogtatják a' vadvizet. A' kissebb helyeken magát kiütő vadviz néha az által is elenyészik, ha a' vad izes helyen kút ásatik. A' körel rakott földalatti árkok örökösön, a' veszszőrel készültek

pedig csak több esstendőkig használtatnak. A' vadvíztől különbözik a' földárja, midőn t. i. a' róna föld annyira eltelik vizzel, hogy azt magába nem szívhatván a' földszínén is csekéllyebb és mélyebb pocsogók állanak elő; ez egymásután következő rendkívül nedves esztendőben történik 's nagy károkat okoz, 's eleit nehéz venni. Talán az illy helyeken lejtősebb helyek felé vagy folyóvizekbe vezetett kanálisok a' földnek vizzel való eltelését mérsékelnék 's menté tehetnék azon vidékeket, mellyek a' földárjától sokat szenyvednek.

16. §. *A' futó homoknak telekesitéséről.*

K. A' futóhomoknak telekesitése miként történik?

F. Ha a' futóhomok nagy területeken tart, nem csak a' homokos hely haszonvehetetlen, de a' szomszédban fekvő jó földis veszedelemben van, mert a' szél reá hordja a' homokot. A' nagy területeken fekvő futóhomok úgy gyepesittetik meg, ha az éjszaki részről, hol a' homok kezdődik, fák ültettetnek p. o. nyír és homoki füzfák. A' beültetett vagy az emlitett fák magvaival be vetett helyeket be kell rakni sürüen gallyakkal, hogy a' homokot a' szél el ne hordja. A' gallyazást osztán időről időre tovább lehet folytatni, 's az ültetéskor, mellyet essős időbe legjobb tenni, széna porral is belehet a' homokot hinteni, az mind addig folytattatik, mig végre az egész hely megbokrosodik 's gyepesedik. *)

*) Hogy ha a' homok igen apró 's könnyen hordja a' szél, a' begallyazott helyeket több helyeken alatsony sövényekkel is szükséges keresztül fogni. Ezek egy részről a' gallyakat tartják, hogy a' szél el nehordhassa, és a' szél erejét is mérséklik.

K. Ha a' futóhomok szomszédságába sürü föld találtatik, nem lehet e' azzal rajta segíteni?

F. Lehet, t. i. úgy, ha a' sürü földben gödrök ásatnak, 's a' kihányt föld a' futó komokra elteríttetik, hogy azt a' szél el ne hordhassa. Ezt is szakaszonként lehet gyakorolni az éjszak oldalról kezdvén a' földelést. *)

*) A' kissebb területű futó homokokat marha fektetés által is meglehet kötni t. i. úgy, ha az illy helyeken a' marha seregeket hálatjuk, 's deleltetjük 's a' t. a' marhák által elhullatott ganéj által a' homok felső szine mintegy bebőrödzik, később pedig füvek 's dudvák nevekednek benne, mellyek a' homokot állandóan megkötik.

K. Azon helyekkel, mellyeken a' homokot meg kötöttük, miként kell később bánni?

F. A' bokrok ültetése gallyazás es széna por által be gyepesittetett homokot eke alá venni nem lehet, mert az felszántódván a' szél ismét elhordaná: hanem folyvást legelőnek vagy erdőnek marad, csupán azon esetben miveltethetik eke által, ha sürü és kötőerővel biró földel igen vastagon meg hordatik. *)

*) Azon homok földeket, mellyek ugyan bevagynak gyepesedve, de könnyen kikezdheti a' szél, a' sertések legelésétől őrizni kell, mivel azoknak természetökben van a' túrás, 's a' fel túrt helyeken a' szél hamar kikezdi a' homokot.

2dik Fejezet. A' meg telelkesitett és szántás, ásás 's a' s. által mivelhető földnek munkállásáról.

17. §. *Közönséges észrevételek a' szántásról, kapállásrul és ásásról.*

K. Miképen miveltetik a' megtelekesitett és mivelésre alkalmatos föld?

F. A' megtelekesitett föld a' benne termesztendő plánták természeti tulajdonságaihoz képest egyszer, kétszer, háromszor 's a' t. szántódik, vagy pedig ásóval 's kapákkal felásatik, melly utóbbiakat mi leg inkább a' kertek, szőllők mivelésénél gyakoroljuk, és csupán a' szer felett népes vidékeken, 's igen kis gazdaságoknál miveltetnek a' külső mezei földek ásás által.

K. Mit eszközöl a' szántás és a' földnek felásása?

F. A' földet porhanyuvá teszi, 's alól fekvő részét a' levegőbe találtató tápláló részeknek beszivhatására felülre forditja, a' dudvákat 's gyökereket felszaggatja 's alolra forditja, mellyek el rothadván ezek által átaljában véve a' föld a' plánta termesztésre alkalmatossá tétetik. Továbbá a' föld szükséges nedvességét is előmozditja, mert a' szántás 's kapállás által megritkittatott földbe a' 'csekélyebb essö, köd és harmat nedvességei is könnyebben be férkeznek, mint a' megfeküdt földbe. Innen ered, hogy a' kapált 's szántott földben szárazság idején is több nedvességet találunk mint a' szántatlanban 's kapállatlanban.

18. §. *A' szántás körül tejendő intézetekről különösebben.*

K. Miképen történik a' szántás, nem kell-e azt a' föld természetéhez alkalmaztatni?

F. A' szántás történik, ama nevezetes szerszám, az eke által, mellyet házi állatinkal vonatunk 's ollyan mélyen a' meddig a' termesztendő plánta gyökerei le hatnak. Szükséges a' szántást a' föld tulajdonságaihoz is alkalmaztatni p. o. a' sürü agyagos földeket sem igen nedves sem igen száraz időben nem jó szántani, hanem sengés korában, ekkor porhanyosan szántódik, az elsőbb esetekben pedig igen ragadósan szántódik és rögekké szárad; száraz időben pedig nem fogja az eke az illy földet, vagy ha be hat is, rögeket feszit, mellyeket tsak a' téli nedvességek porhanyositanak meg. A' ritka földeket mind száraz mind nedves időbe inkább lehet szántani

K. Szükséges'é a' szántást a' termesztendő plánta tulajdonságaihoz alkalmaztatni?

F. Igen is, p. o. az élet plánták: búza, gabona gyökerei inkább földszinén ágaznak el. Ellenben a' gyökér vetemények p. o. répa 's a' t. mélyen be hatnak a' földbe, 's igy amazoknak fennyeden, ezeknek mélyebben kelletik szántani.

K. Kell e' a' szántást a' termő föld mélységéhez is alkalmaztatni és a' földágyhoz?

F. Szükséges ezekre is vigyázni, mert ha szerfelett mélyen szántunk, holt földet karczol fel az eke, melly terméketlen. Továbbá ha jó ágya vagyon a' földnek, mélyen szánthatunk, de ha ritka ágyú p. o. kavitsos, fövényes 's a' t. úgy fenyeden kell szántani, hogy a' 'siros nedvességeknek egy kevés tartalékja maradjon, különben hamar le szivárognak a' föld mélyébe. *)

*) A' szerfelett mély szántás a' sűrű földben is akkor lehet hasznos, ha a' felülre fordított holt földet jól megtrágyázhatjuk, vagy ha a' termő föld rétege igen vastag.

K. Hányszor kell szántani?

F. Annyiszor, míg a' föld eléggé meg porhanyósodik. A' sürü föld gyakortábbi szántást kiván, a' ritka föld kevesebbet. Az őszi vetések alá rendszerint háromszor, a' tavasziak alá egyszer kétszer szoktak szántani.

K. Miként kell szántani, 's mit nevezünk mély, mit középszerű és fennyeden való szántásnak?

F. Első szántáskor azon kell törekedni, hogy az eke lehető mélységre hasson le; a' második szántáskor még mélyebben kell fogatni, a' harmadik vetés alá való szántás pedig fennyedebben történhet. A' 4. hüvelyknyi mélységű szántást fennyeden valónak, az 5. 6. hüvelknyi mélységűt középszerünek, és az ennél is lejjebb hatót mély szántásnak nevezzük. Az első mélység elégséges a' terepélyes gyökerű veteményeknek mint p. o. búzának, ro'snak 's a' t. a' második a' gyökérveteményeknek is elég, ha pedig 6. hüvelyknél is lejjebb szántunk, többnyire holt földet fordít fel az eke.

K. Egy formán kell e' a' lapos fekvésü földét a' meredek fekvésüvel szántani?

F. Nem egy formán, a' lapos földet ha azt a' szántó föld keskenysége nem akadályoztatja keresztbe kell szántani p. o. az első szántás esik nyugottól délfelé folyó barázdákkal, a' második szántás pedig keresztbe, 's igy tovább; a' meredek helyeken fekvő földeken mindenkor oldalvást történjen a' szántás, mert a' tetőről lefelé menő barázdákon az esőviz hamar káros mosásokat teszen.

19. §. *A' szántóföldnek felhasábolásáról és hátolásáról.*

K. Mit értünk a' földnek felhasábolása és hátolása alatt?

F. Értjük azt, midőn a' hévetett 's boronált földet mély barázdákkal mintegy hasábokra osztjuk, mellyekbe a' feleslegvaló nedvességek öszve gyülnek és lefolynak. A' felhátolás alatt pedig azt értjük, midőn vagy a' keskeny szántó föld, vagy a' széles tábla, melly barázdákkal felhasáboltatott, úgy szántatik hogy minden két barázda között középben dombos legyen a' föld, a' barázdák pedig lejtős. *)

*) A' hasábolást, és felhátolást némely külföldi vidékeken igen sűrűen teszik p. o. minden 8. vagy 10 barázda föld fel vagyon hátolva, legjobb azonban ha a' hasábolás 4, 5, 6 öl szélességnyire tétetik, 's ezeknek közepeken a' dombositás.

K. Mikor szükséges a' szántó földnek feldombositása?

F. Akkor, midőn a' földnek semmi lejtőssége nintsen, és rajta a' hó és esső viz el szokott terülni, és sürü a' föld, melly a' meg gyült nedvességeket a' föld mélyébe nem ereszti. A' felhátolás által tehát a' vizi barázdákba gyül öszve a' nedvesség. A' ritka földben, melly át ereszti a' vizet, és a' lejtős helyen nem szükséges a' hátolás, csak laposan esik a' szántás és viz barázdák húzatnak.

K. Mi eszközöltetik a' boronállás által?

F. A' földnek porhanyossága és az elvetett magnak be takarása. Igen hasznos a' földeket vetés előtt is minden szántás után megboronálni. Ez által nem csak a' föld porhanyósodik, de a' fü és dudva magok is be takartatván a' boronálás által, azok kikelnek, 's megnevekedvén egy kevéssé ekkor alászántátnak 's ki vesznek. *)

*) A' gyakortábbi boronálás által lehet a' perjét is kiveszteni a' földből. A' sürü földhöz vastagabb fáju 's így nehezebb, a' ritka földhöz pedig könnyebb boronákat szoktak tartani, sőt tövis borona is helyt áll.

21. §. *Az ásásról és kapálásról.*

K. Miképen történik a' földnek ásás és kapálás által való mivelése, és mi tökélletesebb, a' szántás e' vagy az ásás és kapálás?

F. Amaz esmeretes kézi szerszámokkal t. i. az ásókkal és kapákkal. Az ásás és kapállás által, ha azok jó mélyen tétetnek, mindenkor tökélletesebben lehet a' földet mivelni, mint a' szántás által, különösen az ásóval való mivelés legtökéletesebb.

22. §. *A' földnek szerfelett mély megmiveléséről.*

K. Miképen tétetik a' földnek szerfelett mély mivelése?

F. Ez úgy történik, hogy azon darab föld, mellyet illy móddal kivánunk megmivelni, három lábnyi mélységü sánczok ásása által egészen fel ásatik; p. o. legelsőben ásatik egy sáncz, mellynek földje baloldalra hányatik a' földszinére, ezen sáncz mellett ismét új sántz kezdődik, de úgy hogy semmi köz ne válassza ennek hizakját az elsőjétől. Ezen második szánczнak földje ásás közben az elsőben ki ásott sáncz gödrébe hányatik, 's így folytattatik a' munka osztán mindaddig, mig a' czélba vett földterület egésszen fel ásatik, mivel pedig ott a' hol a' munka végződik, az utólsó sánczolás által a' sáncz üressen marad, tehát ekkor az elsőbe ki ásott szánczнak földje, melly földszint hever, ezen utólsó szánczнak be töltésére által hordatik. *)

*) Magában látszik, hogy ezen igen fáradságos munkát nagy területeken végbe vinni bajos, és rendszerint csak a' kertéknek azon helyei mivelteinek így, mellyeknek vagy igen követses földjök vagyon, 's attól kivánjuk megszabadítani, vagy azon roszsz földü helyetskék, mellyekben igen mély gyökerü plántákat kivánunk termeszteni p. o. gyömöltsfákat. Ezen munkát rigolozásnak is nevezik.

3dik Fejezet. A' nevezetesebb földmivelői szerszámokról.

23. §. *Észrevételek a' földmivelői szerszámok iránt.*

K. Mellyek nálunk a' nevezetesebb földmivelői szerszámok?

F. A' különbféle ásókon, 's kapákon kivül, mellyek a' vidékek szokásaihoz képest különbféle formájúak, nevezetesebb szerszámok a' két élü vas eke, mellyet a' meredekebb és követses földü vidékeken használnak p. o. Szepes, Sáros Vármegyékben 's a' t. továbbá az egy élü vassal készült eke, melly az egész házá' a használtatik, és a' borona.

K. Mellyek fő részei az ekének?

F. 1ször Az eketalyiga a' vánkossal, r ídjával, és váltójával, a' mellyhez egy gúsnál és szögnél fog a hozzá ragasztatik az ekének második fő részet. i. a' gerendely, mellyben a' szántóvas előtt a' harmadik fő rész t. i. a' csoroszlya vagyon bealkalmaztatva, melly a' földet a' szántóvas előtt meghasitja. Negyedik fő része az eke talp, mellyre a' szántóvas van fel verve, és farából az eke szarvai nyúlnak fel, mellyekkel kormányozza a' szántó az ekét. Ötödik fő rész a' köldök fa, melly a' gerendelyt az eke talpal öszve köti. Hatodik a' kormánydeszka, melly által a' felfeszittett föld oldalvást fordittatik. Ezekhez tartozik az isztike, (ösztöke) mellyel az ekére ragadtt földet vagy gazt a' szántó lepiszkálja. *)

*) Az ekét szélesebb vagy keskenyebb fogásra, a' váltó vagy cságató által kormányozzuk, melly az eketengelyének jobb oldalából az ekerud fejébe, mellyett vezérnek nevezünk, kanyarodik. Mélyebbre pedig, vagy fenyedebbre, a' gerendelynek hosszabbra való eresztése, vagy rövidebbre való vétele által igazgattatik. A' hosszabbra való eresztés által a' mélyebb a' rövidebbre való vétel által a' fennyedebb szántás mozdíttatik elő. Ezeken kivül az eke mélyebb vagy fennyedebb fogásra a' farszög által is igazíttathatik. A' keskeny vasú ekékkel, mellyek 8, 9. hüvelyknyi szélességüek, 's a' mellyeknek éle legegyenesebb lineában áll a' hegyétől a' vas szárnyáig, legjobban 's könnyebben lehet szántani. Az igen széles vasú 's nagyon domború és görbe élü ekék marha kinzók. A' kormány deszkának a' könnyen szántó ekékben nem kell szélesebben terjedni csak egy parányival, mint a' szántóvas szárnya. Vagynak vas talpú ekék is. Ugartöréskor és forgatáskor 6 's 7 hüvelyknyi szélességűt lehet fogatni, vetés alá körülbelől 5, 6 hüvelknyi barázdákat fogatni legjobb.

24. §. *A' boronáról.*

K. Mi a' borona, 's hányféle?

F. A' borona azon esmeretes szerszám, mellyel a' föld porhanyósittatik, 's az elvetett mag betakartatik. Fő állató részei a' négy szegü faracs, és az abba vert nagy vas szögek. A' boronákat a' föld sürüségéhez vagy ritkaságához képest nehezebbnek vagy könnyebbnek lehet készíteni, ha t. i. a' faracsot vastagabb vagy véknyabb fából készítjük, 's a' vas szögek is ehez alkalmaztattak. Vagynak egyes nagy és kissebb páros boronák is, mellyekből kettő ragasztódik együve,

25. §. *Némelly ismeretlenebb ekékről.*

K. Vagynak é az előszámláltattakon kivül több hasznos szerszámok is, mellyekkel a' föld miveltetik?

F. Igen is vagynak, de ezek csak imitt amott jöttek még a' mi hazánkban szokásba. Illyenek: az irtóeke, a' kapálóeke, a' jegyzőeke, töltögetőeke, és a' henger.

26. §. *Az irtóekéről (exstirpator).*

K. Millyen formájú az irtóeke?

F. A' gerendelynek hátulsó részén keresztbe két kis gerenda van erősitve, mindenik gerendácskába egy sor vas lábak vagynak, és az alsó végeken ott hol a' földet érik, két élű szivforma szántóvasacskák vagynak csinálva, mellyekkel a' földet meg munkáljuk. Ezek a' szantóvasak a' keresztben álló gerendástkák szélességéhez képest, mellyek közzül a' hátulsó mindég szélesebb, többen vagy kevesebben lehetnek, csak mindég páratlanok legyenek, az első sorban egy vassal kevesebb legyen mint a' hátulsóban. Vagyon 3. 5. 7. 9. és még több vasú irtóeke is, a' háromvasunak, mellyel a' sorba vetett 's kapállandó plántákat szokták meg munkálni, talyigája nincsen, hanem a' helyett csak egy kerekü lába vagyon a' gerendely eleibe eresztve, hogy a' sorok között egy marhát ragasztván a' gerendely végiből előre álló vas horogba könnyen el férhessen. A' több vasúak eke talyiga után ragasztatnak 's két marha által vonatnak.

K. Mitsoda hasznai vagynak az irtóekének?

F. A' porhanyósabb 's már egyszer mélyen meg szántott földben a' második 's harmadik szántást is lehet ezzel tenni, 's mivel szélesset fog, egy nap 4. 5. holdat is meglehet vele szántani. Az igen röges földben nem használtatik. Továbbá a' dudvákat ki irtja. Hasznosan lehet ezzel a' felűlre vetett őszi és tavaszi életeket is alászántani. *)

*) Az irtóeke rajzolatja Fig. Ima

Fig. 1.

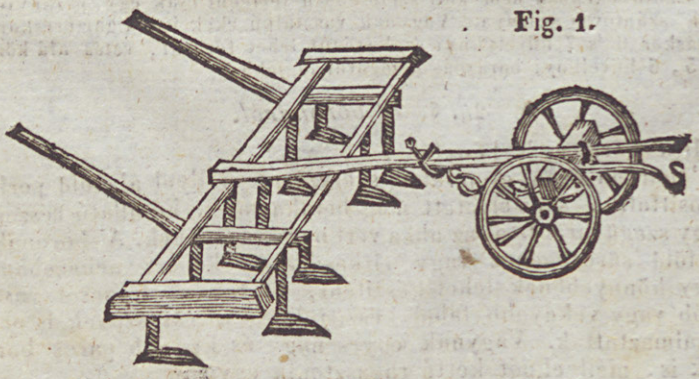

27. §. *A' kapállóekéről (scarificator.)*

K. Millyen formájú a' kapállóeke?

F. A' gerendelynek hátulsó részében keresztben fekvő szarufa vastagságnyi rövid kötés vagyon, 's ugyan illyen vastagságú fák nyúlnak le a' földfelé ezen kötésből, mellyeken apró lapos kapa forma szántóvasatskák vagynak reá alkalmaztatva; a' gerendely első végében egykerekű lába vagyon. Ezen szerszámmal különössen a' sorba vetett plánták közeit szokták első második kapállás helyett megkapálni. Egy jó erős ló ezen ekét elbirja, 's annyit lehet vele megkapálni, egy embert is állítván mellé a' lovat igazgatón kívül egy nap, mint a' mennyit 60 napszámos végbevihet, *)

*) A' kapállóekével is lehet a' már az előtt méllyre szántott, és ritka porhanyós földeket meglehetős méllységre szántani, melly esetben az egy kerekü lába kivettetik, 's eke talyigához ragasztatik gerendelye. Minthogy harmadfél 's három talpnyi szélességű, egy nap nagy darab földet lehet vele megforgatni.

*) A' kapállóeke rajzolatja Fig. 2.

Fig. 2.

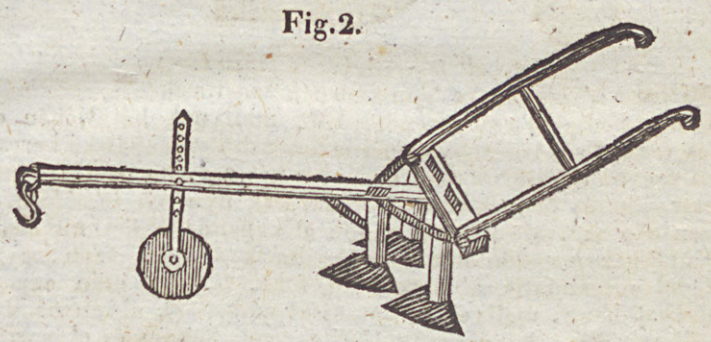

28. §. *A' töltögetőekéről (cultivator.)*

K. Millyen a' töltögetőeke?

F. Ennek két élü és hegyes szántóvasa és két kormány deszkaja vagyon jobról is egy, balról is egy, mellyeket összébb vagy széllyelebb lehet igazítani, ahoz képest, amint a' vetemények szükebb vagy szélesebb sorokba vagynak vetve. A' két kormány deszkák a' felszántott földet a' vetemény p. o. kukurcza vagy kolompér sorok között jobbra és balra döntik, mellyek által a' vetemény feltöltetik. Ezen ekének sincs talyigája, hanem a' gerendely végéből megyen le azon fa vagy vas rúd, mellyben a' kerekelske forog. A' töltögetőekét egy erős ló elbirja, gyengébb, kettő. Egy gyerek a' lovat hajtja, hátulról pedig egy ember az ekeszarvát tartja. Ezen ekével egy nap annyit lehet megtöltögetni, mint a' mennyit 70. 80. napszámos szokott végezni. *)

*) Szükséges azonban az illy módu töltögetés után még egy pár embert is rendelni, kik a' netalan helytelenül eshetett feltöltéseket megigazgatják. A' töltögető ekével sem lehet meg feküdt sürü és röges földben dolgozni. 'S igy szükséges vetés előtt legalább kétszer megszántani a' földet hogy porhanyó légyen.

Fig. 3.

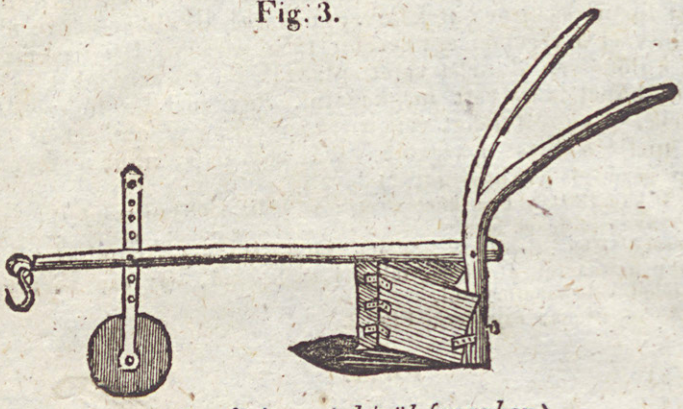

29. §. *A' jegyzőekéről (marker.)*

K. Millyen a' jegyzőeke 's miképen használtatik?

F. A' jegyzőeke áll egy gerendelyből, mellynek hátuljában egy öles vagy 7 sukkos vagy ennél is hosszabb gerendátska keresztben vagyon alkalmaztatva, mellyből két vagy harmadfél talpnyi hosszaságú és hegyes végű gerendátskák nyulnak le a' földfelé. Ezen eke arravaló, hogy midőn a' kapállóekékkel mivelendő plántáknak megszántatik 's boronáltatik a' föld, ezen jegyzőekével megvonatik a' bevetendő föld, 's maga után egyenes lineákat hágy, mellyek útmutatásul szolgálnak a' vetemény ültetőknek arra, hogy az ültetést egyenes sorban és a' sorokat egymáshoz egyforma távolyságban tegyék, hogy a' kapálló és töltögető ekével czélirányosan lehessen dolgozni. *)

*) Megjegyzésre méltó azonban, hogy a' kapállóekével mivelendő plántákat lehet jegyzőeke nélkül is egyenes lineába vetni, ha t. i. a' magvetés alá való szántáskor a' 4dik barázdába hányatik az eke után a' mag.

*) Rajzolatja a' jegyzőekének. Fig. 4.

Fig. 4.

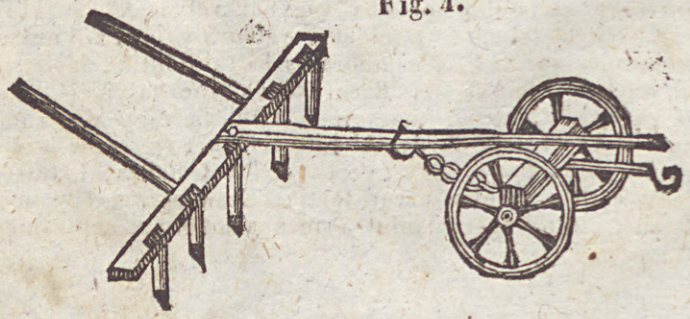

30. §. *A' hengerről.*

K. Millyen, 's hányféle hasznai vagynak a' hengernek?

F. A' henger készül vagy kőből, vagy fából, rendszerént egy vagy másfél talpnyi vastagságú, és egy ölnyi hosszaságú sima és gömbölyü eszköz. Két végébe vas tengelyetskék vagynak, mellyekhez ferhécz ragasztatik, erre ismét hámfa alkalmaztatván, ebbe fogatnak a' vonómarhák. Vagynak nehéz és könnyü hengerek, az elsők a' rögeknek öszvetörésére használtatnak, mellyek azoknak terhe alatt öszvetörnek; a' könnyebb hengerek pedig arra hogy a' bevetett 's beboronált földön meghúzatván, a' magvakra a' földet reá nyomják, 's igy minden mag bizonyosan ki kél, mert ha hizakja vagyon a' magnak a' földalatt az megpenészesedik 's elrothad. *)

*) Bizonyitja ezen utóbbi állitást az, hogy azon helyeken, a' hol vetés után mag kikölte előtt a' marhák megheverkeznek, vagy a' melly keresztben fekvő és bevetett dülvény földeken a' szomszédok, kik később-ben vetnek szántás és boronállás közben marháikkal megfordúlnak, ott az élet legsürűbben szokott ki kelni. Hasznos meghengerezni az őszivetéseket is 's lóherés földeket azon esetben tavasszal, ha a' téli derek gyökereiket igen felszívták és a' földet szerfelett megporhanyositották.

*) Rajzolatja a' hengernek. Fig. 5.

Fig. 5.

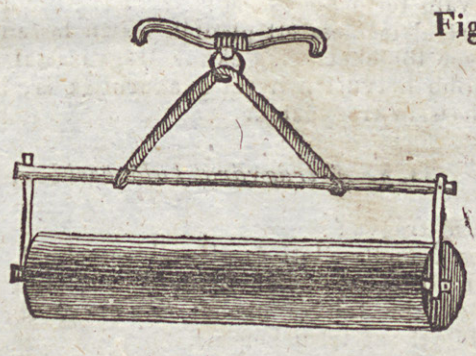

31. §. *Eszrevételek ezen előszámlált szokatlanabb szerszámokról.*

K. Az előszámlált 's a' mi hazánkban még eddig kevésbé használt földmívesi szerszámok közzül mellyek a' nagyobb figyelemre méltók?

F. Mindegyikét méltó szokásba venni, de legnagyobb figyelmet érdemelnek a' kapálló és töltögető ekék, mert ezek által a' költséges napszámosok megkiméltetnek, és kevés idő alatt sok munkát lehet azokkal végezni. Nagy hasznú a' henger is különösen vetés után és tavasszal a' dérszívta vetemények megnyomatására nézve.

Közönséges észrevételek a' trágyázásról és a' trágyának külömbféle nemeiről.

32. §. *A' trágyázás szükséges vagy szükségtelen voltáról.*

K. A' folyvást való plánta termesztés által nem soványittatik-é meg a' fölg?

F. Igen is a' folyvást való termesztés által kifogyasztatik a' föld termő ereje, 's elfogyott erejét úgy lehet helyre hozni, ha megtrágyáztatik

K. Lehet-é meghatározni, hogy p. o. az új törésü föld hány vetés után soványodik el, és vagyon-é olly föld mellynek a' trágyázás ártana?

F. Előre meghatározni nem lehet hány termést hir el a' föld, hanem a' termés mivoltából látható szükséges-é már a' földet trágyázni. Továbbá egyik föld szerkeztetéséhez képest hamarább, a' másik később soványodik el. Hogy ha a' földben felette sok televény vagyon, ekkor a' trágyázás ártalmas lehetne, 's a' plántát a' szerfelett buja növés miatt öszverothadnának. *)

*) Illyen természetü kövér földek a' Magyar hazának alföldi Megyéiben több helyeken vagynak p. o. Békés, Arad, Bihar, Csongrád, Heves 's a' t. Vármegyékben.

K. Vallyon örök időkig megfogja-é tartani az illy kövér föld szerfelett való termékenységét?

F. Nem, mert a' termesztett plánták lassan lassan kisoványitják az illy kövér földeket is, 's ekkor trágyázással kell ezeken is segíteni, több helyütt már azt gyakorolják is, hol annakelőtte még soha sem trágyáztak.

33. §. *A' trágyáról különösebben.*

K. Mi tehát a' trágya?

F. Ollyan test, melly álati és plántai részekből 's hulladékokból vagy történet vagy emberi munkásság által egybegyült és öszverothadt. Ez tellyes plántát éltető erővel, 's öszvekevertetvén a' földel azt termékenyíti. *)

*) Használtatik az álati trágya tüzelés véget is hol kevés a' fa 's a' föld köversége miatt trágyára kevés szükség vagyon.

K. Ha az álati és a' plántai részek nincsenek még öszverothadva miként neveztetnek?

F. Ganajnak, 's a' trágya nevet csak akkor öltözik magokra, ha már a' meleg erejedzésen által mentek és öszverothadtak. *)

*) Ezen öszverothadt állapotjában is a' trágyának még büdös szaga vagyon, és külső formájára nézve is a földtől különbözik; hogy ha pedig a' trágya több esztendőkig hever, nem csak trágya szagát veszti el, hanem külső formájára nézve is kövér fekete föld formán néz ki, 's ekkor nem hivatik többé trágyának, hanem televénynek (humus,)

K. Vallyon mind egyforma-é a' trágya?

F. Nem, hanem állató részeire nézve különbözik, nevezetesen külső formájára nézve a' trágya vagy száraz vagy folyós. Az elsőhöz tartoznak az emberek és házi álatok trágyája, az öszverothadt álati és plántai testek 's a' t., a' másodikhoz tartoznak az álatoknak vizelletei, és a' vízzel felereszlett trágya 's a' t.

34. §. *Az álati trágyának tulajdonságairól.*

K. Micsoda tulajdonsága vagyon az ember trágyának?

F. Minden trágyák között legkövérebb, azonban az attól való undorodás miatt hazánkban nagyobbára haszontalanúl vesz el. Legjobb úgy használni az emberganajt, ha két annyi földet öszvekevertetik, mert ez által sok, és termékenyítő trágyává válik.

K. A' szarvasmarha trágyának micsoda tulajdonságai vagynak?

F. Minden háziálatok trágyája között legjobb, lassan erejedzik és legtovább tart tápláló ereje a' földben, és mindennemü földek kövérítésére alkalmatos.

K. Micsoda tulajdonságú a' lóganaj?

F. Száraz, tüzes, és sós természetü, hirtelen erejedzésbe indul, hamar megérik. Igen alkalmatos meleg ágyaknak készítésére és a' hideg nedves és sürü agyagos földnek trágyázására is. Termékenyitő ereje azonban nincs ollyan tartós, mint a' szarvasmarha trágyának.

K. Millyen tulajdonságai vagynak a' juh és kecske trágyának?

F. Hasonlítanak tulajdonságai a' lóganajéhoz t. i. száraz és tüzes, azonban 'sirosabb a' lóganajnál. A' hideg nedves agyag földben különösen sikeresíti a' plánták termékenységét. *)

*) Noha a' ló és juh trágyáknak legnagyobb sikerök vagyon a' hideg agyag földben, mindazáltal nem okoznak hátramaradást a' meleg természetü homok és mész földekben sem, sőt itt is gyarapítják a' termékenységet. De még is sokkal sikeresebb itt a' szarvas marha trágya, 's ha választani lehet, azzal kell trágyázni, és amazok, csupán éretlen állapotjokban okozhatnák a plánták kiégését.

K. A' sertésganaj millyen természetü?

F. Épen ellenkező a' ló és juh trágyával, t. i. nedves, lassan erejedző és kevés meleggel biró, mellyért hideg trágyának neveztetik, és a' meleg természetü földeknek javitására, és nedvességet kivánó plánták alá legalkalmatosabb.

K. A' Baromfiak ganaja alkalmatos-é a' trágyázásra?

F. Igen is, és sok tápláló részekkel bir, de csak vékonyan kell azt elhinteni a' földön, mert igen tüzes természetü lévén a' plántákat kiégetné.

35. §. *A' trágya keveréköl.*

K. Mit nevezünk trágya keveréknek, és millyen tulajdonságai vagynak?

F. Midőn a' több fajta trágyák öszvekevertetnek, 's ezek öszvérnek, trágya keveréknek nevezzük. Továbbá igy nevezzük

azt is, ha valakinek sok trágyára lévén szüksége, azt az által szaporítja, hogy egy réteg trágyát rakván, arra hasonló vastagságra felásott földet terít el, erre ismét trágyát rakván, megint földet, 's így tovább. Azután kapával a' trágyarakás öszvevágatik, 's ez által a' trágya közt lévő föld megkövéredik. Az így készült földes trágya mindennemü földek kövérítésére alkalmatos, különösen a' ritka homokos és követses földnek javitására. *)

*) Igen használ az illy földes trágyának, ha a' rakásban gyakran megöntöztetik trágyalével. Legalább négy hetekig szükséges a' trágyával kevert földnek egy rakásban lenni, hogy a' trágya 'sírja által járja jól a' közibe kevert földet, és ennél előbb kövéritésre fordítani csak úgy lehet, ha olly bőven öntetett a' keverék trágyára ganajlé; hogy a' föld is jól öszve azzon attól.

36. §. *A' föld trágyáról.*

K. Mik számláltatnak a' föld trágyák közzé?

F. 1ör. A' tavak fenekéről szedett iszap, 2szor a' városok 's faluk utszáin 's országutakon egybegyüjtött sár. 3szor a' gyep föld. 4szer a' zsombék föld. Ezeknek szinte termékenyítő erejök vagyon, különösen a' ritka homok földeket igen javitják, 's a' sovány követses földü szántóföldek és szőllők is javittathatnak általok. *)

*) Zsombék földnek (torf) neveztetik a' tavas helyeken egybegyüjtött fü gyökérrel tellyes föld. A' gyepet utszai sarat tói iszapot, zsombék földet minekelőtte trágyázásra fordítanók, rakásokba kell rakni, hogy öszveérjenek. Ezeket is ha lehet igen hasznos trágyalével megöntözni.

37. §. *A' zöld trágyázásról.*

K. Mit értünk a' zöld trágyázás alatt, és mi haszna vagyon?

F. A' zöld trágyázás alatt értjük azt, midőn a' plántákkal bujan zöldellő föld alászántatik, 's ez által a' fűvek öszverothadnak, és a' földet megkövéritik. Szokták ezt a' nyomásba eső 's már egyszer kétszer megkaszált lóherékkel, vagy a' bedudvásodott földekkel tenni. Az így történt trágyázás 'sirját egyszeri termés megemészti.

38. §. *A' trágya érlelésről és a' trágya dombokról.*

K. Mi által eszközöltetik az az álati trágyának megérlelése?

F. Azáltal, ha a' ganaj az istállókból kihordatik és szép rendel szarvasokba rakatik. Igy hamarább öszverothad hogy pedig a' ganajból leszivárgó lé is el ne vesszen, a' ganaj dombok helyén gödröket kell ásni, mellyekben a' ganajlé öszvegyülhetvén haszonra fordíttatik. Mivel pedig az éretlen ganaj a' veteményeknek csak szárát szalmáját neveli, a' mag termést pedig nem; hogy érett trágyával kövéritthessen a' föld, két trágya dombot lehet tartani, 's midőn az egyik rakatik, már akkor a' másik érett lévén kihordattathatik. Azonban az egy rakásban lévő trágyadomb is megálhat, csak az éretlen szalmás ganaj ki ne hordasson. *)

*) Ha éretlen trágya hordatik a' földre, azt ott ismét rakásba kell rakni, 's még forró erejedzését nem végzi széllyel nem kell teregetni, de ez csak téli vagy késő hordáskor történhet. A' jó eledelekkel tartott kövér marháknak 'sirosabb trágyájok van, mint a' soványan tartatottnak.

39. §. *A' trágyázásról.*

K. Az álati trágyával hányféleképen trágyáznak?

F. Háromféleképen t. i. vagy már a' kész trágyát viszik ki a' földekre 's azt alászántják, vagy a' barmokat fektetik szántó földre éjjelenkint, mellyet fektetésnek 's kosározásnak nevezünk; a' harmadik pedig a' felületes trágyázás, midőn a' zöldvetésekre télben, a' rétekre pedig tavasszal is kihordatik a' trágya, 's felülről vékonyon elteregettetik, de nem szántatik. *)

*) A' zöldvetéseknek felületes trágyázását akkor gyakorolják, midőn a' sovány földet vetés előtt megtrágyázni nem lehetett.

K. Mennyi trágyát kiván egy holdföld?

F. Egy holdföldet 36 szekér trágyával, melly jól meg volt rakva, vastagon meglehet trágyázni. A' ritka ágyú földekre felényi is elég, mert ha vastagabban trágyáznánk is a' 'siros nedvességek haszontalan szivárognának le a' föld méjjébe. Inkább gyakrabban kell az illy földeket trágyázni. *)

*) A' jó ágyú földben 6 's több esztendőkig is észrevehető a' trágya sikere, a' rosz ágyúakban egy 's két esztendőkig. A' téli trágyázásnál sikeresebb a' tavaszi. Ha télbe hordatik ki a' trágya, nagy rakásokba kell rakni, 's tavasszal széllyel hordani, 's igy olly sikerüvé tétetik, mint a' tavaszi trágyázás. A' télben kis rakásokban széllyel rakott trágyából sok tápláló erő elpárolog.

40. §. *A' folyós trágyáról.*

K. Micsoda haszna vagyon a' folyós trágyának vagy ganajlénak, 's miként gyűjtetik egybe?

F. Ezzel megöntöztetvén a' föld azt hathatósan termékenyiti. Különösen használtatik a' réteknek megöntözésére, melly esetben egy harmadrésznyire vízzel kevertetik öszve, mert tisztán, szárasztó erejénél fogva a' fűvek gyökereinek ártalmas lenne. Öszvegyűjtetik a' ganajlé a' hidlások alatt, és a' trágyadombok gödreiben. Történik a' réteknek trágyalével való megöntözése tavasszal hóolvadás után.)

*) A' jobb rendü gazdaságoknál a' baromistállókban csatornák vagynak alkalmaztatva a' föld alatt, mellyeken az istalló mellett lévő mésszel rakott kőfalú gödrökbe folyik öszve a' ganajlé.

41. §. *A' különbféle tulajdonságú eredeti földnemeknek keverés által való javitásáról, a' hamunak és mésznek erejéről 's a' t.*

K. Mik a' fő észrevételek az eredeti földeknek keverésénél?

F. Tudjuk hogy azok t. i. a' mész, agyag, és homok földek a' magok tisztaságába terméketlenek, ha egymással nincsenek vegyitve. Ezen vegyitésbeli javitásnál tehát az a' fő észrevétel, hogy a' mennyire lehet ellenkező tulajdonságú földek kevertessenek együvé p. o. a' sürü és hideg agyag a' melegebb termé-

szetü homokkal és márgával, a' ritka homok, és márga, vagy mész földek pedig agyaggal. *)

*) Ha homokat bőven keverünk az agyag földel öszve azt örökre megporhanyosítja, 's ha sok agyakot keverünk a' ritka homok közé, azt örökre megköti, de ha márgát hordunk az agyag földre, annak meszes részeit idő jártával a' gyökerek megemésztik, csak agyagos és homok részei maradnak meg, igy a' márgázást körül belől minden hatodik 's tizedik esztendőben kell gyakoralni, 's egyszer'smind álati trágyával is kell segíteni a' földet, 's ha ez nem történik, a' föld kisoványodik, mert a' márga csak ingerli a' termékenységet, de maga tápláló erőt nem ád. Legnagyobb sikere vagyon a' hideg, savanyúnak is nevezett földekben, mellyekben a' hólt plántai részek nem akarnak öszverothadni. Egy hóld földre 50 60 Posonyimérő márga elég, 's elteregettetvén fennyeden alászántatik. Hasznosabb a' márgát a' zöldvetésekre is elhinteni u. m. lóherére őszivetésre 's a' t. Ekkor 25 30Posonyi mérő elég egy hóldra. A' Gipsszel 's krétával hasonlóképen lehet mivelni a' földet mint a' márgával. A' zöldvetésre hintett márgát, gipszet, krétát elébb a' levegőre apróbb rakáskákba való kirakás által porrá kell omoltatni, 's úgy oszlatni el a' földön egyenlően. Az illy módu márgázást száraz földben és homokban késő ősszel, a' hideg nedves földben pedig tavasszal kell tenni. Azon földön mellyben sok a' mész, márgázással segíteni nem lehet, hanem álati vagy kövér föld trágyával 's televénnyel. A' sovány vad agyakot fele márga és fele álati trágya keverékkel igen terménnyé lehet tenni.

42. §. *A' hamúról és mészről.*

K. A' hamunak nincsen e' termékenységet ingerlő ereje? 's miként kell azzal bánni?

F. Igen is vagyon, tulajdona még az is, hogy a' hamu úgy szinte a' mész is meghintetvén vele a' bemohosodott rétek, a' mohot kiemésztik. A' hamuból is ha az felülre hintetik, és az oltatlan mész porból is egy holdra elég 25 Posonyi mérő, melly lanyházós időben szokott elhintetni, vagy korán tavaszkor hóolvadás után, vagy a' takarmány plántának p. o. lóherének lekaszállása után. *)

*) Mivel a' mész sokba kerül, inkább csak tudomány kedvéért hozatott itt elő. A' hamuval való termékenyités úgy is eszközöltetik, ha a' talló vagy az avar a' földön meggyujtatik. Azon hamu is használtathatik a' föld javitására, mellyből már lúg készíttetett.

III. Szakasz.

A' plánták termesztéséről.

Iső Fejezet. Közönséges észrevételek a' plánták termesztéséről.

K. Mit értünk a' plánta termesztési tudomány alatt?

F. Azon ismereteket, mellyeknél fogva a' plántákat különböző természeti tulajdonságaihoz képest termeszteni, növésökben és termékenységökben előmozditani lehet.

43. §. *Fő észrevételek a' plánta termesztésnél, a' magra nézve.*

K. Miből nevekedik a' plánta, 's mik az iránt az észrevételek?

F. A' magból mellynek élőnek kell lenni, az az csirázható erejétől meg ne legyen fosztva, melly utóbbi többféleképen történik t. i. úgy, ha a' mag éretlen, vagy a' több esztendei állás által csirázásbeli erejét elvesztette, vagy ha szer felett nagy melegnek vagy pedig vizenyősségnek volt ki téve. Az elsőbb esetben a' magból ki sül a' csirázó erő, az utóbbik esetben kirothad. *)

*) Bír é a' mag csirázó erővel, úgy lehet megtudni, ha egy rakáskát abból mintegy 24 óráig vízbe áztatunk, 's az illy nedves magokat zatskóba tevén meleg helyen tartjuk. Néhány órák múlva az eleven magvak elkezdenek csirázni, az elfullat magvak pedig nem. A' legjobb magot azon plánták termik, mellyek legegésségesebbek, 's jól meg kell azokat érleltetni, és a' kitisztittatott magvakat száraz szellős helyen tartani.

K. Meddig tart a' különbféle jó magvaknak csirázó erejök?

F. Legtovább tart azon magvaknak csirázó erejök, mellyekben olajos 'sirosság foglaltatik, illyenek: len, mák, káposzta, répa 's a' t. leghamarább elvesztik csirázó erejöket a' hüvelykes vetemények p. o. borsó, lencse 's a' t. Az életnek pedig, u. m. buzának, ros'nak 4 's 5 esztendőkig tart csirázó erejök. *)

*) Az előadattakon kivül különösen kelletik a' plánta termesztésnél gondolóra venni az éghajlatot is. A' meleg éghajlatot kivánó plántákat hideg éghajlat alatt mivelni nem lehet p. o. szőllőt a' Tátra hegyeken 's a' t. és ezeken kivűl minden plántának megkell adni azon mivelést a' mit kiván.

44. §. *Az idegen plántáknak új vidékekhez való szoktatásokról.*

K. Lehet é a' külföldi plántákat valamelly vidékhez hozzá szoktatni (acclimatisálni)?

F. Lehet, példái ennek az élet nemek. A' búzának, árpának, kukoriczának nem eredeti hazája honnunk, hanem melegebb tartományokból kerültek ide. De szükséges megjegyezni, hogy az idegen éghajlat még is igen különböző ne legyen attól, a' hova az új plánta akar szoktattatni, mert ha nagy a' különbség, a' czélt végre hajtani nem lehet p. o. indigo fát nálunk termeszteni nem lehet, mert csupán a' forró éghajlat alatt tenyészik.

K. Megtartja e' a' plánta különböző éghajlatu vidékekre vitetvén mindenkor eredeti tulajdonságait?

F. Nem, hanem három esztendők múlva is már nagy különbség lesz az eredeti hellyen termő, és a' különböző vidékre vitt plánta között. Az első esztendei termés hasonlítani fog az eredetihez, a' másodikban már változik, a' harmadik esztendőben pedig még inkább eltávozik eredetiségétől; és vagy újfajtává válik a' maga nemében, 's gyakran az eredetit felyül haladó jó fajtává, melly esetben azt osztán folyvást lehet mivelni: vagy pedig egészen elfajúl. Hogyha pedig azon plántát,

melly elfajul, továbbá is akarjuk termeszteni, az úgy eszközöltetik, ha eredeti helyéről időről időre fris magot szerzünk.

K. Hát a' soványabb vidékeken vagy földben termesztett plánta nem javúl e' ha jobb vidékeken 's földben kezd termesztetni?

F. Igen is javul, p. o. ha hideg éghajlatú vidékről nyári vagy téli gyümölcsfákat szelídebb éghajlatú vidékekre plántálunk által, azoknak termései jobb izűek lésznek az eredeti helyen termetteknél, de vagynak ollyan plánták is, mellyek csak soványföldben, és zordon éghajlat alatt teremnek, p. o. a' fenyő fák a' lapályos kövér földet és a' meleg éghajlatot nem szeretik.*)

*) Az idegen vidékhez megszoktatott plántákat jobb a' megszoktatott plánták magjából folyvást tenyészteni, mint az eredeti helyéről hozott magról p. o. hidegebb felföldi vidékhez szoktatott kukoricza hamarább kezd érni ugyan ezen hidegebb éghajlat alatt, mintha alföldi magot vetnénk el.

45. §. *A' gazdaságos plánták különbféleségeiről.*

K. Hányfélék a' gazda által termesztendő plánták közönségesen felvéve, 's miként neveztetnek?

F' Sokfélék. Azok, mellyeknek magvai különösebben az emberek táplálására fordíttatnak, de a' házi álatok is élnek vélök, őszveséggel élet plántáknak neveztetnek. Azok pedig, mellyeknek nem magvai hanem növései használtatnak, mellyek vagy a' földben vagy a' felett teremnek, 's az emberek és álatok által emésztetnek, takarmány plántáknak, kerti veteményeknek is hivattatnak. Azon plánták pedig, mellyek csupán a' házi álatok' táplálására fordíttatnak, álati takarmányoknak neveztetnek; vagynak ollyanok is, mellyek csupán kereskedés, bortermesztés végett, és épület 's tűzi fáknak 's a' t termesztetnek.

K. Mellyeket nevezünk élet plántáknak különösebben?

F. Azokat, mellyek magvaiknak lisztessége által magokat megkülönböztetik, u. m. a' búzát, gabonát, tenkelyt, árpát, kölest, zabot, tatárkát, vagy hajdinát, és kukoriczát. Továbbá a' paszulyt, babot, lencsét, borsót. Ezen elöszámlált élet plánták ismét keskeny vagy fűlevelűekre, széles levelűekre, és hűvelykesekre oszlanak.

2dik Fejezet. A' fülevelű életplánták tenyésztéséről.

K. Mik tartoznak a' fülevelű életplánták osztállyába 's miért neveztetnek igy is?

F. Ide tartoznak a' búza, tenkely, rozs, árpa és a' zab, 's azért neveztetnek igy, mivel leveleik keskeny mint a' füveké.

46. §. *A' Búzáról.*

K. Millyen földet szeret a' búza és miként kell az őszi búzát termeszteni?

F. A' búza inkább szereti a' sürű szivos és kövér földet, mint a' ritkát, szárazat és soványt Azonban a' nedves ég hajlatú vidé-

ken a' ritkább homok, és kavicsos földekben is megterem, csak azok trágyások legyenek. Rendszerint három szántásba vettetik, de ha jó kövér a' föld 's két szántás által elég porhanyóvá válik, ekkor is jól megterem. Vettetni szokott september elejétől kezdvén késő őszig, míg a' földbe nem fagy. A' korábbi 's közép idei vetések jobbak szoktak lenni, mint a' későiek. Egy holdba két posonyi mérő mag vettetik.

K. Vagynak e' több fajtái?

F. Igen is vagynak: nevezetesebbek ezek között a' szakállas búza, mellynek kalászából szúrós szakállak állanak ki, és a' csupaszfejű vagy tarbúza. A' Magyar Országi éghajlat alatt ezen két fajta tenyészik legjobban. *)

*) Vagynak még több külföldi fajta búzák is, u. m. a' Tunisi, Egyiptomi 's a' t. búzák, de ezek nincsenek ollyan jók, mint az említettek. A' szakállas búzákban aratás idejében a' szél több kárt szokott tenni, mint a' tarbúzában, ennek polyváját is jobban szeretik a' marhák. Nevezetes a' búza fajok közt még a' fogó búza is, mellyet ősszel is tavasszal is lehet vetni.

K. Millyen földet szeret 's miként termesztik a' tavaszi búzát, 's vagynak e' több fajtái?

F. A' tavaszi búza hasonló jó földet kiván mint az őszi, egy szántásba is vettetik, mártiustól kezdvén májusig tart a' vetés ideje, de két szántásban jobban megterem. Nevezetesebb fajtái a' közönséges tavaszi búza, a' forgó búza, a' Nápolyi és Siciliai búzák, melly két utóbbi legtermékenyebb a' tavaszi búzák között. *)

*) Ezen két utóbbi fajta nem terjedett el még egészen hazánkban.

K. Nincsen e' az őszi búzának valami nyavalyája, 's mik okai 's a. t.?

F. Igen is vagyon t. i. az üszög. Ez abból áll, hogy a' kalászban foglalt némelly búza szemek mintegy meggombásodnak, mellyek megszáradván fekete színű, és záptojás szagú porrá válnak, 's ez cséplés közben a' többi ép szemekre is reá ragad, azokat megbarnásítja és elbüdösíti. Ezen rosz szag azután a' liszten is észrevehető, valamint barna szine is látható. Az üszög ragadó nyavalya, 's az üszögös magból ismét üszögös búza terem. A' szerfelett nedves földbe tett vetést, továbbá ha a' föld rendin túl kivált éretlen ganajjal volt trágyázva, és ha az elvetett mag nem volt száraz, az üszög különösebb okainak tartják. *)

*) Számos próbatételek bizonyítják, hogy az eddig feltalált üszög ellen való orvosságok sikeretlenek; legjobb mentő szer a' magot kiszáritani vetés előtt, nedves földbe nem vetni, sem éretlen ganajjal trágyázottba: egésséges ó magot jobb vetni. Ezt jegyzem meg a' rozsról is.

47. §. *A' tenkelyről (voltérnek is hívják)*

K. Miképpen miveltetik a' tenkely, 's mellyik fajta élethez tartozik?

F. A' tenkely sóványabb földdel is megelégszik mint a' búza, vagyon őszi és tavaszi fajtája, amaz három szántásba vettetik sep-

tember végétől kezdvén hideg őszig, a' tavaszi pedig egy két szántásba mártius kezdetétől május kezdetéig, egy holdba két posonyi mérő magot számítván. A' tenkely vagy votér búzának a' fajtája, hanem szemjei be vagynak tokosodva. *)

*) A' tenkely búzát különösen a' Bakonyságban Veszprém és Szala Vármegyékben termesztik, de minekelőtte lisztnek őröltetnek, a' szemek kemény tokjaitól megtisztittatnak ugyan csak őrlés által.

48. §. *A' rozsról.*

K. Millyen földet szeret és miként mívelteltik a' rozs, 's vagynak e' több fajtáji?

F. A' rozs megterem a' sürü kövér földben de meg terem azon ritka és sovány földben is, mellyben a' búzának vagy igen csekély vagy éppen semmi termése nem lenne. Két három szántásba szokott vetletni, Septembertől kezdvén késő őszig, egy holdra két posonyi mérő magot számítván. Vagynak több fajtái u. m. a' közönséges gabona, és a' bokros gabona, mellyből a' jól kimívelt földben félannyi mag elég, mint az első fajtából. Továbbá a' Sz. János gabona, melly junius végével vetletvén, szárba való ereszkedése előtt nyár végén vagy ősz elein szénának megkaszáltatik 's által telelvén más esztendőben adja az áratást. Ismeretes még ezenkívül a' tavaszgabona is. *)

*) Ezen két utóbbi fajtá gabonák kevésbe vagynak elterjedve a' Magyar Hazában. A' gabonának nyavalyái a' taklász és konkoly. Állítják némellyek hogy a' taklász gabonából formálódna, 's azt jó földbe vetvén ismét gabonává válna. A' konkoly némely esztendőkbe szintúgy magában terem, és magvai a' liszt jóságának ártalmára vagynak. Annyi igaz hogy mind a' taklász mind a' konkoly rosz mivelésű földben és nedves esztendőkben uralkodnak. Kikerültetnek úgy, ha a' földet lehetőképpen jól míveljük, és a' megtaklászosodott 's konkolyosodott magot többé el nem vetjük. A' rozsot szokták takarmány plánta gyanánt is vetni, melly végre tavasszal, mihelyest a' lekaszáltatásra elég nagy, zöld takarmányul étettetik. Többször kisarjadzik 's igy néhányszor meglehet kaszálni azon esztendőben; szénája is igen jó.

K. Az előszámlált őszi életek mivelésénél micsoda nevezetes két munkák fordúlnak elő, mellyek által azoknak termékenységők igen előmozdíttatik?

F. 1-ör a' kövér földekben szerfelett bulán növő őszi élet plántáinak megaratása vagy megkaszállása, minekelőtte kalaszba ereszkednének. Hogy ha ez nem történik, az őszi élet megdűl, kalászaiba szemeket nem köt, hanem meglazúl 's gyakran öszve is rothad. A' második hasznos munka az őszi veteseknek tavasz kezdetkor való megboronálása könnyű vasfogú boronával, melly által nem csak a' rögek oszlatnak el, hanem a' dudvák is kiírtatnak, és az életplánták mintegy megkapálódnak. *)

*) Ezen boronálást akkor legalkalmatosabb tenni, midőn már a' tavaszi nagyobb derek megszűntek, 's az életplánták növése jól megindult. Ha kiszakint is a' boronafog nehány bokrokat, a' többinek kövérebb növése azt tizszeresen kipótolja. A' ki ezen boronálást megpróbálja, annak rendkívül való hasznáról megfog győződni.

K. Nem szenvednek e' az őszi vetések a' rendetlen időjárásától, 's miként lehet a' történhető fogyatkozásokat megorvosolni?

F. Igen is szenvednek p. o. ha a' föld nem fagy meg és hóval elborittatik, 's később kemény hidegek járnak, ekkor a' vetések kipállanak. Hasznos illy esetben a' bevetett földekre marhákat hajtani, és a' havat meggázoltatni. Ugyan is a' marhák lesüllyedt nyomain a' hideg a' földhöz férkezhetvén, a' föld megfagy és a' vetések ki nem pállanak. Továbbá ártalmasok a' vetéseknek a' jégessők, hogyha kissebb a' jég keveset árt a' vetéseknek, a' diónyi nagyságú sűrű jégessők pedig földig lepocsékolják. Ha ez virítás előtt történt, megkell kaszálni az életet, 's még eleven gyökereiből ki sarjadzik. Hogyha pedig virításon túl pocsékoltatott le, többé nem lehet abból hasznot várni, 's nincs más mód, mint leszántani a' földet, 's ha van bővséggel tatárka vagy pohánka mag, azzal bévetni, vagy répákkal, vagy korán érő kukoriczával, melly késő őszig még beszokott érni. A' dér virításkor szinte igen ártalmas, valamint a' köd is, és sok kalázok üressen maradnak ezek miatt. *)

*) A' Muraközben a' sok köd miatt őszi életet nem termesztenek. Egy német iró (Kreiszig) azt állítja ha búza és rozs virításkor sok hideg esők járnak, a' kalászban ugyan megkötődnek a' szemek, 's megnőnek - de azoknak nagyobb része nem bir csirázó erővel. Szükségesnek látom te hát illy esetekre nézve megjegyezni azt, hogy vetés előtt csirázható ereje probáltasson meg, bé áztatván a' magot 's meleg hellyen rakáskába tevén 's ha sok magvak ki nem csiráznak, több magot kell az illyenből, bevetni a' rendszerint való mértéknél.

49. §. *Az árpáról.*

K. Millyen földet szeret 's miként mivelletik az árpa 's hányféle fajtái vagynak?

F. Az árpa megterem azon földben is, mellyben a' gabona; azonban inkább szereti a' mérsékelt kövérségű sűrű földet. Minden életnemek közt leghamarább érik, 's azon vidékeken is megterem, hol a' hideg éghajlat miatt őszi életet nem termesztenek, 's különösen az illy helyeken az igen ritka földben is jó aratást ád, csak trágyás legyen. Vettetik egy vagy két szántasba. Ha ősszel megszántatik különösen a' sűrű természetü föld, tavaszszal szántás nélkül is be lehet vetni, 's igen gazdagon szokott teremni. Egy holdba harmadfél Posonyi mérő mag a' mérték. Több fajtái vagynak, t. i. a' két soros, melly legnagyobb szemű, a' négy soros, és hat soros árpák. Vagyon őszi fajtája is, melly úgy mivelletik, mint a' többi őszi életek.

50. §. *A' Zabról.*

K. Millyen földet szeret 's miképen mivelletik a' zab, és hányféle fajtái vagynak?

F. A' zab legjobban terem az igen kövér földekben és a' felfört gyepben is, de megterem azon soványban is, mellyben a' búza, rozs és árpa meg nem teremnének. Korán tavaszszal még a' téli nedvességek ki nem szikkadnak a' földből, vetni legjobb.

Ha ősszel szántatott meg a' föld, tavaszkor szántás nélkül vettethetik' és beboronáltatik, de ha tavaszkor vetődik is, rendszerint egy szantásba vettetik. Az igen késöi vetésü p. o. Májusi zab ritkán szokott jó lenni. Több fajtái vagynak u. m. a' közönséges sárga zab, a' zászlós zab, mellynek mind egy oldalon vagynak kalászos magvai: a' feketemagú zab, és csupasz zab. Egy holdban 4. Posonyi mérő mag vettetik.

K. A' zabnak és árpának nincsen e' valami rokon ellensége?

F. Igen is vagyon, t. i. azon esméretes fekete szinű apró csigák, mellyek az árpa és zab leveleinek nedvességeit megemésztik. Ezeket úgy enyésztetik el, ha a' vetésről le seperik, igen gyenge testüek lévén a' seprés közben széllyel szakadoznak 's elvesznek. Második mód az, midőn a' zöldvetés arra készült könnyü hengerrel meghúzatik, melly által a' csigák széllyel nyomattatnak, a' plántában pedig semmi kár nem esik. Történik a' hengerezés éjszaka, mert ekkor minden csiga a' plánta levelére mász, nappal pedig a' föld üregecskéibe húzódnak. *)

*) Ezen legbizonyosabb csiga vesztő módot egy közönséges Anglus gazda fedezte fel. A' hengernek 100 fontosnál nehezebbnek nem kell lenni, a' vetésben a' hengerezés semmi kár nem esik.

51. §. *Az előszámlált fülevelü élet plánták hasznairól.*

K. Micsoda hasznai vagynak az előszámlált életplántáknak?

F. Mindegyikét lehet liszté őröltetvén az emberek táplálására fordítani, úgy szinte a' házi állatok táplálására is, de ezekkel leginkább csak az árpát 's zabot szokták ételni, noha a' gabona is egésséges álati takarmány. Továbbá égetett italok is készülnek azokból. Szalmájok résszerint a' házi álatok táplálására fordittatik, résszerint pedig az épületek fedésére és alomnak. Az élet szalmák között legjobb takarmány az árpa szalma, azután a' zab, továbbá a' búza, a' rozs és tenkely szalmák pedig legkevesebb tápláló erővel birnak.

52. §. *Észrevételek á fülevelü életplánták vetése módjáról.*

K. Mire kell figyelmezni a' vetésnél?

F. 1ör arra, hogy a' föld porhanyó é, és jó erőbe van é. A' porhanyó és jó földben a' már eddig előadott mértékkel kell a' magot vetni; hogy ha pedig sovány, másfélannyi is szükséges; mert ebben a' plánták nem bokrosodnak el, és a' dudva felveri. Továbbá a' rögés föld ha kövér is, sok mag elvész a' rögek közt, azért sűrübben kell vetni. A' vetés pedig történik nálunk közönségesen kézből való szórás által, mellyet úgy kell alkalmaztatni, hogy a' magok egyenlően huljanak a' földre, mellyet nagyon előmozdit az, ha vetés előtt laposra boronáltatik a' föld, vetés után pedig ismét megboronáltatik a' mag' betakarása tekintetiből. *)

*) Külföldön 's hellyel hellyel itt a' hazában is a' vetést a' végre készült erőművel is teszik, melly által minden mag egyenlő távolságra esik egymástól. Vetődik külföldön az élet egymástól másfél 's két talpnyi távolyságú sorokba is, és a' sorok közei vagy kézi munka által, vagy keskeny kapálló ekékkel megkapáltatnak. Az így mivelt élet később annyira megbokrosodik, hogy a' sorok közeit észre nem lehet venni; a' kapállás kalász hányás előtt történik. Az illy mivelés után igen gazdag termés következik. (1817ben Keszthelyen lakomkor próbául 6 sor gabona mivéltetvén így 54 magot adott) Méltó az illy mivelést gyakorolni ott, hol kevés a' föld 's rendkivül nagy a' népesség.

53 §. *Az aratásról.*

K. Mikor történik az aratás?

F. Az aratást legjobb akkor tenni, midőn az élet magvai egészen megnem értek, 's egy kevéssé lágyak, mert ekkor kevesebb mag hull el, és jobb kenyér válik a' 'sengés életből, de a' vetni való magot jól meg kell érlelletni. Történik pedig az aratás vagy sarlóval vagy kaszával, némellyek az elsőt mások az utóbbikat tartják tökéletesebbnek. A' kaszával való munka hirtelenebben történik, 's ottan inkább gyakoroltatható, hol kevés a' munkás. A' learatott 's kévékbe kötött; és keresztekbe vagy csomókba rakott élet a' mezőről a' szérűskertbe, vagy fedél alá, mellyet csűrnek nevezünk, hordatik be, vagy csak a' szabad ég alatt rakatik asztagokba 's kazlakba, mellyek olly ügyesen tétetnek, hogy bennök a' nedvességek kárt ne okozhassanak.

54. §. *Az életnek kitisztálásáról, és a' kitisztált magoknak eltakarittatásáról.*

K. Miként történik az életnek a' szalmától való el választása, és a' tiszta magoknak eltartása?

F. Elválasztatik a' mag a' szalmától vagy amaz esmeretes fa eszköz a' csép által, melly munkát cséplésnek nevezünk; vagy pedig marhákkal való gázlatás által, mellyet nyomtatásnak hívunk. Az első lassabban eszközli a' czélt, de fedélre alkalmatosabb a' szalma utánna. Az utóbbi által hirtelenebben megy a' magnak elválasztása. Hogy a' nyomtatott szalmát nem örömestebb ennék a' marhák, csak tapasztalatlanok állítják. Ezek után a' mag tisztára szóratik. A' kitisztált magok azután vermekben és töltő házakban tartatnak el. Fő észrevétel itt az, hogy a' mag száraz legyen, különben megdohosodik. A' poros magban pedig a' 'su'sok, melly a' magvakat megemészti, szokott hirtelen megteremni. *)

*) Tudtomra a' 'su'sok ellen még eddig mentő szert nem találtak, némellyek állitják hogy ha a' töltő házakban minden tavaszi és nyári hónapokban boczfa növéseket szornak el, ez által a' 'su'soknak megteremhetése elhárittatik. Igen hasznos: az életet szelelő rostán által megtisztitani gyakrabban a' portól.

3-dik Fejezet. A' szélesebb levelű életplántákról.

K. Mellyek tartoznak ezen osztályba?
F. A' köles, tatárka, és a' kukoricza.

55. §. *A' kölesről.*

K. Millyen földet szeret 's miként miveltetik 's millyen fajtái vagynak?
F. A' köles kövér földet kiván akár sürű akár ritka légyen az; a' fris törésü gyepben legvigabban terem. Minden plánták között legjobban kiállja a' szárazságot, sok tápláló részeket kisziv a' földből. Akkor vetődik tavasszal, midőn már a' nagy derektől félni nem lehet. Kezdetben lassan nő, 's ha a' dudva felütné, ki kell gyomlálni, különben elfojtja. Egy félvéka mag vagy valamivel kevesebb vettetik egy holdba. Megérvén azonnal lekaszáltatik vagy arattatik, különben magvait elhullatja. Szalmája a' középszerü szénával vetekedik. Magvai főzeléknek használtatnak, mellyeknek kemény héja elébb malmokban lehámaztatik. Vagyon bokros kalászú köles, mellynek magvai vagy fejérek vagy sárgák. Vagyon róka fark forma kalászú köles is, melly Szibériainak neveztetik.

56. §. *A' tatárkáról.*

K. Millyen földet szeret 's miképen miveltetik, 's mi végre használtatik?
F. A' tatárka megterem a' kövér meg a' sovány földben is; az elsőben gazdagabban. Mivel a' dér egészen semmivé teszi, akkor vetődik, mikor már attól tellyességgel nem lehet tartani, t. i. Juniusban. De mivel igen hirtelen nő szokták második terméssül is vetni, t. i. a' rozs és árpa tallóba, a' hol a' szőllőtőke érett gyümölcsöket hoz, lehet ott a' tatárkát mint második terméstt a' tallóba vetni. Egyszeri szántással is megelégszik. — Minthogy igen elszokott bokrosodni, nagy árnyékot ütt 's a' dudvákat kiöli, gyökerei pedig a' földet megporhanyosítják. Széles levelei által a' levegőben lévő tápláló részeket magába szívja, melly tulajdonságait öszve vévén a' földet javító plánták közzé számoltatik. Magvaiból jó ízü 's egésséges eledel készül. Hazánkban lisztjéből csak éhség idején készítenek kenyeret. Virágjából a' méhek sok mézet gyüjtenek. Szalmája vékonyabb részetskéit 's száraz leveleit a' juhok szeretik. Akkor arattatik le midőn magvainak nagyobb része már megért. *)

57. §. *A' kukoriczáról.*

K. Miképen miveltetik a' kukoricza?
F. A' kukoricza megterem a' sürü meg a' ritkább földekben is, csak hogy jó erőben legyenek; gazdagon terem a' fris törésü gyepben-is. A' hol a' szőllő érett gyümölcsöt terem ott legjobban

jobban tenyészik. Megterem ugyan a' hivesebb éghajlatú vidékeken is, de itt gyakran be nem érik. Egyszeri szántásba is vettetik. A' vetés vagy szórva történik, vagy fészkekbe vettetik, mellyek egymáshoz félölnyire vagynak, vagy pedig egymáshoz félölnyire álló sorokban, 's ekkor kapáló és töltögető ekével is miveltethetik. Egy holdba félvéka mag elégséges. Öt hat hüvelyknyi magosságra nevekedvén azonnal megkapáltatik, vagy e' helyett a' kukoricza föld vasfogú boronával megboronáltatik, vagy kapáló ekével megkapáltatik. Midőn pedig mintegy két három talpnyi magosságra megnevekedett, vagy kapával vagy töltögető ekével feltöltetik. Ugyan ekkor annyira kigyomláltatnak a' felesleg való kukoricza szálak, hogy egymástól félölnyi távolságra csak egy szál maradjon egy bokorban. *)

*) Némelly előtt ez a' javallat helytelennek tetszik, ki az illy módú mivelést még nem próbálta, azonban a' tapasztalás megfog győzni kit kit a' felől, hogy e' javallat szerint mivelt kukoricza legtöbb magot ád. Nagyváty Úr 1821-ben kiadott practicus termesztő nevű könyvében a' kapáló és töltögető ekék ellen azt állítja, hogy azok semmit sem érnek, mert ő azokat egyszer próbálta, de azokkal szántani nem tudott. Különösnek találom ezen állítást, mineknntánna hazánkban is sok helyeken a' legnagyobb haszonnal munkállódnak ezen szerszámokkal, mellynek magam is tanuja lehetek 's csupán előítéletek, ügyetlenség, és az első próbának talán nem kedvező történésétől való megijedés tehetik azt haszonvehetetlenné. A' megujjitott próbatételek adják azon esméreteket, mellyek által a' hirtelenkedésből megvetett dolgoknak becse kivilágosodik. Annyi azomban igaz, hogy az igen ragadós, rögés és kemény földben a' töltögető ekével szántani nem lehet, sem azon kis keskeny földekben hol a' dülvény földek másokéi, mert illy esetben a' földvégén fordulni nem lehet, 's úgy vélem Nagyváty Úr illy esetekben tehetett próbát. Egyébiránt a' töltögető ekével való mivelést minden esetre két szántásnak kell meg előzni hogy a' föld porhanyó légyen.

K. Lehet e' a' kukoricza közt más plántákat is termeszteni?

F. Noha a' kukoricza legjobban terem úgy, ha magában vagyon, azonban lehet ha akarjuk a' bokrok közt tököt, gyalog paszulyt, káposztarépát 's a' többi termeszteni, de csak azon földekben, mellyek kézi munka által miveltetnek, mert a', kapáló ekék ezeket kivágnák. Ha jó erőbe van a' kukoricza föld, összel tallójába egy vagy két szántásba őszi életet lehet vetni. Ha kétszer szántódik, az első szántás után 10—12 napok mulva következhetik, a' második szántás midőn a' mag is elvetődik.

K. Mikor érik meg a' kukoricza, mik hasznai, és vagynak e' több fajtái?

F. Megérésének jele az, ha magvai megkeményednek, melly September havának végeig megszokott történni. A' hideg nedves esztendőkben éretlen maradnak némelly csövei. Ekkor tehát a' csövek száraikról letöretnek, megtisztittatnak, 's az érett csövek vagy vesszőkből vagy léczekből 's gerendákból készült szellős alkotmányokba, mellyeket kukoricza tartóknak neveznek, berakatnak, az éretlenek pedig sertések és lovak által megétettetnek. A' kukoriczának magvai emberi és állati ele-

delnek használtatnak. Minden életmagok között legtöbb hizlaló erővel bir. Kórója learattatván 's kiszárittatván betakarittatik, 's a' szarvas marhák eledelére fordíttatik. Fajtái között nevezetesebbek a' kétszerérőnek nevezett apró csövü, továbbá a' fejér és sárga magvú kukoriczák, melly két utóbbiak az elsőnél sokkal termékenyebbek.

58. § *Közönséges észrevételek a' fü és széles levelü életplántáknak sovány, középszerü és gazdag terméséről.*

K. Mit tartunk sovány? mit középszerü? és mit gazdag termésnek?

F. Ha az életplántákkal bevetett föld hold számra 4 köbölnél vagy is 8 Posonyi mérőnél kevesebbet terem, ezt sovány termésnek tartjuk. Ha egy hold föld 5 köböltől 8ig terem, ezt középszerü termésnek mondjuk. Hogy ha pedig egy holdnak termése 9 köböl tiszta életnél is több, azt gazdag termésnek hivjuk.

4dik Fejezet. A' hüvelykes életplántákról.

K. Mellyik plánták tartoznak ezen osztályba?

F. Azok, mellyeknek magvai hüvelyekbe vagynak berekesztve, kenyérnek nem használtatnak, hanem nagyobbára megfőzettetnek ételnek, 's ezért főzelékeknek is neveztetnek. Ide tartoznak a' paszuly, borsó, lencse és a' bab.

59. §. *A' paszulyról.*

K. Miként mívéltetik?

F. A' paszuly középszerü földdel is megelégszik, termesztik szántó földeken és kertekben. Egy vagy két szántás vagy kapállás által elkészittetett földben egymáshoz egy rövid lépésnyire lévő fészkekbe vettetik kapa után 4, 5 szemet vetvén egy fészekbe. Kikelvén 10—12 napok mulva megkapáltatik, később ismét megtöltögettetik; megérvén pedig hüvelyei leszedetnek, vagy az egész bokor kinyüvetik, 's magvai kicsépeltetnek. Minden plánták között legkevesebbé álja ki a' paszuly a' deret sőt a' hideg nedves idő is elrontja plántáit, 's a' még ki nem kelt magokat is. Melly esetben ujra kell azt vetni. Sokféle fajtái közt nevezetesebbek: a' gyalog és felfutó paszuly, az első föld szint bokrosodik el, az utóbbik pedig a' mellette lévő magosabb plántákra vagy melléjek szúrt vesszőkre fut fel.

60. §. *A' borsóról.*

K. Millyen földet szeret? miként mívéltetik 's mik hasznai?

F. A' középszerü földdel is megelégszik, korán tavasszal vettetik egy vagy két szántásba. A' dér kevésbé árt plántáinak. Olly sürün kell vetni, hogy egy négyszegü talpnyi földön 10 szem legalább legyen. Vagynak felfutó és gyalog fajtái. Mívéltetik kertekben is. Termése ember eledelnek használtatik leginkább. Szalmája ha jó időbe takarittatott be, a' középszerü szénával

vetekedik. Midőn magvai megkeményednek akkor kaszáltatik le.

61. §. *A' lencséről.*

K. Millyen földet szeret? miként mivéltetik 's mik hasznai?

F. Középszerű földdel is megelégszik, korán vettetik tavasszal, midőn a' földnek még téli nedvessége vagyon, egy őszi és tavaszi vagy csak egy szántásban Egy holdba két Posonyi mérő mag vettetik, kövér földben kevesebb is elég. Magvai főzeléknek, szalmája, melly a' borsó szalmát felyül haladja, takarmánynak használtatik. *)

*) Ha azt akarjuk, hogy a' lencse 's borsó jó fövő legyen, 'sengés korában kell lekaszállani. A' lencsének is sok fajtái vagynak.

62. §. *A' babról.*

K Miként mivéltetik a' bab 's mik hasznai?

F. A' bab vagy kézből vetődik széles vetéssel, vagy kapa' után fészkekbe, és később egyszer kétszer megkapáltatik. Az utóbbi mód szerént többet terem, a' széles vetésű pedig kevesebbet. Az így vetett 's kikelt babot megboronálni igen hasznos. Gyakran mint mellékes vetemény is termesztetik, p. o. a' krompély és kukoricza bokrok között. Használtatnak magvai ember eledelnek, és lovak, sértések, táplálására. Vagyon hosszúkás, nagyszemű, és apró gömbölyű bab, ezen utóbbi jobb fajta, 's a' lovak, sertések jobban szeretik. *)

*) A' lencse, borsó, mivel árnyékot vetnek, a' dudvákat kiölik, és kevés erőt vesznek ki a' földből. A' paszuly és bab pedig kapálás által mivéltetvén 's szinte kevés tápláló részeket fógyasztván, el, a' földet javító plánták közé számoltatnak, és ha a' környülállások megengedik azon esztendőben őszit lehet utánnok vetni, azért ugarplántáknak is neveztetnek mind ezek.

5dik Fejezet. A' nevezetesebb takarmányplántákról, mellyek emberek és állatok táplálására fordittatnak.

K. Mellyek tartoznak ezen osztályba?

F. A' krompély, sárgarépa, czékla, káposzta répa, kerekrépa, retek, és Burgundiai répa. Ezek egyszóval gyökértakarmányoknak is neveztetnek. Ide tartoznak a' fejes kaposzta, és a' karalábé is.

63. §. *A' krompélyról.*

K. Millyen földet szeret 's miként mivéltetik?

F. A' krompély megterem a' sűrű, meg a' ritka földben is, csak tápláló erővel birjon. Egy vagy két szántásba vettetik Április és Május havaiban; vagy barázdákba az eke után, vagy pedig egymástól két 's harmadfél talpnyira készített fészkekbe kapa után. A' sorosvetés kapálló és töltögető ekével is mivéltetik. Kikelése után nem sokára megkapáltatik, melly munka helyett a' vas fogú boronával való boronálást is lehet tenni, vagy a' soros vetésűt kapáló ekével megkapálni. Egynehány hetek mul-

va az első kapálás után következik a' töltögetés, melly vagy kézi munka által tétetik, vagy töltögető eke által a' soros vetésűeknél. Egy fészekbe legjobb csak egy krompélyt vetni, bár ha az kicsiny legyen is; ha több vettetik, az azokból kinövő sok csirák egymást elnyomják, 's csak igen apró krompélyok nevekednek, amúgy pedig nagyok. A' nagy krompélyokat két darabba ellehet vagdalni 's úgy elvetni. Megérik a' krompély September havának vége felé, midőn szárai sárgulni kezdenek, 's ekkor kiásatik. Ha nedvesen találna esni kiásása, megszárittatik, és vermekbe 's pinczékbe rakatik. *)

*) Szokták a' krompélyt még a' következendő módon is telelésre rakni t. i. dombos helyen a' hol a' víz nem fut öszve, száraz szalmából vastag ágyat vetnek, és 25—30 'sák krompélyt hegyes rakásba reá öntenek, ekkor befedik azt vastagon szalmával annyira, hogy a' külső nedvesség be ne férkezhessen. Az igy berakott krompély, ha nedvesség közé nem férkezik, egész télen eláll. Télben az így elrakott krompélyt enyhűlt időben kell kibontani, 's minthogy már ekkor haszonra fordittatik, meleg helyre hordatik, hogy a' kibontott helyen, a' hideg beférkezvén a' krompélyt megne fagylalja. Az illy rakások befedésére felűlre legjobb gabona szalmát rakni, mert ez a' nedvességet minden szalmák között legjobban megtartóztatja. A' szalma fedelet földel is szükséges mint egy béteriteni hogy a' szél a' szalmát elne hordja, mellyet a' befedett garmada körül ásott vizfolyást gátló arkocskából lehet fel hanni. Lehet az illy krompély garmadákat hosszas formába is alkalmaztatni 's több száz 'sáknyi krompélyt együvé rakni. A' krompély garmada rendszerint egy ölnyi magosságú. Azonban hogy az igy elrakott korompély öszve ne rothadjon vagy 10 napokig a' szalma fedelezetet csak éjjelre vagy essös időben kell garmadákra felteriteni, hogy t. i. a' krompélyból a' felleslegs nedvességek ki szikkadjanak, 's azok inkább fonnyadtak légyenek.

K. Micsoda hasznai vagynak?

F. A' krompély nem csak az emberek táplálására, hanem a' házi álatok étetésére is fordittatik, és pálinka égetésre is. Ha jó erője vagyon a' föld szerfelett sokat terem, vagynak példák hogy egy holdban 300 Posonyi mérőnél több termett. Ha soványos a' föld a' krompély után vetett élet silány szokott lenni, de ha kövér? felszántatván még azon ősszel egyszer vagy kétszer, őszi élettel belehet vetni. 's jó aratást lehet utánna reményleni. Ha juhval, szarvas marhával, és lóval étetjük a' krompélyt, előbb megkell a' földes részitől mosni, és apróra vagdalni. *)

*) A' sorba ültetett krompélyt a' töltögető ekével igen alkalmatosan lehet kiásni. melly úgy történik, ha az ekével a' fészkeket felszántjuk: egy sor krompély egyszerre fordittatik fel, 's az abba lévő krompélyt az eke egészen kifordítja 's a' krompély 'sákokra szedetik. Mivel ezen módáltal a' föld türhetően megporhanyósodik, szokták némellyek minden további szántás nélkűl is a' krompély földet rozzsal bevetni 's beboronálni, 's jó aratást is nyernek. De ez is csupán olly földben történhet, mellynek bőv tápláló erejét kiemészteni a' krompély nem vala képes. Megjegyzésre méltó az is, hogy a' krompély nem csak a' földben termett gyümölcsei által, hanem szárainak hegyén termett magvaiból is nevekedhetik, de ebből csak igen apró krompélyok nevekednek. Azonban állítják azok, kik probatételeket tettek, hogy ezen apró krompélyocskák ismét elvettetvén,

a' második termés igen jó szokott lenni utánnok, 's különösen jobb izű a' többinél és termékenyebb fajta válna belőle.

64. §. *A' sárga répáról.*

K. Millyen földet szeret 's miként miveltetik 's mik hasznai?

F. A' sárga répa méllyen felásott vagy szántott 's inkább ritka földet szeret de jó erőben lévőt: kevésbé miveltetik szántó földeken, hanem kertekben. Korán tavasszal vettetik vagy késő ősszel, de csak tavaszkor kél ki. Ezen utóbbi mód szerint többet terem, tavaszon és nyáron által nem csak a' dudvát kell több ízbe kigyomlálni, hanem azon répaplántákat is, mellyek igen sűrűen vagynak egymáshoz. *)

*) A' répa gyökerek nedveses homok közé szoktak rakatni a' pinczékbe télire.

65. §. *A' czéklárol.*

K. Millyen földet szeret, 's miként miveltetik a' czékla?

F. A' czékla szinte méllyen felásott 's kövér földet szeret: magvai korán tavaszkor vagy egyenként ültettetnek egymástól egy talpnyi távolságra, vagy pedig előbb sűrűen vettetnek el, 's vékony pennányi gyökeret vervén kiszedetnek, 's a' gyökerek végeit elcsippentvén ültető karótskákkal készített lyukakba egymástól illő távolságra ültettetnek, reá nyomván gyökerére a' földet. Ezen ültetést esős időbe tenni legjobb, ha pedig száraz időben történik, öntözéssel kell segíteni. Tavaszon 's nyáron által a' czéklás föld egyszer kétszer megkapáltatik fenyeden; Octoberben pedig a' földből kiásatik, leveleitől, és apróbb gyökereitől megtisztittatván, pinczékbe rakásra rakatik. A' czéklát emberek eledelére is, de a' szarvas marhák táplálására is lehet használni. *)

*) Ha a' fejős tehenekkel czéklát étetünk a' téj attól veresses szinű de ezen veres szin nem a' tejben lévő vértől, hanem a' czékla veres színű nedvességétől ered.

66. §. *A' káposzta répáról.*

K. Millyen földet szeret? miként miveltetik 's mik hasznai?

F. Ez is mélly mivelésű 's erőben lévő földet szeret. Magvai meleg vagy hideg ágyakban sűrűn elvettetnek, 's midőn már a' derektől tartani nem lehet, plántái egy talpnyi távolságra egymástól kiültettetnek, később kétszer megkapáltatnak, 's ősszel kiszedetnek a' földből 's télre pinczékbe rakatnak. *)

*) Meleg ágynak neveztetik az, midőn félölnyi mélységű, és egy öles szélességű hosszas gödrökbe, vagy csak földszint félölnyi magosságra erejedzésben lévő ganaj (legjobb e' végre a' lóganaj) öszve rakatván 's megtapostatván felibe kövér porhanyó föld hintetik egy arasznyi vastagságra. Az erejedző trágya felható meleg gőze a' földet át melegíti, 's ez által a' belévetett magvak hirtelen csirázásba indulnak, 's a' plánták abban akkor is, midőn még a' levegő mérséklete hideg, sebessen nevekednek. A meleg ágyaknak fapárkányai vagynak, 's éjjelre vagy borongós hideg időben betakartatnak szalma takaróval. A' melegágyakat ablakokkal is fellehet készíteni, 's ezek tökélletesebbek. Ha a' magvak csak közönséges földben vettetnek el sűrűen, 's később kiültettetnek, vagy ha helyben maradnak is a' plánták, hideg ágyban való vetésnek nevezik.

67. §. *A' burgundiai vagy tehén répáról.*

K. Miképen miveltetik?

F. Ez a' répa melly a' czéklának testvérje úgy miveltetik mint a' czékla, ennek húsa azonban inkább fejér vagy sárga színű. Minthogy igen nagyra megnő, másfél talpnyira ültettetik egymáshoz. Némellyek leveleit is leszedik kapallás közben, de a' tapasztalás bizonyítja, hogy ez által termékenysége hátráltatik. Jó esztendőben egy holdban ha az érett trágyával készíttetik el, 500 mázsa répa is megterem. Mivel igen édes ízű czukrot is főznek belőlle, de különösen a' fejős tehenek, és egyébb szarvas marhák táplálására fordíttatik. Leveleinek semmiféle férgek nem ártanak. Az árnyékos helyeket nem szereti.

68. §. *A' kerekrépáról.*

K. Miként miveltetik?

F. Ez kertekben is termesztetik, de leginkább a' szántó földeken a' feltört tarlóba aratás után, mint második termése a' földnek. Vettetik juniusban és az ugarföldekben kétszántásban, 's ekkor gazdagabban terem; kiásatván pedig ősszel, utánna őszi élet vettetik. Inkább szereti a' ritka mint a' sűrű földet, és inkább a' kövéret 's trágyást, mint a' soványt. Egy hold földben 20 má'sától több 100 má'sákig megyen a' termés bővsége, a'hoz képest a' millyen a' föld, 's miként miveltetik. Két és félfont mag vettetik egyholdba, 's igen használ néki ha a' répa föld, midőn hat levelet eresztett a' répa, vas boronával megboronáltatik, később 8 vagy tiz napok mulva a' boronálás ismét megtétetik. Boronálás nélkül sokkal kevesebbet terem. A' borona fogai ugyan sok plántákat kiszaggatnak, de az által megritkulván a' földben maradott répák nagyobbra nevekednek. Ősszel a' répa kiásatik, 's leveleitől, apró gyökereitől megtisztittatván, vagy pinczékbe rakatik rakásokra vagy amint a' krompélynál mondottuk befedetik vastagon szalmával.*)

*) A' kerek répának vagynak hosszúkás gyökerű, és különbféle szinű fajtái. Száraz esztendőkben a' bolha szokta rongálni leveleit, 's gyakran semmivé teszi, orvosságot az ellen még eddig nem találtak. Annyi igaz, hogy a' fris trágyájú kövér földben vigan növén a' répaplánták, rajtok a' bolha kevesbé vehet erőt. **)

**) Az előszámlált répa nemek a' föld 'sirját nem szíván ki egészen, sőt a' földben maradt 's elrothadott gyökeretskéik által a' földet kövérítvén is, szinte a' földet javító plánták közé számíttatnak, 's mivel őszit lehet utánnok vetni, ugarplántáknak is neveztetnek.

69. §. *A' káposztáról.*

K. Millyen földet szeret? miként miveltetik a' káposzta 's mik hasznai?

F. Ez kövér és jól kimivelt földet szeret, magvai hideg vagy meleg ágyakba vettetnek, 's mikor alkalmatosok a' kiültetésre, egymástól két talpnyi távolságra kiültettetnek, 's kétszer

háromszor megkapáltatnak, az utólsó kapálláskor a' tövei körül feltöltögettetik. A' káposzta nagyon egésséges eledele az embereknek. Leveleit és tor'sait megvagdalván a' szarvas marhák igen szeretik, sőt a' juhok a' savanyított káposztát is megeszik, 's egésségökre válik. Nevezetesebb fajtái a' jókori káposzta, melly julius elein megfejesedik, és a' késői. *)

*) A' kelkáposzta 's karalábé szinte úgy miveltetnek, mint fejes káposzta 's azon czélokra szolgálnak, a' fejes káposzta 's téli karalábé, és a' kel összel kivágatnak, de nyáron által is élnek azokkal az emberek, leszedett leveleikkel pedig a' szarvas marhák is, sőt ha bővebben van fejes részőkkel is (melly még inkább kedves a' marhák előtt) tápláltathatnak.

70. §. *A' répa 's káposzta magvak szaporításáról.*

K. Miként termesztetnek az előszámlált répák, 's káposzták magvai?

F. A' pinczékbe rakott répák közzül tavaszkor mikor a' hidegtől már tartani nem lehet a' legszebbek kiválogattatnak, és a' kertbe kiültettetnek, 's megérvén magvaik kitisztíttatnak, és szellős helyre eltétetnek. A' fejes káposzta gyökerestől kivétetik a' földből, valamint a' kel is, és a' karalábé, 's a' pinczébe nedves homokba ültettetnek, 's tavasszal szinte kiültettetnek, 's magvaik megérvén kitisztíttatnak 's eltétetnek. Megjegyzésre méltó azonban, hogy a' magtermő 's egynemű de különböző fajtájú plántákat egymáshoz közel ültetni nem kell, mert virágaiknak nemző porai öszve vegyülvén, ez által a' plánták elkorcsosodnak.

6-dik Fejezet. Azon takarmány plántákról, mellyek csupán a' házi állatok táplálása végett termesztetnek.

71. §. *A' kérdéses plánták előszámlálása.*

K. Mellyek tehát ezen osztályba eső plánták?

F. Nevezetesebbek ezek közzül a' bükköny, muhar, lóhere, luczerna, vadzab, és perje, a' legelői és természetes réti füvek.

72. §. *A' bükkönyről.*

K. Millyen földet szeret, miképen miveltetik a' bükköny 's mik hasznai?

F. A' bükköny középszerű földdel is megelégszik, korán tavasszal vettetik egy vagy két szántásba. Mivel magába megszokott dűlni, más plántákkal vettetik vegyítve p. o. zabbal, árpával, mellyekbe mint egy megkapaszkodik. Ha szénának termesztetik, akkor kell lekaszálni, midőn alsó hüvelyeiben a' magvak kiformálódtak: hogy ha pedig magnak vettetik, zabbal 's árpával nem vegyíttetik öszve, hanem tisztán vettetik, 's akkor kaszállódik, midőn magvainak nagyobb része megért. A' bükkönynek igen tápláló szénája vagyon, mellyet mindenféle marha szeret. Megdaráltatván magvai, és szeletskával öszve kevertetvén, a' sörékkel hasznosan ételtetik. A' földet nem soványít-

ja, hanem javítja, 's azért a' földet javító ugarplánták közé számíttatik. A' bükköny után igen jól teremnek a' búza és rozs. Két fajtája vagyon u. m. a' fekete és testszin magú. Egy holdba hat véka bükköny mag vettetik szénának, mellynek fele zab vagy árpa. Megterem a' bükköny kivált sengés esztendőkben akkor is, ha tavasz végén vagy nyár elején vettetik.

73. §. *A' réti veresvirágú lóheréről.*

K. Millyen földet szeret 's miként miveltetik?

F. A' lóhere inkább szereti a' mérsékelt sűrű mint az igen ritka és száraz földet, azon földben, mellyben mész részek is vagynak, legvigabban nő. Tavasszal vettetik tavasz élettel; minekutánna azok beboronáltattak, vagy mindjárt, vagy akkor, midőn azok már kikeltek, 15 's 20 font mag vettetik egy holdba. Bár a' tavasz élet kikelt is, azért az elvetett lóhere magot belehet boronálni, az életnek is igen használ. Őszi élet közé is szokták vetni, de az illy vetés kevésbé szokott jól kiütni, 's csak akkor, ha ritkább a' vetés. Egyszeri vetés után két három esztendőkig tart. Az első esztendőben is meglehet aratás után egyszer kaszálni, a' másodikban, harmadikban háromszor is. Ha magot akarunk termeszteni, az első sarjúja meghagyatik, 's midőn virág bimbói megszáradnak ideje van a' lekaszállásnak; szénának akkor kaszáltatik, mikor legjobban virít. Magvai cséplés által veretnek ki száraz időben, 's tisztára szóratnak. Igen kedvelli a' téli felületes trágyázást, és a' márga föld vagy gipsz porával való behintést.

K. Micsoda hasznai vagynak?

F. A' lóhere igen jó izű takarmány mind zöld, mind száraz állapotiában; egy hold a' földmivoltához, és az esztendő járásához képest 25-től kezdvén 50 mázsáig való szénát is ád kétszeri vagy háromszori kaszállás után. A' földet nem soványítja, 's azért az ugarplánták közé számittatik. Legjobban terem utánna a' búza. *)

*) A' lóherének vagynak még más fajtái is, u. m. a' fejér, sárga, és setét veres virágú 's a' t. ezek közzül a' fejér virágú minthogy igen gyakran sarjadzik, igen bokros és jó izű, a' szorgalommal javíttatott legelőknek mivelésére fordíttatik. Némelly helyeken tapasztaltatott, hogy a' lóherét gyakran vetvén, megunná végtére a' föld teremni, mellyet azonban nem a' földnek alkalmatlan volta szokott okozni, hanem bizonyos férgek, mellyek a' lóhere gyökereit megemésztik. Az illy földben a' lóhere szépen kikelvén egyszerre veszni kezd. Az illy földet belehet vetni Sz. János-nap tájban is bükkönnyel, 's ha ezen vidékeken tapasztalt veszedelem valamelly major földeibe bekap, úgy tétetik alkalmatossá a' lóhere termesztésre, hogy több esztendőkig más takarmány plánta vettetik helyébe 's azután kezdik megint a' lóherét termeszteni. Egyébbiránt a' gyenge lóherékbe néha a' bolha is kárt teszen.

74. §. *A' kék virágú luczernáról.*

K. Millyen földet szeret? 's miképen miveltetik a' luczerna?

F. A' luczerna jól megmivelt verőfényes fekvésü erőben lévő földet kiván, 's ollyat, mellyben egy ölnyi mélységnyire vizet ne találjanak gyökerei, mert a' viz fakadékos földben mi hamar kivesz, és az árnyékos helyen is. A' kedve szerint valóban pedig 20. 30. esztendőkig is eltart egy vetés után. Nem szereti azon helyeket is hol a' termőföld rétegin alól sovány homok vagyon vagy kőszikla. Vetése tavasszal történik, azon móddal mint a' lóheréjé 15—20 font magot vetvén egy holdba. Kedvelli a' téli felületes trágyázást. Hogyha pedig üdővel foltonként kivesz, illy helyek felásatnak és ujra bevettetnek luczerna maggal. A' luczernásoknak korán tavasszal való megboronálása szinte igen hasznos. Magvai csiga forma tokokba foglaltatnak, mellyeket száraz időben is igen nehéz kicsépelni.

*) A' gyümöltsösökben ha ritkák is azok, a' luczerna nem sokáig tart, és hosszu gyökerei által a' fáknak is ártalmára van. Jobb a' gyümölcsösöket loherével vetni be, mellynek csak ártatlan terepélyes gyökerei vagynak.

K. Mik hasznai?

F. Mivel a' luczerna a' legszárazabb esztendőben is, midőn a' lóhere és egyébb takarmány plánták kivesznek elég gazdagon terem, különös tekintetett érdemel, de nagy betsü azért is, mivel igen hirtelen sarjazik, és 'sengés esztendőben négyszer ötször is meglehet kaszálni. Mesterséges rétben legalkalmatossabb a' luczerna, 's megérdemli hogy mindenütt, különösen ott, hol a' házi álatok nyáron által is istállón tartatnak, termesztessen. Egy hold luczernás föld három darab szarvas marhának vagy lónak tavaszon, nyáron 's őszön által elegendő takarmányt ád; jó esztendőben ezen felül nehány mérsa szénát is. A' luczernának szénája is használatos, de egy kevéssé tüzesítő ereje lévén, a' marhákat, ezzel élvén, gyakrabban kell sózni. Több szénát 's takarmányt ád a' veres virágú lóherénél. *)

*) A' zöld luczerna és lóhere ételéskor a' szarvas marhák felfuvódván miképen kellessen azokat meggyógyitani, erről hátul az olvasó könyvetskében lészen szó. Legveszedelmesebb a' lóherét 's luczernát harmatos korában etetni.

75. §. *A' sárga virágú luczernáról (ezt Svécziai luczernának is nevezik.)*

K. Millyen földet szeret 's miképen miveltetik?

F. E' szinte erőben lévő és jól kimivelt földet szeret, magvai azon móddal vettetnek, 's azon mértékben mint a' lóheréjé. Ez ki nem vész azon földben sem, mellyben gyökerei hamar vizre akadnak. Sok esztendőkig tart egy vetés után, 's gyakran lehet kaszálni, és mind zöld mind széna korában szere-

tik a' marhák. Egyébbiránt azon gonddal miveltetik mint a' kék virágú luczerna. Ettől a' szarvas marhák nem fuvódnak fel olly hirtelen, mint a' veres lóherétől vagy kék virágú luczernától.*)

*) Ezen fajta luczerna a' mi természetes réteinken vadon is terem, 's különösen ajánlom ott mivelni, hol a' kék virágúnak nem alkalmatos a' föld, vizenyőssége miatt, de gazdagon terem ez a' mélly és száraz földben is. Magvai ennek salló forma hüvelyetskékbe teremnek. Azon földbe is lehet vetni, mellyet néha a' vizáradás megszokta futni, de a' vadvizes helyeken ez sem tenyészik.

76. §. *A' lóhere, bükköny, luczernák szénáinak feltakarításáról.*

K. Mire kell vigyázni az előszámlált takarmány plánták szénáinak elrakása iránt?

F. Mivel azoknak kövér szárai ritkán száradnak úgy meg, hogy egy kevés nedvesség is ne maradjon azokban, melly az összerakott szénának megrothadását okozhatná; úgy rakatnak tehát, hogy ha fél ölnyi vastagságra széna rakódott, azután két talpnyi vastagságra száraz szalma rakódjon, megint széna megint szalma ugyan illy móddal, míg végre a' boglya vagy kazal el nem készül. Az így rakott lóhere 's a' t. széna meg nem füll, sőt a' közbe lévő szalma is jobb izüvé válik.

*) Mivel a' lóhere, bükköny 's a' t. szénák nem feküsznek olly sürün egymásra mint a' természetes széna, 's ennél fogvá az esső nedvességei több kárt tehetnek benne takarás után kint a' réteken áltokban; minél elébb be kell tehát azokat hordani, 's különösen akkor kell a' szalmával való rakást munkába venni. Azonban a' fent irt fűvek, különösen a' lóhere szénáját a' következendő móddal lehet hirtelen megszáritani. Midőn lekaszáltatik, egy napig úgy hagyatik renden hogy fonnyadjon, azután villákkal úgy forgattatnak meg a' rendek, hogy két rend essen együvé, ezek így maradnak 24 óráig, 's azután 7, 8 más ányi nehézségü petrentzékbe rakatnak, 's így maradnak mind addig, míg úgy által nem melegesznek, hogy az ember keze alig álhatja ki. Ekkor széllyel hányatik a' petrentze 's fél nap alatt úgy megszárad a' széna, hogy bátran együvé lehet rakni. A' széna ugyan barna szinüvé válik, de táplálós, és az apró levelek is rajta maradnak. Ujjabb tapasztalások szerint a' lekaszált fü rendelet azonnal petrenczékbe lehet rakni 's meg taposni hogy jól öszve feküdjön, és meg melegedvén jól, 's ez által fellesleges nedvességét mint egy kiizzadván a' nyers fű széjjel teregettetik, 's levelet el nem hűllató táplálátos szénává szikkad félnap alatt.

77. §. *A' Muharról.*

K. Millyen földet szeret 's miképen miveltetik?

F. Ez kövér földet szeret, aprilisben 's májusban vettetik egy vagy két szántásba. A' földnek 'sirját igen kiszedi; szénáját minden álatok szeretik. Akkor használtatik, midőn kalászait nagyobbára kihányta, a' magnak való pedig megérlelltetik. *)

*) Az igen kövér földben a' bükköny nagyon kórósan nő, gyakran megdül 's öszverothad. Illy környülállásokban jobb muhart vetni.

78. §. *A' baltaczimről (hedisarum onobrichis)*

K. Millyen földet szeret 's miként miveltetik?

F. Ennek a' meszesföld hazája, de megterem a' sovány kréta dombokon is. A' melly földbe mész nincsen ott 4. 5. eszten-

dök mulva kivész; amott pedig örökösen tart. Úgy vettetik el mint a' lóhere és luzerna, egy hóldba hat Posonyi mérő mag kivántatik, kétszer lehet kaszálni, szénája igen jó. Szereti a' téli felületes trágyázást. *)

*) Ennek magvai nagyok 's szúrókás héjúak.

79. §. *A' vad zabról (avena elatior.)*

K. Miként miveltetik? 's millyen földet szeret?

F. Tavasszal vettetik tavasz élettel jól kimivelt földbe mint a' lóhere. A' ritkás földet inkább szereti. Egy vetés után 5 esztendeig tart, háromszor kaszállódván, sok szénát ád de nem igen jó izüt. Különösen szereti ha víz eresztetik reá p. o. egy szomszéd forrásból mellytől nagyon buján nő. Az árnyékosabb helyen is megterem.

80. §. *A' perjéről.*

K. Valyon miveltetik é a' perje is?

F. Igen is, mert igen táplálatos és gyakran sarjazó füvet ád. Tavasszal leghamarább megindúl. Ha a' szántás által mivelt föld hirtelen legelővé akar fordittatni, perje és fejér lóhere magokkal vegyítve vettetik be. Az így mivelt legelő két annyi marhának ád gazdag legelést, mint a' természetes. Úgy vettetik tavasz élettel mint a' lóhere. *)

*) Legkönnyebb a' perje gyökereket kiirtani úgy, ha a' perjés föld akkor szántatik fel, midőn szárazra fordul az idő, ekkor a' szikkadó barázdákban a' perje gyökér is elszárad, melly mikor észrevétetik csak akkor boronáltatik meg. A' szántás után mindjárt tett boronálás nem veszti ki a' perjét.

81. §. *A' csanálról.*

K. Miveltetik é a' csanál is?

F. Igen is külföldön kezdik mivelni különösen azért, mert azon rosz földekben is, a' hol a' többi takarmány plánták nem tenyésznek ez középszerűen terem. Megterem az árnyékos helyeken is. Gyenge növéseit nem csak a' sertések, de az arra szoktatott szarvas marhák is szeretik, 's tőlle a' tehenek 'siros tejet adnak, meg ért kórói pedig hasonló fonó mívet adnak mint a' kender. Egyszeri vetés után örökösen tart, ha imitamott magvas szálak hagyatnak, mellyeknek magvait a' szél elteríti. Szénája is ditsértetik, melly végre szinte gyenge korában kaszáltatik, még pedig három ízben is. **)

**) Hogy a' felföldi vidékeken a' zöld csanál nöyéseit a' közönséges gazdák nem csak a' baromfiakkal és sertésekkel, hanem a' tehenekkel is étetik, tapasztalt dolog. **)

**) Egyébbiránt szükségesnek látom itt megjegyezni azt, hogy a' réti fűvek közzül lehet a' gazdának magvakat szedni, 's azt mivelni próbálni, t. i. ollyanokat, mellyek talán azon vidék rétjein igen megkülönböztetik magokat. Különösen figyelmetessé teszem a' gazdákat a' sárga viragú réti

vadborsóra, ez a' plánta sok esztendőkig tart, 's olly helyeken is terem hol több napokig áll az árviz a' réten. Szénája a' legtáplálóbb és hirtelen sarjazik, azonban a' kopár réteken is terem hol az aszály uralkodik. Méltó volna hogy ezen plántával többen tennének probát. A' jó réti fűvek magvait úgy lehet beszerezni ha kaszáláskor helyenkint lábon hagyatnak a' fűvek, és midőn magvaikat megérlelik akkor kaszáltatnak le, 's magvaik kicsépeltetnek 's a' t.

82. §. *A' legelői fűvek Míveléséről.*

K. A' legelők hányfélék 's miként miveltetnek?

F. Kétfélék t. i. vadak, mellyek szorgalom által tellyességgel nem javittattak, és szelidek, mellyek szorgalom által a' szükségtelen gazoktól, álló vizektől megszabadittattak 's a' t. Ide kell azt is számolni, midőn az ugar mező vagy más kopár gyep felszántatván hasznos fűmagokkal bevettetik, és legelőül használtatik. Ezen utóbbiakat mesterséges legelőknek nevezük. Azon földterület, melly folyvást legelőnek hagyatik állandó; azok pedig, mellyek bizonyos ideig legelőnek hagyattak, és azután veteményekalá meginț felszántattak változó legelőknek neveztetnek.

K. Mi által tartathatik a' legelő folyvást jó karban?

F. Az által, ha szakaszonként étettetik a' marhákkal, t. i. egy részén legelvén a' marhák, 's lerágván itt a' füveket, ez a' hely ekkor betiltatik, 's a' marhák fris mezőre eresztetnek, 's az alatt a' lerágott mező ismét megújjul. Továbbá szükséges a' juhoknak külön adni legelőt, mert ott a' szarvas marhák 's lovak csak kéntelenségből legelnek; a' sertések pedig a' tavas, erdős helyeken legeltethetnek, és az ugar mezőkön, ne hogy turások által a' fűnövésének ártalmára legyenek. *)

*) A' hol közös a' legelő, ott a' birtokosoknak és helybeli előljáróknak kell egyetértve a' rendet megtenni, és büntetés terhe alatt kötelezni mindent, hogy rendrontó ne legyen.

83. §. *A' rétekről és rétifüvekről.*

K. Hányfélék a' rétek?

F. Kétfélék u. m. természetesek, mellyek fűmagokkal nem vettetnek, hanem csupán a' gazoktól tartatnak tisztán, közönséges rétifüveket teremnek; és mesterségesek, midőn a' föld felszántatik, és takarmány plánták magvaival bevettetik, mellyről már eddig is eléggé szóllottunk. *)

*) A' természetes rétek édes füvet és savanyú füvet termőknek is neveztetnek. Az elsőt a' száraz pallagi rétek termik, a' másikat, melly sokkal alábbvaló, a' tavas és vadvizes helyek. Közönségesen felvéve csupán azon állyas földterületek hagyatnak természetes réteknek, mellyekből a' vetések kiszoktak ázni. A' száraz természetüek hasznosabban fordíttatnak szántóföldeknek, de azon helyeken hol igen csekély a' népesség, a' szárazabb földterületeket is lehet réteknek hagyni; 's illy helyeken kevésbé lehet a' réteknek azon mívelését gyakorolni, mellyek alább előfordúlnak.

K. Mi által lehet a' természetes réteknek termékenységét előmozdítani?

F. 1ször: A' trágyázással, melly vagy télben hordatik ki a' rétekre, 's széllyel teregettetik, tavasszal pedig a' kaszálást megakadályoztatható trágya göröngyök öszvekaparatnak. Vagy pedig tavasszal hordatik ki a' trágya kivált azokra a' rétekre mellyek a' hóolvadási árvizeknek ki vagynak tétetve. A tavaszi trágyázás alkalmával a' trágya göröngyöknek öszvekaparása az elteregetés után 5 6 hetekkel történik, egy hold rétre 10, 12 szekér trágya elégséges. Az igy trágyázott rétek gazdag kétszeri sőt háromszori kaszállást is adnak. Ezen trágyázást ha a' környűlállások engedik, minden esztendőben vagy legalább 3dik 4dik 's a't. esztendőkben lehet gyakorolni. 2szor: Szükséges a' réteken lévő vakondok turásokat széllyel hányni. Leginkább pedig segíti a' rétek termékenységét 3or az, ha valamelly szomszéd folyónak vizét a' rétnek megnedvesítésére, a' végre készült sokfelé ágazó árkotskákon tetszésünk szerint reá eresztheţjük. A' rétre eresztetett víz több napokig álván a' réten, ártalmára is lehetne a' fűvek növésének, mert sokaknak gyökereit kirothasztaná, és tói savanyú fűvek nevekednének. Ha tehát a' réten elterült víz tajtékzani kezd, az jele annak, hogy a' víznek a' rétre való folyását meg kell akadályoztatni, melly 8, 10 napok múlva történik rendszerint. *)

*) A' rétek vizelése alkalmával azon helyre, hol a' víz be folya' rétre jó trágyát rakni, mellyen a víz keresztül szivárogván egyszer'smind meg is kövéredik és nagyobb sikerűvé válik. Ezen vizelést Aprilis végén és Május elején lehet gyakorolni, valamint a' kaszállás és takarás után is nyomon nyárban, úgy hogy minden vizelés után 8, 10 napig nem eresztetik víz a' rétre, azután megint, 's így tovább. Igen hasznos tavasszal kivált a' bemohosodott réteket meg is boronálni, ez által a' moh is felszaggatódik, a' fűveknek gyökereik is megszaggatódván erőssebben sarjaznak. A' mohos réteket hamuval 's porrá omlott mésszel igen hasznos behinteni, 's ezektől a' moh kivesz. Úgy szinte hasznos a' márgával való meghintése is a' réteknek. Az igen megfeküdt földü és keveset termő száraz réteket feltörni, 's 2, 3 esztendőkön élettel vetvén ismét rétnek elhagyni igen jó, mert földje ez által megpuhulván, a' fűvek gyökerei benne jobban nőnek 's bujábban sarjaznak. Különösen hasznokra válik a' természetes réteknek, ha tavasszal a' marhák legelésétől megkiméltetnek; az őszi legeltetés nem árt, sőt használ, mert az avar, melly a' fűnövését akadályoztatná ez által elenyésztetik.

84. §. *A' széna csinálásról.*

K. Miképen készül a' széna és miként takaríttatik be?

F. Midőn a' réteken a' fűvek legjobban virágoznak, lekaszáltatnak, a' rendek széllyel szóratnak, 's midőn megszáradt a' fű, egybegyüjtetik, petrenczékbe, 's boglyákba rakatik, 's végre behordatik a' szérüs kertbe, hol nagyobb boglyákba 's kazlakba olly móddal rakatik, hogy azokban a' nedvességek rotha-

dást ne okozzanak. Az első szénát anyaszénának nevezik, a' 2dik 3dik kaszálásuakat pedig sarjunak. *)

*) Ha nincs elegendő gyalog erő a' hirtelen támadó esők előtt összevegyüjteni a' száradásban lévő szénát, jobb ezen esetben a' rendeket széllyel nem szórni, hanem úgy hagyni renden, 's legfellyebb csak megforgatni ugyan is a' széllyel szórva lévő szénának az ésső víz inkább kimossa erejét, mint annak, melly vastag renden vagyon.

7dik Fejezet. A' nevezetesebb kereskedésbeli plánták míveléséről.

K. Mellyek neveztetnek kereskedésbeli plántáknak?
F. Azok, mellyek sem az emberek sem az állatok táplálására nem fordíttatnak, hanem más végekre, mellyekből azonban készpénzbeli jövedelem jön be. Ide tartoznak különösen a' len, kender, dohány, repcze és a' sáfrány.

85. §. *A' lenről.*

K. Millyen földet szeret 's miként míveltetik?
F. A' len inkább a' ritka de kövér földet szereti mint a' sűrűt, a' fris törésű gyepben is jól megterem, és azon plánták után is, mellyek kapálás által míveltetnek. A' szerfelett kövér földben megdűl és meglazál. Inkább kedvelli a' híves és nedves éghajlatot, mint a' szárazat és meleget. Lehet mindjárt vetni tavasszal, midőn a' nagy fagyástól már tartani nem lehet; kis dér a' lennek nem árt. De lehet vetni későn is juniusban, sőt a' hol az élet hamar beérik, a' feltört tallóba is. Egy hold földbe 4 Posonyi mérő mag vettetik, a' mellyből magot akarunk termeszteni nevekedése közben a' dudvákat közzüle ki kell gyomlálni. A' magnak való len megérlelletik, a' többi pedig 'sengés korában kinyüvetik, 's fainabb lent ád Fajtái közt nevezetesebbek a' pattogó, mellynek magvai kihullanak; és a' siketlen, mellynek magvai csép által veretnek ki. A' len kórói áztatás, törés, tilolás, ecselés és fonás által elkészíttetvén, a' legfínomabb vásznakat szövik belőlle. Magvaiból pedig olajat ütnek.

86. §. *A' kenderről.*

K. Millyen földet szeret, 's miként míveltetik?
F. Ez a' legkövérebb 's méllyen mívelt földet szereti különösen a' fris trágyást. Vettetik vagy aprilisban, vagy később Pünkösd körül, 7, 8 véka magot vetvén egy holdba. A' korábbi vetés aratás körül, a' Pünkösdi később alkalmatos a' nyüvésre, elébb a' virágos, azután később a' magvas szálak nyüvetnek ki. Úgy készíttetik ki mint a' len, de vastagabb szálú szövetek készülnek belőlle. Magvaiból ennek is olajt ütnek.

87. §. *A' dohányról.*

K. Millyen földet szeret, 's miként mívéltetik?

F. A' dohány erőben lévő földet szeret, 's inkább a' porhanyót mint a' sürűt; a' fris trágyájú földben kövérebbek levelei, de füstjének kellemetlenebb szaga vagyon, kivált ha juh trágyával kövéríttetik. A' hol a' kukoricza megterem, ott ez is tenyészik. Magvai márczius elején meleg ágyakba vettetnek, 's midőn már a' derektől nem lehet tartani, kétszeri szántású földbe harmadfél talpnyi távolságra egymástól egyenes sorokba kiültettetnek. Nevekedése közben kétszer háromszor megkapáltatik 's feltöltetik, oldal növései pedig több ízbe letöretnek, valamint, azon virágok is, mellyekből magot nem akarunk nevelni 's ezen munkát kocsozásnak nevezik. Midőn a' dohánylevelek végei megsárgulnak, 's leveleik is sárga szinü foltotskákat kapnak, ideje van a' letörésnek, 's a' letörött levelek rakásba rakatnak, mellyet fűllésnek nevezünk. 's egy pár napok mulva megsárgulván spárgákra felfűzetnek, 's vagy a' szabad levegőn, vagy ereszek alatt (melly utóbbi sokkal jobb) felaggattatnak, s' megszáradván a' levelek megsimíttatnak 's csomókba köttetnek. A' dohány pipázás kedvéért, tobáknak, nagyobbára pedig festéknek fordíttatik, és orvosi szernek is használtatik. *)

*) A' dohány levelei egyszerre mind le nem töretnek, hanem előbb az alsó, később a' középső, végre a' felső levelek. Igen sok fajtái vagynak nevezetesebbek a' muskatal, virginiai, és a' kapadohány.

88. §. *A' repczéről.*

K. Millyen földet szeret 's miként mívéltetik?

F. A' kövér sürű földet legjobban szereti a' repcze, különösen a' fris trágyást. Vagyon őszi és tavaszi fajtája. A' tavaszi alá kétszer, az őszi alá háromszor kell szántani. A' nyári fajta májusban és juniusnak elején; az őszi augustus végén és september elején vettetik. Az őszi fajtát mérsékeltebb telü vidékeken, a' tavaszi fajtát pedig minden éghajlat alatt lehet termeszteni. Egy hold földben 10, 12 font mag vettetik. Midőn hüvelyei megérnek lekaszáltatik 's 5, 6 napokig a' szántóföldön hagyatik, azután behordatván kicsépeltetik. Magvaiból olaj sajtoltatik, mellyből sok készpénz jövedelem kerül.

89. §. *A' jóféle sáfrányról.*

K. Millyen földet szeret, 's miként mívéltetik?

F. A' sáfrány porhanyó, és jó erőben lévő földet szeret, és verőfényes fekvésüt, melly a' nagy szelektől ment. Nem magról hanem hagymái által szaporíttatik, melly így történik: A' föld sokszori szántás és boronálás által elkészíttetvén, abba

a' sáfrány hagymák egymástól 4 hüvelknyi távolságra egyenes sorokba, és 6 hüvelknyi mélységre elültettetnek. September elején a' sáfrány sarjadzni kezd, és ezen hónap végén vagy october elején harang forma kék virágai kezdenek kibujni, mellyeknek közepében a' sáfrány szálak találtatnak. A' sáfrány virítása 2 sőt 4 hetekig is tart, 's virágai minden reggel letöretnek töveikről, 's azokból a' sáfrány szálak kiszedetvén, vagy a' napon, vagy téglákra feltámasztott szitán, melly alá izzó tűz tétetik, megszáríttatnak és skatulyákba eltétetnek, 's bezárva tartatnak, hogy fűszeres szagok el ne fogyjon.

K. Miképen míveltetik továbbá?

F. A' sáfrány füve zölden marad egész télen által, és csak aprilisban 's májusban szárad el, ekkor a' föld úgy néz ki, mintha vettetlen lenne; csupán a' dudvák kezdenek rajta uralkodni, mellyet több ízben kigyomlálván, augustus végéik egyszer kétszer megkapáltatik fennyeden. Nem sokára a' sáfrány ujra kihajt, 's már ekkor (valamint a' 3dik 's 4dik esztendőben is, melly idők alatt folyvást a' megirt móddal míveltetik) négy öt annyi termést is ád, mint az első esztendőben.

K. Mi történik azután a' sáfránnyal? 's mivelésével?

F. A' négy esztendeig egy helyütt tenyésztett sáfránynak hagymái, mellyek ekkorra már igen meg vagynak szaporodva, júniusban a' földből kiásatnak, és kiszáríttatván árnyékos szellős helyen tartatnak, és augustusban ismét elültettetnek. A' sáfrány termékenységének igen árt az, ha télben vagy tavasszal az állatok leeszik leveleit, vagy lekaszáltatnak. Mindenütt lehet termeszteni a' sáfrányt, a' hol a' szőllő megérik. Használtatik az ételek fűszerezésére, és orvosságoknak. Egy hold föld 8—10 fontot terem, mellynek ára több száz forintokat ér. Ha ugyan azon földben, mellyből a' sáfrány hagymáinak megszaporodása miatt kiszedetett, ismét sáfrányt ültetünk, szükséges azt jó érett trágyával megtrágyázni. *)

*) Ohajtandó lenne, hogy honnunkban is nagyobb mértékben termesztetne a' sáfrány. Ott, hol a' szüreti munka nem foglalatoskodtatja a' lakosokat, és a' népesség nagy, leginkább lehetne behozni ennek termesztését. Sáfrány hagymákat lehet kapni Pesten a' Magkereskedőknél. — Vagyon ezen kivül más minden esztendőben vettetni szokott sáfrány is, melly vad sáfránynak neveztetik, 's nem az eledelek fűszerezésére, hanem festéknek használtatik.

8dik Fejezet. A' kertek míveléséről?

K. Hányfélék a' kertek?

F. Háromfélék. u. m. 1ször: Mulató kertek. 2szor: Veteményes kertek, mellyekben a' kerti plánták termesztetnek. 3-szor: Gyümölcsös kertek, mellyekben leginkább a' gyümölcsfák tenyésztetnek. *)

*) A' mulató kertek nem tárgyai a' Gazdaságitudománynak, 's inkább csak nagy Uraknak valók, vagy közönséges mulató helyeknek.

90. §. *A' veteményes kertről.*

K. Miként mívéltetik a' veteményes kert?

F. A' veteményes kert több szakaszokra vagy táblákra osztatik fel, mellyek közt szélessebb útak hagyatnak. A' táblák szélein pedig vagy kerti virágok, vagy egyébb hasznos bokrok, u. m. köszméte tengeri szőlők ültéttetnek, továbbá ritkásan törpe gyümőlcsfák, 's helyel helyel magos derekú fák is, de olly ritkán, hogy árnyékok által a' veteményeknek ne ártsanak. A' táblák ismét keskeny 4, 5 talpnyi szélességű hosszúkás ágyatskákra osztatnak, mellyek között keskeny útatskák vagynak. A' kert földje a' termesztendő plánták tulajdonságaihoz képest ősszel vagy tavasszal egy vagy több ízben felásatik, némellyek pedig előbb meleg ágyakba neveltetnek, 's úgy ültettetnek ki.

K. Mellyek a' nevezetesebb kerti vetemények?

F. Az 5dik Fejezetben már eddig is előszámlált plántákon kívül, nevezetessebbek a' veres és foghagymák, különbféle saláták, paralyok, ugorkák, dinnyék, petreselyem 's a' t.

*) A' mennyiben a' kerti veteményeknek termesztése módját az eddig előadottakból is könnyen elgondolhatja kiki, 's tapasztalás által könnyen meglehet tanulni, mit? hogy? 's miként kell termeszteni: azokról tehát itten szó nem tétetik, csupán azt jegyzem meg, hogy a' kertet a' hoz képest, amilyen annak földje, gyakrabban vagy ritkábban szükséges időről időre trágyával kövéríteni.

K. Hol hasznosok leginkább a' veteményes kertek?

F. A' népes városok szomszédságában, a' hol mindennemü zöldségeket jó áron lehet eladni. A' hol azoknak nincs kelendőségök, ott csak annyit kell termeszteni, a' mennyi a' házi szükségre megkivántatik; mert illy környülállásban a' kertmívelés a' költséget meg nem téríti, 's a' kertnek nagyobb részét hasznosabb gyümölcsösnek beplántálni.

91. §. *A' gyümölcsös kertek vagy gyümölcsfák mívéléséről.*

K. Miképen mívéltetnek a' gyümölcsös kertek?

F. Azon földterület, melly gyümölcsös kertnek kiván fordíttatni, minden gaztól, bokroktól megtisztíttatik, kövektől, állóvízektől megszabadíttatik, és gyümölcsfákkal szép rendel egyenes sorokban beültéttetik.

92. §. *A' gyümölcsfák megszerzéséről.*

K. Miképen tesz szert gyümölcsfákra a' gazda?

F. Vagy másoktól vétetnek azok, vagy pedig maga neveli és nemesíti azokat a' kert birtokos.

K. Miképen neveltetnek a' gyümölcsfák?

F. Vagy nemes gyümölcsök magvaiból, és vagy csak nemesítés nélkül ültéttetik a' csemete örökös helyére, vagy a' magból nevelt csemeték oltás által is nemesíttetnek. Vagy pedig az

erdőkben a' fiatal vadfák kiszedetnek 's a' kertekbe beültettetnek, és beóltatnak. *)

*) Ha soványos a' gyümölcsös földje, abban a' kövér földből hozott szelíd magból nevelt, vagy jó földü erdőkből egybegyüjtött csemeték sínlődve nevekednek. Arra kell tehát törekedni, hogy a' kert földjéhez hasonlító helyről szereztessenek be a' csemeték, vagy a' kert földje tartasson folyvást termékenyebb állapotban trágyázás és kapállás által 's a't.

93. §. *A' fa oskoláról vagy oltványosokról.*

K. Vallyon a' magból nevelt fa nemesedik-é a' többszöri ültetés által, és melyik a' nemes gyümölcsfák szaporításának legjobb módja?

F. A' tapasztalás bizonyítja, hogyha a' magból nevelt fák kétszer háromszor által ültettetnek, nemesebb gyümölcsöt teremnek. Legjobb módja pedig a' gyümölcsfák szaporításának az, ha a' gyümölcs magok a' kertnek valamelly részetskéjében jól megmívelt földben p. o. egy hideg ágyban elhintetnek, 's a' nevendékek felnevekedvén ritkábban kiültettetnek. Azon hely a' hol ezen foglalatosság végbevitetik, faoskolának, oltványos kertnek nevezteték. *)

*) Noha úgy látszik, hogy a' magból nevelt fák későre nevekednek meg 's adhatnak hasznot, azonba a' tapasztalás bizonyítja, hogy a' magból nevelt jó gyökerüfa hirtelenebben növén, az erdőben szedett, kiültetett és beoltott fát izébe utól éri.

K. Miképen hintetnek el a' gyümölcs magvak?

F. Vagy csak rendetlenül, vagy egymás mellett nyúló egyenes lineákba, és gerebjélés által egy hüvelyknyi vastagságra földel betakartatnak. A' bevetett földszinére igen jó érett porhanyó trágyát hinteni, olly formán, hogy a' föld ne láttason ki. Igy vettetnek el az alma, körtvély és cseresnye magvak. A' szilva mag pedig csak a' felásott földszinére hintetik el ősszel és betapostatik, tavasszal pedig csupán fél hüvelyknyire hintetik be földel, mert a' vastagabban betakart szilva magvak közzül kevés kél ki. A' dió és gesztenye magvak pedig csak tavasszal ültettetnek ki eggyenkint két talpnyi szélességü sorokba 6 hüvelyknyi távolságra egymáshoz, a' mandola pedig még ősszel kiültettetik olly rendel mint a' dió, és ezen utóbbiak mind addig egy helybe maradnak, míg az örökös helyekre való kiültetésre alkalmatosokká nem válnak, melly három 's négy esztendők mulva történik. *)

*) Mivel a' szilvásokban igen sok jó szilvafa csemetéket lehet egybegyüjteni, magvetés nélkül is könnyen lehet jó csemetékhez jutni.

K. Miként történik a' többi elvetett magvaknak további mívelése?

F. A' második esztendő tavaszán mind azon csemeték, mellyek egy pennányi vastagságra megnőttek, a' mag ágyból kiszedetnek, és karó gyökeretskéi közép tájon elvágatnak, úgy szinte a' csemete felső hajtása is közép tájon elvágatik, 's ezen cse-

metétskék más ágyakban egymástól két talpnyira egyenes sorokba beültettetnek, tavaszon 's nyáron által kétszer háromszor fenyeden megkapáltatnak, 's a' dudvák kigyomláltatnak. Ezen csemeték őszig olly szép hajtásokat tesznek, hogy azokat ezen esztendőben aluvó szemre belehet oltani. *)

*) Azon gyenge csemeték mellyek nem valának alkalmatosok a' kiültetésre a' harmadik esztendő tavaszán ültettetnek ki. Az oskolába ültetett vadfátskák, vagy szilva csemeték azon tavaszon mikor beültettetnek be nem oltódnak, hanem vagy ősz felé óltatnak be aluvó szemre vagy csak a' más esztendő tavaszán.

94. §. *Az oltásnak különbféle nemeiről.*

K. A' rendbe kiültetett magról nevelt, vagy erdőkben öszveszedett 's kiültetett vadcsemeték miképen nemesíttetnek meg?

F. Az oltásnak különbféle nemei által, mellyek közzül nevezetesebbek a' szemzés (oculatio), párosítás (copulatio) és a' hasitékba való oltás.

94. §. *A' szemzésről.*

K. Mit nevezünk szemzésnek, 's miként történik?

F. Szemzésnek nevezzük midőn egy nemes gyümölcsfa ideji növéséről egy bimbó szemet héjastól lemetszünk, és azt egy vadcsemete felvágott héja alá betoljuk, 's bekötjük, melly oda forrván bizonyos idő múlva kisarjazik, és ebből ollyan fajtáju gyümölcsfa nevekedik, mint az melyről a' szem levétetett. Főképen kell vigyázni arra, hogy a' szem gyökere ott ne maradjon az ágon, ha ott maradt más szemet kell levágni. A' beoltandó csemete helyén egy T forma vágás tétetik, és a' héj felhántatván a' szem alá tolatik, és bekötteték füz vagy hársfa héjjal.

Rajzolatja a' szemzésnek Fig. 6,

K. Hányféle szemzés vagyon 's mikor történik?

F. Kétféle, t. i. vígyazó szemre, midőn a' szem azon esztendőben kisarjazik, mellyben óltatott, és aluvó szemre, midőn csak a' következendő esztendőben hajt ki a' beoltatott szem. Vigyázó szemre Sz. János nap előtt 's után 8, 10 napokkal, aluvó szemre pedig julius közepétől augustus közepeig szoktunk oltani. A' vigyázó szemre beoltott csemete az oltáson felül 4 levelnyire elvágatik, midőn pedig a' szem már jó formán sarjazik, még rövidebbre közel a' beoltott helyhez. Az aluvó szemre oltott csemetének csak teteje vágatik el egy kevéssé, más tavasszal pedig megvizsgáltatik, hogy eleven-é a' szem? ha az? úgy ekkor egy hüvelyknyire a' szemfelett elvágatik a' vadfátska. *)

*) A' vigyázó szemre tett oltás kötőlékjét a' szem ki sarjazása után le kell venni, amazét pedig a' következendő tavasszal. Vigyázó szemre a' jókor érő nyári gyümölcsöket, aluvóra pedig a' késő érőket szoktuk oltani. Nem csak vékonyabb csemetéket lehet be szemezni, hanem a' vastagabb fáknak vékonyabb ágait is.

96. §. *A' párositás által való oltásról.*

K. Miképen történik?

F. A' párosításnál fő észrevétel az hogy ollyan vastag legyen az oltó ág, mint a' beoltandó vadfátska. Mind az oltó ág mind a' csemete résuntan úgy vágatnak el, hogy egymáshoz illyenek, az után erössen öszve kötődnek vagy fahéjjal vagy szatyingal, melly utóbbiknak be felé való óldala flastrom formán oltó viasszal is megkenettethetik. Az oltó ág nem csak egy esztendős növésből, hanem két esztendős és vastagabb növésből is vétethetik. Az oltó ág olly kurtára vagatik, hogy azon 2, 3 szemnél több ne legyen, melly vágás inkább egyenes csak kevéssé hajlott legyen mint hegyes. A' párositást fakadás előtt tavaszszal szokták tenni, de lehet azt késő ősszel is, 's egész télen által gyakorolni, ezen utóbbiak erőssebben hajtanak. *)

*) Rajzolatja a' párosításnak Fig. 7.

Fig. 7.

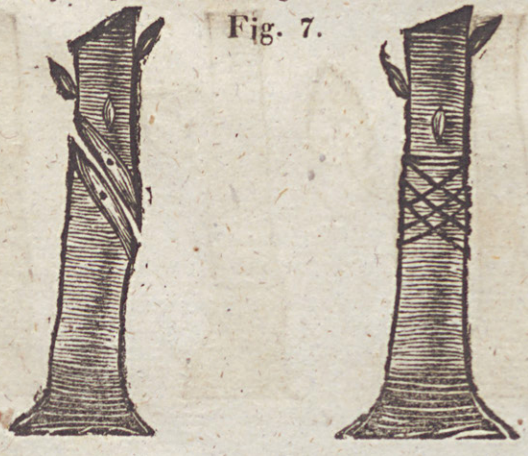

97. §. *A' hasitékba való oltásról.*

K. Miképen történik?

F. Ez korán tavasszal fakadás előtt történik. Az oltóág esztendős növésekből vétetik, az anyafának déli oldalán lévő galjairól, 's 3. 4. szemnyi hosszaságra el vágatik, 's alsó része egy hüvelyknyi hosszaságra ék formára faragtatik olly móddal, hogy a' befelé álló oldala keskenyebb, a' külsö pedig szélesebb legyen. Azután a' be oltandó csemete a' földszinétől egy arasznyi magosságra vagy kurtábra is elvágatik fürészkével, és ezen hely éles késsel simára faragtatik, 's közepén keresztül valamivel méllyebbre hasittatik mint az oltóág ékjének hosszasága, azután a' csemete vastagságához képest egy vagy két ág tétetik a' hasitékba, 's be kenetik oltó viasszal, vagy nedves agyaggal be ragasztatik, végre spárgával a' hasiték erőssen öszve szoritttatik, 's felülről rongyal is beköttetik. *)

*) Némellyek az oltóágakat nem vágják-el 2. 3. szemre, hanem egészen teszik be. Ezen utóbbi mód szerint soha sem hajt az oltvány olly erős hajtást mint amugy. A' meg fogant oltványok szoritó kötőléke Sz. János nap körül le vétetik. Az oltóágakat nem csak az oltáskor lehet az anyafáról le szedni, hanem még télben is vagy több napokkal az oltás előtt, mely esetben az oltó ágok vagy pinczékbe nedves homokba, vagy a' kertekbe a' keritések tövinél árnyékos helyen be kapartatnak annyira, hogy csak egy harmada hosszasága legyen ki az oltó vesszőnek. Ha az oltó ágak széki vagy béli nem zöldes fejér egésséges szinű, hanem meg veresedett vagy is sárgult, az oltóák haszuavehetetlen 's nem foganszik meg. A' messzi földről hozott oltóágak végét nedves agyaggal kell be ragasztani és be kötni.

Az oltó viasz készül fél font viaszból, negyedrész font fejér szurokból, melyek öszve olvasztatnak, ez meg lévén negyedrész font vastag terpetin öntetik közzé, 's ez is el olvadván le vétetik edényestől a' tűzről 's keverés közben meg fagyván készen van. Igen jó fa flastrom az is, ha két harmadrésznyi agyag egy harmad résznyi óltatlan mésszel, és fél harmad résznyi szarvas marha ganajjal 's egy kevés vizzel öszve kevertetnek. Mind az oltó viasz mind ezen flastrom elő mozditják a' vágott helyek beforrását.

Rajzolatja a' hasitásba való oltásnak Fig. 8.

Fig. 8. 8. 8.

K. Hát a' nagy fák miként oltatnak be?

F. Ezek nem fürészeltetnek el közel a' földhöz, hanem felül vékonyabb ágai sok helyeken oltatnak be, a' többi ágai pedig le vágatnak, de nehány ágak meg hagyatnak a' feleslegi nedvességeknek (mellyek az oltásokat el fojthatnák) be szívására nézve. De ezen ágak más esztendőben már le vágatnak. Minden seb bekenetik oltó flastrommal hogy fenét ne kapjon a' fa. *)

*) Az illyen nagy fáknak ágaiba 30. 40. oltást is lehet tenni. Főképen kell minden oltványoknál kivált első esztendőben arra vigyázni hogy az oltások helye alatt majd minden héten újra kihajtó növések, mellyek az oltvány nedvességeit kiszívnák időről időre még bimbó korokban is törettessenek le. Ezen fattyú növések rablóknak neveztetnek. Lehet olly magossan is be oltani a' vad fát, hol ágai kezdenek elterepélyesedni t. i. 5. 6. talpnyi magosságnál. Ezen óltást koronában való oltásnak hivják, 's ott igen czélirányos, hol a' baromfiak 's legelő álatok az alacsony oltványokban kárt tehetnek.

98. §. *Közönséges észrevételek az oltványoknál.*

K. Mire kell főképen vigyázni az oltások módjainál?

F. 1-ször arra, hogy az oltóág a' vadfával olly atyafiságban legyen, hogy azzal könnyen öszve forjon, különben ha megfogant volna is abban, később ki vesz. Igy p. o. körtvélyt körtvélybe, almát almába, meggyet megybe vagy cseresnyébe, cseresnyét cseresnyébe, szilvát szilvába, baraczkot szinte szilva vagy mandolafába kell oltani. 2szor figyelembe kell venni, hogy millyen fát akarunk nevelni, magos derekút e' vagy törpét? ha az elsőt, akkor erős növésü csemetébe kell a' nemes oltóágat tenni; ha törpét? akkor ollyanba, mellynek erős növése nincsen, és nyesés által növésében zabolázni lehet. A' körtvélyeket ha törpéknek akarjuk nevelni, bis körtvély és őszi pergamen, az almákat Sz. János alma csemeték be kell oltani. A' többi csemeték inkább magos derekúakra alkalmatosok. *)

*) A' szilvákat, baraczkot akar törpének akar magas derekúnak lehet nevelni. A cseresnyét azért nem jó megybe oltani, hogy a' cseresnye' fája vastagabra nő, mint a' meggy. Fő észrevétel az is, hogy a' vad csemetének az oltvány jövendő álapotjára nagy befolyása vagyon. A' nyári gyümölcs csemetéjébe téli oltatván, a' téli gyümölcs ezen korábban fog érni és megforditva. Ha nagy fajtáju magból nevelt vadfába oltunk kis fajtájút, ennek gyümölcse meg nagyobbodik. Vagyon annak még a' gyümölcs szinére is befolyása, 's igy gyakran különbözik az oltvány gyümölcse az anyafa termésétől. Szükséges itt azt is megjegyezni, hogy az oltványok mellé karók üttetnek az éjszaki oldal felől, egy araszynyi távolságra a' tövétől, hogy a' gyökerekbe kár ne tétessen, mellyhez az oltványok fa héjjal vagy szalma kötéllel hozzá köttetnek.

K. Miképen miveltetnek az oltványosok második és harmadik esztendőben?

F. Korán tavasszal mind azon vadfák, mellyek az első beoltáskor meg nem fogantak, másodszor is beoltatnak. A' megfogant

fák oldal hajtásai pedig le nyeseinek; a' törpéknek nevelendők hajtásai a' föld színétől másfél talpnyi magosságra el vágatnak. A' 3-dik esztendőben ha a' magos derekúaknak nevelendő fák egy ölnyinél is fellyebb nőttek. e' tájon el-vágatnak, 's ha itt már oldal ágai lennének ezek közzül is 3 vagy 4 anya ágaknak meg hagyatik, a' közepső egyenes hajtás levágatik, valamint a' korona anyaágak alatt lévő többi oldal hajtások is. A' törpe fátskáknak hajtásaiból mind azok, mellyek koronájá-

*) Ha csak valamelly ágnak hegye csippentetik el, rövidebb hajtásokat tesz, mert minden szembe el-oszlanak az ág véginek lecsippentése miatt nem kerenghető nedvességek, 's rend szerint termő bimbók is formáltatnak ezen ágon. Ha rövidre 2. 3. 4. szemre vágatik az ág, minden nedvességek ide szorulván nagyot hajtanak. Azért ha azt akarjuk, hogy valamelly ág nagyot hajtson, rövidre vágatik; ha azt akarjuk, hogy az erős hajtás lassabban nőjjön és teremni kezdjen, a' hegye csippentetik el. A' rövid vágások által a' senyevészebben növő, és idő előtt teremni kezdő 's hamar ki veszni szokott fátskákat, vigabb hajtásra, és hosszú életre a' szer felett erössen 's csak fát hajtó 's gyümölcsöt nem termő fátskák ágait pedig lassúbb hajtásra és termésre lehet kénszeríteni.

dő 's hamar ki veszni szokott fátskákat, vigabb hajtásra, és hosszú életre a' szer felett erössen 's csak fát hajtó 's gyümölcsöt nem termő fátskák ágait pedig lassúbb hajtásra és termésre lehet kénszeríteni.

99. §. *Az oltványoknak a' faoskolákból örökös helyeikre lejendő ki ültettetésekről.*

K, Miként ültetteinek ki az oltványok örökös helyeikre?

F. Az elő adott móddal fel nevelt oltványok vagy a' harmadik esztendő őszén, levél hullás után, vagy a' 4dik esztendő tavaszán fakadás előtt örökös helyeikre ki ültettetnek. Melly foglalatosságnál ezek a' fő észre vételek: A' fák olly távol ültettessenek egy máshoz hogy koronájoknak jövendő nagyságokhoz képest ne csak illően terjedhessenek ki, hanem annyi köz is maradjon köztök, hogy a' napnak sugárai a' gyümölcsös földére süthetvén, abban akár némely vetemények, akár a' fű meg teremhessenek; mert a' folyvást árnyék alatt lévő földben a' vetemények meg nem teremnek, 's az illy helyen termett fű is izetlen, és táplálatlan, a' fák pedig a' nagy sürüség miatt keveset teremnek, sőt idő nap előtt ki is vesznek. Annak okáért az alma, körtvély, cseresnye, dió 's gesztenye fák 7. a' szilvák. baraczkok pedig negyedfél ölekre ültettetnek egymáshoz, minden gyümölcs külön osztályban, és úgy hogy minden féle sorban essenek. *)

*) Az ültetésre alkalmatos oltványokat több napi járó földre is el-lehet küldeni, melly végre több oltványok köttetnek egy csomóba, a' gyökerek között lévő hízakok pedig nedves mohval töltetnek tele, 's a' gyökerek 'sup szalmával befedetnek és beköttetnek: utazás közben minden harmadik nap meg lehet a' szalmán által is beférkező vizzel öntözni az oltványok gyökereit. Ha a' földből ki vett oltványok küldés közben meg fagynak, 's bőrök öszve ráncsosodik egy kevéssé, úgy orvosoltatnak meg,

hogy hideg, szinte egy kevéssé jeges vizbe tétetnek az oltványok, melly a' fagyot egy pár órák alatt ki szivja. A' kiásott és még el nem ültetett oltványokat és csemetéket is vagy pinczébe, vagy a' kert árnyékos helyén szokták be kaparni, t. i. gyökereiket.

K. Miként történik szorossabban véve magoknak a' fáknak elültetésök?

F. A' gyümölcsösben minden fának helye ki jegyzetik czövekekkel, 's ezen helyeken fél ölnyi vagy szélesebb, és három talpnyi mélly gödrök ásatnak. Ezek meg lévén az oltványok az oskolából mennél gyökeresebben ki szedetnek. Minden gyökér a' hol ki vétel közben megszakadt, simára el vágatik, azok is mellyek a' többinél sokkal hosszabbak el vágatnak, úgy szinte azon gyökerek közzül is némellyek, mellyek igen sürün vagynak egymáshoz. A' fának felső ágai mérsékelve meg nyesetnek, úgy igyekezvén a' nyesést tenni, hogy az által a' koronájának szépen következő növése eszközöltessen. Az igy el készitett oltvány a' gödörhöz vitetik, mellynek fenekébe a' kihányt föld kövérebb részéből annyi kapartatik be, hogy az oltvány csak 3, 4 ujnyival essen méllyebbre mint a' hogy az oskolában volt. Ekkor a' be állított oltvány mellé az éjszaki oldal felől 10 hüvelyknyi távolságra be üttetik a' karó is, mellyhez az oltvány hárs vagy szalma kötéllel meg fog köttetni. A' gödörbe állíttatott fának gyökerei el igazittatván, apróbb és kövérebb földel befedetnek, 's annyi viz öntetik a' gödörbe, hogy a' föld mint egy iszappá váljon, és minden gyökerékhez hozzá ragadjon. Midőn a' gyökerek ki nem látszanak többé, a' többi föld is belé húzatik a' gödörbe, egy kevéssé meg tapostatik, 's földszint a' fa tövénél a' hányott föld tál formán el igazittatik, hogy az esső nedvességei a' gyökerek táplálására inkább fel fogódjanak. *)

*) A' meg írt ültetés módja iszapolással való ültetésnek neveztetik, 's ezután leg bizonyosabban foganzanak a' fák. Lehet viz nélkül is ültetni, melly esetben a' föld ültetés közben erőssen rá tapostatik a' gyökerekre. Ha nagyobb fákat ültetünk már el, ezeknek is simára kell faragni gyökereit a' sebhelyeken 's ágait jól meg csonkázni, 's arra is fel ügyelni, hogy éjszaki oldala a' fának úgy essen mint elébbi állásába volt, mellyre a' fiatal fátskáknál fel ügyelni nem igen szükséges. A' meg álapodott növésű fák ha helyeikből el akarnak ültettetni úgy történik, hogy midőn fagyos a' föld télben, ekkor ásatik ki a' fa, még pedig úgy, hogy a' fagyos föld gyökerei körül mintegy kádforma nagyságnyira rajta maradjon, 's kivétetvén korcsolyákon csusztattatik a' részére már el készittetett gödörhöz, és be ültettetik.

Ha a' gyümölcsös földje sovány, azon esetben a' be ültetett fákat 's oltványokat érett marha trágyával vagy televénnyel meg kell trágyázni, melly akkor történik ültetés közben, midőn a' gyökerek már jól be vagynak fedve földel. Ekkor 2, 3 hüvelyk vastagságra trágya tétetik belé, mellynek a' fa derekához nem kell érni, ezután a' trágyára a' már meg irt mód szerint huzatik a' föld. A' baraczk, mandola, cseresnye, megy egy kevéssé a' körtvély is idegenkednek az állati trágyától, különösen a' baraczk attól hamar ki vesz, ezeket tehát ha sovány a' föld csak plántai televénnyel kell meg trágyázni.

100. §. *Az örökös helyeikre ki ültetett fáknak miveléséről.*

K. Miképen mivelteínek a' fák örökös helyeiken?

F. Első esztendőben, mig gyökereik meg nem ragadnak, sokáig tartó szárazságban meg is öntöztetnek. A' magos derekúfáknak ágai többé nem nyesetnek, csupán azok vágatnak le későbbi esztendőkben, mellyek vagy igen rendetlenül nőttek, vagy el száradtak. A' törpe fák azonban minden esztendőben nyesetnek egy kevéssé, hogy magosra ne nevekedjenek, valamint rendetlenül növő és elszáradt ágai is levágatnak. Különösen használ a' gyümölcs-fáknak, ha aljaik ősszel egy ölnyi szélességre felásatnak, hogy a' téli síros nedvességek a' gyökerekre hathassanak. Sőt különösen a' sóványabb földü gyümölcsösökben a' fák körül az előbb mondott szélességben egy talpnyi mélységű gödör ásatván, abba érett szarvas marha trágya is hányatik és földel ismét befedetik. Ezen trágyázást minden 4dik 5dik esztendőben tévén, a' fákat folyvást termékenységbe tartja, 's a' vén fákat meg ujjitja. *)

*) A' törpe fák falak mellett is vagy csak magokban fa rátsokra szellyel húzva neveltetnek, vagy pedig piramis formára, mellyeknek földszint szélessen, fellyebb fellyebb pedig keskenyebben végre hegyesre menyen ki növések; ezen formára a' körtvélyeket legalkalmatosabb nevelni. A' törpe almafákat kosár formáknak lehet inkább nevelni, mellyek közel a' földhöz elágasodnak, középső gallyai pedig kivágatnak. Miként kellessen ezen különbféle törpe fáknak nevekedését a' fáknak mecczése által eszközölni, leg könnyebben hozzá jut az ember úgy, ha olly kertekben, mellyekre jó értelmes kertész ügyel fel, szemes vizsgálódásokat teszen. **)

**) A' fáknak trágyázására ásván a' földet, a' fa dereka körül egy talpnyi szélességre meg hagyatik a' föld, hogy ha pedig a' trágya gödör ásása közben egy ujnyi vagy vastagabb gyökér akad a' kapa alá, azt bátran ellehet vágni 's ki vétni. A' vén fákat, mellyek hajtásokat nem tesznek, 's a' kiszáradáshoz közelgetnek gallyaiknak meg csonkázása által új életre lehet hozni. A' nevendék fáknak 3dik 4dik esztendőben héjokat Juniusban koronájoktól kezdvén tövekig meg hasítani hasznos, mellyet a' sok mézgát eresztő baraczk és megy fákkal csak igen fiatal korokban kell gyakorolni, mert vénebb korokban meg sürüdött nedvességök miatt meg mézgásodván brantot is kapnának. A' teremni nem akaró vén almafák későbben meg iffjodnak 's új termékenységet kapnak, ha derekokról Május utólsó napjától mint egy Junius 20dikáig tövöktől kezdvén koronájokig héjok egészen az eleven fáig le húzatik, a' vastag héj alatt lévő nedvességből (mellyhez nyúlni nem kell vagy el törölni) néhány napok alatt uj héj formálódik, 's a' fa ez által uj erőre kap. Hogy a' mézgát eresztő baraczk, mandula, megy, szilva, cseresznye fákat illy móddal meg orvosolni nem lehet meg vagyok győződve; vallyon lehet e' ezt a' körtvély, gesztenye, diófákkal tenni nem tapasztaltam még, csupán az almafáknál láttam annak szerencsés sikerét.

101. §. *A' különbféle gyümölcsfáknak természeti tulajdonságairól.*

K. Millyen földet szeretnek az előszámlált fák 's meddig élnek?

F. Az alma a' szivós és jó erőbe lévő 's inkább sürü földet szereti, 's minthogy terepélyes gyökerei vagynak inkább kiálja

a' víz fakadékos helyet, mint a' körtvély, mellynek méllyre ható gyökerei vagynak. Ez inkább a' ritkás és száraz földet szereti. A' szilva kivévén a' szerfelett nedves és követses kősziklás terméketlen földet, a' többivel megelégszik, de ott, hol igen hideg éghajlat vagyon, ritkán érleli meg gyümölcseit. A' dió, cseresnye mindenütt kiálja, a' hol az elébbiek. A' mandola, gesztenye, eper 's szederfák déli fekvésű, 's inkább száraz és középszerű erőben lévő földet szeretnek. A' hegyeknek hideg oldalait, 's egy szóval azon helyeket, mellyekre a' napnak behatásai nincsenek, a' gyümölcsfák nem szeretik. A' magos derekú fák közzül a' dió, körtvély, gesztenye, eper 's alma 100 esztendőken felül is el élnek, a' szilva, mondola 40, 50 esztendőkig 's tovább is, a' baraczkok leghamarább kivesznek. A' törpe fák sem élnek 20, 30 esztendőnél tovább, néha hamarább is kivesznek. *)

*) Az igen televényes kövér földben a' gyömölcsfák sebesebben nevekednek, termékenyek de hamar kivesznek, legjobb tanyájok vagyon ollyan földben, mellynek földágya márga lévén, egyébiránt középszerű erőben van, vagy pedig ha a' termő földben meszes részek is foglaltatnak.

102. §. *A' gyümölcsfák nyavalyáiról.*

K. Vagynak é a' gyömölcsfáknak nyavalyái, ha vagynak miként orvosoltatnak?

F. Igen is, nevezetesebbek ezek közzül a' szélütés, midőn vagy az egész fa, vagy csak egyes ágai egészen elszáradnak egyszerre. Az első esetben nincs segíttség; az utóbbikban pedig az elszáradott gally azonnal levágatik fűrésszel az elevenig. a' seb símára lefaragtatik, 's a' tudva lévő faflastrommal bekenetik, 's beköttetik, melly után beforr. Továbbá nyavalyája a' fáknak a' megpoklosodás (brand) midőn foltonként a' fadereka vagy gallya száradni kezd. Történik a' brand olly helyeken, hol a' fa megsértetik, vagy a' gallya letöretik. Ezen esetekben a' brandos részek az elevenig kivágattatnak éles késsel, és bekenetnek faflastrommal vagy oltóviasszal. *)

*) Ide lehet számolni a' fáknak megmohosodását, és héjaiknak megcserepesedését, mind a' kettőt tompa késsel le kell vakarni, mert ezek a' fa termékenységének ártanak, életét röviditik A' mohosodás ellen hasznos szernek találtatott a' faoldalának vizzel vékonyra felereszteti oltatlan mésszel való bemeszelése is. Különösen a' fiatal alma és körtvély fáknak oldalaira bizonyos darás légy leszokta tenni tojásait, mellyből pondrók kelnek ki, és beeszik magokat gyakran a' fabéléig, illy helyeken is brandos foltokat kap a' fa. Ezeket is ki kell vágni elevenig, bár a' béléig essen is a' vágás. Vágás közben a' pondróra is reá akad az ember A' seb szinte bekenetik 's béköttetik rongyal.

103. §. *A' gyümölcsfák ellenségeiről, 's azoknak megmentéséről.*

K. Mellyek a' gyümölcsfáknak nevezetesebb ellenségi?

F. 1ször a' hernyó, melly a' faknak leveleit, virágait, sőt gyenge gyömölcseit is megemészti. Elháríttatik az által, ha a' hernyó fészkek késő ősszel, télen által, és korán tavasszal, míg a' hernyók ki nem kelnek leszedetnek és megégettetnek. Továbbá a' cserebogarak, mellyeknek ellene állani majd lehetetlen, ezek hol végrehajtható dél tájban lerázatnak a' fakról, rakásra szedetnek vízzel megtöltött edénybe, azután kiöntetvén nagy kövekkel öszvetöretnek. Ez által legalább az eszközöltetik, hogy nappal nem emésztik a' cserebogarak a' fák leveleit. Továbbá ellensége a' még gyengébb héjú faknak a' nyúl, melly annak héjját megrágja. Megőriztetik ettől úgy, ha télre szalmával vagy más korókkal a' faknak dereka bekötteltik. *)

*) Ártanák még a' gyümölcsfáknak minden házi álatok, mellyek gallyaiknak lerágása, 's hozzájok való dörgölődzés által azokban kárt tehetnek, sőt még a' baromfiak is kitörik az áltó agakat és gyenge növéseket, melly végre a' gyümölcsösök bekeríttetnek, és a' házi álatoktól tilalomba tartatnak. Ezek 's a' fentebbi környülállások okozzák leginkább, hogy a hol számosabb gyümölcsfákra van szükség, a' nevendékek különözött helyeken (mellyeket oskoláknak nevezünk) neveltetnek fel, mert így kezdetben jobban lehet gondjokat viselni. A' harkály madarak csak a' pondrós fák' héjait vagdalják fel, az egésségeseket nem bántják.

K. A' levegői változások nem ártanak é a' faknak?

F. Igen is ártanak u. m. 1ször a' dér, melly a' faknak leveleit, virágait, 's már megkötött gyümölcseit is elveszi. Tökélletesen meg lehet óvni a' fákat a' dértől a' dér vezetők által, mellyek így készülnek: vagy szalmából vagy csepűből vékony kötél sodratik, melly a' kilevelezett viriló fa tetejének legfelsőbb ágára köttetik, 's a' megkötött kőtél egy a' fa alatt álló vízzel töltött dé'sába vezettetik, követ kötvén a' kötél végire, hogy a' vízbe leszáljon, és a' kötél egy helybe maradjon. Egy vízzel töltött nagy dé'sába több egymás mellett álló fák tetejére kötött köteleket lehet a' megírt mód szerint bevezetni, csak a' dé'sa szabad helyütt áljon, és be ne legyen gallyakkal takarva. Továbbá ártanak az épen tellyes virágában lévő gyümölcsfának, minekelőtte megkötött volna, a' menydörgések és villámások, és a' hid g essők. Az első ellen nincs mentő szer; az utólsó ellen hasznos a' gyümölcsfákat gyakran megrázni, melly által a' nemző port megrontó nedvességek lehullanak; 's a' rázás külömben is igen termékenyíti a' fát.

9dik Fejezet. A' szőllőmívelésről.

104. §. *A' szőllő földjéről 's fekvéséről.*

K. Millyen földet 's fekvést szeret?

F. A' szőllő inkább szereti a' ritka száraz és mérséklett erejű földet, mint a' sűrűt, kövéret és nedvest, sőt a' kavicsos földet is kedvelli. A' délkeleti, déli és délnyugoti fekvésű dombos és középszerű magosságú hegyeken erős jó borok teremnek. Továbbá azon éghajlatot szereti, hol rövid 's többnyire gyenge a' tél, meleg a' tavasz és a' nyár, 's hosszú ősz szokott uralkodni. A' lapályos kövér földben sok, de igen gyenge bor terem. A' legkedvezőbb fekvésű helyeken is hideg nedves esztendőkben szinte rosz borok teremnek.

105. §. *A' szőllő plántálásról.*

K. Miképen plántáltatik a' szőllő?

F. A' beplántálandó helyen egy ölnyi távolságra egymástól két talpnyi mélységű hosszas gödrök ásatnak ősszel vagy korán tavasszal, mellyekbe vagy ősszel levél hullás után, vagy tavasszal fakadás előtt jóval, a' jó fajtájú szőllő törül levágott érett vinyigék egymáshoz 3, 4 hüvelyknyire beültettetnek. Ha sovány a' föld kövér gyep földet rakni a' gödörbe igen hasznos. Betapostatván a' vesszőkkel berakott gödör, a' földszínén felül maradt vinyigék végei két szemre megmecczetnek, és beboríttatnak annyira földdel, hogy csak a' felsőbb szemecske legyen ki egy kevéssé. Ezen esztendőben az ültetés több ízben meggyomláltatik, egyszer kétszer tenyeden megkapáltatik, és aratás felé a' föld egy kevéssé elkapartatik, az ültetésektől, késő ősszel pedig befedetnek ismét.

K. Miképen míveltetnek az ültetések 2ik 3ik esztendőben 's a' t.?

F. Korán tavasszal kinyittatnak, 's apró növéseik tövik lemecczetnek, tavasszon, 's nyáron által kétszer háromszor megkapáltatnak ősszel pedig befedetnek. Hasonló módon míveltetnek az ültetések a' harmadik esztendőben is azon különbséggel, hogy már ekkor meg is karóztatnak és megkötöztetnek a' tövek. A' 4dik esztendőben már az ültetés vesszei a' homlításra alkalmatosók lévén, egymástól harmadfél vagy három talpnyira álló sorokban elhomlíttatnak. *)

*) A' szőllő tövek is, vagy törpéknek, vagy 2, 3 talpnyi magosságú derekúaknak neveltetnek, vagy pedig felfutó lugosoknak, melly végre a' tőnek első elhomlítása után való mecczéskor a' töveknek nevelendő veszszők 2, 3 szemekre mecczetnek meg, a' magos derekúak pedig sok szemekre, a' felfutó lugosoknak pedig a' vesszők épen meghagyatnak.

106. §. *A' megállapodott szőllő miveléséről.*

K. Miképen miveltetik a' megállapodott szőllő?

F. Akár törpék legyenek a' tövek, akár magos derekúak 's a' t. hó olvadás után tél végén vagy tavassz kezdetkor megkapáltatnak, mellyet ott hol a' szőllő töveket ősszel beszokták fedni nyitásnak neveznek. Azután az esztendős hajtások, vagy simára vagy egy két szemre lemecczetnek, azon helyre hol pusz-

ta vagyon meghagyatván vessőstől a' töke homlitás véget. Ezek után következik a' vaktába vagy zöldjébe való homlitás, ezt követi az első kapálás, karózás, 's még két rendbeli kapálás közben pedig két rendbeli kötözés. Ősszel a' szüretelés, és a' szőllőnek késő őszi bekapállása, mellyet fedésnek nevezneh ott, hol a' szőllőket vagy egészen minden venyigéstől vagy csak tőkéjét szokták befedni. *)

*) A' szőllő venyigéknek befedése ott történik, hol kövér lévén a' föld igen vastag bélű venyigék nevelkednek, 's e' miatt azok hirtelen megfagynának, 's homlitásra alkalmatlanokká válnának. A' mecczést ott hol sovány a' föld 's vékony belű venyigék teremnek u. m. a' sovány dombokon, hegyeken jobb ősszel megtenni, a' kövér földű lapos helyeken pedig a' késői tavaszi mecczés hasznosabb. Némelly helyeken ősszel nem fedik be a' töveket, hanem csak laposra kapálják meg a' szőllő földjét, 's egész télen által mecczenek t. i. mikor verő fényes idő van, és hó nincs, ez is hegyi szőllőkön gyakoroltatik, s még a' fent irtakon kívül úgy is tetetik, hogy vagy mindenik, vagy a' második tövön több szemű csap hagyatik, vagy egész szál vessző is, mellynek vége a' földbe ásatik. Ezen csapok 's egész szálak a' más esztendő tavaszán levágatnak, és más hagyások helyekbe. Ezen mód által többet terem a' szőllő, de ez csak erőben lévő jó földű szőlőben gyakoroltatik. Igen főben járó munkája a' szőllőtöveknek a' fattyúzás is, melly által a' virítás előtt a' termés nélkül való vesszők letöretnek, 's azon töveken is, mellyeken termő bimbók nem látszanak 4, 5 veszőnél több nem hagyatik. Ez igen előmozdítja a' tőkének erőbe való maradását (kár hogy ezen munka nem minden vidékeken gyakoroltatik.) Végre említést érdemel a' rosz fajta töveknek beoltása, melly a' szőllő tő nyakába tétetik hasítékba való oltás által, és a' földelés, midőn t. i. a' szőllőnek sovány vagy kősziklás részei gyep földel, vagy tói iszappal, vagy uccai sárral meghordatnak. Lehet illy végre a' szőllő aljára a' víz által lehordott földet is használni. Szokták némellyek a' szőllőket trágyával is meghordani, melly csak azon esetbe megengedhető, ha a' tövek a' föld soványsága, vagy a' gyökerek nagy részinek elrothadása miatt csekély vesszőket hajtanak, különben a' trágyázás a' bor jó tulajdonságát aljasítja, sőt a' hol a' föld jó erőbe van p. o. a' hegyi szőllők aljában a' homlitásokat sem szükséges trágyázni.

10dik Fejezet. Az erdők miveléséről.

K. Miképen mivelteinek az erdők?

F. Háromféleképen u. m. ott a' hol fák, és bokrok nincsenek' felszántatik a' föld és bevettetik élőfák magvaival, 's tilalomba tartatik mind addig míg fel nem nevekedik, ott pedig hol kipusztult az erdő, 's csak bokros maradványai vagynak, ez vétetik tilalomba, hogy azokat a' favágók, és marhák legelése növésőkben meg ne akadályoztassák. Ide számíttatik harmadszor az is, midőn a' tavas és vizenyős helyek fűz és eger fákkal beültetteinek. *)

*) A' nevendék erdőknek tilalomba való tartások addig tart, míg a' fák teteje olly magosra nem nő, hogy a' marhák le ne rághassák.

K. Hányféle fák vannak az erdőkben?

F. Sokfélék, hanem főképen kétfélé oszolnak, u. m. tő levelűekre, és széles levelűekre. Az első osztályba tartoznak a'

fenyő fák, mellyek ha kivágatnak, töveikről nem sarjaznak ki többé. A' második osztályba mindenféle szélessebb levelü fák tartoznak, mellyek levágattatván, töveikből kisarjaznak mind addig mig növésöknek megállapodása idejét meg nem haladják. *)

*) Hány esztendeig tart az erdei fák növése? meg állapítani nem lehet, a' lapályos jó földü helyeken 180 esztendőkön túl is folyvást nevekedésbe vagyon különössen a' tölgyfa. A' többiek is 100-on felül nevekednek, és több száz esztendőkig élnek. Ellenben a' sovány hegy oldalon 70, 80 esztendős korokban megállapodnak növésökben. Megjegyzésre méltó észrevétel az is, hogy a' viz áradásos helyeken a' levágott 's még fiatalabb széles levelü fák is gyakran ki nem sarjaznak, mellyet onnan lehet kimagyarázni, hogy az árvíz sokáig álván az erdő lapályán beférkezik a' fa héja közzé is, 's ez által a' benne lévő éltető erőt elfulasztja. Illy helyeken is tehát többnyire mag által terjesztetnek a' széles levelü fák.

107. §. *A' megnevekedett erdők miveltetéséről.*

K. Miképen miveltetnek a' megnevekedett erdők?

F. A' mar megnevekedet erdők szakaszokra osztatnak, és esztendőnként fa levél hullastól kezdvén ősszel, tavaszi fa fakadásig kivágatik egy szakasz. Ha tűzi fának használtatik az erdő 25, 30, 40 szakaszokra osztatik. Az épület fáknak hagyatott erdők pedig 50, 60 szakaszokra osztatnak. Azonban a' vizenyős helyen lévő 's hamar növő egres, füzes 's a' t. fákból álló erdők, minthogy 12, 15 esztendők alatt megnőnek, ugyan annyi szakaszokra osztatnak. *)

*) Ott hol sok birtokosok között megosztatnak az erdők egynek egynek nem lévén módjába kis erdő részecskéjét szakaszokra osztani, és a' kivágott részt tilalomba tartani, elszoktak pusztulni az erdők. Illy helyeken czélirányosabb volna közakarattal úgy használni az erdőt, hogy az egy tagban maradjon, 's a' birtokosok köz költséggel őriztetvén azt, az esztendőnként kivágandó fákkal osztoznának meg birtokjokhoz mérsékelve.

K. Micsoda észrevételek vagynak az erdők vágása és további mivelésök iránt?

F. Az erdők vágása úgy történik, hogy ritkáson maradjanak jó fajta élőfák a' vágásban, mellyeknek elhulló magvaiból új csemeték nevekednek, hogy ha a' kivágott erdő sarjazó fajtájú a' gyökerekből kövér hajtások nevekednek, 's a' nevendék vagások tilalomba tartatnak. Hogy ha pedig fenyves az erdő, a' kivágott erdő rész be is vettetik. Ez történik azon erdőkkel is mellyek elvénültek, 's töveikből új hajtások nem nevekednek.

IV. Szakasz.

A' Földmívelésbeli rendszerekről.

1ső Fejezet. Közönséges észrevételek a' földmivelésbeli rendszerekről, az ugartartás szükségtelen voltáról 's a' t. és más alkalmatosabb földmivelésbeli rendszerek behozatala módjáról, a' széllyel szórt földeknek egybetagosításáról (Commassatio.)

K. Mit értünk a' földmivelésbeli rendszerek alatt?
F. Azon rendjét a' szántó földek mivelésének, melly szerint azokban a' különbféle mezei plánták termesztetnek.

108. §, *A' rendszerekről közönséges észrevétel.*

K. Hányféle földmivelésbeli rendszerek találtatnak tehát?
F. Sokfélék u. m· 1ör a' két nyomású, midőn csak fele része vettetik a' szánto földeknek, fele pedig ugarba marad. 2or a' 3 nyomású midőn egy harmada a' szantó földeknek őszivel, egy harmada tavaszival vettetik, egy harmada pedig vagy ugarban hever, vagy takarmány plántákkal vettetik. Továbbá a' 4, 5, 6, 's több nyomású földmivelésbeli rendszerek, midőn a' majorságbeli földek ugyan ennyi szakaszokra oszlanak, és folyvást élet, és takarmány plántákkal vegyest, vagy előre kidolgozott és megalapított planum szerint miveltetnek, vagy pedig a' gazda belátásaihoz képest ugyan folyvást vetegeti földeit ugartartás nélkül, de nem következnek rendel a' mivelt plántak. Ezen utóbbit szabad földmivelésnek nevezik, az előbbieket pedig 2, 3, 4, 5, 6, 's a' t. nyomású földmivelésbeli rendszereknek. *)

*) Ezeken kivül a' pusztaságokon gyakoroltatik az is, hogy az eke által mivelhető föld terület sok nyomásokra eloszoltatik, mellynek harmad negyed része (a' mint tetszik mind addig élet plántákkal miveltetik mig a' föld termékenyen terem; azután pedig elhagyatik, 's legelőnek fordittatik, és más ris szakaszok töretnek fel élet termesztés alá, 's igy megy tovább a' földmivelés rendje. Mivel nagyobb részei a' föld területeknek legelőből 's a' szükséges természetes rétekből áll, ezen mivelési mód legelős földmivelésbeli rendszernek, vagy gazdálkodásnak neveztetik. Lehet azonba az illyetén esetben is takarmány plántákat termeszteni, 's a' legelőnek, rétnek hagyandó táblákat jófajta fűmagokkal bevetni, hogy gazdagabb legelőt 's rétet szolgáltassanak, 's hirtelenebben begyepesedjenek.

109. §. *A' földnek termő erejéről, 's az ugartartásnak szükséges, vagy annak ellenkező voltáról.*

K. Kifárad e a' föld folyvást teremni?
F. Hogy ha a' föld folyvást vettetik a' nélkül, hogy elvesztett ereje trágyázás által vissza adattasson, a' föld az ő tulajdonságaihoz képest elébb, vagy később kifárad, és keveset, vagy

épen semmit sem terem: de ha elvesztett erejét alkalmatos időben, és móddal a' trágyázás különbféle nemeivel helyre hozzuk, folyvást termeszthethetnek abba a' hasznos plánták. Világos példája ennek a' veteményes kertek álapotja, mellyek folyvást vettetvén, 's a' szükség esetében trágyáztatván, földjök inkább megjavúl mint elsoványodik. Következik tehát ebből, hogy a' földnek bizonyos részét hevertetni szükségtelen sőt káros lenne, csupán ott gyakoroltathatik hol a' népesség csekély, marhára kevés szükség, 's a' mivelésre kevés erő van. Minden országokban, hol a' népesség nagy, 's a' földnek terméseire, iga vonó marhákra, hátas lovakra, és marha húsra nagy szükség van, a' szántó földek egy részének hevertetését eltörölték. *)

*) A' földnek begyepesitès által való kövérítése, mellyaz abban vadon termett füvek gyökereinek, 's szárainak elrothadása által történik, és a' rajta legelő állatok ganajának elhullása által igen lassan, és későn adja vissza a' föld elfogyott erejét, 's csak ott méltó követni, hol a' gazda földjeinek bővsége miatt annak más mivelést adni nem képes. Hasznosabb ha az ugarban lóhere, bükköny 's a' t. termesztetnek ezeknek tallója is több plántai részekből áll, mint a' kopár ugarmezőnek fűvei. Ebből is világos tehát, hogy a' takarmány plánták termesztése igen hasznos. Igaz hogy a' föld a' levegőtől is hízik, de nem a' megfeküdt ugar föld, hanem a' felszántott, osztán a' lóhere, vagy bükköny föld is megszántatik annyiszor vetés alá mint az ugar.

K. Vallyon szükséges lenne é Magyar Országban az ugartartást eltörölni?

F. Noha Magyar Országnak több vidékein a' népesség olly csekély, hogy a' szántható földnek folyvást eke alatt való tartását eszközölni lehetetlen lenne, 's ezen vidékeken a' legelési gazdálkodás még gyakorolható: de nagyobb részin olly nagy a' népesség, hogy az ugartartásnak eltörlése szerfelett szükséges lenne. Bizonyitja ezt azon tapasztalás is, hogy csak egy terméketlen esztendő is éhelhalástól való félelmet, két terméketlen esztendők pedig éhel halást okoznak. Továbbá a' birtokosok elszaporodása és közös használlása, 's miveletlen volta miatt legelő mezeinknek, házi álataink u. m. szarvas marháink de különösebben lovaink nagyobbára elallyasodtak. *)

*) Egyébiránt házi álataink elallyasodásoknak nem csak a' rosz tartásban, hanem a' czélirányos tenyésztési fogásokkal való nem gondolásban, és nem értésében is vagynak főbenjáró okai, hogy ne allyasodnának marháink, midőn tudván azt, hogy egy bika vagy ménló 30 tehénnél, vagy kanczánál többel jó erőben nem párosodhatik, még is alig van egyre másra véve az országba 150 tehénhez egy bika, és ugyan annyi kanczához ménló. Különösen a' lovaknak inaik gyengésekké válnak 's nemes tüzök elmulik ivadékaikban, ha sok kanczával kell párosodni egy ménlónak. Hogy a' Török és Arabs lovak igen tüzesek úgy vélem attól is ered mivel ott a' ménlovak kevésbé heréltetnek ki, 's igy annyi sok ménlovak jelen léttében pihent ménlótól inasabb, tüzesebb, és tartósabb, ivadékok származnak. A' ki tehát maga jó indulatjából him álatot is tart, kiváltképen ménlovat tiszteletet érdemel. A' ménlovat szinte lehet

teletet érdemel. A' ménlovat szinte lehet igába is fogni. Czélirányosnak látnám ha a' Tek. Megyék a' hoz értőkkel, és a' marha orvossal is minden lótartó helységben a' ménlő csikókat megvisgáltatná, és a' jobb formájúakat eltiltatnák a' kiheréléstől. Egyébb iránt a' ménlő tartó gazdát lehetne valamelly részétől a' köztehernek feloldani p. o. Vármegye munkájától, 's az illy gazda ménlovát használhatná igába is, de lehetne más jutalommal is megtériteni a' köz jó iránt való szolgálatját. Szükséges volna ezen esetben a' nevendék méncsikók részére a' köz legelőből külön helyet is kiszakítani 's köz erővel bekeríteni, hogy fiatalkorokban a' hágás által meg ne romoljanak, és törvény által megállapítani, hogy az illy esetekben járó közös költségek viselését a' helybeli Nemesség is viselje, 's ha nem akarná: rövid uton szoríttathatna kötelességének teljesítésére. Hogy a' szaporodott ménlovak által, elaljasodott egykor hires lófajtánk nemesedne, győzősebbé, inasabbá tétetne, kéttséget nem szenved, mert noha igaz, hogy el van allyasodva az eredeti magyar ló, de ha meggondoljuk, hogy a' hitvány paraszt ló is mennyit győz, ha jobb tartáson van, ez megvalósítja azt, hogy közönséges lovainkból a' napkeleti nemes tulajdonságoknak utolsó szikrája nem aludt ki egészen, 's a több ménlovak tartása 's csikóknak, kanczáknak gondosabb táplálása által elallyasodásából virágzó karra lehetne hozni. Különösen a' parasztok lovaiban inkább lappang még is a' régi napkeleti szikra, mert ezeknek nem lévén módjok külföldi ménlovakkal hágatni, inkább maradtak lovaik eredetiségökben, 's a' napkeleti forma 's tűz eltörpült közönséges lóból még is kinéz. Különösnek látszik valaki előtt az, hogy törvény által is ajánlom a' marha tenyésztést elősegíteni; de ha az erdőkre nézve van törvényünk, mért ne lehetne az állatok nemesítésére is, avagy nem tárgya e a' marha eledelünknek 's kereskedésünknek; nem kell e' lovak hátán viaskodni Királyunk 's Hazánk ellenségeivel, 's igy nem érdemel é a' marha tartás is annyi figyelmet, mint az erdők mivelése?

K. Mellyik földmivelésbeli módok gyakoroltatnak közönségesen felvéve Hazánkban, 's lehetne é ezeknél alkalmatosabbakat szokásba venni?

F. Nagyobbára a' két és három nyomásúak ugartartással, mellyek, mint már eddig is láttuk, igen tökéletlenek lévén szükséges lenne azokat megváltoztatni, melly dolog két féle mód által történhetne t. i. úgy ha a' mostani fekvésben is az ugar mezőkben takarmány plánták termesztetnének, p. o. bükköny, lóhere 's a' t. vagy úgy, hogy minden határban kinek kinek eke által mivelhető földje egy tagban adattatna ki, 's azt osztán tetszése szerint mivelhetné. Ezen utóbbi az első módot sokkal fellyül haladja.

110. §. *Az egy tagú majorságbeli földek elsőségéről.*

K. Micsoda elsőségei vagynak az egy tagban lévő majorságbeli földeknek a' széllyel szórt felett?

F. 1ör az, hogy szántás, hordás alkalmával nem kell a' földről földre való járással az időt vesztegetni. 2or az egytagú birtokot a' gazda környül veheti sánczokkal, 's azoknak partjait beültetheti bokrokkal, fákkal, melly által nem csak egésszen teszi magát függetlenné másoktól, de a' sánez partjain tűzi fát, és rőzsét is termeszthet. 3or a' széllyel szórt földek állapotja

sok bajt szül az által is, hogy a' mesdékre örökké vigyázni kell, mellyekből sok czivakodások származnak. A' közönséges legelés alatt lévő ugar, 's más mezőkön csak soványon táplálhatnak a' marhák. 4er az egytagú gazdaságokban istálóit, marháit a' gazda kintarthatja tanyáján, 's ez által a' trágya is helybe csinálódik, 's életjét, szénáját helybe takaríthatja be. 5-ör a' közös használatú széllyel szórt földek 's rétek alapotjába a' legelhetés beli szabadságok nem zaboláztathatván gyakran a' kinek csak csekély birtoka vagyon is, elárasztja a' határt marhával, 's a' többeké nyomorog, koplal. 6or ha tettzik a' gazdának az egytagú gazdaságoknál földjeit gyümölcsfákkal is beültetheti, 's ugart nem tartván takarmány plántákat bőven termeszthet, melly által több 's jobb marhákat tarthat, 's birtokát kiki igazságosan használja, és mindezek által nem csak jövedelmeit szaporitja, de egész földi élete módját Paradicsommá változtathatja által.

*) Egy megállapodott idejü nagy marhának legelésére legalább két hold közöperejü ugarmező kivántatik; ugyan ennyi földön takarmány plántákkal vettetvén, ha csak középszerü erőben van is 4, 5, 6 darab marhát lehet kitartani. Figyelemre méltó az egytagú birtokoknak állapotjára nézve még az is, hogy a' tűzi veszedelmeknek a' tanyákon kint lévő életek, istállók, marhák nincsenek annyira kitéttetve, mint ha azok bent a' falukban, vagy a' mező városokban tartatnak. Figyelmet érdemel az is, hogy az illetőségekre szoritott legelés állapotjában a' kinek nincs elegendő marhája felmaradt legelőbeli illetőségét másnak kiárendálhatja, mellyből mind a' tulajdonosra, mind azokra, kik bővebben szeretnek marhát tartani, igasságos haszon háramlik. Továbbá különös tekintetet érdemel az is, hogy így a' szolgák s cselédek kint foglalatoskodván 's dolgozván a' tanyán, ez által a' korcsmákban való kornelykedéseknek is határ tétetne. Azonban megjegyzésre méltó, hogy némelly környülállásokban az ugarnak takarmány plántákkal való mivelése nem hasznos. Ez csupán azon vidékeken történik, hol a' föld sűrű agyag, és hideg az éghajlat, vagy a' hol ha meleg is az éghajlat, de a' föld a' hegynek meredek éjszaki oldalában fekszik. Illy helyeken a' takarmány plánták sem tenyésznek jól, de különösen ártalmas termesztésök azért; mert az illy helyeken a' takarmány plánták későn érik el azon tökélletességet, hogy lekaszáltathassanak p. o. augustusban, 's így osztán az öszve gyűlt aratási hordási, széna gyűjtési munkákat nem győzheti a' gazda, sem a' takarmány plántás földet septemberig őszi vetés alá meg nem mivelheti jól. Azonban megeshetik, hogy ugyan azon határban a' délnek forduló meleg fekvésű földekben hasznosan lehet takarmányplántákat termeszteni. Továbbá az illy sűrű földű, és hideg éghajlatú, vagy egészen éjszaknak fekvő meredek, és sűrü hideg földekben a vadugar füvek olly gazdagon nevekednek, hogyha tilalomban tartatnak meglehet azokat kaszálni akár zöldétetés kedvéért akár szénának (ide nem kell érteni azonban csak a' kevéssé éjszaki hajlású földeket, sőt az éjszaknak fekvő meredek földek is megtermik a' takarmány plántákat t. i. lóherét, bükkönyt 's a' t. ha a' föld ritka, és meleg természetű p. o. meszes, vagy homokos, vagy kövecses. Ott is hol az éghajlat hidegsége miatt őszi élet nem terem kevésbé termenek a' takarmány plánták.) A' takarmány plántáknak a' fent irtt esetekben való hibázása okozta azt, hogy némelly külföldi gazdák azt kezdették terjeszteni (a' többek közt Blokk Úr, 's utánna Hazánkba is Nagyváty Úr,) hogy az ugartartás hasznosabb a' takarmány plánták ter-

mesztésénél, 's bár állítom is, némelly kivételek helyt érdemelnek a' takarmány plánták termesztése iránt, de olly helyeken is, hol az éghajlat hidege és a' föld sürüsége miatt takarmány plántákat termeszteni nem lehet, a' széllyel szórt földeknek egybetagosítása igen szükséges, és hasznos lehet, mivel a' gazda jobban gondot viselhet vetéseire, jobban mivelheti kevesebb erővel, 's ha jobban trágyázza földjeit, gazdagabban teremnek be tiltott ugarjain a' vadfüvek. Úgy vélem még vagyon egy eset, mellyben a' takarmány plánták mivelése nem elkerülhetetlenül szükséges t. i. midőn a' majorság földjei igen kövérek 's igen nagy fütermő tulajdonsággal birnak. Ezen esetben az alább megjegyzendő 4, 5 szakaszos földmivelésbeli módoknál a' tavasz élettel nem szükség lóherét vetni, vagy bükkönyt 's a' t. hanem csak arra vigyázni, hogy ne kapáló plánták után marradjon a' föld ugarban, mert ezek után a' fű nem gyarapodik úgy, mint a' tavasz, vagy őszi élet után. Azonban ha ezen fű termő ereje lankadni kezd a' földnek, a' takarmány plánták termesztése szükséges.

Megjegyzésre méltó az is, hol a' föld igen lapályos, és kövér, itt a' természetes réteknek hagyott helyek annyi szénát termenek más számra mint a' takarmány plántákkal bevettettek, ha a' vakondok turások elteregéttetnek, 's a' rét tavasszal jól meg boronáltatik, 's felülről meg is trágyáztatik, vagy minden vagy 2dik 's 3dik esztendőben.

111. §. *A' széllyel szórt földeknek egybetagosításáról.*

K. Miként történik az elszórt földeknek egybetagosítása?

F. Legelsőben megvisgáltatik vallyon lehetne é a' legelőt, vagy természetes réteket is eke alá venni. Ha alkalmatosok azok arra, ezen részek is öszve foglaltatnak a' szántó földekkel. Ha pedig azok vagy nedvességök, vagy soványságok, vagy meredekségek, vagy erdősségök miatt alkalmatlanok erre, külön maradnak, és mint a' fő gazdaságnak mellékes haszonvételei úgy használtatnak. Ezek meglévén mind azon föld, melly szántás által mivelhetik felosztatik olly móddal, hogy a' földes Uraság része külön a' jobbágyságé is külön tagba essenek, és minden Urnak 's jobbágynak is majorságbeli szántható földje egytagban adatik ki, 's mind egyik ember úgymiveli földét a' mint neki tetszik 's istállóját oda építi. Ha vizenyős rét is van a' határba ez úgy használtatik mint az előtt. Ha pedig legelő is marad fel, erre nézve megállapittatik egy gazda mennyi marhát legeltethet azon 's ha nincs elegendő számú marhája, legelésbeli jussát másnak kiárendálhatja. *)

*) A' földes Urak legelői ha nagyobb darab jutna egyre egyre egytagban adatnak ki szinte, a' kissebb birtokúak pedig közösen használhatják eggyütt, megállapítván itt is egynek egynek legelhetésbeli illetőségét. A' tanya földnek kiosztása a' földmérő által úgy tétetik, hogy azokhoz alkalmatos útak vezessenek, valamint a' legelőkhöz is. Az illy kimérések alkalmával elébb ahoz értő megbizottság a' határ földét megvisgálván, a' soványabb 's távolabb fekvő tanya földek helyét megbirálja, 's megállapítja mennyivel javittasson azoknak illetőségek kiknek tanyájok ide jut. Szükséges itt megjegyezni, hogy azon legelők, mellyek egy tagban adattatnak ki egyes birtokosoknak, később a' megszaporodható maradékok által ismét közösen használtathatnak, mert a' további darabolás kevés haszonná, vagy éppen haszna vehetetlenné tenné az őket illető területet. Szó-

val a' helybeli környülállásokból az értelmes ember olly plánumokat alkot, mellyek szerint kinek kinek igasság tétetik. Igy p. o. olly határokban hol egyik nyomás igen sovány másik igen jó földű két tagban is adódhatik ki rátája kinek kinek.

Ha az egytagba lévő tanya földek sánczokkal vétetnek körül a' sáncz partokat bokrokkal belehet 's kell is ültetni, alkalmatosok erre különösen a' galagonya, csipke, és kökény bokrok. De még alkalmatosabbnak gondolnám a' gyalog vagy veres füzfával, vagy rakottyával való beültetést, mert növéseiből fonott eszközöket, és sövényeket lehet készíteni, és hirtelen sarjaznak. Ritkán pedig nagyra növő fákat, vagy egerfákat is lehetne ültetni, mellyek gallyaztatván tűzifát adnának, valamint e' végre a' bokros veres füzfákat, és rakottyátis darabonkint esztendőről esztendőre ki lehet vágni és rőzsének készíteni (Ezen szó alatt rőzse a' Duna mentibe 's másutt is a' fáknak, bokroknak, kivágott és csomóba kötött véknyas ágait értik, mellyet tüzelésre használnak.)

(Mivel a' sáncz partok kevés nedvességgel birnak, azokban a' beszurkált füz és rakottya vesszők gyakran kiszáradnak. Hogy ez kikerültessen jól teszi a' gazda ha valamelly nedvesebb 's lapályosabb helyecskén az egy araszny hosszaságra vagdalt pennányi 's ujnyi 's a' t. vastagságú rakottya és füz vesszőket a' földbe beszurkálja, hogy azok csak egy pár ujnyira álljanak ki. Ezek tavaszon 's nyáron által meggyökeresedvén hideg ősszel a' sáncz partokra kiültettetnek, 's illy móddal bizonyosan megfogannak, lehet a' szükséghez képest több száz; vagy ezer vesszőtskéket leszurkálni) A' hol a' majorság földje könnyen megindúló homok föld, mellyet a' szél könnyen kikezdhet, a' táblák, vagy szakaszok széleit, egyenes sorba bokrokkal beültetni igen hasznos, mert ez a' szél erejét akadályoztatja, 's rőzsét is adnak a' bokrok.

Megjegyzésre méltó azonban, hogy a' nagyobb lerületeket nem szükség sánczokkal körül venni, sőt a' kissebb tanya földeket sem. Ha a' birtokosoknak úgy tetszik, csak hogy amúgy nagyobb a' biztosság. A' kissebb birtokoknál is kivált kezdetben, ha a' közös útak mentibe sánczoltatnak fel a' majorságok földjei elégséges. Azonban a' szél által megindítható homok földeknél mint már említém a' táblák szélein ültetett bokrok vagy eleven sövények hasznosok.

A' jószágoknak egybetagositása, és segelőknek illetőségekre való szorítása ellen azt hozzák fel némellyek, hogy ezek által a' szegényebb sorsúak nagy hátra maradást szenyvednének. De ki tehet rólla a' szegénység mindnyájunkal köz, 's a' leggazdagabb is elszegényedhetik; de azért nem következik, hogy a' föld birtokosok a' szegények által igasságtalanúl használtatni engedjék legelésbeli jussaikat. A' kinek birtoka nincsen arra valók az árendálások, különbféle szolgálatok, mesterségek, kereskedés, kézi munkák 's a' t. ezekben egy jó, és szorgalmatos ember tisztességes élet módokat találhat fel. Azonban a' mi a' közös legelőknek illetőségekre való szoritását illeti, ezáltal inkább zabolázztatnának a' tehetősebbek. Vessünk csak egy tekintetet az Ország, nem egyes személyek, vagy egy két helységek álapotjára, kik tesznek több igazságtalanságot a' legelésbe a' szegények e' vagy a' gazdagok? bizonyosan nagyobbára ezen utóbbiak. Hiszen a' szegénynek nincsen módjában sok marhával elárasztani a' határt, de van a' tehetőssebbnek, tapasztaljuk is fájdalom! hogy sokan csak azért vesznek egy kis birtokotskát a' szomszéd határban, hogy számos marha seregeikkel szabadon legeltethessenek, melly miatt a' többi birtokosok, és jobbágyság marhái éhel halással küszködnek, sőt a' gazdasági szorgalom gyarapítására, és az ország előmenetelére nézve is

czélirányosnak látnám a' földeknek az osztozás által szerfelett apró részekre való eldarabolását törvény által is megakadályoztatni. p. o. a' kinek hat köblös szántó földjénél és egy kevés legelésbeli jussanál 's természetes rétjénél már többje nincs, gyermekei ne osztozzanak vele, hanem akár a' legnagyobb akár a' legkissebb fizesse ki bizonyos idő alatt p. o. 2, 3 esztendő alatt többi testvéreit, vagy ha ezt nem tehetnék adják el közösen, hiszen ha illy csekélységgel megosztoznak is, úgy se élhet ki egy egy abból. Most pedig sokan azt hivén, hogy majd csak élétnek egy két holdból is, annak idejében mesterséget nem tanulnak, vagy szolgálatba nem mennek, 's mi lész belőllök? kinlódó megelégedetlen ember, és néha rendrontó, tiltott úton kereső. Amúgy pedig előre készítvén még attya szolgálatra gyermekeit, vagy mesterségre boldog emberekké formálódhattak volna, mert valóba Hazánkban a' semmi fekvő vagyont nem biró jó mesteremberekнek 's szolgálatokban lévőknek csak jó erkölcsűek, ügyesek, és szorgalmatosok legyenek könnyebb, és jobb, élésök vagyon mint a' kis birtokosoknak. Mindazonáltal a' 'sellérek házaihoz tartozó egy két hold földek maradhatnának, a' fentebbi nem osztozást tehát inkább a' nemességre, és jobbágy telkekre kell érteni.

2-dik Fejezet. A' földmivelésbeli rendszerekről különösebben.

112. §. *A' két és három nyomású szántó földekről ugar nélkül.*

K. Miként miveltetnek ezek?

F. A' két nyomású földnek fele ugarban hever, másik fele pedig be van vetve. Az ugar rész Sz. János nap körül feltöretik 's septemberig, vagy octoberig háromszor megszántatik 's bevettetik őszi élettel. Ha ugar nélkül miveltetne, az ugartörés korán tavasszal eshetne, és bévettetne a' föld bökkönnyel, vagy más ugar plántával, melly lekaszáltatván 's feltakartatván, a' forgatás, és vetés alá való szántások azután következnének. A' három nyomású ettől annyiba különbözik, hogy csak harmada hever ugarba, 's így csak harmada vettetne be takarmány plántákkal. A' három nyomású földekben lőherét is lehet már termeszteni, melly a' tavasz élettel vettetik, vagy ha e' nem tetszene bükkönyt. *)

*) Az igy használt földekre a' trágyát széllyel nem hordhatván mindenkor a' takarmány plánták miatt, azt azoknak lekaszállásáig a' föld szélin szarvasokba lehet rakni, 's takarás után széllyel hordani a' földön, ezt jegyezvén meg más illy forma esetekben is.

113. §. *A' négy nyomású földmivelésről.*

K. Miképen történik a' négy nyomású földmivelésbeli mód?

F. Négy nyomásra, leginkább akkor osztatnak fel a' földek, ha azok egybetagosíttatnak, melly esetben a' tanyán lévő istálóknak, udvarnak, szérüskertnek állandóúl luczernát vagy egyébb takarmány plántát termő helynek a' gazdaság kiterjedéséhez képest több hóldak kiszakíttatnak, és a' többi föld négy egyenlő szakaszokra osztatik, egyik szakaszban őszi élet vettetik, mellynek tallójába kerek répa termesztetik, a' másikba

az őszi után kapáló vetemények, a' harmadikba tavasz élet lóherrel, a' negyedikbe lóher lészen, melly egyszeri vagy kétszeri kaszálás után feltöretik őszi alá. Mivel pedig első esztendőben a' lóhere csak a' tavasz élettel vettetett el, és a' negyedik nyomás üressen lenne, ez az első esztendőben bükkönnyel vettetik be, de a' második esztendőben az idei vetés után már lész lóhere.

*) Az előadott négy nyomású földmívelésnek magyarázatja.

1ső *Példa* 4 *nyomású:*

Ugyan ezen földekben a' következendő esztendőkben	Esztendő	1ső nyomás.	2dik nyomás.	3dik nyomás.	4dik nyomás.
	1833	őszi vetés a' tallójába kerek répa.	kapáló vetemény kukoricza, kolompér 's a' t.	tavasz vetés lóherével v. a' nélkül.	lóhere, bükköny.
	1834	kapáló vetemény kukoricza, kolompér 's a' t.	tavasz élet lóherével vagy a' nélkül.	lóhere vagy bükköny.	őszi élet a' tallójában kerek répa
	1835	tavasz élet lóherével vagy a' nélkül.	lóhere vagy bükköny.	őszi élet tallójába pedig kerek répa.	kapáló vetemény.
	1836	lóhere vagy bükköny.	őszi élet.	kapáló vetemény.	tavasz vet. lóherével v. a' nélkül

114. §. *Az ugartartás nélkül való földek trágyázásáról.*

K. Miként trágyáztatnak az ugar nélkül való földek?

F. Ha különben sovány a' föld úgy kell alkalmaztatni a' trágyázást, hogy minden kerülöben legalább egyszer minden szakasz megtrágyáztasson. Ha jó ágyú a' föld a' kapáló vetemények alá kell azt tenni, ha rosz ágyú az őszi vetés alá. A' jó földben két három kerülőben egyszer trágyázni elég, szóval a' trágyázást a' termés mutatja meg maga mikor? hányszor? kell azt tenni. A' televényes alföldi helyeken, kivált a' hol fris gyep törődik fel sok esztendőkig nem lészen szükséges a' trágyázás.

116. §. *Fő észrevételek a' földmivelésbeli rendszerek plánumainak kidolgozásánál.*

K. Mire kell vigyázni a' gazdának, midőn egytagú tanya földet rendes keringésű vetés alá osztja?

F. A' vidék álapotjára, t. i. meg kell neki gondolni, hogy valyon azon vidéken jó kelete vagyon é az életnek. Ha vagyon? ollyan

földmívelési módot gyakorolhat, melly által több életet termeszthet; ha nincs kelendősége az életnek? akkor több földet áldoz takarmány plántáknak, 's több marhát tart, mert ha ezt messziföldre kell is hajtani eladni, csekélységbe kerül mert a' maga lábán megy. Az életet pedig fuvarozni kelletvén, a' fuvarbér nagy részét a' jövedelemnek megemészti. Egy szóval a' gazda dolgait mindenekben a' helybeli környülállásokhoz alkalmaztassa. *)

*) Itten több 4, 5 szakaszú földmívelésbeli rendszerek fognak előadatni táblás rajzolatokban, mellyeket a' tanitók megmagyarázhatnak tanítványaiknak, de ha ezt nem teszik is, később ha gondolkodóbbakká válnak megolvasgatják a' felserdült ifjak ezeket, gazda korokban is megtekintik és hasznokra fordíthatják, de használhatnak ezek azoknak is kik olvasás kedvéért szerzették meg magoknak.

2dik Példa 4 nyomású:

Ugyan ezen földben a' következendő esztendőkben.	Esztendő	1só nyomás.	2dik nyomás.	3dik nyomás.	4dik nyomás.
	1834	őszi.	tavasz vetés lóherével és kapáló plánták.	lóhere, bükköny.	lóhere, bükköny.
	1835	tavasz vetés lóherével és kapáló plánták.	lóhere, bükköny.	lóhere, bükköny.	őszi vetés,
	1836	lóhere, bükköny.	lóhere, bükköny.	őszi vetés.	tavasz vetés lóherével és kapáló plánt.
	1837	lóhere, bükköny,	őszi vetés,	tavasz vetés lóherével és kapáló plánt.	lóhere, bükköny.

*) A' legelső esztendőben midőn kezdődik ezen földmívelésbeli ugar nélkül való rendszer, mivel a' lóher még csak a' tavaszi élettel fog elvettetni, hogy pusztán ne maradjon ezen első esztendőben is a' 3dik és 4dik nyomás bükkönnyel vettetik; ezt jegyezvén meg mindenütt a' kezdés esetében.

Fő megjegyzés, hogy a' loher sokkal jobban terem ha nem két egymásra következő élet plánták után vettetik, melly végre az alsó 5 nyomású planum jobb, vagy ha ezen tábla rajzolat igy ment volna. 1ször őszi, 2dik bükköny. 3dik tavasz lóherrel. 4dik lóhere. De ha jól míveltetik a' föld lehet két élet plánta után is lóhert vetni.

3dik Példa 5 nyomásu:

Ugyan ezen földekben a' következendő esztendőkben.	Esztendő	1ső nyomás.	2dik nyomás.	3dik nyomás.	4dik nyomás.	5dik nyomás.
	1834	őszi vetés	kapáló vetemény	tavasz vetés lóherével.	lóhere, vagy más takarmány plánták.	lóhere, vagy más takarmány plánt.
	1835	kapáló vetemény	tavasz vetés lóherével.	lóhere.	lóhere, vagy más takarmány plánták.	őszi vetés.
	1836	tavasz vetés lóherével.	lóhere.	lóhere.	őszi vetés.	kapáló vetemény.
	1837	lóhere.	lóhere.	őszi vetés	kapáló vetemény.	tavasz vetés lóherével.
	1838	lóhere.	őszi vetés	kapáló vetemény	tavasz vetés lóherével.	lóhere.

4dik Példa más rendbéli 5 nyomásu: *)

Ugyan ezen földekben a' következendő esztendőkben.	Esztendő	1ső nyomás.	2dik nyomás.	3dik nyomás.	4dik nyomás	5dik nyomás.
	1831	őszi vetés.	tavasz vetés lóhere és kapáló vetemények.	lóhere, bükköny.	őszi vet.	bükköny.
	1832	tavasz vetés lóhere és kapáló vetem.	lóhere, bükköny.	őszi vetés	bükköny	őszi vetés.
	1833	lóhere, bükköny.	őszi vetés.	bükköny.	őszi vet.	tavasz vetés lóherével.
	1834	őszi vetés.	bükköny.	őszi vetés	tavasz vetés lóherével.	lóhere, bükköny

*) Ezen földmívelésbeli mód ott igen jó, a' hol a' gazda több életet kiván termeszteni.

5ik Példa 5 nyomású midőn a' gazda egy ötöd részét tanya földének álandó legelőül hagyja.

Ugyan ezen földekben a' következendő esztendőkb.	Esztendő	1ső nyomás.	2dik nyomás.	3dik nyomás.	4dik nyomás.	5dik nyomás.
	1834	álandó, legelő	őszi vetés.	kapáló vetemény.	tavasz vetés	lóhere.
	1835	álandó, legelő.	kapáló vetemény.	tavasz vetés	lóhere.	őszi vetés
	1836	álandó, legelő.	tavasz vetés.	lóhere.	őszi vetés.	kapáló vetemény.
	1837	álandó, legelő.	lóhere.	őszi vetés.	kapáló vetemény.	tavasz vetés.

*) 1-ör A' hideg éghajlatú 's földű helyeken nem vettetik lóhere, hanem csak az ugar vad füve adja a' zöld, vagy száraz takarmányt, az történhet azon esetben is, ha a' majorság földje igen kövér, és nagy fűtermő erővel bir. (lásd ezek iránt a' 3dik pontot is. Illyen gazdag fűtermő helyek vagynak Lengyel ország felé fekvő hidegebb éghajlatú Megyéinknek némelly részeiben, és néhol az alföld kövér lapjain), néhol pedig igen csekély a' fűtermő erő, mind a' mellett is, hogy a' föld kövér, p. o. Fejér Vármegyében, azon föld, melly jól termi a' búzát, nem gyepesedik be olly hirtelen, mint a' fentebb megirtt helyeken azon föld, melly a' zabot is alig termi meg.

2-or Lehet ezen esetben a' legelső szakaszon kivűl a' 2dik szám alatt előhozott földmivelésbeli rendszerhez csatolt jegyzetben előhozott módú mivelést is gyakorolni különösen azon esetben, ha inkább marhát akar a' gazda tenyészteni mint sok életet. Egyébiránt megjegyezvén azt is, hogy az állandó legelőül szolgáló szakaszt bekell perje, és fejér lóhere maggal vetni, és igy egy hold két nagy marhát, vagy 15, 20, darab juhot legelővel kitarthat. Ha pedig több esztendők alatt a' legelő földje igen megfekszik, fellehet azt törni, és eke alá fogni, és más szakaszt hagyni helyette legelőnek De ha legeltetni nem akar a' gazda, 's alkalmatos a' föld, luczernával is vetheti, 's istálóba étetheti marháit, 's midőn a' luczerna veszni kezd, más szakasz vettetik be azzal. Az előszámlált föld mivelésbeli rendszerek közzül legalkalmatosabb a' 3 nyomású ugar nélkül való, ott hol a' tanyaföld, 6 vagy 10 holdnál nem több, 's illy kis birtokú a' takarmány plántával vetendő földből, vagy fél holdnyit Burgundiai répa termesztésre is fordíthat. A' négy nyomásos a' 15—20—30—40—100—200, 's több ezer holdakon is gyakoroltathatik, úgy szinte az 5 nyomásu is. A' hol nagy pusztákon folytattatik a' gazdaság, és kevés a' népesség, ott a' természetes legelőknek, és réteknek állapotja azon esetben is meg áll, ha lehetne is ezen területeket eke alá fogni.

3-or Mind ezen ugar nélkül való földmivelésbeli rendszereknél a' répa termesztést gyakorolni kell, az őszi alávaló szántáskor, vagy aratás után a' tallóban lehet kerekrépát termeszteni. Ugy szinte vagy a' kapáló plánták, vagy a' tavasz élet szakaszában a' majorság kiterjedéséhez képest Burgundiai répát, mellyek által a' marha telelés igen nagy haszonnal segíttethetik. Azonban a' hideg éghajlatú helyeken a' répa termesztés is kevésbé üt ki jól, itt tehát a' talló 's ugar füvesedését nem kell szántogatás által akadályoztatni, hanem a' földnek trágyáz állapotba való tartása által, sőt felületes trágyázás által is a' fűnövését előmozdítani. Káros lehetne a' répa termesztés a' tallóba ott is, hol a' föld kövérsége miatt csak az ugar vadfűvei legeltetnek, vagy kaszáltatnak, de őszi vetés előtt a' már feltört ugarban vetésig lehet répát illy környyülállásokban is termeszteni.

4-er Hogy ha illy rendben gyakorlott földmívelésbeli rendszerek mellett eke alá nem jöhető tágas erdős legelők vagynak, a' termesztett takarmányok telelésre fordíttatnak egészen. Hogy ha pedig csak kevés legelő vagyon, tehát a' marhának egyrésze istálon, más része legelőn tartatik folyvást. Ahol pedig semmi legelő nincs, folyvást télen nyáron részszerint zöld, résszerint száraz, és gyökér takarmánnyal tápláltatnak. De lehet azon marhákkal is, mellyek istálón tartatnak, ha éppen azt akarja a' gazda p. o. a' tallóf füvet, vagy ne talán egy kis legelő részén termett füvet is időközben lelegeltetni.

5-ör Ha egy csep legelő és természetes rét nem tartatik is a' majorsághoz, a' föld soványságához, vagy jobb erőbe léttéhez képest 5—6—7—8—10 darab marhák eltartathatnak aprajáit naggyát véve 10 holdnyi kiterjedésű gazdaságon; ha legelő, és természetes rét is vagyon, több eltartathatik, megjegyezvén azt, hogy az illy gazda takarmányaival gaz-

daságosan bánik, télben szecskát is vág, és répát is termesztet, 's azt vegyest éteti szalma szecskával.

6-or Ha a' fent megirtt földmivelésbeli rendszerekről tanít a' tanító, 's az oskolának kertje vagyon, a' 3, 4, 5 szakaszos földmivelésbeli rendszereket kertjébe kicsinybe egynehány négyszög ölnyi területbe cselekvőleg is megmutathatja. — Lehet a' Tanitónak a' kertben fa oskolát is tartani, és a' gyermekeket a' különbféle oltás nemeire megtanitani.

7-er Ha sánczokkal körülvétetik a' tanya föld, és partos a' hely, úgy kell ásni a' sánczokat, hogy legalább minden 10 ölnyinél szakadjon meg a' sánez, és egy két öles sánez nélkül való helly maradjon, ez arra való, hogy a' felülről lefolyó viz a' sánczokban nagy mosásokat ne okozzon, a' sánez nélkül való helyeket bokrokkal beültetni 's tövisselni különben is lehetvén. Egyébiránt itt minden elő forduló esetekre észrevételeket, regulákat nem lehet szabni előre, de az értelmes és életre való ember feltalálja magát, 's légyenek vezérül illy esetekben ezen nemes tulajdonságok.

8-or Ha ugar tartás által használt földek vétetnek egybetagositás alá és takarmány 's élet plánták termesztésére fordittatnak; megeshetik, hogy a' tallóba őszi vetés esik az új felmérés 's földek kiosztása esetében az első esztendőben, melly állapotban a' tallót aratás után azonnal feltörvén, két szántásba tétetik az őszi vetés. Az első esztendőben sovány élet lehet, de később ez nem történhet, mert rendes miveles alá jön a' föld.

V. Szakasz.

A' barmok, és gazdaságos bogarak tenyésztéséről.

1-ső Fejezet. Közönséges észrevételek az álatok neméről, fajjáról, és az abból természetesen következő nemesitési okokról, a' természet játékáról, és az elallyasodás okairól.

K. Mit értünk a' barom tenyésztés alatt?

F. Mindenféle házi álatoknak u. m. lovaknak, szarvas marhaknak, juhoknak, kecskéknek, sertéseknek, czélirányos tenyésztését.

116. §. *A' nem és faj közt való különbségről, és a' fajtáknak elő állásáról, 's a' t.*

K. A' házi álatok hogy osztatnak fel?

F. Nemekre, és fajtákra p. o. a' lónem alatt minden féle fajta lovak: a' Magyar, Német, Angoly, 's a' t. értetnek, a' faj alatt pedig csak a' különösebb álandó tulajdonsággal biró álatok értetnek, p. o. a' magyar lófaj különbözik a' Német lófajtól, a' magyar juh a' birkától. Igy ezen egynemű állatoknak egymástól való különbözéseit faji tulajdonságoknak nevezzük.

K. Az egy nem alá tartozó álatoknak fajtái miként állottak elő?

F. Kétféleképen, vagy a' természetes tárgyaknak befolyása által, u. m. éghajlatnak, eledelnek, 's a' t. vagy tenyésztési fogások által. A' lapos földi marha elváltozik magában, ha hegyes völgyes vidékeken tenyésztjük, úgy megfordítva a' hegyi marha, ha lapos földre viszik, 's azokból egy új faj áll elő, melly

azon környülállások között faji tulajdonságait állandóúl megtartja. Így! 's e' hez hasonló módon állottak elő a' többi álati fajok is. Hogyha pedig a' tenyésztők egy nemü de különböző fajú álatokat párosítanak össze, szinte egy új faj áll elő, melly az első ivadékban félig a' hím, félig a' nöstény álat tulajdonságait bírja. Ha a' második ivadék ismét az első hímjével párosíttatik egybe, a' hím tulajdonságai már két harmadrésznyire fognak az ivadékban uralkodni. Ha a' harmadik nöstény ivadék megint a' hím fajából valóval párosíttatik, 's ez így folytattatik egésszen az ötödik ivadékig, ezen ivadék egésszen a' hím tulajdonságait öltözi magára, és az így elő állított faj, a' tör'sök hím állatnak jó tulajdonságait mind a' magához hasonló ivadékban megtartja, mind a' más rosz fajtájúk ivadékaira által plántálja, ha vele öszvepárosíttatnak. Ezen fogások által lehet a' lovakat, szarvas marhákat, juhokat 's a' t. jobb fajtájú hím álatokkal párosíttani és jó fajtájúakká tenni, mellyet nemesíttésnek nevezünk.

K. Mi történik akkor, ha rosz fajú hímekkel párosodnak öszve a' jó fajú nőstények, vagy az első még meg nem állapodott tulajdonú ivadékok?

F. Hogyha jó fajtájú nöstények rosz fajú hímekkel párosodtak öszve vagy kéntelenségből, vagy a' gazda gondatlansága miatt, ekkor is változik a' faj, t. i. allyasodik, 's az anya álat jótulajdonságait az ivadékok nem fogják bírni. Ha pedig az első ivadékót párosítjuk öszve, így állandó tulajdonságú álatokat nem fogunk eszközölni, hanem az ivadékok mind az apa majd az anya álatra fognak ütni.

117. §. *A' természet játékáról a' tenyésztésnél,*

K. A' megállapodott jó fajú tulajdonságokkal bíró álatoknak nincsen é néha egészen ellenkező tulajdonságokkal bíró ivadékok?

F. Igen is megesik néha, hogy az ivadékok egészen ellenkező tulajdonságokkal bírnak mint a' szüléik, mind természetökre, mind testi alkotásokra nézve, sőt gyakran csudás forma alkotásúak. Az illyetén történeteket természet játékainak nevezzük.

118. §. *A' jó fajtákká formált álatoknak jó tulajdonságokban való további megtartásokról.*

K. A' tenyésztési fogások által jó fajtává formált álatok miként tartatnak meg további jó tulajdonságokban?

F. 1ször: Ugy, ha jó eledellel tartatnak. 2szor: Úgy, ha folyvást a' jó faj válogatott hímjével párosíttatnak a' nőstények. Továbbá vigyázni kell a' párosíttásnál az álatok termetére is különösen, p. o. ha a' kanczának vagy tehénnek szűkes fara vagyon, ollyan ménlóval vagy bikával hágattasson, mellynek ezen hibája nincsen 's a' t. *)

*) Az álatoknál, különösen a' lovaknál, az erkölcsi tulajdonságokra is szükséges tekinteni, p. o. ha a' rest faj lovat tüzesebbé kívánjuk tenni igen tüzes ménlóval kell hágatni, ha a' szerfelett tüzes fajban a' tüzet mérsékelni kívánjuk az ellenkezöt kell követni.

119. §. *A' vér frissítésről.*

K. Az újjonnan formált álati fajokat mikor lehet más azon fajbeli hím álattal öszvepárosítani? 's minek neveztetik ezen fogás?

F. Akkor, ha hasonló fajból mint a' párosítandó nőstény, tökélletesebb hím állattal lehet a' párosítást megtétetni, 's ezen tenyésztési fogás vér frissitésnek neveztetik, p. o. ha valaki Arabs fajú lovakat tenyészt, hasznosan hágathatja kanczáit ugyan csak másnak Arabs ménlovával, ha az t. i. szebb a' magunk ménlovánál, de ha az Arabs kanczát akár millyen derék más fajú p. o. Tseh ménlóval hágatná, a' gazda az ivadék el korcsosodna (ezt kell megjegyezni a' többi álatokra nézve is.)

120. §. *Az álatoknak önfajokba való nemesítéséről.*

K. Az előadattakon kívül vagyon e' még más nemesítési módja a' házi állatoknak?

F. Igen is, midőn t. i. a' jó fajta álatok a' rosz és gondatlan tartás és tenyésztés által elallyasodtak; ha az illyen elallyasodott házi álatok jó tartásra fogatnak, ivadékról ivadékra nagyobb fajtákká, erősebbekké és szebbekké válnak, különösen akkor, ha a' hím és nőstény álatok, 's kiváltképpen a' hímek a' környülállásokhoz képest a' jobb termetüek közzül választatnak. *)

*) Illy móddal lehetne elallyasodott háziállatinkat, különösen lovainkat (mellyről már fellyebb is értekeztem) megnemesíteni.

121. §. *Észrevételek a' fajtáknak további jó álapotba való tartásokról.*

K. Micsoda főészrevétel vagyon még a' házi álatoknak nevelésénél?

F. 1ször: Hogy illő mértékbe kijárjon takarmányjok. 2szor: Hogy a' hím álatok különösen jól táplálttassanak, valamint a' nőstények is kivált mikor vemhesek. Továbbá a' világra jött álatok különösen első esztendőben gazdagon tartassanak, mert ekkor legsebessebben nőnek, 's ha ekkor a' jó táplálat hibázik, megcsökkennek növésökben, és azon növést, mellyet első esztendőben elmulasztottak, a' későbbi esztendőkben jó tartás által sem lehet vissza adni és elallyasodnak. Mindég úgy kell igyekezni a' tenyésztőnek, hogy vagy a' maga vidékéhez hasonló, vagy annál kedvetlenebb állapotú vidékről szállítsa tör'sök álatjait, mert a' kedvező állapotból roszra vitettek elallyasodnak. Hogyha pedig illy kedvetlen környülállások között is a' jobb vidéki álatok fajtáját akarja tenyészteni vala-

ki, időről időre kell tör'sök álatokat, különösen hímeket szállítani az eredeti helyről; különben czélt nem ér. Azonban gyakran a' más vidékekről szállított marhák újj és jó fajtává válnak, melly esetben azokat folyvást lehet tenyészteni.

2dik Fejezet. A' lovak tenyésztéséről.

122. §. *A' lovak természetéről a' legelöre nézve.*

K. Millyen természetü földön tenyésznek a' lovak legjobban 's millyen takarmányt szeretnek legjobban?

F. A' lovak mind a' meleg éghajlatú 's kopárabb mezejü, mind a' hidegebb 's nedvesebb és gazdagabb fütermő vidékeken tenyésznek, az első környülállások között a' lovak igen tüzesek, gyorsak, inasok, tartósok, de testalkotásokra nézve kissebbek. A' hideg nedves és gazdag fütermő vidékeken pedig gyakran igen nagyra nevekednek, de kevés tüzüek. A' lovak ugyan megeszik a' tói savanyú füvet, és abból készült szénát is, de a' száraz réti apró széna legjobb eledelek. *)

*) Az első osztályba tartoznak az Arabs, Török, Magyar, Spanyol, Neapolisi lovak; az utóbbikba a' Dániai, Holsteini, Hollandiai lovak 's a' t. Az igen vizenyős tavas vidékeken rest és rosz lovak nevekednek, lágy körmüek és tele talpúak.

H. Hányféleképen tenyésztetnek a' lovak?

F. Vagy csak a' hámos lovak által, vagy pedig ménesekben, melly utóbbi három féle, vagy egészen vad, midőn télen nyáron folyvást szabadégalatt tartatnak a' lovak, vagy fél szelid midőn a' lovak télre fedél alá jőnek; egészen szelid, akkor, ha minden éjjel fedél alá jőnek, 's a' kanczák be is fogattatnak, és csupán utólsó heteiben vemhességeknek eresztetnek a' ménesbe, és addig jártatnak ott, mig csikaik töllök el választtatnak, azután pedig ismét be fogatnak a' szekerek és terhek húzására.

123. §. *Egyszerü de igen fontos észrevétel a' lovak nagyra növesztésére nézve.*

K. Micsoda bánás mod segiti elő különösen a' lovak növését és nagyságát?

F. Az, ha az első, második 's harmadik esztendőkben születésök után gazdagon tápiáltatnak; melly világos abból, ha ezen esztendőkbeli növési állapotját vesszük gondolóra a' csikónak. Első esztendőben a' középszerü nagyságú fajta ló csikaja jó tartás mellett 15 hüvelyknyit nő magosságra, 2dik esztendőben ötöt, a' harmadikban hármat, a' 4dikben másfelet, az 5dikben félhüvelyknyit. Maga tehát ezen növés állapotja mutatja, hogy akkor a' csikóknak kedvezni kell, mert a' természeti erőket később, ha a' szerencsés idő pont elmult, takarmány pazérlás által sem lehet arra birni, hogy az első esztendőkben

el mulasztott növést helyre hozzák, hanem kicsinyek maradnak. *)

*) A' hámos kanczák vemhességök végén, nevezetesen az utólsó 12 heteken, úgy az ellés után is ugyan annyi ideig kiméltessenek, hosszú útba nagy teher alá ne fogattassanak, sőt az ellést megelőző és követő 3 hetekben ne is fogattassanak be; ha csak ki nem lehet kerülni, sem pedig ne hizlaltassanak meg szerfelett, mert az illy kanczák kis gyenge csikókat ellenek, hanem táplálatjok mérsékelt legyen. Továbbá a' csikók mihelyest enni kezdenek abrakoltassanak, eleinte két itcze abrak, több hónapos korokban pedig esztendeig 4 itcze elégséges napjában. A' második esztendőben nyárban a' jó legelő, télben a' jó széna elégségesek magokban is, harmadik esztendőben szinte úgy. Ha pedig jó legelő 's széna hibáznak, abrakkal kell segiteni a' csikók eledelén, hogy rendes növésekbe meg ne csökkenjenek; de ha a' jó széna mellett még abrakot is kapnak a' 2dik 3dik esztendőben, annyival inkább nagyobbak lesznek, ekkor napjában 6 itcze abrak elégséges egy két 's harmad fű csikónak. A' ménesen tenyészett csikós kanczák a' legjobb legelőtt kapják. Azon legelő, mellyen a' hámos lovak is meg testesednek elég táplálatos a' csikós kanczák legelésére 's táplálására nézve.

124. §. *A' lovak életidejéről.*

K. Miképen esmértetik meg a' lónak élet-ideje fogainak növéséből?

F. A' lónak alól felül hat hat kapa fogai vagynak, mellyek közzül a' két középsőt két és fél esztendős korában ki veti, és ezen csikó fogai helyett ló fogai nőnek, 's ekkor 3mad füvesnek mondjuk. Három és fél esztendős korában ismét ki veti a' ló fogak szomszédságában lévőket, 's ekkor 4 füvesnek mondjuk. Ötödik esztendejében pedig a' két szélső fogait is kiváltja, 's ekkor ötödik füvesnek mondjuk. Továbbá a' lófogak közepébe fekete szinű gödröcskék vagynak, mellyek idő jártával lassan lassan elkopnak, 's ezen elkopásnak kissebb vagy nagyobb mértékéből itéltetik meg a' lónak élet ideje, mellyben való ügyességet az ember tapasztalás által szerzi meg.

K. Hány esztendős korában kezdik a' lovat használni?

F. Noha 3 esztendős korokban mind a' ménlovak mind a' kanczák alkalmatosok a' tenyésztésre; mind az által a' lovak használásának rendes ideje 5dik füves korokban áll be, a' 4dik füves csikók ha be fogatnak is csak könnyű szerbe használtassanak. Ha érettebb t. i. 5dik füves korokban kezdenek használtatni igen sokáig tartanak. *)

*) A' lovak korán tavasszal párosodnak, a' hámos kanczákat legjobb vagy télbe vagy Juniusba hágatni, mert úgy vagy télben lész meg a' tsikó, midőn különben is inkább lehet a' munkától a' kanczát kimélni; ha pedig juniusban esik a' hágatás, az ellés tavaszi szántás után és széna hordás előtt esik, midőn inkább vagyon mód kimélni a' kanczákat. A' kanczák 49 hétig hordják vemhöket. Ha sokat hág a' ménló maga is el gyengül utóbbi fajzatú tsikaji is gyengék lesznek. 30 kancza egy ménló alá inkább sok mint kevés.

3dik Fejezet. A' szarvas marhák tenyésztéséről.

125. §. *Közönséges észrevételek a' szarvasmarhákról, azoknak fajtáirol, 's á t.*

K. Mi hasznai vagynak a' szarvas marháknak, millyen földön tenyésznek 's hány fajtái vagynak?

F. A' szarvas marhák a' leghasznosabb házi álatok, nem csak teher huzásra használtatnak, de különösen jó izű húsok az emberek eledelének legfőbb részét teszik, böröknek hasznaira nézve is felyűl haladják a' többi álatokat. A' lónál azonban melly többet győz, sebesebben dolgozik, hosszú útazásra alkalmatos, alább való a' teher húzásra nézve. A' szarvas marhák mind a' szaráz mind a' lapályos vidékeket ki álják, és ezen különböző élés módjok sok fajtákat állitottak elő, 's a' hegyiek a' tavas, a' tavas vidékiek pedig a' hegyes határokra nehezen szoknak, azért legjobb minden vidéken az eredeti álatokat a' magok nemébe nemesiteni; vagy ezen vidékeken el hiresedett jó fajtákból a' tenyésztést folytatni, mint ellenkező tulajdonságú vidékekről szállitani törsök álatokat, p. o. lapályosról hegyes vidékekre és megforditva. *)

*) Egyébiránt az Iső Fejezetben elő adott okfők gyakoroltatnak a' tenyésztés körül. A' lapos földi marhák hol bő táplálatjok vagyon nagyobbak, a' hegyiek kissebbek és setétes szinűek. A' lapos földiek pedig fejérek vagy barnás szinűek, mellyet szinte az éghajlat és élés mód okoznak.

126. §. *A' szarvas marháknak tartása módjáról.*

H. Miképen tenyésztetnek a' szarvas marhák 's miképpen nyáraltatnak telelletnek?

F. Vagy a' csordabeli fejős tehenek által, vagy pedig a' gulyába 's nyáron által kint a' legelőkön, télben pedig vagy akolban vagy pedig csak az égalatt telelnek. Tartatnak folyvást istálókon is takarmány plántákon.

127. §. *A' szarvas marhák élet idejéről, párositásokról 's a' t.*

K. Miképen esmertetik meg a' szarvas marháknak élet ideje 's miként párosittatnak? mikor kezdetnek használtatni?

F. A' szarvas marháknak alsó állokban világra jöttökkor 8 kapa fogaik vagynak, mellyek közzül a' két középsőt másfél esztendős korokban váltják ki, a' két mellette lévőt harmad füves korokban, a' hátra lévő 4 fogaik közzül pedig kettőt a' 4dik; kettőt pedig az 5dik esztendejekben. További élet idejek a' fogaknak kopásából itéltetik meg. Noha a' szarvas marhákban másfél esztendős korokban a' párosodási ösztön ki fejtődzik, azonban mivel az illy korán ösze párosodottak, különösen a' növésekben meg csökkennek, jobb ezt 3. esztendős korokban gyakorolni. Egy bikára 30, 40, tehennel való ösze

párosodás inkább sok mint kevés. A' tehén 41, hetekig hordja vemhét, a' midőn megellvén, az ökörnek szánt borjúk Sz. György nap tályban kiheréltetnek, 's minden borjúk különösen első esztendejökben gazdagon táplálltatnak, hogy növésökben meg ne csökkenjenek. Ha a' második telelés, nyáralás és a' harmadik is gazdag, nagyok lesznek a' marhák; ha sovány el törpülnek. A' 3 esztendőt haladt tulkokat már fogni lehet. *)

*) Hogy a' korábbi párositás csökkenti a' növést tagadni nem lehet, de nem állapitja meg egészen, mellyet csorda beli marháinkon eléggé tapasztalunk. Az igen nagy fajta szarvas marháknál a' két esztendős bikákkal már hágatnak, mert 4 esztendős korokon túl az ugrásra meg nehezednek.

128. §. *A' szarvas marhák hizlalásáról.*

K. Miként történik a' szarvas marhák hizlalása?

F. Akár az ökrök, akár a' tehenek elkorosodván, melly 9, 10 esztendős korokban történik, meg hizlaltatnak és vágó marhává készittetnek, melly háromféle képen történik, u. m. 1ször vagy gazdag legelőkön való legeltetés, avagy istálón zöld takarmányon való tartás által, 2szor száraz takarmányon való tartás t. i. széna és abrak által, 3szor résszerint szénával részszerint pedig pálinka és ser moslékon való tartás által. Minden gazdát környülállásai határozzák el, mellyiket kövesse. A' hizlalás ideje különböző, 12, 15 hetek alatt már a' marha türhetően megfaggyasodik, 's vágóra lehet használni, de 20. 25. hét kivántatik a' tökélletes jó hizlalásra. *)

*) A' száraz tarkarmányon való hizlalás közben lehet györkér takarmányokat is használni, mellyek megvagdaltatva étettetnek a' széna étetés közben egyszer vagy kétszer napjában, de a' hizlalás idejének utolsó felében vagy még korábban is maggal etettetnek. A' gyökér takarmányt is de az abrakot is, melly meg daráltatik p. o. zabot, árpát, rozst; bükköny magot, kukpriczát öszve vagdalt szalmával vagy is szecskával hasznos étetni, sőt a' szénát is jó szecskává vágni, mert igy kevesebb iszket hágy a' marha.

129. §. *A' juhok tenyésztetéséről, hasznairól és fajtáiról.*

K. Micsoda természetüek a' juhok millyen földön tenyésznek, mi hasznai vagynak és több fajtájúak-é?

F. A' juhok a' száraz természetü apró füvet termő földön tenyésznek csupán. Az igen kövér természetü noha nem vizenyős helyeken is, már a' rothadó nyavalyáknak vagynak ki téve, a' vizenyös helyeken pedig épen nem tenyésznek. Fő hasznok a' rajtok termő gyapjúból áll, úgy szinte húsok, bőrök és faggyok, tejek, túrójok által nem kevés jövedelmet hajtanak. Az egész világon több találtatik 70. fajtánál, mellyek közzül nevezetesebbek hazánkban a' közönséges Magyar juhok, mellyeknek fajtái az Erdélyi és Oláh juhok is, továbbá a' közönséges

birka és az ide költöztetett eredeti Spanyol juhok, mellyek által a' birkák nemesittetnek. 's ezek gyapjoknak 's test alkotásoknak tulajdonságaira nézve, ismét több fajtákra ágaznak. *)

*) Az Erdélyi juhoknak sűrűbb gyapjok vagyon mint a' Magyar juhoknak, 's bárányaiknak bőrökből szép és tartós prémek készülnek. A' birkák fajtai ezek: a' közönséges Német birka, melly kétszer nyiretik, továbbá a' Spanyolok által egy kevéssé nemesittettek, mellyek szinte kétszer nyíretnek, és két nyirésüeknek neveztetnek, és az egy nyirésűek Ezen faj két ágra oszlik ismét u. m. a' nagyobb testü több sirosabb nem leg finomabb gyapjujára, mellyek Infantadó és Negretti nevek alatt ismeretesek: és igen finom gyapjújú kissebb test alkotásúakra, mellyek Electorálisoknak és Eskurialoknak hivatnak. Főképen ollyan fajtákat kell törekedni tartani, mellyeknek sűrű a' gyapjok. A' kevésbé fain két nyirésű és egy nyirésű Infantado juh fajok, 3 s negyedfél font gyapjút is adnak egyre másra. Az Electorálisok jó fajtái két fontot. Történik pedig a' nyirés Május és Junius havaiban, minden juhról való gyapjú egy csomóba tekertetik és 'sákokba be tapostatik. A' finom gyapjúnak tulajdonságai 1-ször a' sürüség, 2-szor a' gyapju fürtök tömpe nem hegyes végüek, 3-szor a' gyapjú szálaknak habzatjai egyenlők 's egyenes lineába menők, 's a' szálaknak habzatjai mintegy egymásba vagynak fogazva. Az öszve zavarodott állású 's felyül öszve csombókosodott fürtözetü gyapjak alábbvalók. Mennél több a' habok száma p. o. egy hüvelyknyi hosszaságon annál fáinabb a' gyapjú. A' habzatok nélkül való síma szálakból álló gyapjú alább való sokkal a' göndörnél; úgy szinte az igen szurkos gyapjú is alább való annál, melly kevésbé szurkos, mert tisztára mosni amazt nem lehet. A' jó mosású fejér gyapjú drágább 's jobb a' rosz mosásúnál. A' gyapjú mosása történik a' juhoknak tiszta folyó vagy tó vízben való gyakortábbi usztatása által, sőt kádakba is lehet azokat förösztení, 's a' förösztés által meg 'sirosodott lug forma viz igen ki viszi a' piszkot. Usztatás után 2, 3 napok mulva tiszta száraz időben lehet a' nyirést végre hajtani. Usztatás után vagy tiszta gyepen kell hálatni a' juhokat, vagy szálas tiszta szalmából vetett almon. Már igen sok féle alkalmatos usztatókat is találtak fel, mellyeket a' gazda imitt amott látván, a' jó találmányokat követheti. Az egy nyirésü juhok nem fejetnek, mert ez által gyapjok kevesedik.

130. §. *A' juhok' életidejéről 's szaporodásáról*

K. Miképen esmertetik meg a' juhoknak életideje fogaiknak növéséből?

F. Előlről alsó álkapczáikban 8 tej fogai vagynak, mellyeknek két középsőjét másfél esztendős korokban, a' mellette lévőket harmadfüves korokban, az ezek mellett lévőket 4-dik füves korokban, a' két szélsőt pedig 5-dik füves korokban hullatják ki, 's azok helyett nagyobb, erőssebb fogaik nőnek, mellyek a' 7-dik 8-dik esztendőben már kopni, töredezni kezdenek, 's ezen kissebb nagyobb kopásból 's a' ti ítélletik meg később hozzávetőleg a' juhoknak élet ideje. *)

*) A' birkáknak tovább tartanak fogai mint a' magyar juhoknak.

K. Miként történik a' juhoknak szaporitása?

F. A' juhoknál már esztendős korokban is észrevétetik a' nemzés ösztöne, de egy és fél esztendős korokban kezdenek arra inkább alkalmatosokká válni; azonban azon darabok, mellyek gyengébbek, nem párosittatnak öszve, hanem csak 3-dik füves korokban. Egy kos 40, 50 anyát is meg terhesit ugyan, de az által mind maga mind bárányai gyengékké válnak, 's 25, 30 anyánál többet egy kosra számítani nem kell. Az anyák 21, 22 hétig hordozzák vemheket. *)

*) Hágatáskor a' kosokat egyszerre mind közzé ereszteni az anyajuhoknak nem kell, mert a' sok kos verekedéssel öli el egymást. 100 anyára napjában 2 kost ereszteni elég, 's más nap ugyan ezeket pihentetni 's más két frisseket kell ereszteni. Mivel egy kos által több bárányok nemzetnek, következik hogy jól meg kell a' kost választani, hogy a' rossz tulajdonság ne terjedjen a' nyájba. A' finom birkák vagy kézből hágatnak, t. i. az üzelkedésben lévő anya külön választatik, 's rekeszbe tétetik hozzá a' kos, vagy választott csapatokban, midőn 30 40 anya juh egy kossal az üzelkedés ideje alatt mely 6 hétig tart, külön tartatik. Ez azért történik, hogy a' jövendő bárányok gyapja annál tökéletesebb legyen, p. o. a' ritka gyapjújú anyákhoz sürű gyapjújú kos adatik, az igen el finomodott gyapjújúak közzé pedig egy kevessé vastagabb gyapjújú kos, mert a' legmagosszabb fáinságot értt anyák 's kosok együtt párosodván, igen keveset nyomó gyenge és ritka gyapjújú bárányokat nemzenek. (Ezen utóbbi az Electorális fajtáknál szokott csak történni.)

Fő megjegyzés a' juhok legeltetésénél az, hogy kivált nedves esztendőkben, míg a' harmat fel nem szárad, ne eresztessenek legelésre, egyébiránt a' kissebb essők nem ártanak a' juhoknak, a' nagy országos essők alkalmával inkább othon tartassanak az aklokban száraz takarmányon. Az esső által meg nedvesedett juhokat rekedt levegőjű akolba öszve szoritni nem jó, mert ez által a' rüh-nyavalya ébresztetik, 's az akol is szellős száraz allyú és udvarú legyen. Noha ugyan a' juhok akol nélkül is élhetnek, mint pusztai juhaink bizonyitják, de ez csak igen egésséges földü helyen történhet, melly a' juh tartásnak igen kedvez. A' fáin juhoknál a' hágatást lehet junius és julius havaiban is tétetni, melly esetben az ellés november 's december havaiban történik. Az anyák ezen esetben gyökér takarmányokkal is tartatnak, mellyről alább.

K. Miként neveltetnek a' juhok?

F. Ellés után a' fáin juhok bárányai még 3, 4 hónapokig szoptattatnak, azután pedig elválasztatnak. Ha jó legelő van, csupán ezen legeltetnek a' bárányok, ha nincs, abrakkal is segittetnek, az első télen pedig különösen kedvezve jó takarmányon teleltetnek. A' fáin gyapjújú juhok nem fejetnek, mert az által a' gyapjú kevesedik, az alább való tulajdonságúak pedig fejetnek, 's ezeknek bárányaik csak 2 és fél hónapig szoptattatnak.

*) Mivel a' fejés által a' testi erők gyengülnek különösen nedves esztendőkben, mellyek a' juhoknak ártalmasok szoktak lenni, a' fejést nem kell Sz. Mihály napig folytatni, hanem augustus közepén már félbe hagyni. Igy a' juhok erőbe jőnek 's inkább ki kerülik a' dögöt.

131. §. *A' szamárról és kecskéről tartásról.*

K. A' kecskék miként tartatnak?

F. A' kecskék a' nedvesebb legelőket is ki állják, de rendszerint az igen meredek és vadhelyeken tartatnak, hol tejekből, húsokból és bőrökből vétetik a' legjobb haszon. *)

*) Az Angoriai kecskéknek, mellyeket szinte kezdik tenyésztetni, vastagabb szőrök között fájin selyem forma gyapjú találtatik, melly tavasszal ki fésültetvén és egybe gyüjtetvén, belőlle a' legfinomabb szövetek készülnek.

K. Miként tartatnak a' szamarak 's mi hasznok vagyon?

F. A' szamarak a' legalább való legelővel és téli takarmánnyal is meg elégesznek, 's leg inkább ott tenyésztetnek, hol meredek helyekre kell terheket fel vitetni, mellyre különösen alkalmatosok, a' juhok körül is azért tartatnak leginkább, hogy a' pásztornak bútorát czepelik. *)

*) Ha a' szamárkantza ménlóval vagy megfordítva hágatik, félig ló és félig szamár formájú lesz az ivadék, mellyet öszvérnek neveznek; de ezen öszvérekben a' nemző erő megszünik. Alkalmatosok az öszvérek teher huzásra, és meredek helyeken való teher hordásra.

4dik Fejezet. A' lovak, szarvasmarhák, juhok 's a' t. nyaralásáról, teleléséről és az istálókról, aklokról, sózásról.

132. §. *A' lovak nyaralásáról, és teleléséről, istálóiról 's a' t.*

K. Miképen tartatnak a' lovak nyáron és télen?

F. Ha a' lovak télen nyáron istálón tartatnak, ezen esetben legalább 10 font szénát és 8 iccze zabot kap egy ló naponkint, 's ha zab nincs, 18, 20, font szénát, ha pedig csak szalmával tartatik, még többet; nyáron zöld takarmányon tartathatik, 's napjában 60, 80 fontot emészt meg egy nagy ló. Ha pedig nyáron által folyvást legelnek a' lovak, a' legelőnek mennyisége a' föld minéműségétől függ. Igen termékeny vagy mesterséggel javitott legelőn egy hóldon két ló ki nyaral, a' soványabb földekből pedig 2, 3 's több hóldakon termett füvet is megemészt. A' csikók kissebbségekhez képest kevesebbet emésztenek.

K. Micsoda hajlékokban tartatnak a' Lovak? 's millyeneknek kell azoknak lenni?

F. A' lovak különösen a' hámosok és hátasok zárt istálókban tartatnak. A' ló istálónak inkább magosabbnak kell lenni más-

fél ölnél mint alacsonyabbnak; 's ha 5 öl széles az istáló, két sorban álhatnak a' lovak, ha sokkal keskenyebb, csak egy sorban, allya vagy fa hidlással vagy kővel vagyon ki rakva, legjobb úgy készíteni, hogy a' ganéjlé vagy a' hidlás alatt, vagy földalatti árkon egy kivül lévő gödörbe follyon együvé. A' takarmányt részszerint a' falakra szögezett rácsokból, részszerint az ezek alatt lévő vállukból eszik. A' méneses lovak inkább csak félig nyílt aklokban teleltetnek. Az akol nyilása rendszerint a' déli vagy délkeleti óldalon vagyon. *)

*) Azon csikók is különösen, mellyek folyvást istálón lévő kanczáktól származtak, alkalmatosabban teleltetnek akolban, mint meleg istálóban, mert imigy az akol udvarán járkálván, 's a' fernyetegnek 's a' t. ki tétetve lévén inkább meg erősödik testek, mintha folyvást meleg istálókban tartatnak. Ha a' csikók nem is, de a' hámos és hátas lovak minden nap szorgalmatosan vakartassanak és keféltessenek, mert ez nem csak szebb kinézésöket de egésségeket is gyarapítja. Hasznos a' szarvas marhákat is, ha nem olly gyakrán is mint a' lovakat, kefélés és vakarás által tisztán tartani. Az istálóban telelt jászolhoz kötött csikók lábai merőkké válnak, szóval sokkal gyengébb lábuak lesznek, mint azok, mellyek szabadon járkálhatnak.

133. §. *A' szarvas marhák teleléséről 's nyaraltatásáról.*

K. Miként történik a' szarvasmarhák nyaralása és telelése?

F. A' szarvasmarhák szinte szoktak tartatni télen nyáron istálón, különösen ott, hol csekély legelők vagynak, vagy az ugartartást eltörölték, és takarmány plántákat termesztenek. Nyárban nagyságokhoz képest 70 fonttól kezdvén 100 fontig való zöld takarmányt emésztenek meg napjában, télben pedig 20 font száraz takarmánytól kezdvén 40. A' fiatalabbak kevesebbet. *)

*) A' szarvasmarhák különösebben gyökér takarmánnyal is tartatnak, 's napjában 20, 30, 40, 50 fontnyit is meg emészthetnek, melly esetben kevesebb száraz takarmányt fogyasztanak. Ez különösen a' fejős tehenéknek igen használ. De meg eszik örömest a' lovak is, különösen a' krompélyt, retket, sárga répát ha rá szoktattatnak. A' szalmának szecskává való vágása különösen hasznos, mert így izéket nem hágy a' marha. A' szecskát vagy abrakkal, darával, vagy pedig gyökér takarmányokkal szokták étetni. A' folyvást istálón tartott lovakat és szarvas marhákat minden nap meg kell jártatni, ha az idő engedi. A' nevendék szarvas marhákat is jobb mind télen mind nyáron tágas udvarú aklokban tartani, hogy az idő viszontagságai által erősittessenek. A' szarvas marhák istálói csupán annyiban különböznek a' ló istálóktól, hogy szélesebb valújok vagyon, mellyből a' takarmányt eszik. Az etetésnél fő észrevétel, hogy sok takarmány egyszerre ne tolasson a' marha elibe, mert azt a' pára általjárván meg nem eszik. Fő észrevétel a' telelésnél, nyaralásnál az is, hogy egyszerre a' száraz takarmányról a' zöldre, és megforditva ugratni nem kell, hanem apródonként napjában egy kevés száraz takarmányt is kapjanak,

134. §. *A' juhok' teleléséről, nyaralásáról és aklairól.*

K. Miképen nyaraltatnak 's telelltetnek a' juhok?

F. A' nyaralás leginkább legeltetés által történik, melly esetben egy hold termékenyebb legelőn 10, 15 darab juh is ki él, de ha soványabb, sokkal kevesebb, szóval a' föld állapotjától függ a' legeltethető juhok száma. Télben egy juhnak egy és fél font széna 's ugyan annyi tavasz élet' szalmája elég egy napra, vagy egy font széna 's 3 font őszi búza szalma. Ha tiszta szénán tartatnak, azon esetben 2 font széna a' napi mérték. Örömest meg eszik a' juhok a' gyökér takarmányokat is fel vagdalva, előbb földes részeitől le mosván, melly esetben szecskával keverve is étettetnek, 's igy kevesebb száraz takarmányt emésztenek. A' sarjú a' bárányoknak 's esztendős juhoknak nem egésséges, hanem a' jó széna 's a' t. Ezek egy átallyában kevesebb takarmányt emésztenek meg, mint az állapodott idejü juhok. Hasznosan lehet füz, eger, mogyoró 's nyirfa leveles gallyait is megszárítván a' juhok telelésére fordítani.

K. Nem tartatnak é a' juhok nyáron által is istálókon?

F. Igen is azon vidékeken, hol az ugar tartást eltörlötték, 's ott is, a' hol egésséges legelő nincsen, de jó takarmányt lehet termeszteni, tartatnak a' juhok folyvást istálón is, melly esetben a' zöld takarmányból 8 fontot emésztenek meg napjában.*)

*) A' zöld takarmányok közzűl nevezetesebbek a' lucerna, bükköny, lóhere, baltaczim, jó réti fű 's a' t. Blok Urnak igen nyomos tapasztalásai közöltetnek a' Möglini Annalisokban, mellyből világos, hogy egy hold jó legelőn majd annyi juh él ki legelés által, mint egy hold takarmány plántából istálón. Azonban igaz az is, hogy ha egy hold ugart betiltunk, 's megnevekedett fűvét szénának csináljuk, 's ugyan csak illy erőben lévő egy hold földön termett takarmány plántát is szénának csinálunk, a' takarmány plántás föld 2 's 3 annyi nehézségű jó szénát ad, mint a' betiltott ugar. Kézzel fogható tehát itt a' széna termő, és legeltetésbeli erő között a' nagy különbség, 's azon különösséget, hogy ugyan azon föld, melly p. o. lóherével vettetett, csak annyi, vagy kevéssel több juhot tarthat ki zöld takarmánnyal istálón, mintha azon földet a' juhokkal legeltetnénk, és ha a' vad fűvet szénának kaszáljuk 's készítjük, sokkal kevesebb szénát ád, mintha ugyan azon föld takarmány plántával mivéltetett volna, a' következendő módon lehet kimagyarázni, hogy az ugar mező apró terepélyes hirtelen sarjazó füveket terem, mellyet a' kasza fel nem foghat, de a' juhok kis szájokkal azt lecsipkedhetik. Már a' nagy szarvas marháknál, lovaknál tehát, mellyeknek olyan alkalmatos szájok nincsen, másként üt ki a' tapasztalás, az az több szarvas marhát, lovat lehet egy hóld takarmány plántával kitartani, mint egy hold ugar legelőn (kivévén az igen nagy fűtermő erővel biró legelőket, és hideg nedves éghajlatú helyeket, mellyekről fellyebb szóllottunk) A' juhoknak istálón tartása által sokkal több trágyát lehet gyűjteni, de meg jegyzésre méltó, hogy az így tartott juhoknak napjában 1/3 font tiszta szalmát is kell adni, melly a' takarmány plánták szerfelett való nedvességét enyhíti t. i. akkor, midőn az étetendő plánták igen gyengék még. Hasznos

lehet még a' fellyebb említetteken kivűl a' juhoknak istálón való tartása ott is, hol a' gazda keves juhot tart, és legelőjén alkalmatlanságot okoz a' legeltetésre való felvigyázat.

K. Nem álják e' ki a' juhok a' szabad ég alatt való telelést? 's millyenek a' juhok aklai?

F. Noha a' juhok a' szabad ég alatt is kitelelnek, azonban biztosabban történik gondviselések még is, ha aklokban tartatnak, mellyek vagy zártak az az mind a' négy óldalról falok vagyon, 's csak kapuk vagynak rajta a' ki 's bejárásra, és ablakok a' szellőztetésre: vagy nyiltak, midőn a' délkeleti oldalról fal nélkűl való az épűlet. A' mi a' juh aklokat illeti, épűlhetnek kőből, földből, fából, csak arra vigyázzon a' gazda, hogy posványos helyre ne épittse; hanem szárazra, szellősre, és az akol legyen a' juhok számához alkalmaztatva. Egy négy szögű ölön 4—5—6 darab juh eltér az étető rátsokkal egygyütt. Az akol udvarának legalább három annyi tágasságúnak kell lenni, mint az akol helye, hogy a' juhok tiszta időben kint elszórva heverhessenek, 's ne kéntelenítessenek a' trágyának párolgását beszívni. A' hol a' környűlállások engedik, az aklokat kint a' legelőn legjobb építeni.

*) Az aklokból kétszer hordatik ki a' ganaj esztendőt által, u. m. őszszel és tavasszal, egyébiránt alom olly bőven adatik a' juhok alá, hogy mindég tisztában heverjenek; a' lovak, szarvas marhák alól pedig mindennap kihányatik. A' kecskék, szamarak rendszerint az előszámlált házi állatok is istálóban tartatnak.

135. §. *A' sózásról.*

K. A' házi állatok sózatnak é?

F. Igen is, mivel a' só a' lágyabb ganajzás, és vizellet eszközlése által a' vért nem csak tisztítja, hanem a' belső részeket is felvidítja. Különösebb figyelmet érdemel azért is, mivel ezt az állatok igen szeretvén a' tört só közé orvosi szereket is lehet keverni, mellyek az állatoknak egésségesek. A' lovaknak, szarvas marháknak egyszeri nyalatásra 5, 6 latot adnak, a' juhoknak fél, és ha szükséges egy egész latot is. *)

*) Különösen használ a' só akkor, midőn száraz idők vagynak, 's az állatok igen szárazat ganajolnak, akkor egy hétben egyszer lehet adni, változó időkben két három hetekben egyszer; nedves időben kivált midőn füvön van a' jószág, sózni kevésbé kelletik. De ezekről a' toldalékban bővebben.

5dik Fejezet. A' sertések, és baromfiak tartásáról.

136. §. *Sertés tartásról.*

K. Méképen tartatnak a' sertések?

F. A' sertések, vagy a' háznál darabonkint tenyésztetnek, és osztán az egész helységek sertései egy nyájba veretnek öszve,

vagy pedig nagy seregekbe. Ezen utóbbit a' nagyobb birtokúak gyakorolhatják. Leginkább szeretik a' tavas, erdős, és makk termő vidékeket. Fő hasznok abban áll, hogy minden állatok között leghizékonyabbak, és 'sirjokkal ételemket készítjük. Ezen kivül husok igen kellemetes izű.

K. Miképen szaporodnak, neveltetnek a' sertések, és vagynak é több fajtái?

F. A' nőstény sertés a' kannal öszve párosodván 16, 17 hetek mulva több malaczokat 9et, 10et is fiadzik, mellyek közzül egy kocza alatt négynél többet nem hagynak, 's ezeket szoptatván a' kocza jó eledellel tartatik, hogy teje legyen, malaczi pedig mihelyest magot kezdenek enni, ezzel is tartatnak, 's nehány hetek mulva annyoktól elválasztatnak, és élettel, inkább árpával, rozszsal, kukoriczával tartatnak, úgy szinte az első télen is ezek gondosabban teleltetnek. A' kocza egy esztendőn által kétszer fiadzik. Fajtái többek vagynak u. m. a' nagy veres, fejér és fekete disznók; és a' kissebb mangaliczák, mellyek sokkal hizékonyabbak. *)

*) Ezen fajokon kivül kezdik terjeszteni honnunkban a' Chinai disznókat is, mellyek igen aprók ugyan, de nagyon hizékonyak, és szaporák. Különösen megérdemlik a' tenyésztést ott, hol a' jószágok egy tagban lévén sertés legelő nincsen. Illy helyeken ezen apró, és igen szelid sertések a' házi szükség kedvéért a' major udvarán, és istállókban tarthathatnak legelés nélkül. Egy kan 15, 20 kotzára is elégséges, 's igy a' felesleg való kan malaczok kiheréltetnek, 's akkor ártányoknak neveztetnek. Egyébiránt a' koczákat is lehet herélni 's a' heréltek legjobban hiznak. Ha derék nagy erős kanokat akar a' gazda nevelni, azt úgy eszközölheti, ha a' legjobb kanmalaczot csak magába hagyja annya alatt, a' többieket pedig kiöli.

K. Miként hizlaltatnak és teleltetnek a' sertések?

F. Vagy szük kihidlásolt zárt, vagy tágasabb udvarú nyilt ólakban külön rekesztetnek, és élet magvakkal tartatnak, melly végre a' rozs és árpa alkalmatosok, különösen pedig a' kukoricza; hat köböl szemmel 10 hetek alatt már meglehetősen meghíznak a' sertések, de többel 's hosszabb idő alatt még inkább. Továbbá hizlaltatnak tölgy, és bikk makkon is. A' mi a' sertések telelését illeti, azok vagy gyökér takarmánnyal, vagy pelyvával, mellyet zablisztel, korpával kevernek egybe, 's megforráznak, vagy pálinka-, és ser moslékokkal 's a' t. teleltetnek. *)

*) Hizlaláskor gyakran kell, négyszer ötször is adni napjában a' sertéseknek az eledelt, és egyszerre kevesenkint. Egyébiránt kezdetin a' hizlalásnak lehet krompélyt vagy tököt is étetni, mellyen jól meghúsosodnak, 's azután következik a' szem étetés.

137. §. *A' baromfiakról fő észrevételek.*

K. Micsoda hasznai vagynak, és mivégre tenyésztetnek?

F. A' baromfiak húsok és tojásaik által az embereknek jó izű, és tápláló eledelt szolgáltatnak, tollokkal pedig ágybelieknek szolgálnak. A' baromfiak nem kevéssé díszesítik a' majorok udvarait is, de nagyobb mennyiségben való tenyésztést a' nagy városok szomszédságában érdemlik meg leginkább, hol azoknak jó keletek szokott lenni. Ide számláltatnak a' pulykák, ludak, kácsák, gyöngy és közönséges tyúkok, és a' galambok.

6dik Fejezet. A' méhek és selyem bogarak tenyésztéséről némelly észrevételek.

138. §. *A' Méhekről.*

K. Micsoda természetüek a' méhek? 's hányfélék?

F. A' Méhek társasága háromféle méhekből áll u. m. 1-ször dolgozókból, mellyek 20-tól kezdvén 40 ezerig vagynak egy köpübe, ezek gyüjtik a' virágokból a' mézet, viaszat, és ezek télen által is életben maradnak. 2-szor herékből, mellyek Aprilisban mutatják magokat először, ezek nem dolgoznak, hanem csak a' kamarátskákban lévő tojásokon ülnek, és hím méheknek is tartatnak. 3-szor anya méh vagy királynéból, melly csak maga uralkodik egy köpüben és a' többieket tojja. A' méhek Májusban, Juniusban és Juliusban is rajzás által szaporodnak, 's egy köpü méh kedvező esztendőben 3 rajt is ereszt, a' rajok pedig vagy fa vagy szalma és gyékény fonott köpükbe fogatnak. *)

*) Ha az öreg méhek vagy nem akarnak ereszteni, vagy a' már ereszetteknél többet ereszteni azon esztendőben nem fognak, abból lehet észre venni, hogy heréiket kezdik kiölni.

K. Micsoda hasznok vagyon a' méheknek?

F. Mivel a' méhek mind nyári mind téli eledelöket magok gyüjtik be, és a' méhesnél 's köpüknél, gondos, de nem sokba kerülő felvigyázásnál egyebet nem kívánnak, 's mind ezekért mézzel és viasszal gazdagon megfizetnek, következik, hogy ott, hol a' vidék a' méhtartásra alkalmatos, igen hasznosak 's nagyobb figyelmet érdemelnek.

K. Micsoda fő észrevételek vagynak a' méhek tenyésztésére nézve?

F. A' méhek ott tartassanak különösen, hol rétek, szántóföldek, gyümölcsösök, erdők találtatnak, mert illy helyeken gyüjtenek leg több mézet. Továbbá a' méhes olly helyen legyen, hol a' méhek sok házak felett futón keresztül ne kéntelenü-

tessenek repülni. A' méheknek gazdag mézzét, viaszát neveli ha egynél többet nem rájzik egy köpü méh, melly úgy akadályoztathatik meg, ha a' rajt eresztett anya méh helyére teszik a' befogott rajt, az anya méhet pedig más helyre a' méhesbe, és toldást is tesznek alá. Továbbá fő észrevétel, hogy a' rajokat nagy köpüben nem kell fogni, hanem kicsinybe, illyenekbe serényebben dolgoznak. *)

*) Az elcserélés által az anyaköpü méhei meg kevesednek, mert a' rajhoz csatolják magokat sok méhek, 's igy az anyaköpüben a' további rajzásra való kedv elmulik a' megnépetlenedés miatt, noha ezen esetben a' rajméhek az anyaköpüből jöttekkel keményen harczolnak, 's többeket meg is ölnek egymás között, de ez nem okoz semmi kárt. A' nagy köpütől kivált szük esztendőben meg ijednek a' méhek, 's nem dolgoznak abban 's elvesznek. Legjobb lassan lassan toldásokkal szaporítani a' köpü nagyságát, mellyek 3, 4 hüvelyknyi magosságúak lehetnek. Ha a' toldások tavasz kezdettől kezdve időről időre rakatnak a' köpü alá, rajt nem is eresztenek, 's ezek meddő méheknek neveztetnek és igen sok mézet adnak. Ha igen sok méhek vagynak összel a' köpübe, a' leg mézesebb köpüket kell a' más esztendőre meghagyni; ha népetlenek a' köpük a' középszerü mézeseket, nagy télben a' sok népü 's kevés mézü méhek éhel el döglenek. Télére a' méhek a' nagyobb hidegektől védelmeztetnek, és az egerektől 's ólna madaraktól; valamint nyárban is a' köpü allja megtisztittatik több ízben 's a' madaraktól, békáktól, verebektől, 's a' t. védelmeztetnek. Különösebben szóllanak. Káló Péter, Márton Jó'sef és Csaplovics Urak könyvei a' méhek tenyésztéséről, 's arról miképen kellessen mézzeiket a' méhek megfojtása nélkül elszedni. Legjobbaknak látszanak előttem a' Káló Péter Úr javallatai.

139. §. *A' selyembogarakról.*

K. Mi hasznok vagyon a' selyembogaraknak, és miképen tenyésztetnek?

F. A' selyembogarak szövevényeiből készül a' selyem, melyből külömbféle ruházatbeli eszközök csináltatnak. A' selyembogarak a' selyembogár lepkéi által tojt tojásokból keletnek ki nap fényen, midőn tavasszal az eperfák levelei kezdenek nevekedni, 's ezen levelekkel tartatnak. Növés közben több izben megvetkeznek, mig végre egészen nagyságokat elérvén, természeti ösztönöknél fogva magokat bekötik selyem borítékba, mellynek szálai lemotoláltatván jó pénzért eladatnak. A' selyem házba van a' bogár bábja, mellyből a' lepkék válnak, 's a' mellyek öszve párosodván tojásokat tojnak, ezek száraz és jó levegőjü helyen tartatnak télen által. *)

*) A' selyembogarak tenyésztése különösen a' kissebb gazdág figyelmét megérdemli; 's több helyeken a' házában már tenyésztetnek is.

VI. Szakasz.

A' jövedelmekkel való gazdálkodásról.

K. Miként történik a' jövedelmekkel való gazdálkodás?

F. Úgy ha mind azon észrevételeket és fogásokat gyakoroljuk, mellyek ezen három szavakba, megkimélés, gondviselés, és életre valóság foglaltatnak.

1-sö Fejezet. A' megkimélésről különösebben.

140. §. *Észrevételek a' megkimélésről.*

K. Mit értünk a' megkimélés alatt?

F. Értjük azt, hogy a' gazda akár beszerzett készpénzét akár termesztményeit ne vesztegesse, hanem takarékosan éljen azokkal, 's úgy igyekezzen, hogy mind készpénziből mind termesztményeiből legyen tartalékba a' mindennapi szükségen felyül, hogy a' nem várt esetekben meg ne szoruljon, gyermekeinek vagy atyafiainak tisztességes szerzeményt hagyhasson 's öreg napjaiban nyugodtabban élhessen. Ha épittet, vagy csináltat valamit, mindent meggondolva tegyen, jól és okosan fényüzés nélkül, úgy szinte a' munkáltatást is akár marhákkal, akár emberekkel történik az, nyomosan tétesse, se a' szerfelett való sürgetéssel, sem pedig az idő vesztegetéssel kárt ne tegyen emberben vagy marhában. A' mesterembérekkel, cselédekkel előre okosan meg kell alkudni, és vigyázni a' végbevitelre, ha igazán történt e'? ha nem tettek eleget, vagy barátságos vagy törvényes úton elégtételt kell eszközölni.

141. §. *A' házi költségek és termesztmények megkiméléséről.*

K. Mire kell figyelmezni a' házi élés módra és költségekre nézve?

F. Arra hogy ételében italában 's ruházatjában senki fényüző ne legyen, hanem mértékletes. A' barátságos mulatságot az emberi természet is megkivánja módjával, de azt rendkivül gyakorolni veszedelmes. A' vigyázó és bölcs ember tisztességesen él, és valamint maga házánál a' dobzódást nem szereti, úgy

más nyakára se jár olly czéllal, hogy ezen alacsony indulatoknak adózzon, 's a' vendég szeretetet is határok közt tartja, nevezetesen a' hizelkedő tányér nyalókat gyűlöli, egyébiránt jó barátját 's emberét szivesen látja, de nem vendége méltóságához, hanem a' maga sorsához alkalmaztatja szivességét, a' szükségben lévők iránt könyörületes. A' ki pedig a' tisztességes tiszta öltözetekkel meg nem elégszik, hanem rangját nem illető módon czifrálkodik, nem csak sanyarú szükségeket okoz magának, hanem a' világ által is kinevettetik. Továbbá a' cselédtől és minden alattvalóktól pontosan meg kell kivánni az ő kötelességeiket, de a' gazda is tegyen kötelességeinek 's igéreteinek eleget, és alacsony 's embertelen huzavonásokat ne kövessen el. *)

*) Meg lehet itt jegyezni azt is, hogy a' cselédet minden csekélységért durván szidni 's belsülétiből ki venni, vagy még ennél is érzékenyebben büntetni nem csak az emberiség ellenére van, de ártalmas is; mert elvesziitheti ez által becsület érzését az alattvaló, 's a' félig roszból egész rosszá tétetik, sőtt inkább a' becsület érzést mindenekbe ébreszteni kell. Egy komolysággal és jó szivvel tett dorgálás, és azután annak bizodalmas kijelentése, hogy a' dorgáló a' hibázó jobbulását reményli, gyakran eszére hozza az eltévelyedettet, 's ha az illy intések sikeretlenek, akkor van helye az érzékenyebb büntetéseknek, és illy esetekben meg is kell tenni a' büntetést, mert a' fenyegetés és nem bűntetés a' roszszat csak gyökeresíti. Igy kell bánni a' közönséges sorsú embernek a' maga háza népéhez tartozó személyekkel gyermekeivel is, ezt a' fő regulát kell követni a' középszerű birtokúaknak, 's a' legnagyobb Uraknak is házok népével cselédeikkel 's alattvalóikkal.

K. Micsoda észrevételek vagynak az épületek körül?

F. A' ki szükségen felyülvaló pompás, és sorsát nem illető épületeket tétet, megfelejtkezik maradékairól, kik között megoszolván később a' jószág, a' pompás épületben a' szegénység sokkal megalacsonyítóbb tekintetet ád, mintha a' kis jószághoz kevésbé pompás épületek tartoznak. Ezekre nézve századokra szolgáló nagy épületeket kivált a' közép sorsú és szegényebb ember ne tegyen, hanem inkább kevésbe kerülőket, p. o. vékonyabb falúakat, mellyek egyébiránt a' tüz esetében bátorságosak, belsőjök pedig a' lakásra alkalmatos, és ha jövendőben az ízlés változik, vagy új szükségek támadnak, kevés költséggel tehessen a' következendő birtokos változásokat kedve szerint. A' szegényebb sorsúak pedig különösebben figyelmezzenek mind ezekre. Mind a' házak, mind az istálók 's a' t.

építésénél meg kell jegyezni azt, hogy ha könnyű szerrel lehet az égéstől ment tárgyakból építeni, azt kell cselekedni. *)

*) A' mi fentebb az épületekről mondatott a' falusi és kevésbé népes helyekre illik; mert népes városokban hol nagy árendát fizetnek a' jó lakó kázakért, a' derék nagy házakat nem fényűzési, de valóságos jövedelmet hajtó gazdaságos tárgyaknak lehet tekinteni.

K. Miből szoktak építeni rendszerint?

F. 1-ször kőből, 's ez vagy mésszel vagy csak sárral rakatik, mellyek közzűl az utóbbik sokkal alábbvaló. 2-szor földből, melly kétféle szinte, t. i. vagy deszkák közt verődnek a' falak, vagy pedig a' föld megöntöztetik, és szálas szalmával jól összve gázoltatván 's gyurattatván; ebből készíttetik el a' fal, melly építés mód fecskerakásnak hivattatik, 's ez a' mésszel rakott kőfallal vetekedik tartósságára nézve is. 3szor történik az építés fából, melly minthogy egésszen éghető és rothadó részekből áll, legalább való. Egyébiránt mindennemü épületeknek fedele fából készíttetik, és rézzel, csereppel, pala kővel, fa 'sindelyekkel, szalmával, náddal 's gyékénnyel fedetik, kitől mi-telik. *)

*) A' fecske rakású építés módja a' legnagyobb figyelmet érdemli, mivel igen csínosan néz ki, és századokig tart, 's olly könnyü építésbeli mód, hogy az ahoz értők kevés idő alatt nagy és hasznos épületeket készítenek el, melly a' tüztől ment, méltó valóban hogy a' hazában ezen építésbeli mód nagyobb mértékbe terjedjen el. A' következes és ritka homokos föld erre alkalmatlan, sűrű föld alkalmatosabb. Különösen hasznos lehet ezen építés módja ott, hol szállásokra osztatik nagyobbára egy tagba a' falu határa, 's hirtelen van szükség az épületekre, vagy ha el égnek szerencsétlenségből a' fa épületek. Illy esetekben olly helyről, a' hol ez az építés módja gyakoroltatik, p. o. az alföldi vidékekről ha egy ügyes építő hozatik, az egész helység lakosai megtanulhatják nehány napok alatt ezen építés módját. Egyébiránt elértük immár azon boldogságot is, hogy a' tüzkármentő intézetekben a' tüzi veszedelem ellen esztendőnként való csekély fizetésért biztosságba lehet helyheztetni az épületeket, 's ha egész helységek assecuráltatják közösen házaikat, egy egy háztól csak 30 krokat kell fizetni, 's ha szerencsétlenségből le ég valakinek háza, újra felépíttetik. De a' fentebb említett földből készült épületeknél jobb a' fa épület is ott hol az árvizek az épületeket ellepik nagy mértékben, ezen esetben a' vert, vályog, és fecske rakású falak átázván leomlanak. De ha az árvíz hatásáig kő fundamentomon állanak, ezen veszedelemtől is mentek maradnak.

K. Miként kell gazdálkodni a' betakarított takarmányokkal?

F. Úgy, hogy minden barom a' tudva lévő eledelbeli mértéket kapja, és többet ne, mert azt csak elgézolja, 's idő nap előtt

elfogyván a' takarmány azt pénzen kell venni; mellyeknél fogva a' széna, szalma kazlak 's boglyák jó rendbe és takarékosan tartassanak, 's a' házi álatok portió számra kapják eledelöket.

2-dik Fejezet. A' gondviselésről és életre valóságról.

142. §. *Észrevételek a' gondviselésről.*

K. Mit értünk a' gondviselés alatt?

F. Értjük a' már bekeresett és meg lévő vagyonoknak jó álapotban való megtartására kivántató felügyelést, mellynek fő regulája az, hogy minden bajt 's romlást kezdetben kell orvosolni, mert az elhatalmazottat igazítani rendszerint sokba kerül.

K. Mik főképen a' gondviselés tárgyai?

F. Különösen az épületek, mindenféle szerszámok, szemes és szalmás életek és a' szántóföldek, rétek, erdők 's a' t. megőrizése a' kár tételtől.

K. Miként viseltetik gond ezen tárgyakra?

F. Az épületek ha hibát kapnak, azonnal megigazittatnak, a' szerszámok rendbe tartatnak, 's minden cselédtől számon kéretnek. A' szántóföldeknek, réteknek, erdőknek, szőllőknek 's a' t. nem csak termései őriztetnek, hanem me'sdéi és határai is, hogy azokból a' szomszédok foglalásokat ne tegyenek. A' szalmás életre szinte gond viseltetik, hogy abban a' nedvességek 's álatok kárt ne tegyenek, valamint a' magtárakra (granarium) és vermekre is, hogy azokban az élet meg ne romoljon. A' gondviselésnek egyébiránt legfőbb eszköze az életre valóságon és szorgalmatosságon kívül a' rendes számadásoknak vezetése.

143. §. *A' számadásokról.*

K. Micsoda rendbe tartatnak a' számadások?

F. Minden gazdának kinek már nagyobbatska birtoka vagyon, legalább két számadásbeli jegyzeteinek kell lenni, az egyik a' Jegyzőkönyv (Inventarium), mellybe mindennémü vagyonainak mivolta feljegyeztetik, 's ez minden esztendő végén megvisgáltatik ebből tételik a' cselédekkel való számadás az által

adott eszközökről, szerszámokról 's a' t., 's minden új esztendő kezdetén az Inventarium jegyzetei megújjíttatnak. A' második számadásbeli jegyzet a' naplókönyv, mellyben minden nap feljegyzetnek a' bevételek és kiadások, ebből láthatja a' gazda jövedelmét az esztendő végén, melly végre mind a' jövedelmek mind a' kiadások külön jegyzetetnek fel. *)

*) Az Uradalmi Tisztek ezeken kívül főszámadó könyvet is készítenek, melly a' Diarium jegyzeteiből szerkeztetik, 's az esztendő végén bezáratik, 's ekkor tudatik meg a' bevételnek, és kiadásnak summája. Néhol Diarium nincs, hanem csak kézi számadókönyv, mellybe mindennemü számadási tárgy külön helyütt iratik be, p. o. búza, bor, készpénz 's a' t. és az esztendő végén berekesztetik. Ezeken kívül minden hónapban tesznek a' Tisztek a' kezek alatt lévő tárgyakról számadási kivonásokat, és azokat a' földes Uraságnak vagy Uradalmi Kormányszéknek bemutatják. Szükséges ide számolni a' jobbágyság által tett munkákról szólló Jegyzőkönyvet, és a' történendő Gazdaságbeli foglalatosságokról, 's azoknak miként lett végzéséről szólló jegyzőkönyveket is, mellyek az Uradalmi gazdálkodásoknál fordulnak elő. A' középszerü birtokosok számadó Tiszteket kevésbé tartanak, hanem egy ügyes életre való gazda nevet viselő cseléd vigyáz fel a' többi szolgák munkájokra, mellyek a' birtokos rendelése után történnek, 's maga a' birtokos teszi a' fő felügyelést. Az ezeknél is kissebb birtokosok pedig magok viszik a' kézi munkákat is gyermekeikkel.

115. §. *Az életrevalóságról.*

K. Mi értetődik az életre valóság alatt, 's mik az életrevaló ember tulajdonságai?

F. Értetik azon nemes tulajdonság, mellynél fogva az ember józan esméreteit, tudományait cselekvőleg is munkába tudja venni, mellyekhez csak próbatételek, és tapasztalás által juthat. Az életrevaló, és becsületes ember mást nem csal, ront, és sért meg, de azt magán sem hagyja. más bárdolatlan, vagy ravasz által elkövetni, hanem tisztességes úttal móddal, vagy kikerüli ellenségének csapásait, vagy törvényes jussaival és polgári szabadságával, és személlyes bátorságával védelmezi magát. Törekedik mindennel az ő természeti tulajdonságai szerint bánni, 's mindent a' maga idejében tenni. Polgári és házi kötelességeinek serényen eleget tesz. A' kedvetlen és veszedelmes környülállásokban, mellyek az embert e' világi életben gyakran megkeresik, el nem csügged, hanem bátor lélekkel a' segítő eszközökről gondoskodik, 's ha lehet? segit bajain, ha nem? Vallásos érzéseiben talál orvosságot, 's szerencsétlensé-

gét békével tűri, 's az Isteni gondviselésbe veti bizodalmát. A rosz társaságot kerűli, sorsával megelégedett 's azt tisztességes utakon módokon, és szorgalmatossága által gyarapítja 's a' t. Végtére nem csak beszéddel teszen jót, hanem különösen jó cselekedetekkel bizonyítja valódiságát. *)

*) Az életre valóságban foglaltató vigyázóságot, 's előre való látást a' mások esetin 's magunk hibás léptein tanuljuk meg. A' ki hibáját észrevévén elismeri, 's azt megigazítani 's kikerülni tellyes erejétől törekedik, tökélletes ember a' maga körében. Egyébiránt az életre valóságnak fő segédelme az ember esméretben is áll, mellyben csak tapasztalás által lehet szerzeni jártasságot.

A' NAGYOBB

HÁZI ÁLLATOK'

NEVEZETESEBB

NYAVALYÁIRÓL,

AZOKNAK ORVOSLÁSÁRÓL,

NÉMELLY ORVOS SZEREKNEK EREJÉRŐL, 'S TULAJDONSÁGAIRÓL.

SZERZETTE

BALÁSHÁZY JÁNOS,

ZEMPLÉNY VÁRM. TÁBLABIRÁJA, 'S A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' RENDES TAGJA.

TOLDALÉK AZ OKOS GAZDÁHOZ.

MÁSODIK KIADÁS.

PESTEN, 1833.

PETRÓZAI TRATTNER ÉS KÁROLYI TULAJDONA.

A' Házi állatok némelly nevezetesebb nyavalyáiról 's azoknak orvoslása módjairól.

1. §. *Közönséges észrevételek a' házi állatoknak egészséges és beteg állapotjáról.*

Az állati test különbféle változásoknak vagyon alája vetve. Ha az állati testnek minden részei, edényei rendesen minden hiba nélkül teszik foglalatosságaikat (functiones), egészséges állapotnak nevezteték, 's illy állapotjókban az állatok vidámak, semmi rendetlent, semmi különöst nem lehet rajtok észre venni. Tulajdona az egészséges állapotnak az is, hogy az egészséges természeti erők, a' nyavalyát okozható behatásoknak ellent állanak. Ha a' természeti erők a' nyavalyát okozható behatásoknak 's indító okoknak nem képesek ellent állani, megbomlanak a' test rendszeres foglalatosságai, és rendetlenekké válnak, mellyet egy szóval betegségnek, nyavalyának nevezünk. Ekkor az állatok nem vidámak, hanem szomorúak, 's valami különösségeket vagy is jeleket vészen az ember észre állapotjokban, mellyet a' betegség jelenségeinek nevezünk.

A' beteg állapot ismét két fő osztályra ágazik el, az egyik ágon lévők a' szerfelett való vér bővségétől, és szerfelett sok erőtől származnak, ezeket gyuladásoknak; a' másik ágon lévők a' testi erők megfogyásaiból erednek, mellyeket a' gyengülés nyavalyáinak, rothasztóknak is nevezünk.

Mind a' gyuladós, mind a' gyengeség nyavalyái ismét kétfelé ágaznak, t. i. közönségesekre, midőn az egész állati test el van lepve 's érdekelve a' betegség által, vagy résszerént valókra ha csak némelly részei vagynak az állati testnek beteg állapotban; p. o. a' tüdő gyuladás, lép gyúladás a' közönséges gyúladó nyavalyák közzé tartoznak, mert nem csak maga azon rész, hol a' betegség fészkel 's kezdődik, vagyon beteg állapotban, de a' többi tagok is szenvednek. Úgy a' rothasztó betegség a' közönséges gyengülés nyavalyái közzé tartozik, mert az egész test szenvedésbe van. Résszerént való a' betegség, ha csupán némelly részek szenvednek, a' többi tagok pedig egészségesek, p. o. ha a' szem gyúladásban van, vagy valamelly tagon seb vagyon. A' test külső részein látható betegségeket és fájdalmas sérelmeket külső, a' belső részek bajait belső nyavalyáknak nevezik.

Az előszámláltakon kivül még felosztatnak a' nyavalyák ragadókra és időszakaszonkint uralkodókra. Ragadósoknak nevezük azokat, mellyek hozzá érés vagy czak kipárolgás által is az egészséges állatokra rá ragadnak. Illyenek a' rüh, himlő, lépfene (vagy vèrtályog), száz rétü paczal száradás, (melly a' szarvas marhákat pestises módon pusztítja) 's a' t. Időszakaszonként uralkodóknak nevezük azon nyavalyákat, mellyek nem ragadnak el ugyan az egészséges állatokra, de az időnek, levegőnek, eledelnek béhatásai sok illyen betegségeket okoznak, p. o. néha a' tüdő gyuladás, néha a' hideglelés szerfelett uralkodnak.

A' fentebb előadott két fő ágazatú t. i. gyuladós és gyengülés nyavalyáinak vagynak különös külső jegyei vagy jelei, mellyeknél fogva a' nyavalyát meg lehet határozni, mellyik osztályba tartozik, t. i. a' gyuladósba e', vagy a' gyengülés, vagy rothadás állapotjába.

2. §. *Közönséges észrevételek a' gyuladós nyavalyák esmértető jeleiről.*

A' gyuladós állapotban az állatok szomorúak, füleiket lefüggesztik, és azok igen melegek vagy felváltva, majd melegek, majd hidegek, a' külső tárgyakra érzéketlenek, le nem fekszenek, a' belső gyuladásnak fajdalmai miatt; vagy ha azt tették, ismét mindjárt felkelnek. Továbbá igen szomjúhoznak, ha pedig itatódnak, mohón hozzá fognak és gyakran az iváshoz, de keveset nyelnek. A' lélekzet vétele rövid és gyakortai, a' kilélekzett pára pedig forró, a' száj belsőképen forró és majd nem száraz, a' száj húsának szine pedig setét veres. Azon kevés nyál, melly a' szájban találtatik, tajték forma 's ritka, a' szív dobogását érezni nem lehet, az érverése is, mellyet az állkapczák alatt szoktunk tapogatni, igen kevésé érezhető, de sebes veresü. A' szarvas marháknak orr tükrök nedvesség nélkül való és homályos. A' hideg izzadás a' gyuladós nyavalyák' végén a' mindjárt következő halál póstája.

3. §. *Közönséges észrevételek a' gyengülés, vagy rothasztó nyavalyák esmértető jeleiről.*

A' rothasztó állapotban az állatok füleiket szinte leeresztik, de azok hidegek, kevéssé szomjúznak, de egyszerre sokat isznak, melly lágy ganéjzatot 's gyakran veszedelmes fosást okoz. Külsőképen nem virgonczok, hanem bádjadtak, és a' külső tárgyaknak csekélyebb behatásai is nékiek fájdalmat okoznak. p. o. ha az ember gyengéded nyomással kezeit rajtok végig húzza, mozdulatjokon a' fájdalom jelei észre lehet venni. A' lélekzés vétele hosszú, az odalak nagyon járnak, a' párájok hives és gyakran büdös is. Szájok belsőképen csak lágy meleg, de sürü ragadós nyállal vagyon eltelve, a' száj húsa fejéres színü. A' szem pedig könnyezik és csipázik. A' szív dobogása erősen érezhető és ritkán dobog, valamint az érverése is igen érezhető de ritka verésü.

4. §. *Némelly fő észrevételek a' gyuladós és gyengülés nyavalyáinak gyógyitásainál, különösen a' táplálatra nézve.*

Valamint a' gyuladás úgy a' gyengülés álapotjai is néha olly csekélyek, hogy maga a' természet segít a' bajon, melly végre, ha azoknak kissebb jelenlétét veszi észre az ember, csupán az eledelekre való figyelmezés és annak czélirányos adása által is segíthetni a' bajon. Igy p. o. a' kissebb gyuladásokban a' táplálatosabb takarmányoknak. u. m. zabnak, igen jó szénának megtagadása és szalmának ételése, úgy szinte az ivó vízzel való bővebb élhetés, (t. i. elébe tétetik a' víz, hogy annyit ihasson a' mennyi nekie tetszik), segítenek a' gyuladáson. Hasonlóképen ha az elgyengülés csak kissebb mértékben vagyon jelen, csupán táplálatosabb eledeleknek, p. o. jó szénának, zabnak rendes adása által a' baj kezdetben elenyésztetik, sőt magok az állatok ösztöneiknél fogva útmutatásul szolgálnak az orvoslónak. Mert ha gyulalós álapotban lévő ló eleibe szénát és szalmát teszünk, inkább a' szalmához nyul; a' gyengülés álapotjában lévő juhok pedig az eleibe tett szalmának kalászaiban találtatható magvakat keresgetik 's a' kalászokat rágcsálják.

Hogy ha a' gyuladós állapot nagy mértékben vagyon jelen, a' vér bővségét érvágással kell fogyasztani és belőlről hivesítő szereket beadni, táplálatot soványt, 's csak akkor javíttatik a' táplálat, ha a' gyuladás lecsilapodott. Hogy ha ezen állapoton túl is sovány eledelek adatnának, és folyvást gyengitő, hivesítő szerek, az állat rothasztó állapotba esne. Ha pedig a' gyengülés vagy rothadás állapotja vagyon jelen, illyen esetben az érvagás halált okoz: és a' gyomrot gyengén laxáló, de egyszer'smind azt erősítő belső szerrel kell kezdetben orvosolni, hogy az ott találtató savanyu nyálkától megtisztuljon, azután pedig puszta erősítő szerekkel. Az eledelnek táplálónak de nem nehéz emésztetünek kell lenni, p. o. jó szénának és zabnak.

Jegyzés. A' nehéz emésztetü szerek közzé tartoznak az árpa, rozs, mellyeket étetvén néha szemenkint ganajolják ki a' legjobb gyomru lovak 's szarvas marhák is. Hogy ha ezek megdaráltatnak elébb, 's úgy adatnak az állatoknak, könnyebb emésztetüek. A' melly lónak ganéjába sok egész zab szemeket találhatni, annak gyenge gyomra vagyon.

A' lovak némelly nevezetesebb nyavalyáiról, és orvoslása módjairól.

5. §. *A' tüdőgyuladásról.*

A' fő jelenségek itt azok, mellyeket fellyebb a' közönséges gyuladásoknál elő adtunk, 's azokon kivül még a' következendő

megesmértető különösebb jelei vagynak. Minden állat, melly tüdőgyuladásban vagyon, az első lábait széllyelebb tartja, mint természetes állásában, és szügyit előre felé tartja. Ezen állás által a' tüdőnek mintegy szabadabb járását igyekeznek elősegíteni; továbbá ha az illy állatot megindítja az ember, rendszerint hátulsó lábaival teszi az első lépést.

Orvosoltatik mindeneknek előtte az érvágás által, továbbá a' szügyit (de úgy hogy a' kenés a' láb közzé ne menjen,) és a' két oldalát be kell kenni terpentin olajjal, mellybe kőrös bogár kevertetik (t. i. egy fél font olajba egy lat kőrös bogár.) Ezen kenés által a' belső gyulasztó nedvességek a' külső részekre kihuzattatnak, és itt külső seb támad. Ha pedig az egyszeri érvágás és a' megírt kenések által a' nyavalya két vagy három óra mulva nem szünne, melly észrevételtik a' többi kölső jeleken kivül a' szívdobogásának nem érzéséből is, ujra ér vágattatik, 's ha két három óra mulva még is legkevésbé se vétetne a' szív dobogása észre, az érvágás ismételtetik. A' gyuladás kezdetétől mindég víz álljon az állat előtt, mellybe sót, különösen salétromot is lehet egy latot keverni, mellyek nagyon hivesítenek. Illyenkor az állatok szárazon ganajlanak igen, 's kezdetétől az orvoslásnak azonnal három lat tarnics gyökér port (gentiana), három lat dupla sóval, és egy lat salétrommal vegyitve 's lágymeleg vízzel egy butellába higgá eresztve be kell önteni a' beteg lónak. Illyen dozist, ha két óráig lágy ganéjzást nem okoz, ismét be kell adni, 's ha ekkor sem használna, két óra mulva ismét egy dozist 's ekkor okvetetlen megindul a' lágy ganéjzás. Ezek által a' szívdobogásának érzése eszközöltetvén, az annak a' jele, hogy a' gyengítő szereket abba kell hagyni, 's a' lónak mérséklett táplálatu eledelt kell adni, p. o. szénát vagy füvet, 's gyakran több orvoslásra szükség sincsen, hanem a' természet teszi a' további gyógyitást. Hogy ha pedig e' fent irtt érvágások és laxálás által a' ló igen nagyon meggyengültnek mutatná magát, 's tartani lehet tőle, hogy rothasztó állapotba esne, ekkor igen erősítő és lágy ganéjzatot csupán igen kevéssé fen tartó szereket kell elő venni, u. m: gentiana port másfél latot, üröm port másfél latot, kálmus vagy bécsi sás gyökér port másfél latot, és egy lat dupla sót, ezek öszve kevertetnek, és vagy lágy meleg vizzel kevertetve adatik be kétszer napjában ezen orvos szer, vagy pedig a' megírtt porok egy kevés vizzel és mézzel lágy tésztává kevertetvén 's változtatódván, kanalakkal adatik be a' marha szájába. Ezen orvosság adása addig folytatódik, míg az egészség egészen helyre nem áll. Midőn ezen gyengülés állapotjában gyógyíttatik a' marha, az erősítő szerekkel élvén, mérsékelve tápláló eledeleket is kell a' betegnek adni, p. o. a' jó szénát és zabot.

Mig a' tüdő gyuladásból egészen ki nem gázol az állat, egészséges istállóba tartatik, hosszú útra nem vitetik, igába nem fogatik, különben elvész. Azonban az istállóban, vagy ha meleg

az idő, kint a' szabad levegőn is minden nap megjártatik vezetéken néhány minutákig.

1ső Jegyzés. A' fent megírtt orvosi szereknek beadandó mennyiségét az állat élet idejéhez kell alkalmaztatni, ahoz képest fél vagy negyed rész dozis az illendő mérték, a' kis csikóknak pedig egy nyoltzadrész dozist kell beadni.

2dik Jegyzés. Az orvosi szerek következendő módon adatnak be a' házi állatoknak. A' lovaknak felső álla kötéllel meghurkoltatik, és valamelly magos helyen álló gerendán, p. o. mestergerendán által vettetik a' kötelnek másik vége, 's az által a' ló feje a' felső állára hurkolt kötélnél fogva jó magosra felhuzatik, melly által a' ló szája nyitva marad, 's ekkor a' butellába vagy palaczkba öntött és lágymeleg vizzel felereszttett orvos por a' ló szájába a' száj oldala felöl — (nem előről, hol a' kapa fogak vagynak) beöntetik. Rendszerént egy nagy ló dozisa egy icczényire telik a' felereszttett lágymeleg vízzel, azonba egyszerre ez folyvást nem öntetik be, mert azt a' ló nem nyelhetvén le kifolyna, csorogna a' szájból, hanem lassankint. Így adatik be a' hig tésztává kevert készített orvosság is, melly esetbe a' ló feje nem huzatik annyira fel, hogy száját kéntelenittessen folyvást tátva tartani, hanem csak olly arányban, hogy az orvos szer ki ne huljon a' ló szájából, 's száját jártatván kéntelenittessen azt benyelni. A' szarvas marháknak csak szarvainál fogva fejek tekerése által szájok felfelé feszíttetik, 's úgy adatik be az orvosság. A' juhnak nyaka láb közzé felfeszíttetik, 's úgy öntetik be az orvos szer. A' sertéseknek rendszerint

nagyságra. melly által seb eszközöltetvén a' belső gyuladás kivülre huzódik. Hogy ha a' betegség megszűnik, és elgyengülés nem következik, az állat néhány napig megkiméltetik és rendes táplálatját eszi. Hogy ha pedig gyengülésbe esne, a' tüdő gyuladásnál megírtt erőssítő szerrel orvosoltatik.

7. §. *A' lépfenéről* (Milzbrand)

A' lépfene rendszerint forró nyári időkben uralkodik és jó erőben lévő állatokon kezdődik. Igen hirtelen el öli az állatot, gyakran evés közben egyszerre elvész, mintha a' guta ütné meg; néha pedig egynehány minutákig sőt órákig él, ekkor igen nagy forróságba jön az állat, sebesen lélekszik, nyög 's a' t. és egyszerre megdöglik. Az utolsó esetben különösen a' nyakon vagy lapoczkán sebesen növő daganatok támadnak, mellyek ember fejnyi nagyságra is megnevekednek. Vallyon lépfenében veszett e' el a' marha, legbizonyosabban megismértetik a' lépnek állapotjából, melly ezen esetben igen meg van dagadva, nem csak, hanem a' brand, vagy fene által ritkává válik mint a' sürü lisztel kevert víz és fekete brantos szinü. Illyen színünek találtatik az erekben lévő vér is, a' vég belekben a' ganéjzat szinte véresnek találtatik sok izben.

Ha a' lépfene lassan kezdődik, melly esetben a' marha semmit sem eszik, az állat bőre reszket, 's az egész test borzadó rászkódásba jön, gyakran és igen forró, ezen állapotban legelsőben is egy erős érvágással kell segíteni 's azonnal be kell önteni két lat gentiana port négy lat dupla sóval, és egy lat salétrommal lágymeleg vizbe felleresztve, ha ez laxálást nem okozna, fél óra mulva ismét egy másik dozist, egy fél óra mulva ismét a' harmadikat. Szükséges, sőt igen hasznos illy esetben a' kristélyozás is, sőt sinórt is lehet húzni a' beteg állat szügyibe, vagy fekete hunyor gyökeret. Ha a' több izbeli érvágás (mellyet ezen esetben minden órában elől lehet venni,) és lágy ganéjás által a' szív dobogása eszközöltetett, abba kell hagyni a' gyengítő szereket, és ha eszik az állat, jó eledelt adni neki. Hogy ha pedig a' szivnek igen érezhető dobogásából, az állatnak zavaros szeméből, és szerfelett való elbágyadásából a' rothasztó nyavalyának jelensége vétetne észre, melly ezen esetben igen hirtelen halálosan elhatalmazik, azonnal erősítő szerekhez kell nyulni, mellyek a' test edényeit és inait is sebes mozgásra élesztik, melly e' következendőből áll: Valeriana gyökér porból egy lat, angyal gyökérből egy lat, ánismagból egy lat, és kánforból egy negyed rész lat vétetik, ezek porrá töretvén mézes vízzel hig tésztává készíttetnek, és illyen dozis háromszor adatik napjába egy beteg lónak, vagy nagy szarvas marhának, 's ez több napig folytattatik, míg az egészség helyre nem áll. Az állatot be fogni nem kell.

(Ezen utóbb megírtt orvos szert lehet a' tüdő gyuladásban is igen hasznosan be adni, midőn t. i. az érvágások és laxálás által az állat gyengülésbe esett 's a' rothadástól lehet tartani.)

Jegyzés. A' sinór húzás úgy történik, hogy a' bőr alatt mint egy tenyérnyi szélességre egy éles és nagy tűbe szatying huzatván, azzal a' bőr által szuratik, melly szatying megköttetik és olly hosszúra hagyatik, hogy azt lehessen ide 's tova húzogálni, ezen szatyingot a' tüdő gyuladásnál megírt terpetin olajos és körös bogaras írral be kell kenni gyakran és meghuzgálni, melly által egy genyecséges seb okoztatik, 's a' belső romlott nedvességeket ki vezeti. Midőn a' gyengülés állapotja bekövetkezett, a' sinór a' sebből kihúzatik. Szoktak ezen sinór helyett fekete hunyor gyökeret is használni, melly végre a' bőr felvágatván a' fekete hunyorból egy hüvelyknyi hosszaságú betolatik az eleven testbe, ez is genyecséges daganatot állit elő, de később mint a' sinór húzás.

A' lépfenéről, mellyet vértályognak, guta ütésnek is hívnak, a' közönséges gazdák azt hitték 's abban a' hiszemben valék magam is, hogy nem ragadó nyavalya, de több tapasztalások meggyőztek vala a' felől, hogy a' legveszedelmesebb ragadó nyavalyák közzé tartozik. Némellyek ugyan azt hozzák fel ezen állítás ellen, hogy gyakran az istállóban a' szomszéd marha, melly mellett más lépfenében megdöglött épen meg marad, azonban ezt nem lehet kétséget nem szenvedő jelnek venni, mert azt tudjuk az embereknél is, hogy sok ragadó nyavalyáktól némellyek mentek, p. o. a' himlő némellyre soha se ragad 's a' t. melly nem a' himlő nem ragadós voltától függ, hanem a' testi alkotmánynak szerencsés szerkeztetésétől.

Minekutánna tehát a' lépfene ujabb tapasztalások által ragadónak találtatott, szükséges a' többi még egészséges állatokra nézve a' mentő szereket megtenni, hogy hasonlóan el ne veszenek, mellyek a' következendőkben foglaltatnak:

1-ször. A' lépfenében megdöglött állat vitessen félre messzire az istállótól vagy akoltól, és ott nyúzattassék meg, húsa pedig ásattasson el, mert annak meleg husából évén a' kutyák 's madarak a' dög ragadós mirigyét elterjeszthetik, de ennél sokkal nagyobb az, hogy a' dögről más egészséges állatra is könnyen reá ragadhadhat a' nyavalya. A' lenyúzott bőrnek véres része oltatlan mésszel kevert hamuval hintessen be, különben a' bőr is később képes elplántálni ezen veszedelmes nyavalyát. Azon ember, ki a' marhákra visel gondot, közel se legyen a' nyúzásnál, annyival inkább azzal ne piszkolódjon.

2-szor. Akár istállós, akár méneses vagy gulyabeli marha között történt a' lépfenében esett állatnak elesése, mind egyik marhán, melly azon istállóban vagy akolban vagyon, eret kell vágatni, és az érvágás után való napokban egy állapodott idejü darab marhára két lat fenyő magot, egy lat salétromot, egy lat büdös követ, és egy lat konyha sót, porrá törvén és öszve kevervén, ezen szert kell adni nyalásul minden darab marhára kétszer egy héten, melly végre az orvosszer a' mar-

hák számához képest illő mennyiségben készíttetik el előre 's ezen dozisnak fele adatik egyzeri nyalás véget. Ezen kivül az első hétben kétszer tiz darab nagy marhának egy egy lat só savanyat (acidum salis muriatici) kell beadni ivó vizben, mellyet az állatok igen örömest isznak. Ha a' lépfenében az érvágás és két izbeli só savany itatás után is ismét veszne a' marha, a' só savany itatást a' megirtt móddal több hetekig kell folytatni.

3-szor. Minthogy a' lépfene vagy vértályog ragadó nyavalya, ha legelőn vagynak a' lovak és szarvas marhák, azon marha seregekkel való öszvejöveteltől, mellyek illy nyavalyába hullanak, óvni kell az egészséges sereget.

4-szer. Azon istállóba vagy akolba, hol a' lépfene vagy vértályog kiütött, ha kicsiny az istálló, egy mázos tálba klormészet (Clorkalk,) mellyet a' patikába árulnak 4 latot kell tenni, melly vízzel olly hígra eresztetik fel, mint a' híg kása. Ebből nem csak a' megromlott levegőt egészségesítő gőzök bontakoznak ki, de a' klormésznek azon rendkivül való ereje is vagyon, hogy az istallóban lappangó nyavalyát ragasztó gőzöket is (miazma) magába szívja. Az így kitett klormésznek ezen ereje 8—10 napig tart, akkor frisset kell ismét készíteni. De az időközbe 10 nap alatt megöregedett 's keményedett klormeszet vízzel fel lehet eresztení több izben. Ha igen nagy az istálló vagy az akol, és sok a' marha, 3, 4, 5 helyütt is lehet 's kell klormészet ki tenni, melly mindég magos helyre tétetik, hogy a' marhák is le ne üthessék, düjthessék.

8. §. *Az agyvelőgyuladásról vagy csirás betegségről.*

Ezen betegségben a' lovak magokon kivül vagynak, nem látnak, a' falnak is neki mennek. Ha szabad helyen járnak, ollyan nagyon felemelgetik lábaikat, mintha vízbe járnának, olly helyet keresnek, a' hova fejeket nyomhatják 's azt olly erősen dörgölik, hogy a' bőrt is le dörgölik homlokokról, az istállóba köttetvén rugnak, ágóskodnak, 's így az illy betegeket legjobb kivezetni a' szabadra.

Orvosoltatik először érvágással, azután a' homlokon vagy sinór húzatik, vagy tüzes vassal megsüttetik, hogy az agyvelőt gyulasztó nedvességek a' külső részekre húzódjanak, a' fej pedig friss hideg vízzel lotsoltatik igen gyakran. Belsőképen beadatik minden órában egy lat gentiana porból, egy lat dupla sóból, fél lat salétromból, és egy negyed rész lat hánytató borkőből (tartarus emeticus) vízzel és mézzel lágy tésztává készített orvos szer, melly mind addig folytattatik, míg a' gyuladás meg nem szünik, melly a' lónak lecsillapodásából észre vehető. A' gyuladás lecsillapodása után 2-dik és 3-dik, sőt néha 4-dik nap keveset vagy semmit sem eszik a' ló. Ezen napokban a' fent megírtt szert csak kétszer kell adni naponkint.

Jegyzes. Ha sinór huzatik a' homlokon; a' már eddig is meg irt terpetines, és kőrisbogaras írral kenetik meg a' sinór, 's valahányszor ez fordul elől, sinórt huzni, mindég oda kell a' terpetin kenést is érteni.

Ha valami módon a' vér eresztés és hivesítő 's lágy széket eszközlő szerek után gyengülés állapotja állana elő, a' lépfenénél elő hozott erősítő szer adatik a' betegnek.

9. §. *A' lónak butaságáról.*

Ennek megismértető jele az, hogy leeresztett fővel egészen érzékenlenül búsulva áll olly annyira, hogy füleibe ujjunkat be dughatjuk, fel sem veszi, első lábait pedig keresztbe tévén úgy áll mind addig, mig majd le nem esik; az eleibe tett takarmányba belé harap, de azt elfelejti rágni 's csak a' szájába tartja. Az eleibe tett vízbe száját belé teszi 's eggyet kettőt nyel a' ló.

Ha jó testi erőbe van a' butaságba lévő ló, ér vágatik rajta 's egy font vér kieresztetik, azután a' feje ecetes vízzel locsoltatik gyakorta, és homlokán sinór huzatik. Belölről pedig egy lat valeriana gyökérpor adatik három lat dupla sóval naponkint négyszer, még a' butaság nem szünik. Ha a' beteg ló nincs jó testi erőben, az érvágás elmarad 's csak sinór húzatik homlokán és a' belső orvos szer adatik. Ha magához jön a' ló, a' rendes eledel adatik, de a' sinór 15, 20 napig is a' homlokába húzva marad, hogy az agyvelőt nyomó rosz nedvességek legszivároghassanak. Ha ezen idő alatt sem fordul vissza a' jó egészség, a' ló elfogy egészen és megdöglik.

Jegyzés. Ha a' fent irtt érvágás és lágy ganéjzátot is okozó szerek után gyengülésbe jönne a' ló, azon erősítő szer adatik, melly a' lépfenénél elő adatott.

10. §. *A' vizi tályogról.*

Vizi tályognak nevezik, midőn a' lónak vagy más házi állatnak vagy hasán, vagy egyébb külső tagjain hirtelen forró tüzes daganat támad, melly az állatot egy két óra alatt megöli. Ezen esetben a' daganat azon a' helyen, mellyen a' nedvességek leginkább kicsoroghatnak egy másfél hüvelyk hosszúságnyira jó méllyecskén megvágatik, 's ezen vágáson véres és epés csunya nedvességek csorognak ki. Ugyan ezen esetben szükséges belölről vizelletet hajtó és hívesitő szert beadni, u. m. két lat fenyőmag, egy lat dupla só, fél lat salétrom öszve kevertetik mézzel és vízzel lágy tésztává, 's illyen dozist négyszer kell naponkint beadni, mig a' marha meg nem egészségesedik.

11 §. *A' jóféle gugás betegségről, vagy keh-tisztulásról, a' rosz fajta gugás betegségről, a' takonyról, és a' bőrt kirágó fene féregről.*

Guga nyavalyának neveztetik azon baja a' lovaknak, midőn állkapczájok alatt lévő ikrás húsok, néha pedig a' torkok meg-

dagad, és három napok mulva orr lyukaikból fejér és híg, 7, 8 nap mulva pedig sűrü és sárga szalma színü materia folyik, mellyet keh tisztulásnak hívnak a' magyar gazdák. Néha csupán a' guga nő meg, és nem foly semmi az orr lyukaiból. Midőn ez a' betegség támad, a' ló vagy igen keveset vagy semmit sem eszik, frisseségét elveszti, és a' gyuladásnak némelly jelenségei láthatók rajta és köhögnek. Ezen betegségen minden lónak által kell esni csikó korában, 's később is néha reája jön. Az ikrás állkapcza hús daganatjai vagy is gugák ezen esetben fájdalmasok, ha hozzá nyulunk 's megszorítjuk, t. i. a' ló mozdulásával mutatja, hogy a' szoritás neki fájdalmat okoz. Midőn illyen fájdalmas és az orr lyukon folyó gugás betegség vagyon jelen, azt orvosi szerekkel gyógyítani nem kell, hanem fűvön tartván magától kitisztul a' ló, mellyet annál inkább lehet eszközölni, mivel ez a' betegség tavasszal és ősszel szokott leginkább uralkodni. De ha a' fájdalmas guga csak nevekedik és semmi materia nem foly az orr lyukakból, a' gugát ingerlő szerrel kell kenegetni, millyen a' kőrisbogárral vegyitett terpetin olaj, melly a' gugát megfakasztja és az ott öszve gyült rosz nedvességek kicsorognak. Néha ugyan azon nedvességek, mellyek az állkapczák alatt gyülnek öszve, a' testbe kóborolnak 's hol a' lábakon okoznak daganatot, hol a' nemző részekben, hol a' lapoczkákon, mellyet kóborló kehnek vagy gugás betegségnek neveznek. Ezen esetben szinte külső ingerekkel kell a' testben kóborló nedvességeket olly helyre csalni, hol különben is öszve szokott gyülni, 's kiszivárogtatni. Illyen hely az első lapoczka és az állkapczáknak alsó része, melly végre az ismeretes terpetines és kőrisbogaras kenőccsel vagy az állkapczáknak alsó része, vagy az első lapoczka (mellyet könnyebb eszközölni), megkenetik több izben. (Igen hasznosnak gondolnám az egyik első lapoczkában húnyor gyökeret huzni, mellynek nagy daganatot gyülesztő ereje a' testben kóborló nevessségek öszve húzására nézve leginkább alkalmatos.) Az eddig előszámlált fájdalmas keh daganatok vagy is gugák több szerekkel nem gyógyíttatnak, mert rendszerént magoktól kitisztulnak a' lovak kivált fűvön, 's ha télben támadna, melly igen ritkán történik, csak jó tiszta szénát kell adni a' beteg lónak, 's ivó vízben minden harmadik nap fél lat salétromot és két lat sót, de ha igen sokáig húzódna kivált télben száraz takarmányon, lehet a' következendő porból lágy tésztát készíteni, és azt a' lónak naponkint egyszer beadni, u. m. kalmus gyökér por két lat, antimonium két lat, fenyő mag egy lat.

Mivel ezen baj többnyire magában eloszlik és nem ragad egyikről a' másikra, jóféle kehnek vagy gugás betegségnek neveztetik, Ezen szer adatik nyárban is a' lovaknak, ha szénán tartatnak. Igen hasznos a' patikákban isméretes keh porból is nedves abrakkal vegyítve naponként egy dozist beadni.

Rosz fajta gugás betegségnek neveztetik akkor, ha a' fent írtt helyeken lévő gugák 's daganatok nem fájdalmasok 's kemények, a' ló pedig friss, egészségesnek látszó, eszik iszik de orrából takony foly. Rosz fajtának neveztetik pedig azért, mivel ekkor más lovakra is rá ragad, sőt nem gyógyíttatván gyógyíthatatlan takony betegséggé válik, melly a' lovat el öli 's más egészségeseket is elpiszkol. Az állapczák alatt néha egy, néha két guga vagyon. A' jóféle gugás betegségben ha megindul folyni az orr, mind a' két orr lyukon foly; a' rosz fajtában pedig vagy azon orr lyukból, melly oldalon a' guga vagyon vagy hol egyik lyukból, hol a' másikból. Vagyon ollyan eset is, midőn nincsen guga sehol is, az orrból pedig a' takony foly és reá is ragad más lóra, ez a' veszedelmes betegség vagy a' jó fajtából változik által, vagy csak magában is támad, vagy más lovakról ragad el.

Ezen rosz fajta gugás betegséget, mellyet mint már eddig is elő adtam, legkönnyebben meg lehet ismérni a' gugáknak fájdalmatlan voltokról, azaz; ha megszorítja is az ember, fájdalmas érzést nem mutat a' ló, és egyébiránt friss. Ezt mind belső, mind külső szerekkel kell orvosolni, legelső foglalatosság pedig az, hogy az illy ló a' többiek közzül azonnal más istállóba vitetik, és azon ember, ki körülötte jár, az egészséges lovak közzé nem bocsáttatik.

Belőlről e' következendő szer adatik kétszer: venni kell két lat antimoniumot, két lat kalmus gyökér port, egy lat gentiana port (vagy e' helyett) üröm port. Illyen dozist vagy lágy meleg vízzel keverve, vagy mézzel és vízzel tésztává csinálva kell a' lónak beadni naponként egyszer míg meg nem gyógyul. Külsőképen pedig venni kell egy cserép csuprocskát, mellybe egy lat salétrom tétetik, erre egy lat vitriol olaj öntetik, ezen szerek egymással vegyülvén gőzt párolognak ki, mellyet a' beteg ló orrlyukához kell tartani, hogy beszívja lélekzetével, sőt a' vitriolos salétromot keverni is kell fácskával, hogy annál inkább gőzölögjön. Ezen igen egyzerű szernek véghetetlen nagy ereje vagyon, t. i. a' takony folyását igen megindítja, melly által a' ló kitisztul 's baja elmulik. Ezen vitriolos párgolást minden nap kétszer kell tenni, dél előtt egyszer és délután is egyszer, több napig használván észre veszi az orvosló, hogy az orrból kifolyó materia naponkint higabbá 's víz formává válik, végre pedig egészen elmulik, melly a' tökélletes meggyógyulásnak jele. Ezen orvoslás esetében, midőn a' kifolyó nedvesség már víz formává végnyul, a' fent megírtt orvos szerből csak féldozis adatik be naponként, 's a' párgolás megszünvén a' belső beadások is félbe hagyatnak.

Ha a' rosz fajta gugás betegség nem gyógyíttatik mindjárt kezdetben, később az orr lyukak belől kisebesednek, a' ló lé-

lekzése megnehezedik, és az orrból zöldes színü materia foly, a' ló eszik iszik 's bátran mozog, de testében apad 's végre elvesz. Midőn ezen grádust elérte a' rosz fajta gugás betegség, takonynak hívatik, mellyből már igen nehéz a' lovakat kigyógyítani, 's minthogy szerfelett ragadósok, az illyen lovakat agyon ütik 's verik. Ha a' taknyot gyógyítani kivánja valaki, a' rosz fajta gugás betegségnél előadott port kell beadni naponként, de nem egyszer, hanem kétszer, és így dupla dozist. Továbbá a' salétromból kézült párgolást napjában háromszor és négyszer is gyakorolni. Ha az orrból kifolyó zöld materia néhány napi orvoslás után sárga szalma szinüvé kezd válni, reménység lehet a' meggyógyuláshoz, 's úgy végződik az orvoslás, mint fellyebb a' rosz fajta gugás betegségnél előadatott. Ha pedig a' lónak 5—6 napi orvoslás után is jóra nem ferdul a' baja, agyon kell ütni. Külön kell tartani a' taknyos lovat is az egészségesektől, és a' körülötte járó emberek az egészséges lovakhoz ne menjenek. A' tapasztalás bizonyítja, hogy azon istállóban, hol taknyos ló állott, egy esztendő mulva is reá ragad az egészséges lóra a' takony, mellynek elháritása tekintetéből az illy istállóból minden fa eszközök kiszedetnek 's megégettetnek, a' falak ujra kimeszeltetnek.

A' közönséges gazdák a' rosz fajta gugás betegséget is már takonynak nevezik, 's bátran lehet is, mert ha az nem orvosoltatik, az utóbb megírt valóságos takony betegség áll elő, vagy a'

12. §. *Bőrt kirágó fene féreg,*

Melly megismértetik az által, hogy a' lónak testén vagy szélyel szórva, vagy egymás mellett diónyi nagyságú daganatok vagynak, mellyek az ajakon és nyakon kezdődnek 's az egész testen elterjednek, mellyek közzül sok fel van fakadva, és a' fakadás nyilásain a' sürű büdös geneccség kifityeg, mintha vastag férgek fityegnének a' ló testén. Ez a' nyavalya rendszerént a' rosz fajtáju kóborló gugás betegségből támad, melly gyógyíttatni elmulasztatott, vagy más illy betegről ragad a' lóra, és ollyan ragadós mint a' takony, gyakran az orr lyukakból is foly ezen betegség alkalmával a' materia. A' közönséges gazdák ezt fekéllyes betegségnek hivják.

Orvosoltatik a' rosz fajta gugás betegségnél megirt por által, melly naponkint kétszer adatik a' betegnek, a' genyeccséges gümök pedig tüzes vassal kisüttetnek, ha 5, 6 napi orvoslás nem kezd segíteni, agyon üttetik a' ló, és azon istállóval hol tartatott a' beteg, a' takonynál megírt módot kell követni.

13. §. *A' szarvas betegségről.*

Nevezik ennek azt, midőn a' lónak tagjai mintegy megmerevednek, szájokat alig nyithatják ki, végre pedig olly erősen ösz-

ve szorítják fogaikat, hogy szájokat kinyitni merő lehetetlenség. Történik ez a' baj hirtelen áthülésből, néha ütés által okozott inaknak megsértéséből, leggyakrabban pedig szerfelett való szaladás által okozott megizzadás és hirtelen való meghülés után, (azért szükséges a' lovakat megjártatni vezetéken a' lovaglás után.)

Legelsőben is kivált ha a' ló erős testü, eret kell vágni, és 4, 5 font vért kiereszteni, 's ha be lehet adni a' lónak orvosságot, a' következendő szereket kell neki kétszer napjába be adni: valeriana gyökér por két lat, (vagy e' helyet kalmus gyökér por), ehez kell adni egy lat salétromot. Igen ritka szerencse, hogy a' szarvas betegségből ki lehessen a' lovat gyógyítani.

14. §. *A' nyakgyuladásról.*

Gyakorta a' nyak is gyuladásba jön, melly esetben annak dagadását észre lehet venni, különösen a' lélekzetnek nehéz szedéséből. Mihelyest ez észre vétetik, azonnal eret kell vágni, és egy pár font vért kiereszteni, melly után a' gyuladás szünni kezd, és a' ló szügyén sinórt kell húzni. Igen hasznos a' nyak oldalán tányérni nagyságú sütéseket is tenni tüzes vassal, melly által a' belső gyulasztó nedvességek a' külső részekre csalatnak, különben el fúl az állat. Belülről egy lat gentiana por, három lat dupla sóval adatik minden fél órában, melly a' lovat végre hig ganajzásra készteti. Ha a' nyak gyuladás egészen megszünt, a' sinór kihuzatik. Ha pedig az érvágás gyengülést vagy rothadást okozna, a' már eddig megírt szerekhez kell nyulni, mellyek a' gyuladós betegségeknél elől adattak.

15. §. *A' kolikáról vagy egerezésről.*

Ezen betegséget a' közönséges gazdák azért hivják egerezésnek, mivel rendszerint a' nyaknak a' fülhöz közel lévő részén az erekben a' vér egy egerni nagyságra is öszve tolódik, de annak igaz neve kolika, mert az valósággal nem egyébb annál.

Okoztatik a' kolika több okok, leginkább pedig az abrakolás után való hirtelen itatás által, vagy meghülés, néha férgek által is. Megismértető jele az, hogy az illy ló nyughatatlan, lábaival kapál, farkával hasát legyezi ha legyek nincsenek is rajta, gyakran heverkődzik a' földön, mellyek által a' gyomorban lévő fájdalmakat mutatja, de különösen meg lehet azt abból ismérni, hogy gyomrában vagyon a' baj, mert fejét is gyakran hasa felé fordítja és hasára néz, szájával is hozzá kap, nem vizelhet 's a' t.

Orvosoltatik következendőképen: ha a' beteg ló igen erős és vérmes, 's a' kolika gyuladással is van egybe kötve, (melly megesmértethetik a' szem tüzességéből, és főképen a' száj és nyelv húsának színéből, ha t. i. az kékes veres) illy esetben eret kell

vágni és egy pár font vért kiereszteni. Ha nincs gyuladás, ezt nem kell vágni, és mind a' gyuladással egybe kötött, mind az a' nélkül való kolikában igen serényen a' következendő szerrel orvosoltatik a' beteg ló.

Vétetik két lat gentiana por, ehez adatik négy lat dupla só, és lágymeleg vizzel felkevertetvén beöntetik a' beteg lónak, egy fél óra mulva ismét, szóval fél óránként mind addig öntetik a' megírtt szer bé a' lónak, mig által nem csapja a' hasát a' hig ganéjzás. (Ha útba vagy olly helyütt éri ezen baj lovát a' gazdának, hol patika nincsen, a' gentiana helyett lehet üröm port vagy kalmus port is venni, vagy pedig köménymagot, mellynek szerfelett nagy ereje vagyon, úgy a' dupla só helyet konyha sót két annyi mértékben. En jó két öszve maroknyi köménymagot mosárba megtörve két annyi sóval öszve keverve és lágy meleg vízzel felerésztve, hogy beöntethessen, háromszor, négyszer, ötször 's ha szükség volt többször is fél óránként beöntetvén a' kolikás lovaknak, azokon valahányszor próbáltam, segítettem.)

A' fent megírtt orvosláson kivül szükséges a' lónak hasát mind a' két oldalról 's alólról is szalma csutakkal húzamosan dörgölni, melly a' gyomornak erőre való kapását, és az öszvegyult szelektől való szabadulását eszközli. Kifáradván a' dörgölésből a' ló hátát pakroczal be kell teríteni és lassan vezetgetni.

Ha modjába van az embernek igen használ a' kolikában a' kristélyozás is, melly végre egy jó öszvemarok székfü virágra, és három diónyi nagyságu öszve vagdalt szappanra, két lat sóra, három icczényi forró viz öntetik, 's az kavargatás közben lágy meleggé válván, 's a' székfü virág kiszedetvén belőle, ezen lágymeleg orvos szerrel megkristélyoztatik a' ló több izben, mig higan ganéjlani nem kezd.

Jegyzés. A' kristélyozás történik vagy kis kézi vizi puska forma hosszu csapu czinből készült kristélyozóval, vagy pedig vasból bádogból hosszu és pálczányi vastagságu csapu tölcsér csináltatik, mellynek tölcsérje felfelé görbül. Ezen eszköznek csapja egy arasznyira is bedugatik a' ló vagy szarvas marha alfelibe, és a' tölcsérbe öntetvén az orvos szer befoly a' vég belekbe, és lágy ganéjzást eszközöl. Ezen kristélyozást igen hasznosan lehet a' gyuladós nyavalyáknál is használni. A' juhokat szinte szokták különösen ha felfuvódnak kristélyozni, melly végre test alkotásokhoz alkalmaztatott kis vizi puska forma kristélyozó készíttetik czinből.

Ha a' lovat a' belső szerek lágy ganéjzásra és vizeletre birták, a' kolika megszünik 's ekkor a' lovat jó megkémélni első nap a' munkától, és abrakot nem adni neki. Ha kis mártékbe vagyon a' kolika, magában is megszünik sebesebb jártatás vagy szalma csutakkal való dörgölés által is, de ha nagy mértékben vagyon, melly a' dörgölés vagy jártatás után való nem szünésből is észrevehető, 's 12 óráig segítség nem járul, a' gyomor brandot kap 's elvész a' ló; azért legjobb mihelyt észre veszi a' gazda, a' megírtt gyomrot

erősítő, egyszer'smind hig ganéjzatot 's vizellést előmozdító szerekhez nyulni. Hasznos a' kolikában lévő és nem vizellő lovat juh akolba is vinni, hol a' juh ganéjból felpárolgó ammoniacalis gőzök a' vizellést előmozdítják.

Némelly ló a' kolikát igen gyakorta elkapja, mellyet zabált lónak hívnak. Ezek rosszul emésznek, abrakjokat jó keserü szerekkel, u. m. üröm vagy gentiána 's a' t. porokkal keverni. De sokszor úgy annyira elgyengül némelly lovaknak a' gyomrok, hogy mindjárt megzabálnak és egészen haszonvehetetlenekké válnak.

16. §. *A' rothasztó betegségről.*

Ebben a' lónak szomorú kinézése vagyon, szája sürü nyállal tellyes, szeme csipázik és könnyezik, (melly egyébbiránt a' szemek nyavalyáiban is észrevehető, és a' szem csipázást magába soha sem lehet a' gyengülés jelének venni), továbbá a' szív verése érezhető, 's igen gyakran fázik az illy beteg állat, 's ganaja igen büdös. Orvosoltatik a' következendő szerrel: vétetik két lat valeriana por, két lat kalmus, egy lat fenyőmag, egy lat konyhasó, és egy fél marok szitált hamu; ezen szerek hig tisztává formáltatnak, és minden nap egy illyen dozis beadatik. Táplálatul jó takarmány adatik, és abrak, mellyet hogy a' gyenge gyomrú állat megemészthessen könnyebben, igen hasznos megdarálni.

17. §. *A' hasmenésről vagy fosásról.*

Ha a' hasmenés rothadás nélkül vagyon, 's a' marhát sokáig kinozza, venni kell egy lat fejér kréta port, 's ezt akár vízzel keverve, akár hig tésztává készítve naponkint egyszer be kell adni a' fosásba szenvedő lónak, vagy szarvas marhának, ha fiatal a' marha t. i. egy két esztendős; fél dozis is elég. Úgy szinte ha juhnak adjuk azt, azon esetben a' megírtt dozisnak egy hatod része is elég. Kétszer bé adván a' kréta port magában, ha a' fosás még sem szünne, egy lat tölgyfa héj por is kevertetik hozzá 's ezen szer adatik mind addig, míg a' fosás meg nem szünik.

18. §. *A' száraz kehről.*

A' száraz keh származik a' tüdő lassú veszésétől. Ezen bajban ha folyvást tiszta takarmányt kap a' ló, még húzamos ideig el él, de végre elsoványodik egészen, és elvész. Megorvosolni lehetetlen, mert itt a' tüdő edényei veszésnek indulván, azokat meggyógyítani nem lehet annyival is inkább, mivel minden sérelem meggyógyulására nyugodalom kivántatik, mellyet a' tüdőben eszközölni nem lehet; mert a' folyvást tartó lélekzés által az mindig mozgásban vagyon.

19. §. *A' rühról.*

A' rüh megismertetik a' külső látás által is a' bőrön lévő nedves vagy száraz pattanásokról, és a' ló szőrének lekopásáról, annak dörgöléséről. A' következendő szer igen hathatós:

Venni kell fejér gálitz követ egy latot, fekete hunyor gyökeret két latot, körösbogár port fél latot, büdöskő virágot két latot, bóraxot fél latot, ezen szereket másfél icze olajjal öszve kell keverni és a' rühes lovat ezzel be kell kenni. Ezután ezen kenőcstől más nap tiszta szappanos vizzel meg kell mosni a' lovat, azután lugot főzni kapa dohánnyal, ezzel gyakran mosogatni a' rühes helyeket. Negyedik nap ismét az első olajos szerrrel kenetik be a' rühes ló, és szappanos vizzel luggal megmosatik mint először, 's ha második bekenésre sem enyészne el a' rüh, 4-szer, 5-ször is bekenetik, míg a' rüh el nem mulik. A' cura kezdetétől belsőképen naponként abrakkal másfél lat büdöskő port kell a' rühes lónak beadni, melly a' rossz nedvességeket a' bőrre kihajtja. A' rühes lovakat az orvoslás ideje alatt jól kell tartani szénával és abrakkal, az áthütéstől óvni, és inkább meleg, mint hideg mérsékletü istállóban tartani; nyárban kint is lehetnek a' szabad levegőn. A' rüh kétféle, száraz, midőn a' pattanásokban nincs nedvesség, és nedves, midőn azzal el vagynak telve.

20. §. *A' szemnek nyavalyáiról.*

A' szem néha magától is gyuladásba jön, vagy más betegségeknek mellékes társa p. o. a' már előszámlált gyuladós nyavalyáknak. Néha hónaponként vagy bizonyos időben is elő fordul. Ide lehet számolni a' fejér és a' fekete hályogot is. Orvosoltatik a' gyuladásba lévő szem gyakortai hideg vizzel való lotsolás által. Ha pedig már tsipázni kezd, ekkor ezen szemvízzel kell a' szemet mosogatni: venni kell egy icze tiszta folyó vizet, belé kell csepegtetni 20 csepp ólom eczetet, kámforos égett borból fél latot hozze adni, ezek öszve egyelíttetnek és bedugott üvegbe tartatnak.

A' bizonyos időbe előforduló szemfájást szinte ezen szemvizzel lehet orvosolni, de a' ló nyakának oldalán is sinort lehet húzni, 's nehány hetekig a' rosz nedvességeket a' fejről lehúzni. A' fejér hályog ellen szoktak czukor port a' ló szemébe fujni, de bizonyosabban leveszi azt, ha egy árpa szemnyi nyúlhájat tesznek a' szem héja alá. A' fekete hályog gyógyíthatatlan. A' tüzes szemgyuladást a' nyakon tett érvágás azon oldalon, mellyen a' gyuladt szem van, meggyógyítja.

21. §. *A' büdös bóka varról.*

Neveztetik büdös boka varnak, midőn a' lónak első vagy hátulsó láb boka csiklóján, avagy az alatt hátul viszkető büdös var

támad, melly hasonlít a' rühez, 's a' melly kétféle, t. i. száraz és nedves. Ez a' büdös var nem csak a' boka alatt, hanem még a' láb száron és a' térdnek hátulsó részein a' térdhajlásban is ki üt. A' bödös boka varnál a' nevezett részeken kiváltképen a' boka csiklónak hátulján a' szőr sülydisznó tüskéje formán fel szokott borzolva lenni, és felette büdös. Ha száraz a' var: a' bőr kérges és repedezett rajta. A' nedves boka varból nyálas eves éles büdös nedvesség szivárog,

A' nedves boka var megorvosoltatik, ha naponként kétszer mész vizzel jól megmosatik, 's ez mind addig gyakoroltatik, míg az meg nem szünik. A' száraz boka varat be kell a' rühnél megírt olajos szerrel dörgölni, azután szappanos vizzel luggal jól kimosni, megint az olajos szerrel bekenni, szóval olly móddal kenegetni és mosni a' boka varat, mint a' rühnél elő adtuk, hanem csak a' varas helyek kenetnek be és mosatnak.

22. §. *A' körömnek nyavalyáiról.*

A' körömnek koronája vagy is legfelső része, hol a' bőrrel öszveköttetik, gyakran megsértetik vagy maga a' ló vagy más ló által is. Ha ezt frissébe kapja az ember, midőn még gyuladásba van a' seb, a' következendő eloszlató és lágyító füveket kell venni: u. m. sályát, fodormentát, méh füvet, rutát, levendulát, rózsa virág levelét, vagy mind egyikből, vagy pedig csak kettőből hármaból, 's ezekből jó két öszve maroknyit kell venni, 's reája egy icze forró vizet öntèni, melly meghülvén a' köröm koronáján ejtett sebet nem csak locsolni kell, de a' megírt, 's az ázás által puhává vált füvekkel is be kell kötni. Midőn ezektől a' seb daganatja megpuhult és genyetségbe ment, ki kell azt vágni és belőlle a' metériát kinyomni, és a' sebet elébb lágymeleg vizzel vagy a' megírtt fűszerszámos füvek levével ki kell mosni, azután sebbelsammal, mell négy lat terpetinből és egy lat peruviai balsamból készül, a' sebet be kell kenni és lágy csepüvel befedni és szorosan bekötni. Ha a' korona seb nem gyuladása alkalmával kezdeit gyógyíttatni, hanem mélyre ette mar magát a' sebb, a' köröm szaruja a' meddig a' seb tart, kifaragtatik éles késsel, azután ez eves seb a' megírtt füszeres, vagy csak lágymeleg vízzel kimosatik, és a' megírtt seb balsammal bekenetik, csepüvel befedetik és öszveköttetik.

Gyakran a' köröm meghasad és alatta mérges seb támad, melly esetben a' köröm hasadás annyira kifaragtatik, hogy a' sebhez lehessen férni, ezt eszközölvén a' seb kimosatik, és a' seb balsammal bekenetik, csepüvel befedetik, és a' köröm ujnyi szélességü szatyingal, vagy pántlikával erőssen beköttetik, 's öszveszoríttatik.

Gyakran a' lónak békájában, vagy is talpában támadnak külső szúrások által mérges fekélyek, melly esetben a' ló igen sántít, úgy szinte a' patkolás által is, megnyilaztatván a' ló, mérges sebek

támadhatnak. Ezen esetekben is a' sebeket ki kell mosni jól lágy meleg, vagy a' fentebbi fűszeres vízzel, 's osztán seb balsammal bekenetvén tsepüvel befedetnek 's beköttetnek. Egyébbaránt ha a' talpán van a' lónak a' seb, ollyan darab kemény fából készült deszkátskát kell készíteni, melly a' ló talpát befedje, 's ezt a' patkó alá kell csúsztatni, hogy járás közben a' ló sebjét ne sértse. A' nyilazott helyről a' patkószöget is ki kell húzni, 's a' deszkátska végett ujjonnan felvert patkóba ott, hol a' seb van, szöget nem kell ütni.

23. §. *A' rokkanásról.*

Rokkanásnak nevezzük, midőn a' lónak első vagy hátulsó lábai olly merevedettek, hogy azokat, még a' járásban fel nem melegesznek, alig hajthatják; jártokban sokat botlanak. Ez támad a' szer felett nagy megterheltetésektől származott megszakadások következésében, vagy nagy ugrásokban. Ezen hajt lehetetlen meggyógyítani. A' rokkadt lovak hosszas útakba kevéssé használhatók, mert hamar kifáradnak. A' rokkadt lovak lábainak megmerevedése mindég nevekedik, míg végre lábaikra sem állhatván elvesznek.

24. §. *A' pókos lábakról, kaptáról.*

A' lónak első lábain, kivált alsó vagy középső részén úgy a' körömnek koronája fáján is külömbbféle csont kinövések támadnak, mellyek ha a' láb hajlásainál nevekednek, a' lovat sántává teszik, vagy pedig a' lábát elcsunyítják. Azon ló, mellynek a' csontos daganat lábszárain támad, pókosnak; a' mellynek pedig köröm koronáján a' hajlásokba támad, kaptásnak neveztetik. A' csikóknak csont kinövések, vagy is pókjok gyakran magától beszívódik, és elmulik gyakran pedig nagyra nevekedik. Az alapodott ilejűek csont pókja mellyet még itjabb korokban kaptak nem nevekedik nagyobbra 's holtig megmarad, sőt az illy hibájú lovak maradékaikra is által plántálják ezen nyavalyát. Mellynél fogva kivált az illy hibával biró monyasok nemzésre ne használtassanak. A' pókot, kaptát lehetetlen kigyógyítani.

A' pókok a' hátulsó lábakon is szoktak lenni, de a' mellyek húsos daganatnak és holt tetemnek is hivatnak. Vagyon csont kinövés is, melly hátul és alól a' térden támad és őz csontnak hivatik, szinte nem lehet meggyógyítani, és olly hibák, mellyek a' maradékokra is által plántálódnak.

Gyakran a' lovák nagy teher alatt vagy hegyen, völgyön jártokban megeröltetik lábaikat, és sántítanak, melly esetben a' lábakat eczettel higra eresztett agyaggal be kell kenni, és megszáradván hideg vizzel lemosni a' sarat 's ujra bekenni. Gyakran az illy megerőltetések örökös érdaganatokat hagynak magok után, mellyek a' ló lábainak elromlását jelentik, mert azokat eloszlatni nem lehet. Meg lehet azonban próbálni a' köröm sebeinek mosásánál elő hozott fűszeres fünek levével való locsolást és füvekkel való kö-

tözést. Az igen megfárasztott lovak lábait is hideg vizbe megáztatni, sőt hideg vízzel mosni szalma csutákkal jól megdörgölni igen hasznos, és a' fáradtságban nem csak frissítik a' lovat, hanem a' láb nyavalyát is eltávoztatják.

25. §. *A' tüzes, és hideg húsos 's vizi daganatokról. A' tüzes vadhúsos és rothadt sebeknek gyógyításáról. A' nyereg törésről.*

A' tüzes daganatok, mellyek vagy ütések által, vagy magoktól támadnak, fájdalmasak és a' bőrt kifeszítik. Az illyen daganatokat kezdetben hideg vizbe mártott ruhával kell folyvást borongatni, vagy eczettel sóval öszve kevert hig agyaggal bekenni, 's megszáradván azt hideg vízzel lemosni, és imét be kenni agyaggal 's így tovább, az illy daganatú állatokat igen hasznos hideg vízbe is állítani: Hogy ha egy nap 's éjszaka az illy daganatok el nem oszlanak, akkor a' köröm nyavalyáinál megírtt füszeres füvekkel kell a' daganatot bekötni, és midőn az megpuhult, vagy fel kell vágni késsel, hogy a' genyecség kicsorogjon, vagy nyúlhájjal kell azt bekenni, melly megfakasztja. Az illy sebet gyakran kell füszeres vízzel mosogatni és seb balsammal bekenegetni, mellyek által a' seb magát kigenyecségezvén kitisztul. Ez meglévén a' sebet bekenvén seb balsammal ujra; ugyan azt porrá tört holtszén porral is be kell hinteni, melly a' sebet bebőrözteti. Az illyen jó fajta sebeknek szélei pirosak, közepében sárga genyecség van, melly abból szivárog. De vagyon ollyan is, melly tüzes egészen, és közepében kékes véres matériai van, melly rendszerént mély szokott lenni és gyakran vad húsos. Ezek kimosatnak lágy meleg vizel és égetett timsóval behintetnek, melly a' vad húst kieszi, és a' seb sárga gennyecségesedésbe megy által, melly osztán mint az előbbi úgy gyógyíttatik meg.

Az említett tüzes daganatokból és sebekből gyakran rothadt sebek is támadnak, mellyeknek szélei nem pirosok, hanem fejérek, és büdös nedvesség foly belőlök. Az illyen sebeket farkas alma leveleinek, vagy üröm ruta fünek főtt levével kell mosogatni, és befecskendeni, végre kitisztulván seb balsammal be kenni, és holtszén porral behinteni.

Legveszedelmesebbek a' sebek és fekélyek a' hajlásokon, 's azokat a' fent megírtt módon kell szinte gyógyítani, de azok sokkal tovább tartanak. Hogy ha a' seb a' hajlásokon egész a' porczogóig be ette magát, mellyet egy vékony tompa fátskával is meg lehet tapogatni, és mérni a' sebet millyen mély, ki kell azt lágy meleg vízzel mozni, és mirha tincturával is fecskendeni, (a' megírtt módokkal kell a' nyereg törés által okozott sebeket is gyógyítani). Minden sebet a' külső levegő szabad behatásától óvni kell, mert az által veszedelmes mirigyekké válhatnak, melly végre a' sebek beköttetnek.

Hideg daganatnak nevezzük azt, midőn a' daganatok nem melegek, és ha megnyomjuk azt, az állat fájdalmas érzéseket nem mutat. A' hideg daganat kétféle, vagy húsos, midőn azt megnyomván ujjunkkal keménynek tapasztaljuk, és maga után nem hágy helyet az ujjunk; a' vizi daganaton gödör marad, ha ujjunkkal megnyomjuk. Orvosoltatik a' kemény hideg daganat úgy, hogy gyuladásba hozatik, t. i. be kenetik ezen daganat terpetin olajjal, mellyben kőrös bogár vagyon: mind addig, míg sebet nem okoz, sőt azután is, míg a' daganat gengyecség kifolyás általa egészen el nem enyészik. Végre pedig mint a' többi sebek begyógyíttatnak.

A' hideg vizi daganatok megszurkállás (scrarificatio) által gyógyíttatnak, melly éles kés hegyeivel is tétethetik, a' szurkallásokat a' bőr alatt lappangó vizig tévén. Ezen lyukatskákon a' víz kicsorog, de ha a' lyukak bedugódnak, széna porra öntött forró víz párájával kell azokat párgolni, melly által a' bedugult lyukak kinyilnak ismét, a' rosz nedvesség tsorogni megindúl; de lehet a' szurkállást ismételni is. Az illy vizi daganattal biró lónak vagy szarvas marhának míg el nem mulik a' daganat naponként lehet négy lat fenyőmagot öszve törve vagy eleséggel be adni, vagy csak egyenesen a' szájába tévén azt, vele a' megírtt módok szerint lenyeletni. A' vizi daganatú marhát óvni kell a' víztől, sőt az essőtől is, mert ezeknek az illy állatokra halálos befolyások vagyon. Jól kell táplálni illy állapotban a' marhát.

Jegyzés. A' fentebb megírtt sebekkel fekkélyekkel, daganatokkal való bánás nem csak a' lovakkal folytatódik, hanem minden nemü házi állatokkal, 's így ezen útasitások azokra is szolgálnak.

26. §. *A' gilisztákról és pondrókról.*

A' giliszták és végbél pondrók a' gyomorban és végbelekben találtató tsipős nedvességekből támadnak, és a' lovaknak végbelekben uralkodó savanyú nedvességből is.

Hatalmas szer ezek ellen a' fénylő korom, mellyet abrakkal is lehet beadni, és más keserü porokkal egybe keverni, millyen az üröm, gentiana 's a' t. lehet azt magába is be adni, melly végre két lat korom por, egy lat üröm vagy gentiana 's a' t. porral öszve kevertetik 's beadatik naponkint egyszersmind addig, míg a' giliszták 's pondrók el nem enyésznek.

Jegyzés. A' sebekben támadó apró pondrótskákat vagy férgeket terpetin olajjal, vagy szarvas szarv olajjal ki lehet veszteni, 's hogy a' seb hirtelen beforrjon, holtszén porral be kell hinteni; ezen jegyzés értelmére figyelmezvén más állatoknál is, hol a' sebekbe féreg esik.

A' szarvas marhák' nyavalyáiról.

A' szarvas marháknak a' következendő nyavalyái: u, m. a' tüdő gyuladás, máj és lép gyuladás, nyak gyuladás, lép fene, vizi tályog,

rothasztó betegség, hasmenés, kolika, szemgyuladás, hasonló móddal gyógyítatnak, mint a' lovaknak úgyan ezen nyavalyái 's azon ismértető jelei vagynak, hozzá járulván még az is, hogy terhes betegségekben kérődzeni megszünnek. Mellyeknél fogva az előforduló esetekben azon orvoslás módjait kell elő venni, mellyeket a' lovaknál elő adtunk A' többi nevezetesebb nyavalyái itt következnek:

27. §. *A' nyelvfenéről vagy halhólyagról.*

Halhólyagnak vagy nyelv fenénk az neveztetik, midőn a' szarvas marhák nyelvének alsó részén, vagy pedig néha a' nyelv alatt fekvő részén a' szájnak eleinte setét veres, később pedig kékké váló hólyag támad, melly egy pár órák mulva az állatot megöli. Ezen hólyagban kocsonya forma sárga nedvesség vagyon. Szokott ez a' baja a' lovaknak is támadni, de igen ritkan és csak mint különöstüneményt lehet tekinteni.

Megismértető jelei ezek: a' nyála folyik a' marhának, szemei szikráznak, a' szájat néha fel tátja úgy veszi a' lélegzetet, nyelve dagad, szinte szájából ki látszik midőn a' hólyag nőni kezd; a' többi jelenségek pedig ollyanak, mint a' közönséges gyuladó nyavalyáké.

Orvosoltatik úgy, hogy a' nyelv kihúzatik, 's a' hólyag felvágatik vagy éles késkével, vagy csak éles körömmel, és a' benne lévő nedvesség kinyomatván, ha van kéz alatt sós eczet azzal, ha pedig nincs, tsupa sóval bedörgöltetik a' hólyag helye. Vigyázni kell, midőn a' halhólyag felvégatik, hogy a' sárga kocsonyás nedvességet el ne nyelje a' marha, mert attól megdöglik.

28. §. *A' gyomorszáradásról (marhadög)*

Ez a' legveszedelmesebb betegség, mert a' melly marha abba esik, igen ritkán szabadul meg abból, sőt különösen veszedelmes azért, hogy igen ragadós. Tapasztalások bizonyítják, hogy a' gyomor száradásban vólt marháknak rakásban lévő ganéjától, más esztendőben szarvas marhák által fuvaroztatván, a' dög reájok ragadt.

Megesmértetik, vallyon ezen nyavalya uralkodik e', főképen az által, ha az elesett marhák felbontatnak, melly esetben a' harmadik gyomorban a' száz rétü paczal között a' genéj megszáradva találtatik, maga pedig ezen gyomor valamint a' negyedik gyomor is setét veres, sőt kékes barnos színü állapotban, a' belek pedig nagy gyuladásban találtatik. Midőn kezdődik, a' marha elveszti az evéshez való kedvét, gyakran köhög, később nem is kérődzik, nyög és teste forró, fogait tsikorgatja, sebesen lélegzik.

A' mi ezen ragadó betegség orvoslását illeti, két fő szempontokból lehet 's kell azokat tekintetbe venni. Először t. i. miképen

kell a' már megbetegedett marhát megorvosolni; másodszor mikópen óvathatnak meg a' többi marhák ezen szerfelett veszedelmes nyavalya elhatalmazásától.

A' mi az elsőt illeti, t. i. a' gyomor száradásban lévő marha megorvoslását a' következendő legsikeresebbnek találtatik,

Pessina Ur azt fedezte fel, hogy a' sósavanynak ezen nyavalya szüntetésére igen nagy sikere vagyon, mellynél fogva a' már beteg állapodott idejü marhának minden órában két icze fris vizbe keverve másfél lat sósavany öntetik be, 's ez mind addig folytattatik, míg a' betegség szünni nem kezd. Hasznosnak tapasztaltatott a' következendő is:

Midőn még kezdetben vagyon a' betegség és a' gyuladás uralkodik a' marhán, melly a' gyuladásról elő adott jelekből látható, 's midőn a' szívnek dobogása nem éreztetik, és a' marha higan épen nem ganajol, ér vágatik rajta, 's ha nem elég véres a' marha, hanem inkább hitvány, testére nézve egy font, ha pedig vérmes, két font vér kibocsáttatik, és naponként egy lat sósavany kétszer, t. i. dél előtt is egy lat délután is egy lat két icze vízzel beöntetik a' bateg marhának, 's az mindaddig folytattatik, míg jobban nem lesz. Ha sósavanyúságra nem tehet szert a' gazda, délelőt és délután is két icze kovászszal savanyított levet, vagy is czibere'rét igen hasznos beönteni, mellybe két lat salétrom is tétetik, t. i. dél előtt is egy lat délutáu is. A' czibere helyett lehet savanyú káposzta levet is venni, mellybe hasonlóúl a' megírt mennyiségben tétetik a' salétrom. Ezeken kivül igen hasznosnak találtatott azon istálókban hol a' dög kiütötte magát, klormeszet vízzel feleresztve kirakni, mint az a' lép fenénél is elő terjesztetett, sőt a' klormésszel bizonyos mennyiségü, p. o. husz icze vizet tejszinüvé fejéritvén, (t. i. annyi tétetik a' vízbe, hogy megfejéredjen egy kevéssé), ezen vízzel a' többi még egészséges marhákat megmosni igen hasznos, melly mosás közben az állatnak szemét száját óvni kell a' mosástól.

A' mi a' másodikat illeti, t. i. a' többi szarvas marhák miként óvatnak ezen veszedelmes nyavalyától, erre nézve a' következendőket kell elkövetni: A' megbetegedett marhát azonnal külön istállóba kell vinni az egészségesek közzül, és helyét jól kitisztítván, mosván, ugyan oda más szarvas marha hat hétig nem köttetik, 's a' beteg mellett ollyan emberek járjanak, kiknek az egésségesekhez menni nem szabad, sőt ha lehetséges a' többi egésséges marhákat egészen uj és más helyen fekvő istallóba szállitani igen jó. Másodszor, mihelyest a' majorba egy marha a' gyomor száradásba megdöglött, azonnal minden szarvas marhán eret kell vágatni, az állapodottakból egy font, a' fiatalabbakból arányositva kevesebb vért eresztvén, és minden még egészséges marhával ivó vízbe egy lat sósavany megitattatik, 's ez minden héten két izbe tétetik, be

a' későbbi itatásoknál hat darabra adatik egy lat sósavany. Ha sósavany nem lenne, a' fellyebb megírtt salétromos czibere, vagy káposzta lé öntetik minden marhába minden héten egyszer mind addig, mig a' helységbe, vagy pusztán a' dög meg nem szünik. Ha pedig az egészséges nyájban valamelly marha megbetegedne, az különözött istállóba vitetik, és a' fent megírt móddal gyógyíttatik.

Igen hasznosnak találtatott a' dög kiütése alkalmával, a' még egészséges daraboknak hetenként kétszer, hasonló mértékben vett, és porrá tört 's öszve kevert fenyő magból 's fénylő koromból, és büdös kőből készült orvos szerből egy szarvas marhának félfél maroknyit a' szájába önteni 's vele lenyeletni.

Jegyzés. A' fentebb javallott érvágást nem csak akkor lehet a' még egésséges darabokon gyakorolni, midőn a' majorbar kiütött a' dög, hanem akkor is, ha a' faluban mutatták magokat annak jelenségei.

A' másodikhoz. Úgy szinte a' sósavanyas víz itatás is gyakorolni, (de azon majorban, hol még a' dög bé nem kapott, elég 15 darab marhának ivó vizébe két evő kanálnyi sósavanyat önteni 's azt hetenkint egyszer itatni akkor, ha csak a' szomszéd faluban uralkodik a' dög, kétszer akkor, ha már azon helységben is húll. A' mi ezen veszedelmes nyavalya elhatalmazásának megakadályoztatását illeti, tartoznak még az orvoslási fogásokon kivül a' politiai rendszabások, mellyek a' polgári hivatalokat viselőket illetik. Illyeneknek gondolnám a' következendőket:

1-ször A' melly gazdának udvárában kiüt a' dög, annak udvara azonnal strá'sállás alá vétessék, 's e' többi marhái is azon gazdának ne csak télben, de nyárban is az istállókból ki ne botsáttassanak, hanem füvel otthon tartassanak. Mivel pedig az illyen szerencsétlen környülállásban lévő gazda, ha ökröket tart, iga vonó marháit nem használhatja, a' contumacia idejéig a' közönség erejével lehetne földeit megmivelni, hogy kettős kárt ne kéntelenittessék szenvedni, ugyan is marhái a' közünség java miatt vagynak elzárva. 2-szor. A' beteg marhák birtokossának istálójába egyébb ne járjon a' ne talán orvoslás véget kiköldött orvosnál, és azoknál, kik a' beteget orvosolják, mert a' dögnek ragadó mirigye az ember ruhájába is beveszi magát, és másuvá vitetik a' dög. Melly végre a' beteg mgrhák körül járók, ha egészséges majorba mennek, elébb ruhájokat tüzes vasra vagy kőre öntött eczet párájával párgolják meg. 3-szor. Kivált télben, midőn az itatás nem folyó vizekből tétetik, hanem közös vállúkon, az itatást az illy vállúkon el kell tiltani, mert egy beteg marha sokra elragaszthatja a' nyavalyát, 's igy kiki vagy udvarában lévő kútján köteleztessék itatni marháját, vagy ha az nincs; a' vizet ha bár távulabbról is másunnan hordani marháinak. — 4-szer. Azon helységbe, hol a' dög uralkodik, idegen helységből szarvas marha ne bocsáttassék be sem pedig abból marha 's takarmány ne eresztessék ki. 5-ször. A'

dögben elesett marhák húsai ásattassanak el mélyen a' földbe, mert a' tapasztalás bizonyítja, hogy az illy dögben elesett marhák húsából jól lakó kutyák más egészséges helyütt kiganajolván magokat a' dögöt el terjesztették, sőt a' döggel élő madarak is elterjeszthetik. Hogy az elesett marhák bőreiről is könnyen elragadhat a' dög, bizonyos, melly végre az elesett marhák vagy böröstől temettessenek el, vagy lenyúzatván börök; annak belső nedves oldala oltatlan mész porral öszve kevert hamuval hintessék be, melly a' dög erejét kiszívja.

29. §. *A' köröm és szájfájásról.*

A' szájfájás abból áll, hogy a' marhának szájából kezdetben a' nyál csorog, azután nyelvén száján pattanások támadnak, 's ha azok nagy mértékben vagynak és semmi orvososi segedelem nem járul hozzá, a' marhának nyelve szája rothadásnak indul és nem ehetik, a' melly miatt éhen is elvesz; egyébbiránt a' gyuladásnak jelenségei észrevehetők az egész testen. Orvosoltatik az által, hogy az illy beteg marha szája, egy icze erős eczetből, ugyan annyi vízből készült orvos szerrel, mellybe egy jó fél marok só, és két evő kanálnyi szin méz is felolvasztatnak, naponként legalább kétszer kimosatik, melly végre egy rövid pálcza végire rongy köttetik, és az bemártatván a' megírt orvos szerbe, azzal mosatik ki a' száj. A' szájfájás esetében a' beteg marhákat puha takarmánnyal kell tartani, p. o. sarjúval vagy füvel, azoknak pedig, mellyek nem ehetnek, hogy táplálatjok legyen, naponként gabona, vagy árpa lisztet kell beönteni vízzel higra eresztve.

Jegyzés. Ezen orvos szerrel mosni azon lovak száját is jó, mellyeknek nyelvét a' zabola feltörte, 's a' nyelvbe seb támadt, melly nem orvosoltatván azt egészen el is rágja.

A' szájfájással többnyire együtt szokott járni a' körömfájás is, melly a' körömnek gyuladásából, azután megsebesedéséből genyecségesedéséből áll, 's hogy ha nagyon erőt vesz, a' marha körmei el is hullanak, és ez előtt is már jóval lábaikon járni, állani, nem tudnak.

Orvosoltatik a' következendő móddal: Mivel a' körömfájásnak beállását a' marhák sántításokkal nyilvánvalóvá teszik, kezdetben mindjárt vagy eczettel készített agyag sárral köttetik be a' köröm, vagy pedig savanyú kovásszal, 's ha ezek megszáradnak a' körmön, ismét friss köttetik reája. Hogy ha pedig már meg van gyülve a' köröm 's a' daganat megphuulásából észre lehet venni a' megrekedt genyecséget, melly vagy a' köröm koronájánál, vagy a' köröm hasitékjában vagyon, a' daganat felvágatik 's a' genyecség kinyomatik, a' seb kimosatik lágy meleg vízzel és sebb balsammal bekenetik csepüvel befedetik 's a' talp aljára deszkátska köttetik.

A' száj- és körömfájás kétféle, t. i. jó és rosz fajtáju, az első esetben orvoslás nélkül is által esnek rajta a' marhák; a' rosz

fajtájában pedig ha nem orvosoltatnak, elvesznek. Mind a' száj; mind a' körömfájás a' gyuladós nyavalyák közzé tartoznak és r gadósok; melly végre az kiütvén, a' még egészséges marhákon eret kell vágni azonnal, és minden héten meg kell sózni a' marhákat kétszer, minden darabnak fél lat salétromot is adván a' sójokba. Igen hasznos a' lábfájás beállásakor a' még egészséges szarvas marhákat hideg folyó vízbe naponként megföröszteni.

Több orvosok az ujabb tapasztalások szerént azt állítják, hogy a' szájfájás, körömfájás, lépfene és gyomorszáradás egy fajtájú betegségek lennének különböző mérsékletekben, és az egyikben vagy másikban való több elhullását a' marhának az okozza, hogy azon részek, p. o. a' lép vagy gyomor sokkal nemesebb részek lévén, az ezen részekre vetemedett rosz nedvességek és betegség okai az állati egész testnek megbomlását hamarább eszközlik, mintha az a' külső részeken, p. o. szájon körmön adja ki magát. Hogy ezen vélemény nem ok nélkül való, kétséget nem szenved, ugyan is ezen nyavalyákat néha össze városodva is lehet találni, melly az állati testben rendkivül elhatalmazott rosz nedvességeknek világos jele. Igy p. o. lehet tapasztalni, hogy a' száj és körömfájás lépfenével van egybe kapcsolva a' gyomor száradás szinte lépfenével.

30. §. *A' felpuffadásról.*

Ezen betegség alatt értetődik az, midőn a' marhák' úgy annyira felfuvódnak a' szelek által, hogy gyomrokat véknyokat és hasokat olly erősen kifeszíti, mint a' dobot; 's hogy ha birtelen orvosi segedelem nem járul hozzá, a' szelek a' belső részeket megszakitják, vagy brandba hozzák 's a' marha hirtelen elvész.

Okoztatik ezen betegség az által, ha a' marha igen kövér és még gyenge állapotban lévő plántákat mohón falja, és eltelvén azzal a' gyomorban az emésztés által támadt erejedzésnél fogva igen sok gőzök fejtődnek ki, mellyek a' feszülést eszközlik. Illyen felfuvó erővel birnak a' lóherének fajtái különösen még gyenge állapotjokban (később tellyes kiviritások után kevésbé), a' káposzta levelei és a' gyenge tavaszi 's őszi élet hajtásai és a' repczének kövér levelei 's a' t.

Orvosoltatik a' következendő módokkal: Vétetik egy messzely erős gabona vagy szilva pálinka, 's azzal össze elegyíttetik két lat veres kő olaj, melly a' felfúvódással küszködő marhának beöntetik, és egy jó fél óra múlva ha nem nagy sikere lett az első beöntésnek, ismét beöntetik illyen dozis. Hasznosnak találtatott a' mész víznek fél óránként való beöntése is, melly végre egy icze mész víz öntetik be egyszerre. Hogy ha pedig mész víz készen nem találtatna, egy jó telés kávés kanálnyi fris óltatlan mész porra egy icze víz öntetik, 's az jól felkavartatván a' marhának beöntetik fél

óránként. Igen hasznos szer a' következendő is: t. i. vétetik egy fél marokny köményi mag, melly mosárba megtöretik 's egy meszszely pálinkával öszve kevertetvén fél óránként beöntetik. Midőn a' megírtt szerek közzül valamellyiket beadtuk a' marhának, 's az le is nyelte, szükséges szájukba jó vastag botot keresztül tenni, mellynek két végei szarvokhoz köttetnek, ez által a' gyomorba lévő szelek felölről is kitódulnak, továbbá a' marhát járkáltatni lassan, vagy ha áll gyomrát két oldálról erősen dörgöltetni szalma csutakokkal szükséges.

Azonban a' megírt szerekkel gyakran nem érhet czélt az ember, 's puffadás szerfelett haladt elő, sőt megesik az is, hogy a' segítéshez értő olly állapotban jut a' marhához, midőn már a' puffadás olly nagy, hogy a' belső részek megszakadásától lehet tartani. Különösen észre lehet venni ezen veszedelmes állapotot abból, hogy a' marha tátott szájjal lélekszik, gyakran nyelvét is kiereszti. Illy állapotban az időt belső szerekkel vesztegetni nem kell, hanem a' marhának bal oldalán 's véknyán a' felfúvott gyomorba egy szurást kell tenni a' trokárral, (trokárnak neveztetik azon orvos szerszám, melly áll egy fél tzolnyi szélességü, 4, 5 tzolnyi hosszaságú és tsont vagy fa nyelü réz tokú késből, melly úgy vagyon készítve, hogy a' réz tok nem lepi be egészen a' kést, hanem a' hegyes és éles vége ki vagyon abból), melly vagy félig tolatik be, 's midőn ez megtörtént, a' kés tokjából kihuzatik, a' tokja pedig tsap gyanát a' marha oldalában marad, mellyen a' puffasztó gőzök kitódulnak, melly megtörténvén a' csap kihúzatik, a' seb pálinkával megmosatik és seb balsammal meg kent ruhaval befedetik, vagy más gyógyító flastrommal is. A' jobb oldalon tett szúrás halálos, és csupán azon esetben lehet azt ott tenni, ha a' marha a' bal oldalán dülve fekszik, melly esetben a' bal oldalon fekvö gyomor a' jobb oldalra tolódik. A' szurás által megorvosoltatatt marhának egy fél messzely pálinkát beadni, mellybe egy jó tetéz evő kanálnyi öszve tört kümény mag, vagy üröm por kevertetett, igen hasznos sőt szükséges.

Jegyzés. Ha a' marha felpuffadásakor tokos kése nem lenne a' gazdának, a' megírtt oldal szurást lehet közönséges keskenyebb fajtáju késsel is tenni, 's a' szúrásba fa vagy nád csapot dugni, mellyen a' szelek kitódulnak, vigyázni kell azonban, hogy ha a' csapnak belső vége a' gyomorban lévő eledel által be dugódna, azt vékony vesszőtskével ki kell piszkálni.

31. §. *A' véres hugyozásról.*

A' véres hugyozás rendszerént ollyon plánták evése által történik, mellyek igen ingerlik a' vizellést, illyeneknek tapasztaltatnak a' vad zeller (ranunculus acris), a' tölgyfának gyenge növései 's a' t. Megesmértetik ezen baj a' vizelletnek véres voltáról. Megorvosoltatik az által, ha az ivó vízbe egy fél lat salétrom tétetvén, az a' marhával megitattatik 's ez naponként egyszersmind addig ismételtetik mig a' véres hugyozás meg nem szünik.

Jegyzés. A' fent írtt növevények a' fejős tehénnek tejét is megvéresítik, 's ekkor is a' salétromos víz itatás sikeres. Egyébbiránt minden marháknál hasznos és szükséges a' véres hugyozás esetében a' salétromos víz itatás. A' juhoknak ötöd rész lat is elégséges ezen esetben.

A' Juhok nyavalyáiról és orvoslások módjairól.

A' juhok nyavalyáinak alább megirandó orvoslásokra és nyavalyáktól való megóvásokra nézve itten több rendbeli orvos szerek lesznek leírva, és szamokkal megyjegyezve, mellyekre az orvoslásoknál fogok utasításokat tenni. 's azokat mindenek előtte ide iktatom. Megjegyzem azonban, hogy itt a' mennyiség nem alkalmaztatik bizonyos számu juhokhoz, hanem csak az orvos szereknek arányos és helyes mértéke, 's ebből a' beadandó dozisok mennyisége is, 's így a' megirandó arányosságokban minden gazda azt juhainak számához alkalmaztathatja.

1-ször. Négy font fenyő mag,
Két font büdös kő,
Négy font gentiana, (vagy e' helyett ha nem lenne, üröm.)
Egy font szitált hamu,
Nyoltz font só. Mind ezek porrá töretnek 's jól öszve kevertetnek.

Jegyzés. A' plántai orvos szerek vagy napon, vagy kenyérsütés után a' kementzébe tétetvén úgy szárittatnak 's úgy töretnek meg, de vigyázni kell, hogy a' száradás lassu legyen, és a' szerek meg ne égjenek, mert erejeket elveszitik. Némellyeket mint p. o. a' fenyő magot, tökélletesen porrá törni nem lehet, a benne lévő olajos részek miatt, de az semmit sem teszen. Egyébbiránt ha a' gyökér, szóval plántai orvos szereket a' mint alább látható lészen, csak sóval adjuk nyalásul, akkor nem szükséges azokat porrá törni, hanem csak apróra vagdalni késsel, és öszve kevervén sóval felnyalatni.

2-szor. Venni kell négy font fenyő magot,
Négy font fénylő kormot,
Két font büdös követ,
Négy font kalmus gyökeret (ha e' nints, feniculum magot vagy örvény gyökeret.)
Egy font salétromot.
Ezeket porrá törni (vagy a' plántai szereket apróra vagdalni) és jól öszve keverni.

3-szor, Venni kell négy font varadíts füvet (ha ez nem lenne, ürmöt ugyan annyit),
Négy font fenyő magot,
Hat font kormot,
Egy font oltatlan meszet.
Ezeket jól öszve kell keverni porrá töretvén elébb.

4-szer. Venni kell két font büdös követ,
Négy font fenyő magot,
Másfél font salétromot,
Négy lat klormeszet.

5-ször. Venni kell négy font ürmöt,
Négy font fenyő magot,
Hét font trögyfa héjat,
Négy font kalmus gyökeret.
Mind ezeket porrá törni és jól öszve keverni.

31. §. *A' juhok egészségének megismértető jeleiről, természetükről, az orvosi szerekhez való csudálatos vonszódásukról.*

Az egészséges juhok frissek, jó izüen esznek, idegen ember jövén felejek, fejeket felemelve arra bátran néznek, meg közeleb jövén hozzájok, attól megijednek és gyorsan elszaladnak. Ha pedig hátulsó lábaiknál vagy szarvaiknál fogva megfogatnak, erősen rángatódznak, 's rendszerént eleresztetvén valamint a' megrijasztott juhok is megcsillapodván azonnal vizellenek. Továbbá ha szem héjaikat felhúzzuk, a' szem golyója piros eretskékkel mintegy be vagyon szőve, gyapjokat széllyel húzván bőrök pirossas színü, valamint szájok belső része is, (kivévén azonban a' fekete gyapjujú juhokat, mellyeknek mind bőrök, mind nyelvek feketések szoktak lenni, 's így ezeknél a' szem az esmértető jel). Az egészséges juhoknak véknya étetés után, vagy a' legelőről haza jöttökkor nincs beesve, hanem a' jóllakástól feldomboríttatott.

Ha a' juhok nem frissek, az idegentől nem futnak el, nem esznek, szemek vagy szerfelett tüzes, vagy fejér az eretskék igen halaványok, oldalok vagy szerfelett fel van fuvódva, vagy igen öszve esve, ezek a' betegségnek jelenségei.

A' juhok a' szellős száraz fekvésü helyeket szeretik, a' nedves helyek rothasztó nyavalyákat okoznak; mellyek seregenként seprik őket, sőt a' nedves esztendőkben a' szárazab fekvésü helyeken is gyakran beütnek a' rothasztó betegségek, ha a' gazda mentő szerekkel nem ápolgatja juhait. A' tapasztalás bizonyítja, hogy a' juhoknak igen nagy vonszódások van az orvosi szerekhez, 's azokat különösen, ha reá szoktattatnak, magok megeszik. p. o. kormot, fenyő magot, kalmust 's a' t., sőt a' juhok a' mezőn legeltekben is az idő járásához és egészségek állapotjához alkalmaztatva felkeresik az orvos füveket és megeszik.

A' juhok nyavalyái az eledelek mivoltától inkább támadnak, mint az időnek változásaitól, p. o. ha egésséges mezőn legelhetnek, több időkig tartó rosz idő semárt mag nékiek: de csak egy két nap legeltessenek természetökkel ellenkező legelőn, vagy ekkor mindjárt, vagy később különbféle veszedelmes nyavalyák fejtődnek ki bennek, azért világas, hogy a' legeltetésekre különös figyel-

me legyen a' gazdának és jól teszi, ha a' legelőn is megtekinti néha néha nyáját, miként viselik a' pásztorok gondját jószágának.

Mivel azonban az idő járásának a' legegészségesebb helyen is vagyon nagy befolyássa az eledelek mivoltára, mellyről, mint már érintetett, az egésség állapotja függ, szükséges az idő járásához alkalmaztatva a' juhoknak mentő szereket (praeservativum) adni. A' nedves időjárása a' gyengülés vagy rothadás, a' száraz pedig a' gyuladás nyavalyáit mozdítván elő, ezen tekintetekre kell a' mentő szerek adását is építeni. A' sóban különös erőt gondolván a' gazdák azt szokás szerént bizonyos időkben adták. Ez azonban hibás, mert noha igaz, hogy a' sót a' juhok igen szeretik, mindazonáltal essős időkben, lágy genéjzáskor, gyengülés nyavalyáinak esetiben, minthogy igen lágyító sőt laxálást előmozdító ereje vagyon, tisztán adni veszedelmes; azért a' következendőket kell megjegyezni:

1-ször. A' mi a' mértéket illeti egy lat só egy öreg juhra, fél lat a' fiatalabbra, egy negyed lat a' báránynak elégséges egyszeri nyalásra. Tisztán nyalatik a' só igen száraz időben, midőn gyuladásoktól lehet tartani, ekkor minden hétben egyszer, vagy ha a' juhok a' só iránt való kedveket bőgések által kevésbé jelentik 10—14 napokban egyszer. Nagy szárazságok esetében igen hasznos 3/4 lat sót, és 1/4 lat salétromot számítani 's adni egy juhra.

Ha nedves az idő és a' juhok a' sózásra kedveket mutatják bőgés által, és a' falak töveinek hol salétromos nedvességek vagynak rágása, és keserü füveknek millyenek a' lapu, üröm rágása által, ekkor az időnek járásához képest a' sónak mennyiségét felére szállítván, p. o. ha nem sok az esőzés 1/2 lat adatik egyre, ha pedig sok esők uralkodnak, csak 1/4 lat sót adván, a' többi hijjánosságot egy latig keserü gyomor erősítő vizelletet hajtó szereknek kell kipótolni, p. o. az 5-dik szám alatt elő hozott port kell illő mennyiségben a' juhok számához alkalmaztatva a' szóval öszvekeverni és a' juhoknak nyalásul adni. Egyébbiránt ha az 5-dik szám alatt elő számlált szerek nem lennének készen, egyből vagy kettőből is lehet az orvos szert elkészíteni, p. o. fenyő magot, kalmus gyökeret, kormot, ürmöt, de még is legalább kettő legyen együtt. A' tölgyfa héjnak adása akkor különösen hasznos, ha igen lágyan ganajzanak a' juhok, és igen nedves az esztendő. — Hogy ha pedig hideg nedves idők járnak, és igen sok juhok köhögnek, a' 2-dik szám alatt elő hozott port kell 1/4 lat sóval egy egy juhra számítva beadni, ('s így az orvos porból 3/4 lat adatik egy darabra) A' juhok néha sok hetekig nem kivánják a' sózást kivált téli időben, ekkor nem is kell azt kéntelen kelletlen velek nyalatni. Téli időben különösen elég 5, 6 hétbe egyszer sózni.

Jegyzés. Némellyekenek nehezen felfogható lévén az, miként kell kiméregetni a' sót és orvosságot, szükségesnek látom itt megjegyezni, hogy azon sokat ne törje fejét senki, hanem ha készen vagynak az orvosszerei, először megtöreti a' fentebbi jegyzetekből tudva lévő mennyiségbe az or-

vosi szereket; azután a' sót kiméri a' juhok számához, p. o. ha 100 juhot kell sózni egy negyed rész lat sóval, 25 lat sót vészen és ahoz háromszor annyi nehézségüt az orvos szerből. De ha az ember már az illyetén sózás módját próbálta a' tört sót icze számra is mérheti, p. o. egy icze tört só két font, így ha fél font 's a' t. kell, e'hez mérsékli a' dolgot. Hasonló ügyességre tesz szert az ember az orvos szerek kimerésénél is, sőt többszöri próba után szem mértékkel is teheti az ember a' szerek keverését 's adását a' jukoknak.

A' ki a' fent megírtt móddal bánik juhaival, bár ha nem legkedvezőbb legyen is a' helybeli környülállás, kevés baja lesz a' nyavalyáknak különösebb orvoslásával, mellyek itten következnek:

53. §. *A' rothasztó betegségről.*

A' rothasztó betegség nedves nyár és ősz, gondatlan legelés, és rosz telelés által áll elő. Az ezen betegségben elhulló juhok soványok, rosszul esznek, a' mezőn a' füveknek tsupán hegyeit csipkedik, a' száraz takarmánynak pedig füszeresebb és bimbós részeit rágcsálják. A' szív dobogását a' mell kosárnak mind a' két oldalán észre lehet venni. (Mell kosárnak neveztetik a' mellnek a' két első lábak között lévő része, hol a' szív foglaltatik és a' tüdő.) A' száj belső része fejér és nyálkás, a' szem zavaros és könnyekkel tellyes, a' ganajzat lágyas, 's a' melly juh magát elfossa, csak hamar megdöglik. Leginkább meg lehet győződni ezen nyavalyának voltáról úgy, ha az elesett darabok felbontatnak. Ekkor a' beleket rendszerént szelekkel találjuk eltelve, a' has üregébe víz kiömlések találtatnak, a' beleknek igen nehéz rothadt szagok vagyon, és a' döglött test is sok helyütt kivált a' véknyaknál kékes rothadt színü és szagú, tüdő, szív halóványok, 's itt is gyakorta víz kiömlések találtatnak.

Orvosoltatik az 1-ső szám alatt megírt orvos porral, minden nap két tetézett evő kanálnyi port adván be a' beteg juhnak, mind addig, míg az egészség helyre nem áll. Szükséges azonban megjegyezni, hogy ezen orvoslás alkalmával mind addig, míg a' juhok jól erőbe nem jönek, minden nap abrakoltassanak is a' jó szénán vagy jó legelőn kivül, melly végre egy icze abrak 3 juhra számoltatik. Ha szopós bárányok vesznek rothasztó betegségbe, az első szám alatt ajánlott orvos porból naponként egy tetézett kávés kanálnyi port kell egynek egynek beadni, az esztendősöknek egy evő kanállal.

54. §. *A' métely betegségről.*

Ez testvére e' rothasztó betegségnek azzal a' különbséggel, hogy ekkor a' májban széleses piócza forma különböző nagyságú férgek találtatnak, mellyek az epe nedvességeiből élnek, 's ugyan csak ezen férgek magok is a' megromlott epe nedvességeiből formálódnak. Az elesett juhoknak felbontása által meggyőződik a' gazda ezen nyavalya jelenléttéről. De meg lehet azt a' rothasztó beteg-

ségben említett jeleken kivül abból különösen esmerni, hogy a' métejes juhok valahányszor vízhez jutnak, igen sokat isznak egyszerre, ('s minekutánna nem szokott mindenkor az egész nyáj el métejesedve lenni) az egészségeseket abból lehet megesmérni, hogy azok csak rendesen isznak mint az egészséges juhok. Támad pedig a' métej rendszerént a' nedves és különösen iszapos mezőknek legelletése által, melly az epének megromlását okozza. Hogy ha a' métejes juhoknak mája ép, 's rothadásnak még nem indúlt, és máj kövekkel nincs eltelve, azt bizonyosan meg lehet gyógyítani az alább megírandó módokkal és szerekkel; de ha a' májnak nagy része elrothadt már az orvoslás előtt, vagy pedig a' belek vagynak egészen öszve rothadva 's a' t., sikeretlen minden segedelem. Megjegyzésre méltó azonban, hogy néha el esik ollyan juh, mellyben métej találtatik, de nem következik azért, hogy a' nyájba el vagyon hatalmazva a' métej, mert gyakran szenvednek eggyes darab juhok máj gyuladásban, melly ha magától jó móddal meg nem szünik, el nem oszlik, a' májban fogyatkozásokat okoz, mellytől ismét az epe vize romlik meg, 's ebből métejek formálódnak. Vallyon el vagyon e' a' métej a' juh seregbe hatalmazva, részerént itatáskor a' juhoknak rendin túl való ivásából, legbizonyosabban pedig abból lehet meg tudni, ha a' gazda környülállásaihoz képest egy vagy több juhot levágatván nyájából, azokat felbontja. Néha ugyan azon egy határban sőt ugyan azon egy majorban egyik sereg egészséges, a' másik métejes, mellyet onnan lehet kimagyaráz, hogy az egészséges seregnek a' pásztor jól, a' másiknak pedig rosszul viselte gondját. Elő adván tehát miképpen kell a' métejeseket megismérni az orvoslás esetében, azok külön választatnak, és a' következendő móddal orvosoltatnak:

A' métejes juhokat erőt adó takarmánnyal kell táplálni folyvást, mellynél fogva a' jó szénán kivül naponként egy harmad rész icce zab is adatik egy juhra. A' további orvoslás igy megy: Minden juhnak be adatik az 1-ső szám alatt megírt orvos porból három egymás után következő napokon két evő kanálnyi por, a' negyedik napon pedig a' 3-dik szám alatt megírtt porból adatik-be naponként két evő kanálnyi por. Az ivó vizükbe pedig a' métejes juhoknak a' 4 dik naptól kezdvén 100 darab juhra két lat felolvasztott gáliczkő kevertetik 's megitattatik a' juhokkal.

(Jegyzés. A' gáliczkő e' következendő móddal oldoztatik fel 's kevertetik öszve a' vízzel, t. i. a' két lat galisz kő egy fazékba tétetik, és tele öntetik forró vízzel, melly egy pár minutáig kevertetvén egészen feloldozódik. Ekkor azt azon válúba kell kiönteni, mellyből a' juhok isznak, és az illő mennyiségegü ivó vizet is belé töltvén a' válúba, az mind addig kevertetik, mig egészen el nem oszlik, melly meg lévén a' juhok ivás végett kieresztetnek, mellyet azok megiszszák. Több gálicz követ vennie a' megírtt météknél veszedelmes.)

A' fent megírtt 1-ső és 3-dik számú orvos porokat háromféleképen lehet beadni a' beteg juhoknak, t. i. először száraz por formában, melly végre a' beteg juhnak nyakát egy ember lábai közzé vévén, a' juhnak száját felfelé tartva ki tátja, a' másik pedig az orvos port beönti a' juh szájába, 's mind addig felfelé tartatik. (de a' beadás után nem tátva, hanem bezárva) a' juh szája, míg azt le nem nyeli, 2-szor beadathatik az orvos por úgy, hogy egy pohárba tétetik 's reá víz öntetik, hogy híggá váljon, ekkor egy kis lyukas szarú tétetik a' juh szájába 's azon beöntetik az orvosság. Harmadik mód az, hogy a' megétetendő abrak megnedvesíttetik, és azzal kevertetik együvé az orvos por. Azonban néha így nem akarják a' juhok enni az abrakot, vagy a' még erősebb juh sokkal többet, a' gyengébb pedig kevesebbet veszen magába, de ha az igen gyengék, egészen külön választatnak, úgy inkább történhet ez a' mód. Ha a' betegek az orvosságos abrakot enni nem akarják, az elsőbb módok szerént adatik be.

A' fentebb megírtt 3-dik szám alatt lévő orvos szernek beadása és gáliczköves víz itatás 10 napig tart, szükséges azonban megjegyezni, hogy az itatást az orvos por beadása után, vagy előtt mindjárt nem kell gyakorolni, hanem néhány órákkal azután, p. o. ha reggel adatik be az orvos por az itatásnak délután kell történni; vagy ha a' beadás megfordítva esik, ahoz kell alkalmaztatni az itatást is. 10 nap mulva a' gáliez köves itatás megszünik, hanem a' 3-dik számú orvos por beadása még 10 napig gyakoroltatik, valamint az abrakolás is. Ekkor az erősebb juhok, mellyeknek szemi fejérjekben az annak előtte elhalaványodott eretskék megpirosodnak, és jól esznek, külsőképen frissek, külön választatnak és csak jó szénán tartatnak; ha legelés közben esik a' cúra, melly igen ritkán történik, csak jó legelőn tartatnak, és még több hétig egy kevés sóval keverve egy egy lat por hetenként egyszer kétszer, a' 3-dik szám alatt lévőből adatik nyalásúl. A' gyengébbek pedig külön választatván még a' fentebb megírtt időnél tovább is tartatnak abrakkal és az orvos porral. A' melly juhok 10 napi orvoslás után is jól nem esznek, oldalok lapos, rendszerént belső részökben hibások, és tartani nem valók. Sokszor 6, 10 hétig is kell ezen szerekkel való élést a' megírtt módokkal a' környülállásokhoz alkalmaztatva gyakorolni. Ha t. i. a' gyógyuló félben lévőkbe még sok gyengeséget veszen észre a' gazda, 's a' nyavalya igen el van hatalmazva. Ha a' meggyógyultaknak igen táplálatos széna nem adathatik, a' mindennapi abrakolást folytatni kell, már ekkor négy darabra adván egy iccze abrakot. A' métej nem ragadós nyavalya.

35. §. *A' szőrféregről.*

Szőrféregnek neveztetik azon nyavalyája a' juhoknak, midőn a' lélekző csövekben, és a' tüdőnek ágazatos üregeiben fe-

jéres sárga vékony czérna forma, 's egy hüvelyktől kezdvén ötödfél hüvelyknyiig is hosszú fergecskék támadnak, mellyek a' tüdő nedvességeiből élnek, igen terhes köhögéseket okoznak, végre magának a' tüdőnek is megromlását eszközlik, és egészen elfogyván az állat, megdöglik. Felbontatván a' dög, az ágazatos üregekben és a' lélekző csőben a' megírtt férgek találtatnak, a' tüdő pedig egészségtelen, sőt néha a' szív és tüdő körül víz kiömlések is találtatnak. Támad ezen betegség hideg nedves idők után, mellyben a' juhok megköhögősödnek, és nem adatván nékik mentő szer, tüdejekben rosz nedvességek bontakoznak ki. Okoznak illyen köhögéseket a' szerfelett nagy porok is, és különösen az, ha menés közben a' homok tüdejekre száll a' juhoknak, homokos földü határokban ez leggyakrabban uralkodik. Noha ugyan néha a' szőrféreg az állapodott idejü juhokat is el szokta dögleszteni; mindazonáltal az leginkább a' bárányokon uralkodik.

Orvosoltatik a' következendő móddal. Ha a' gazda bárányainak kivált éjjeli fekvésekből való felkelésekkor észre veszi, hogy szerfelett erőltetve köhögnek, és testi erejökben napról napra fogynak, sőt talán vagy egy el is esvén, vagy levágatván egyet, tüdejében szőrférgek találtatnak, azonnal választassa külön a' köhögősöket, és minden nap a' bárányoknak egy tetéz kávés kanálnyi, az állapodottaknak pedig egy tetéz evő kanálnyi port adjon be a' 2-dik szám alatt előadott orvos szerből, ugyan akkor naponként reggelében abrakolni is kell a' betegeket, a' tudva lévő mértékben adván nékiek az abrakot, sőt meg lehet próbálni az orvos port a' nedvesített abrakkal is öszve keverni, mellyet a' betegek gyakran felesznek, sőt minden 8 lat orvos szerhez egy lat sót lehet tenni, melly azt kellemetesebb izüvé tévén inkább feleszik azt a' betegek. De ha illy könnyü szerrel nem akarnák bevenni, a' tudva lévő módok által az orvos szer egyenként megfogatván a' betegek szájokba öntetik, szóval erőszakosan adatik be nekik. Háromszori, négyszeri beadás mulva rendszerint a' köhögés megszünik, és köhögés után a' betegek a' sárga nyálkává vált szőrférgeket orrokon kiprüszkölik. De lehet az orvoslást tovább is folytatni, ha a' köhögésből a' betegségnek el nem enyészése észre vétetődne. Lehet a' második szám alatt lévő porba egy font öszvevagdalt foghagymát is keverni, és egy font zöld dohéj port, mert ezek a' szőrféregben igen sikereseknek tapasztaltattak.

Sikeresnek tapasztaltatott az előadott orvosláson kivül az is, hogy egy jó nagy sörétnyi nagyságú gáliczkő, mintegy kissebb golyobis forma nagyságú lágy kenyér bélbe nyomatik be, és illyen minden 3-dik nap a' szőrférges juh torkába tolatik, és lenyeletik általa. Háromszori 's négyszeri illyen beadás segít a' bajon, ha még a' tüdő rothadásnak nem indúlt, a' felsőbb móddal való orvoslás sikeresebb.

36. §. *A' himlőről.*

A' himlő kétféle, t. i. nedves és száraz. Az első ollyan, mellynek tetejében kiütése után meleg időben 3-dik, 4-dik, 5-dik, 6-dik nap, téli hideg időben pedig gyakrabban csak 8-dik, 10dik, sőt 15-dik nap érik meg a' himlő. Eleinte tisztább 's víz forma, később sárga sürü genyeccségé váló materia formállódik, azután elszárad a' himlő. Száraznak nevezzük akkor, midőn a' himlő fekélye csak feldomborodik és kemény, a' megírtt napokban pedig tetején nem formálódik nedvesség, hanem csak megfejéredik, és végre a' himlő elszárad. Ha ezen himlők kezdetben pirosak, és ritkán vagynak elszórva a' testen, jó himlőnek neveztetnek, és könnyebben szenvedi a' juh a' betegséget. A' sürü és öszvefutott himlők igen megkinozzák a' juhokat, gyakran el is dögleszlik, ezek rosz fajtájú himlőknek neveztetnek. A' kék himlők pedig mindég halálosak, az egészséges és erős juhoknak jobb fajta, a' kevésbé egészséges juhoknak rosz fajta, a' hibás belső részüeknek pedig kék, és mindenkor halálos himlőjök szokott lenni.

A' himlő ragadó nyavalya lévén, mihelyest a' seregben kiütött egy két darabon, azokat azonnal külön kell választani az egészségesektől, és a' többieket az oltás által kell igyekezni megmenteni, melly végre, ha már más oltott juhból vett himlő méreg nincsen, kéntelen a' gazda vad himlőből oltani, melly végre a' megérés kezdetén lévő himlőjében a' himlős juhnak egy a' végre készült oltó tővel, mellynek egyik oldala ki vagyon völgyelve, szúrás tétetik, és a' tü völgye a' himlő materiájával eltelvén, a' másik egészséges juhnak vagy füleinek csupasz belső oldalában, vagy pedig a' mi sokkal jobb a' fark alsó csupasz oldalába a' farktövétől mintegy 3 ujnyira a' felső bőr alá szinte szurás tétetik. Ekkor a' tő völgyes része felfelé vala fordulva, a' szurás pedig lefordíttatik, hogy a' völgyében lévő himlő nedvesség azon helyet, hol a' bőr vért nem eresztve, megszúratott, megnedvesíttessen. Igy bánván végig a' még egészséges juhokkal, azok a' szurás helyén himlőt kapnak, sőt azon kivül is támadnak néhány himlők, és szerencsésen 's hirtelen által esik a' nyáj a' bajon. Megjegyzésre méltó azonban, hogy a' himlő az oltás által szelidül 's igy jobb az egyszeri kétszeri oltás által szelidített materiából oltani, ha vagyon? A' száraz fajta himlőknek nedvességök nem lévén, mindazonáltal belőllök oltani lehet, t. i. midőn a' himlő teteje megfejéredését elérte, egy kevéssé megszurkáltatik, és a' kij vő vérrel lehet oltani. Megesik azonban többször, hogy az oltás után való himlözésen túl is a' juhokon még a' természetes himlők kiütnek, melly annak a' jele, hogy a' testben lappangó himlő méreg az óltott himlő által egészen ki nem adhatta magát, de az illyetén másod izben való meghimlőzés sokkal gyengébb és nem veszedelmes. A' természetes himlőzés után az többé soha vissza nem tér.

Egyébiránt akár a' természetes himlőzéskor, akár az oltás által okozottkor a' következendőkre kell vigyázni. A' himlős juhokat a' nagy forróságtól és nedves időtől ovni kell, melly végre, ha nyárban uralkodik az, árnyékos helyeken legeltessenek, az essőtől pedig óvattassanak. Ha télben történik, nem gőzös, vagy igen hideg, hanem illő mérséklet aklokban tartassanak, mivel a' nagy hideg a' himlőt vissza veri a' belső részekre, melly halált okoz. Továbbá a' himlős juhokat jól kell tartani, nyárban a' jó legelő elégséges, télben kivált a' természetes himlőzésben szenvedőknek, és a' himlőzés után is uralkodó testi gyengeség idejében egy pár hétig a' szénán kivül abrakot kell adni. — Hogy pedig a' gazda folyvást mentté tegye juh seregét a' himlőzéstől, igen okosan teszi, ha esztendőről esztendőre rendes időben a' szaporodást mindég beoltja, melly végre Május hava legalkalmatossabb. A' himlő materiát el lehet tartani egy esztendeig is, ha egy igen kis üvegetske himlő materiával tele szedetik, jól bedugatik szája, és beviaszkoltatik, azután pedig egy skatulyába tétetik, mellyben öszve tört holtszénpor vagyon, 's ezen porral takartatik be a' himlő materiával tellyes üvegetske.

Jegyzés. Nyári időben gyakran a' himlő sebek megférgesednek, melly esetben terpetin olajjal beöntetik a' seb, melly a' férgeket megöli, 's egy úttal be is hintetik holtszén porrol. Az illyen sebeket gyakran meg kell visgálni, és becsepegtetni 's behinteni a' megírtt szerekkel, mig be nem forr a' seb.

37. §. *A' rühről.*

A' rüh támad a' tisztátalanságtól, de támadhat úgy is, ha a' juhok essős időben kergettetnek, melly által megpállik a' bőr 's ezen bőr nyavalya támad utánna, de igen gyakran más rühe juhokról ragad által, minthogy ez igen ragadó nyavalya.

A' rüh kétféle, száraz és nedves, mint a' lováké, 's főképen káros azért, mert nem csak egészségét rontja a' juhnak, hanem gyapját is, mellyből a' fő jövedelem háromlik, elhullatja, sőt a' testén maradottat is minémüségére nézve allyasítja.

Orvosoltatik a' következendő móddal. A' rühes juhokat kétféle tekintetbe lehet venni, vagy ollyanok, mellyeken csak kezdődik a' rüh, vagy ollyan a' nyáj, mellyben a' rüh el vagyon hatalmazva. Mind a' két esetben a' rühesek külön választatnak az egészségesektől, 's ezek egy másik tiszta akolba vagy istállóba hálnak, vagy tartatnak éjjel nappal télben; a' rühesek pedig az akolban maradnak. Ezeknek darabjára számolva egy negyed rész lat sóból, fél lat büdös kőből, és egy negyed rész lat fenyü magból készült orvos szer adatik nyalásul, melly a' rühet kihajtja a' bőr szinére, 's míg az alább megirandó külső orvoslás tart is, ezen orvos szer minden héten adatik egyszer a' rühesek nek nyalásul, vagy kétszer is, Ezek után a' külső rühes helyek

a' következendő orvos szerrel pacsmagoltatnak be, megjegyezvén azonban, hogy előbb a' rühes varas helyek felvakartatnak, hogy az orvos szer annyival inkább be hathasson. A' külső orvosszer tehát itt következik.

Venni kell p. o. 10 iccze erős hamu lugot, mellybe 3 font kapa dohány tétetik, és felforraltatik a' lug, a' melly huzamoska időig forrván a' dohány levelek kiszedetnek és nedvek a' fazékba csafartatik. Ismét a' tüzhöz tévén az orvosságot, belé öntetik egy font szarvas szarvolaj, vagy e' helyett egy font terpetin olaj, úgy szinte egy fél font választó víz, és két font só: mind ezek még vagy 10 minutáig főzetvén kavarás közben, végre az orvos szer a' tüzről elvétetik, és vagy bedugható korsókba, vagy nagy üvegekbe öntetik, melly orvos szerrel meghülvén, minden 3-dik vagy 4-dik napon bepacsmagoltatnak a' rühes helyet, 's vigyázzon az orvosló, hogy jól felkeresse a' legkissebb rühes helyet is, hogy azt bekenhesse. Ezen orvos szert kivált ha egy két lat gáliczkő is vettetik belé forrás közben huzamos időig el lehet tartani, 's csak akkor öntetik ki, ha rothadt szagot kapna. Ezen orvos szernek készen tartása különösen akkor szükséges, ha a' nyájba igen elhatalmazott a' rüh, mert megesik illy környülállásban, hogy midőn az egész nyájat megorvosolták is, még is lappang a' nyájba rüh és egyik vagy másik juhon, melly a' vakaródzásából, dörgölödzéséből észrevehető ki üti magát később is. Ezen esetbe tehát a' gazda legyen résen, és azonnal kenje be a' megírt szerből a' rühes helyet.

A' rühet gyógyitani nyírás után legsikeresebb, legalkalmatosabb. Egyébiránt gyógyítás alkalmával ha jó táplálatot adó legelő nincs abrakolni is szükséges. A' rühnek a' rekedt levegőjü aklok költő helyei, mellynél fogva azok kivált nyárba 's tavasszal olly szellősek legyenek, hogy ha bennek vagyon is a' juh csak igen kevéssel legyen melegebb, vagy épen ollyan legyen, mint a' külső levegő mérséklete.

38. §. *A' keringőségről.*

A' keringőség áll az agyvelőben támadt rendetlen nedvességekből formálódott férgeknek az agyvelőre eszközlött behatásoknál fogva. Ezen férgek közzül azok, mellyek belől az agyvelő kamaráczkáiban lévő viz kiömlésekből formálódnak, mák szemnyi nagyságúak és fejér szinüek; a' homlok és szarvak üregeiben formálódottak pedig vastag fejér pondrók, mellyeknek látható két szemeik és farkokban villa forma kapaszkodójok vagyon. Kivált idő változáskor szokott kiütni 's uralkodni a' keringőség, melly esetben az illy baju juhok vagy karikába járnak bódultan, vagy előre 's hátra bukdosnak 's a' t. Többnyire csak esztendős korokig szenvednek a' keringőségbe a' juhok, állapodottabb idejőkben kevesebb példákat lehet találni. Okoztatik a' keringőség a' gőzösjaklok, az agyvelőnek megrázás által

való megsértése, a' nap sütő sugárainak az agyvelőre való behatása által is 's a' t. Mennél gyengébbek a' bárányok, és mennél melegebb gőzös aklokban tartatnak, annál több esik ezen bajba. Melly végre ha istálóra kerül a' jószág, a' tokjuh vagy nevendék seregnek a' hivesebb aklokat kell rendelni, 's nem csak a' jó tartás által erőben tartani őket, hanem arra is vigyázni, hogy a' nemzések rendes légyen, mert azon kos után, melly igen sok anyával párosodik, a' keringőségre igen hajlandó bárányok fajzatnak.

A' keringőséget noha végheteilen sok próbatételeket tettek iránta, meggyógyítani nem lehet, így azonnal vágattassanak le a' juhok, és bőrök kezdetben néminémü hasznot ád a' gazdának, mellyek később elhitvánkozván az állatok vagy semmit, vagy igen keveset érnek.

39. §. *A' tüdőgyuladásról.*

Fz kevésbé szokott a' juhokon uralkodni, egyébiránt ha kiütt valamellyik darabon, azon külső jelei vagynak maga viseletében, mint a' hogy az a' lovak tüdő gyuladásánál előadódott. Ha tehát észre veszi a' gazda valamellyik juhának maga félre húzását a' többiektől, és érzéketlenségét a' külső tárgyakra, 's szájának setét piros voltából a' gyuladásról is meggyőződik. Vágjon azonnal rajta eret a' szem és orr lyukak között lévő ereken, sőt füle tövit is megvághatja, melly szinte vér folyást okoz, és adjon be a' juhnak egy pohár hideg vizbe napjába kétszer fél lat salétromot, melly a' gyuladást megszünteti.

40. §. *A' lépfenéről vértályogról.* (Milzbrand.)

Nevezik ennek azon nyavalyát, midőn a' legegészségesebb 's erőssebb juhok a' nélkül, hogy a' betegségnek legkissebb jelenségét mutatnák, egyszerre elvesznek. Mivel az így eleseteknek lennyúzott bőre igen véres színü, vérnyavalyának is nevezteiik. Felbontatván a' dög a' lép brantos állapotban találtatik, gyakran a' máj is, és a' véghelek vagy a' hát gerincz tályéka; az epe hólyaga pedig rendszerint nagy és tellyes epével. Az ujabb tapasztalások megerősítették, hogy ezen nyavalya igen ragadós, 's innen lehet kimagyarázni, hogy a' lépfene elhatalmazván nem csak az erős vérmes, hanem a' gyenge sovány juhokat is elsepri, holott ez a' betegség csak a' szerfelett sok testi erővel biró állatok tulajdona szokott lenni. Mihelyest tehát a' lépfene kiütött a' juh seregben a' következendőket kell elkövetni: a' lépfenében vagy a' köz nevezet szerént vérben elesett juhokat azon juhász, ki a' juhokat őrzi, ne nyúzza meg, hanem más, és a' húsa ásattassék el. Hogy a' vér olly veszedelmesen elhatalmazik, mint gyakran kárunkkal tapasztaljuk, onnan ered, mert az elhullott juhok minden kéméllés nélkül vagy a' mezőn, a' legelő nyomásón, vagy otthon az aklok mellett, hol az egészséges juhok szok-

tak tanyázni, nem csak meg nyúzatnak, hanem gyakran a' juhok fekvő helyén tépik szélyel a' kutyák és vonczolják a' dögöt, 's annak dögleletes gőzökkel tellyes belső részeit. A' vérben elesett juhoknak bőrei is nem az akolban, hanem a' ház padján akasztassanak fel száradás végett. Továbbá mihelyest egy juh vérbe elesett, azon nap mindjárt a' 4-dik szám alatt elő hozott orvos porból egy lat adassék minden juhnak fél lat sóval keverve, és így másfél lat nehézségü jut egy juhra, mellyet ők örömest felnyalnak. Ha több juh is hull, az egész seregen eret kell vágni a' tudva lévő helyen és a' megírtt orvos szert egy hétben kétszer is kell nyalatni, míg a' dög meg nem szünik. Hasznos ezen betegségben a' fürösztés is, mellyet azonban a' mentő orvos szer után nem kell előbb, mint 24 óra mulva gyakorolni, vagy még inkább annál is később. Szükséges kétszer egy hétben a' juhok ivó vizébe minden ötven darabra egy lat só savanyat is keverni, és a' juhokkal megitatni.

41. §. *A' körömfájásról.*

A' juhok köröm fájása hasonlít a' szarvas marhákéhoz 's vagy jó fajta, midőn magában is megszünik, vagy rosz fajta, mellyet ha nem orvosolunk, gyakran a' juh lábának köröm csuklóit is elrágja, 's a' juh elvész benne. Ha ezen utolsó üti ki magát, kezdetben lehet a' juhnak körme között gyuladásban lévő részét mész vízzel meglocsolni, és porrá tört kék kővel behinteni. Ha ez nem használ, vagy már a' köröm alatt genyecczség formálódott, a' talpakat le kell vágni, és a' sebet lágy meleg vízzel kimosván a' seb terpetinből és peruviai balsamból készült irral, melly a' lovak nyavalyáinál jól meg vagyon magyarázva, miként készíttetik bekenetik, csepüvel befedetik, és a' köröm erős ronggyal bekötteti.

42. §. *A' Bárányoknak fosásáról.*

Ezen nyavalyában sokszor fele is elhull a' gyenge bárányoknak. Hatalmas szernek tartatik a' következendő: egy gran mercurius sublimatus corrosivust; nyolcz lat tiszta folyó vízben kell felolvasztani, mellybe még egy egy negyedrész lat legfinomabb bor szesz, kevertetik. Ezen szerből a' beteg bárányoknak egy kis kávés kanálnyi öntetik szájokba naponként, ha az első beadás sikeretlen lenne, még 4 napig kell folytatni a' beadást. Állíttatik, hogy ezen betegségben csupán a' keresü pálinka is (közönséges pálinka keserü gyökerekre öntetvén,) hasonló móddal adatván be, a' fosást megorvosolná.

43. §. *A' bárányoknak megmerösödésekről.*

Ezen nyavalya abból áll, hogy a' gyenge egy pár hetes bárányoknak gyakran egész testek néha tsak lábaik megmerösöd-

nek 's járni alig, vagy egy cseppet sem tudnak, de gyakran magában megszünik ezen nyavalya, 's minthogy semmi orvos szert nem fedeztek ellene, legjobbnak tapasztaltatott az, hogy a' kövér mezőkről fordíttassanak az anya juhok soványabbakra, ha némelly bárányok merősödni kezdettek.

44. §. *A' gilisztásságról.*

Midőn sok záporok járnak, a' füveket felveri az iszap, 's illy helyeken legelvén a' juhok, kivált a' bárányok gyomrokban savanyu nedvességek formálódnak, mellyből széles és rövid fejér giliszták fejtődzenek ki. Hasonló veszedelmes a' friss szántásu földeken való legeltetés is. A' giliszták az állatot meg is ölik, ha orvosi segedelem nem járul hozzá. Megorvosoltatik úgy, ha tiszta mezőn legeltetünk, és a' gilisztásoknak minden 3-dik nap a' 3-dik szám alatt elő hozott porból egy evő kanálnyi beadatik, a' nevendék juhoknak fél evő kanálnyi elégséges.

45. §. *A' felpuffadásról, kolikáról.*

Gyakran a' juhok kövér repcze vagy lóhere 's zöld élet növéseivel mohon jól lakván, vagy az abrakra hirtelen vizet iván kolikát kapnak, és felfuvódnak. Ha csak kezdődik a' kolika, egy ivó pohárba egy fél kávés kanálnyi oltatlan mész tétetik, 's mint egy harmada hijján megtöltetik vízzel a' pohár 's felkevertetik a' mészszel, az egy harmad résznyi hijjánosság pedig pálinkával pótoltatik ki, 's ez is felkevertetvén a' kolikás juhnak beöntetik. Sikeres a' következendő is. Venni kell egy lat gentianát, ha ez nincs, kömény magot, vagy ürmöt porrá törve, ehez kell két lat konyha sót adni, és lágy meleg vízzel egy ivó üveg pohárban felereszlvén, beönteni a' kolikás juhnak. Ezen beöntéseket 3-szor, 4-szer is lehet egymás után tenni, míg hig ganajzás nem következik. Hogy ha pedig a' felfuvódás már igen nagy, 's a' belső részeknek megszakadásától lehet tartani, akkor azon észrevételekkel, mint a' szarvas marháknál elő adatott, a' juhnak, ha áll, bal oldala, ha pedig fekszik a' bal oldalán, akkor véknyának jobb oldala trokárral, vagy annak nem léttében keskeny éles késsel szúratik meg, és a' szelek kicsapoltatnak 's a' t.

46. §. *A' fark fenéről.*

Ez egy új, általam még soha sem tapasztalt nyavalya, mellynek hirét külföldi tudósitásokból értettem. Ebben a' juhok farkain viszketeges pattanások és sebek támadnak, mellyeket szerfelett dörgölnek a' juhok, 's ez annyira elhatalmaz, hogy belé megdöglenek. Ezen nyavalyát ragadósnak tapasztalták lenni, azért ha valahol kiütt, azonnal választassék ki az egészségesek közzül, üttessék agyon és ásattassék el a' holt test. Úgy vélem, hogy ha az illy nyavalyásnak sebe szarvas szarv olajjal be-

kenetne, talán megszünne, de ha ez nem használna, meg lehet próbálni a' juh farkát tőbe elvágni.

47. §. *Figyelmeztetés.*

Hogy ha valaki a' juh tenyésztésről ez előtt néhány esztendővel irtt munkám és e' jelenvaló előterjesztéseim között különbözéseket találna a' juhok nyavalyáinak orvoslására nézve, azokat a' következendőknek tulajdonitsa.

1-ször. Az orvosi szerekre nézve mennél egyszerübbé kivántam tenni az orvoslást, de erejek ugyan az.

2-szor. Némelly nyavalyákra nézve tapasztalásaim gyarapodtak, p. o. a' lépfenére vagy vértályogra nézve. Egyébiránt a' ki a' juhokról tett ide foglalt értekezéseimet kevesellené, azt a' juh tenyésztésről irott munkáimra útasítom, hol mindenek környülállásosabban vannak előterjesztve.

A' sertések némelly nyavalyáiról és azoknak orvoslása módjairól.

48. §. *A' torok gyikről.*

A' torok gyik megismértetik a' nyaknak dagadása és a' lélekzetnek nehezebb vétele által, 's gyakran igen hirtelen el öli az állatot. A' már torok gyikban szenvedő sertésen nehéz segíteni, de még is a' következendő bánás mód sokszor sikeres, t. i. mihelyest észre vétetik, hogy valamellyik sertés gyikot kapott, nyakának mind a' két oldalán tallérnyi nagyságú sütést kell tétetni, melly a' belső gyuladást kivülre húzza, azután azonnal eret kell rajta vágni, melly végre fülének tövei jól bevágatnak éles késsel, és szájának alsó padlása is meghasíttatik. Hogy ha pedig valamit enne a' beteg, aludt tejet kell neki adni, mellybe egy lat salétrom kevertetik. Másodszor figyelmét fordítsa a' gazda a' többi sertéseire is; 's hogy ha csak kevés darakokból állanak azok, azoknak is aludt tejet adasson, mellybe fél lat salétrom és fél lat antimonium kevertetik darabjára. Ha sok a' sertés, ezen szert higra eresztett liszt kabarczba alkalmaztatja az ember 's úgy éteti meg sertéseivel. Ezen orvos szert hetenként kétszer szükséges adni, azonban ha a' sertések igen döglenének, mind a' mellett is minden nap is be lehet azt adni. A' fiatal sertések fél dozist kapnak.

Ezen kivül szenvednek még a' sertések több nyavalyába is, mellyek közzül nevezetesebbek a' farsábosodás, a' lépfene, melly utóbbi a' lépnek brantos voltából ismértetik meg. Ezen betegsé-

gekben is a' fentebb megírtt salétrom és antimonium beadások igen sikeresek szoktak lenni. De a' lépfene ragadós lévén, ezen esetben az eldöglött sertéseket a' földbe kell elásni.

Különösen a' nyak gyuladás és lépfene a' viz szükétől is támadnak, azért az itatásra különös figyelme legyen a' gazdának. Mind a' nyak gyuladásban, mind a' lépfenében igen szerfelett hasznosnak találtatott fejér hunyor port adni be a' sertéseknek eledelbe, p. o. árpa liszttel egy kinövött sertésre egy jó teléz kés hegynit, a' fiatalabbakra pedig kevesebbet számítván, ettől okádnak, és nagy hasznokra válik.

49. §. *A' házi állatokon tétetni szokot érvágásoknak módjairól.*

A' lovaknál és szarvas marháknál az érvágás a' nyakon történik, melly végre elébb az állatnak a' nyaka egy keskeny és csatos szijjatskával megszoríttatik, melly által mind az erek jobban neki dúzzadnak, mind a' vérfolyás előmozdíttatik El akarván állítani a' vérfolyását a' szorító szíjj levételik, és a' vágás helyén a' bőr egy tővel keresztül szúratik, melly később ismét kivételik. A' sertéseknek a' nyelvek alatt a' száj alsó része fél hüvelyknyire késsel meghasíttatik, és fül tövök is megvágatik, de nem szerfelett mélyen. A' juhoknak szemeik és orr lyukok között lévő gyakran szemmel is látható, vagy tapogatás által kikereshető erek vágatnak meg rendszerint a' szemen alól két három hüvelyknyivel. A' sertések és juhok megvágott ereiből a' vér folyása magában megszünik 's nem szükség megállítani.

Némelly nevezetesebb orvos szereknek erejéről 's tulajdonságairól.

A' büdös kőről.

A' büdös kőnek orvosi ereje következendő: a' gyomornak savanyuságát a' rosz emésztés jelenléttében megszünteti, a' láthatatlan kipárolgást előmozdítja, és a' mellre szállott nedvességeknek feloldozását eszközli, 's a' megromlott testi nedvességeket javítja. Többnyire a' következő nyavalyáknál használtatik mint ingredientia. A' himlőnél és a' rühnél különösen a' köhögéssel egybe kötött betegségeknél, 's ottan is, a' hol a' feleslegvaló nedvességek miatt ered a' baj.

A' dohányról.

A' dohánynak leveleit szokták használni, noha a' juhok ezt meg is eszik, 's nekik gyomrok erőssitésére hasznos; de mint

orvosi szert is szokták használni a' rühnél, midőn az lúgban megfőzetik. Azonban a' dohánnyal beplántált földeket, midőn annak kórói télben a' mezőn maradnak, igen hasznos a' juhokkal legeltetni, a' midőn azok a' kórókon maradt kacsokat 's levelkéket mint különös csemegéjöket leszedegetik, 's azzal gyomrokat erőssítik.

Eczet.

Az eczetet belsőképpen használni nem szokták, igen jó azonban szájfájás esetében egy iczés butellába félig eczetet, félig vizet önteni, mellyben egy evő kanál só, és egy diónyi timsó tétetik, melly orvosi szerrel osztán a' fájos száj gyakran mosatván, azt meggyógyítja.

Feketére égetett csont.

A' feketére égetett csontot a' szarvas szarv olaj készítése után lehet megszerezni, de szokták azt a' juhászok következendő módon is csinálni: t. i. egy fazekat tele raknak állati csonttal, mellynek száját jól befedik fedővel 's bemázolják, ezen fazekat tüzbe teszik, 's ebben a' csontok öszve égvén azt porrá törik, 's osztán sóval kevervén azt felnyalni adják a' juhoknak.

Orvosi ereje. A' belső részekben kifejtődző férgeknek ellensége, 's azokat gyakorta használván eltiltja.

Használtatni szokott a' szőrféregnek gilisztásságnak mételynek és keringőségnek eseteiben is, mivel ennek ereje a' fénylő koroméhoz hasonlít, de amaz ennél sikeresebb erejü, 's könnyebben juthatunk hozzá. A' kormot inkább alkalmaztatjuk az előszámlált esetekben is.

Fejérre égetett csont.

Ez úgy készíttetik, hogy az állati csontok tüzbe hányatnak, 's oltan annyira égettetnek, míg belőlök a' füst felfelé menni megszünik, a' midőn osztán kivétetvén a' tüzből, porrá töretnek. Orvosi ereje az, hogy a' gyomor savanyúságát megszünteti: 's a' mennyibe sok mész részek vannak benne a' belső férgek ellen is dolgozik. Használtatni szokott hideg nedves időben, midőn a' juhok nedvesen 's lágyan ganajolnak, rendszerint kevés sóval és keserü szerekkel kevertetvén nyalásul adatik a' juhoknak. Lehet ezen szer helyett hasonló mértékben lain fejér kréta port is használni, mellynek hasonló ereje vagyon, úgy szinte oltatlan mész port is.

Fénylő korom.

Mennél fénylőbb 's tisztább, annál jobb, öszve lehet gyüjteni minden kemény seprés alkalmával, 's félre tévén szükség esetére megtartani, mert ennél hatalmasabb orvosi szere a' juhoknak nincsen, 's úgy annyira reá kapnak többszöri próba után, hogy magoktól is megeszik ezt a' juhok darabosan.

Orvosi ereje következendő: az emésztést és megromlott gyomrot erősíti, 's különösen a' belső részekben kifejtődött ártalmas különbféle férgeknek nagy ellensége. ha azok már az állati testben kiformálódtak, megöli, vagy kifejtődzésöket gyakortai használás után megakadályoztatja, a' vizellést előmozdítja, melly által az állati testet a' felesleg való ártalmas nedvességek összegyülésétől megóvja, 's a' láthatatlan kipárolgást is elősegíti.

Fenyő mag.

Az ismeretes gy log fenyő gyümölcse hidegebb részein hazánknak vadon terem, gyökérről való plántálás által lehet a' melegebb részeken is termeszteni, de mindég szükséges a' hívesebb helyeket kiválasztani részére a' kertekben.

Orvosi ereje az, hogy az emésztést elősegíti, a' szeleget hajtja, és a' vizelletet különösen elömozdítja, valamint a' kipárolgást is.

Használtatni szokott nedves időben megtörve és kevés sóval keverve, sőt magában is megeszik azt a' juhok eleinkbe hintetvén, kivált őszi ködös időben. Ezen kivül mindenütt ott, a' hol a' felesleg való nedvességeket kihajtani szükséges. és a' kipárolgást, vagy izzadást elősegíteni, mint p. o. a' rothasztó betegségben, mételyben, rühben. Porrá nehéz törni, mert sok olajos részeket foglal magában, megszárítani pedig olajának elvesztése nélkül nem igen lehet; de nem is szükséges ezt igen apróra törni, a' nélkül is be lehet azt adni.

Fok-hagyma.

Hogy termesztetik nem szükséges elő hoznom, mert azt minden gazda jól tudja. Orvosi ereje; az étvagyot és emésztést javítja, a' szeleket hajtja, a' kipárolgást elősegíti, a' nemzésre való kedvet ingerli, 's a' belső részbeli férgeket is kifejtődzni akadályoztatja.

Használni szokták nedves időben öszve vagdalva, és só közé keverve, 's hágatás idején is a' kosoknak szokták némellyek adni. Ezeken kivül a' köhögést szünteti, és a' tüdőt rongáló nedvességeket feloldozza.

Foeniculum mag: (némellyek spanyol kapornak nevezik.)

Ezen plántát szokták kertekben és szántóföldeken is termeszteni, a' nedvesebb természetü földet szereti, a' gyökereiből két esztendeig sarjadzik, azután elvész, de esztendőnként elhulló magvai által olly jó karban tartja termékenységét, hogy a' hová egyszer elvettetett, nehezen lehet többé kiirtani, és sürü növése által a' dudvát maga körül elöli. Vetni vagy késő ősszel Novemberben, vagy jókor tavasszal kell, az őszi vetés egy formában kél ki, 's tavaszszal is sikeresebben nő, midőn magvai meg-

érnek learattatik mint a' kapor vagy kömény mag, 's magva kitisztíttatván megszáríttatik, és szellős helyen további haszonra megtartatik.

Orvosi ereje ingerlő az ellankadt inakra nézve, különösen a' lélegzés edényeit, t. i. a' tüdőt 's a' t. az oda szorult flegmának 's rosz nedvességeknek tisztítása 's feloldozása által javítja 's orvosolja, melly különös tulajdonsága miatt a' mellyet különösen orvosló szerek közzé szamíttatik. Egyébiránt az emésztést is javítja, valaminthogy a' szeleket is hajtja.

Használtatni szokott különösen hideg nedves időben, midőn a' juhok köhögősök és náthások; a' tüdő gyuladáskor is, midőn már a' gyuladás megszünt 's a' tüdőre sok flegma tette le magát.

Gáliczkö (vitriolum martis seu ferrum sulphuricum sal martis vagy vas só.)

A' gáliczkő semmi nem egyébb mint büdöskő savanyban feloldoztatott vas, melly később meg aludt, vagy is kristállizálódott. Hat rész vízben már felolvad, de nem az égett borban.

Orvosi ereje a' galiczkőnek következendő: erősen öszvehúzó; ha igen nagy dózisokban adatik nagy csikarásokat 's kolikát okoz, mérsékelt és kis dozisokban pedig előmozdítja az emésztést, erőssíti az ellankadt érző inakat 's musculusokat, javítja a' vért 's nedvességet 's a' belső részben lévő férgek ellen is halálosan munkálkodik. Erősítő erejére nevezetes, hogy illő mértékben adatván ott, a' hol a' többi orvosságok semmit sem segíthetnek, a' gáliczkő gyakran leghatalmasabban dolgozik.

De sehol sem kell azt ottan alkalmaztatni 's be adni hol a' felesleg való vér bővségétől 's határtalan testi erőktől veszi a' betegség eredetét, mert ezen állapotban méreg. De ha az ellenkező eset adja magát elő t. i. nagy gyengeség, az inaknak lankadtsága, elgyengülése, sokáig tartó laxálás, a' vérnek kevés 's ritka volta, 's annak lankadt folyása (circulatio) 's felettébb vizi részekkel való eltelése, 's valamint a' vérnek, úgy a' többi testi nedvességeknek is megromlása, 's belső részbeli férgeknek kifejtődzése, szóval az egész organizmusnak elgyengülése (asthenia) itten 's ezen esetekben a' gáliczkő a' maga helyén van, 's füszerekkel egybe köttetvén leghathatósabb segedelmet nyujt.

Használtatik tehát a' métely betegségnél szörféregben, rühben feloldoztatván a' dohányos lúgban, 's mindenütt a' hol nagy gyengeség uralkodik. Egy drakma gáliczkő egy iccze vizben feloldvasztatván külső sebek orvoslására használtathatik, mert ezzel locsoltatván beforrnak begyógyulnak azok, sőt ezen külső mosás által az inak is erősődnek. Belőlről adván a' galiczkövet 10 grántól kezdvén a' juhok élet idejéhez képest két gránig száll le a' dozis. Lovaknak, szarvas marháknak egy negyedrész latot lehet beadni.

Gentiana.

Ezen gyökér orvosi szer, csupán csak az igen nagy hegyeken terem, mint a' havasokon, carpatusokon és pyreneusokon. A' gyökér hosszú henger forma és egy jó ujnyi vastagságú, belőlről sárga és szagnélkül való. Orvosi ereje? az emésztést elő segíti és a' ganajzatot lágyítja, a' szeleket hajtja 's a' belső férgeknek kedvetlen; a' kólikában hatalmas szer, de mivel nem közönséges 's csupán nagy hegyekben terem, tehát helyette más keserű szereket is lehet használni, u. m. porrá tört kömény magot, ürmöt 's a' t.

Holt szén.

A' holtszenet csak kivülről szoktuk használni, ugyan is a' genyecséges és büdös sebek holtszén porral beveretvén hirtelen behőröznek. Nyárban ha a' meg férgesedett sebekbe terpetin vagy szarvas szarv olajat öntünk, melly miatt a' férgek megdöglenek, egyszer'smind igen hasznosan lehet azokat holt szén porral is behinteni, melly a' sebet bé forrasztja.

Hamu.

Legalkalmatosabb a' bikfa hamu belső orvosságnak, de lúgnak akármellyik jó. A' hamunak belsőképen savanvúságot enyhitő és kevéssé emésztést elősegítő ereje vagyon. Lúgot főzvén pedig belőlle, ezen lúgnak bőrt tisztító ereje vagyon.

A' hamu mint belső orvosi szer a' rothasztó betegségben adatik, valamint kevés sóval kevervén 's keserű szerekkel nedves időben, midőn lágyan ganajlanak a' juhok alkalmatosan adatik nyalásul, a' rühnél pedig a' hamuból készült lúg fő ingredientia a' lovak rühességében is.

Kalmus vagy bétsi sás gyökér (calamus aromaticus.)

Tavakban 's mocsáros helyen terem, 's gyökérről lehet illyen helyeken, ha nem találtatnának által plántálni 's termeszteni. Hazánknak mocsárosabb vidékein ez a' plánta olly mennyiséggel találtatik hellyel hellyel, hogy talán az egész világnak elegendő lenne orvosságul. Orvoslásul ezen plántának a' gyökerei használtatnak, mellyek a' földből kiásattatván a' reájok ragadt földrészekről, valamint apróbb szakállas gyökereiktől is megtisztittatván 's mosatván szellős helyen megszáríttatik, 's béfedett ládába tartatik.

Orvosi ereje: inakat erőssítő, szeleket hajtó, a' flegmának kiköhögését elő segitő, az emésztést és a' láthatatlan párolgást előmozdító.

Használtatni szokott kolikában nedves időben, midőn köhögnek a' juhok, szóval minden gyengeségi, vagy astheniai nyavalyáknál alkalmatos. Ha nagyobb betegségben adatik be porrá kell azt törni. Ha pedig csak sózással adjuk, akkor csak egy iz-

nyi hosszuságú darabokra kell vagdalni, úgy is igen örömest meg eszik a' juhok, 's erős kellemetes szagát érezvén messziről kedv telve futnak a' válókhoz. Használtatik a' kalmus a' lovak és szarvas marhák nyavalyáiban is.

Kámfor.

A' kámfornak különösen az inakra vagyon beható ereje, azokat az ellankadás esetében fel éleszti. A' rothasztó betegségben és himlőben némellyek használják, valamint a' tüdő gyuladásnak szünése alkalmával is salétrommal kötvén azt egybe, úgy szinte a' szem orvoslására is.

Kék-kő (vitriolum cupri.)

A' kék kő, belsőképen adván azt, mint méreg úgy munkálkodik. Mint külső orvosi szer öszve húzó és kiszáraztó csipős és sebet tisztító ereje vagyon; a' pondrókat is reá hintetvén megöli. Használtatni szokott a' köröm fájás esetében, a' vadhúsos sebeknek behintésére, mellyet megemészt 's a' sebet beforrasztja.

Konyha-só.

Orvosi ereje a' vizellést elő mozdítja, a' ganajlást lágyítja, a' szorulásban lévőknél az emésztést elő segíti, valamint kissebb mértékben adatván a' nemzésre való ösztönt is ingerli, a' test hőségét enyhíti 's hiveséti.

Kőris-bogár.

Megszáríttatván porrá töretik orvosi erejére nézve ingerlő és hólyagot húzó, terpetin olajjal, vagy sótalan 'sirral kevertetvén mint külső inger használtatik, a' belső részek gyuladásainak a' külső részekre való kicsalására.

Mész, és mész viz.

Itten oltatlan mész értetik, melly tiszta és semmi kő részek nincsenek benne. Orvosi ereje az, hogy a' gyomorban lévő savanyúságot magához szivja, valamint a' puffasztó gőzöket is, a' felesleg való nedvességeket száraztja, és igen hatalmasan elöli a' belső részekben találtató férgeket, melly végre inkább a' mész viz szokott használtatni.

Az oltatlan meszet rendszerint akkor használjuk, mikor a' juhok szerfelett lágyan ganajolnak, nedves időkben 's mindenütt ott a' hol a' testnek jó nedvességei igen meghigulnak, 's vizi részekkel el telnek.

A' mész vizet következendő módon készítik: egy font oltatlan mészre öntetik 6 iccze víz, midőn a' mész benne megolvad, 's le száll fenekére, 's a' víz tisztán felül marad, melly lezüretvén jól bedugott edényben tartatik, különben ha jól be nincs dugva, 's a' külső levegő hozzá járul, orvosi ereje igen meggyen-

gül. Ha a' szükség kivánja, nagyobb mértékben is lehet készíteni a' megírtt mérsékletet szemügybe tartván. Ha nem egészen tiszta is a' mész viz, hanem kevéssé fejéres a' még egészen meg nem ülepedett mészrészek miatt, semmit nem árt, söt ezzel erősebb. Használtatni szokott a' mész viz különösen a' métely betegségben, a' felfuvódásban, kolikában, és a' büdös boka varnak orvoslására is.

A' klor mész semmi nem egyébb, mint só savany gőzével megterhelt mész, hatalmas ereje vagyon a' pestises mirígynek elenyésztetésére.

Örvény-gyökér.

Az örvény gyökér vadon terem nedves és árnyékos helyeken, és sok esztendőkig élő plánta. Kertekben gyökérről lehet termeszteni, de ez nem ollyan foganatos erejü, mint a' vadon termett. Ha miveljük, a' kertnek nedvesebb 's árnyékosabb részét kell mivelésére fordítani. Orvosságul gyökere használtatik.

Orvosi ereje az, a' mi a' kalmus gyökérnek, azon esetekben használtatik mint amaz, és hasonló mértékekben.

Salétrom.

Orvosi erejére nézve igen hívesítő 's vizelletet előmozdító lágy ganajzatot eszközlő. Használtatni szokott minden gyuladós nyavalyákban, mint leghatalmasabb mentő szer.

Szappan.

A' szappant, vizben illő mértékben felfőzvén 's belé egy kevés szikfü virágot is tévén, midőn meg lágy melegedik kristéllynak szokták használni.

Szarvas szarv olaj (oleum empyrematicum animale.)

Mindenféle csontok bőr, 's a' t. szóval állati test részek öszve égettetvén, magokból ezen rosz szagú olajat csepegtetik. Az inakra erősen munkálódik 's a' férgeket megöli. Midőn keserü porszereket adunk juhainknak a' lankadó emésztési erő esetében, nagyon hasznos, az orvos szert ezen olajjal megcsepegtetni 4től 8 cseppet intézvén egy darab juhra. Továbbá ha a' sebekbe féreg esik a' szarvas szarv olaj magában is, de különösen félig terpetin olajat vévén, félig pedig ezen olajat, ha ezen öszvekevert olajokkal beöntetik a' seb, egy pár minuták mulva a' pondrók elvesznek, 's nagy szagától a' legyek irtózván a' sebet be nem köpik ujra, kivált ha a' seb egy kevéssé minden nap bekenetik ezzel.

Terpetin olaj.

A' terpetin olajnak igen ingerlő ereje vagyon, és vizelletet hajtó is, a' pondrókat 's egyébb férgeket is el öli. Mindenütt lehet használni a' hol a' szarvas szarv olajat használni szokták.

Üröm (absinthium officinale.)

Az üröm kopár 's köves helyeken terem, lehet magvairól kertekben is sovány 's verő fényes helyeken mivelni. Orvosságul le-

velei használtatnak. Noha az úgy nevezett apró bárány üröm az, a' mit itten említek, de ha ez szüken lenne, lehet a' nagyobb növésü fejér ürmöt is használni, mellynek talán még erössebb keserüsége van.

Orvosi ereje: elősegíti az emészsést, a' szeleket hajtja, a' láthatatlan kipárolgást elő mozdítja, 's ízétől a' belső részekben való férgek undorodnak. Használtatni szokott a' gyengülés nyavalyában, nedves időben nyalásul adatik sóval 's a' t.

Választó-viz.

A' választó vizet a' juhoknál mint külső szert használjuk csupán, mint fellyebb a' rühnél láttuk.

Zöld dió-haj.

A' zöld dió-hajat dió veréskor megszedvén, kiszáritjuk, és szükség esetében porrá törve használjuk mindenütt, a' hol a' többi keserü 's füszeres plánták használtatni szoktak hasonló mértékben. Orvosi erejére nézve a' megromlott emésztést elősegíti, 's a' belső férgek ellen is dolgozik.

Varádics-kóró (herba tanaceti.)

Örökösen tartó pláta, uton út félen terem a' nedvesebb föld területeken, úgy mint a' sóványokon; erős füszeres szaga vagyon, mindazonáltal a' dombos helyeken termettek nagyobb orvosi erővel birnak. Magról avagy gyökérről lehet kertekben is mivelni, ha azt a' határban vadon elég bövségesen nem lehetne találni.

Orvosi erejére nézve egy sincsen a' plánták között, melly a' belső részekben formálódott férgek ellen olly hatalmasan dolgozna mint ez, a' lankadt inakat is könnyen frisseségre ingerlő, és a' gyomrot erősítő erővel bir. Ezen plántát megfözvén szokták az asszonyok benne gyermekeiket förösztení, melly által a' gilisztáktól a' gyermekek kitisztulnak. Az előszámlált orvos plánták közzül egy sem érdemli úgy meg a' figyelmet, mint ez.

Különösen használtatik ott, a' hol a' belső részekben férgek fejtődznek ki, nevezetesen: a' métélyben, szőrféregben és gilisztásságnak jelenléttében.

Valeriana gyökér.

Száraz és nedves helyeken is terem. Orvos ereje, inakat erősítő, és a' lankadt élet erőt élesztő.

Közönséges jegyzés. Az orvoslásoknál az itt előszámlált orvos szerek nincsenek mind elő hozva, de mivel többen vagynak ugyan azon egy erejüek, a' gazdák használhatják bélátásaikhoz képpest azokat is, mellyeket az orvoslásoknál én nem említettem, de itt fel vagynak jegyezve.

OLVASÓ KÖNYV,

MELLYBEN

NÉMELLY POLGÁRI ERÉNYEKET, JÓZAN ÉRZÉSEKET, ÉS VILÁGI BÖLCSESÉGET TERJESZTŐ

EREDETI TÖRTÉNETEK,

OKOS MONDÁSOK, ÉS ÁLLÍTÁSOK FOGLALTATNAK.

SZERZÉ

BALÁSHÁZY JÁNOS,

ZEMPLÉNY VÁRM. TÁBLABIRÁJA, 'S A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' RENDES TAGJA.

MÁSODIK TOLDALEK AZ OKOS GAZDÁHOZ.

MÁSODIK KIADÁS.

PESTEN, 1833.

PETRÓZAI TRATTNER ÉS KÁROLYI TULAJDONA.

Kovács Jó'sef története.

Kovács Jó'sef kis korában pajkos, de eszes, és jószivü gyermek volt, attya meglehetősen gazdálkodó telkes ember, de némelly természeti gyengeségei valának, annya pedig egy jó szívü, 's életre való aszszony vala. Kis korában egyetlen egy fiokat a' falusi oskolába jártatták hol az oskolai tudományokat középszerü módon tanulta, pajkosságaiért azonba több izben megfenyíttetett. Egy pár esztendők alatt az irást, olvasást, vallásbeli szent ismereteket megtanúlván, az oskolázást abba hagyatták véle szülői 's a' gazdálkodáshoz szoktatták, mellyhez lassan lassan hozzá törődött, a' marhákat őrizgette nyárba a' mezőn, 's a' mezei munkákat együtt tette attyával, 's a' t. — Minden virgonczsága mellett is Jó'sefnek engedelmesség díszesítette erkölcseit, 's tanitójának jó oktatásait nevezetesen, hogy fellyebb valóidat, szüléidet megbecsüld, hiven betöltötte, gyakran attyának iránta mutatott helytelen tüzeskedése ellen is magát sem szóval sem cselekedettel ellene nem szegezte azt tartván mindég szemei előtt, hogy a' gyermek szüléinek gyengeségei iránt is tisztelettel tartozik viseltetni, különösen pedig nagyon becsület érző vala, 's ha hibázott, érzette annak disztelenségét, 's hibájának jó móddal való orvoslásában, 's elhagyásában vigasztalta magát, 's kereste enyhülését.

Igy nevekedett Jó'sef, 's esztendőről esztendőre mind inkább szokott a' gazdaság folytatásához 's attyának jobb kezévé vált. Azokon kivül, mellyek a' háznál, 's gazdaságnál közönségesen történtek, figyelmezett Jó'sef más tárgyakra is, nevezetesen ügyesen tudott gazdaságos fa szerszámokat készíteni, az uraság kertjében is gyakran dolgozván, az öreg kertésztől, ki külföldön is járt, 's az ottani parasztok állapotjáról, azoknak nagyobb szorgalmáról a' jó kedvü, és munkás fiu előtt egyszer másszor sokat beszélgetett, a' gyümölcsfáknak különbféle ólása módjait 's a' t. megtanulta, és attya gazdaságánál is a' mennyire a' környülállások engedték, gyakorolta. Már 20dik esztendejét is elérte Jó'sef, 's izmos egésséges legény volt, mert magát a' bujaságtól, mellyben sok elfajulttak belé esnek, úgy szinte a' részegeskedéstől 's a' t. megóvta, a' szerencsétlen esetekben azonban lelkes volt, ha p. o tüz támadott, vagy tolvajoktól kellett szerencsétleneket menteni, illy esetekben a' Jó'sef ügyes bátorsága, 's életre valósága igen nagy, és sikeres vala, 's ha történethől bojtorvány emberek belé vesztek, nem bosszút állani, de magát a' veszedelemből kimenteni, 's védelmezni volt szándékában, tü-

zét mérsékelni törekedett, szóval Jó'sefből egy jó erkölcsü, egészséges, és életre való ember vált. Megjegyzésre méltó volt még Jó'sef erkölcseiben az is, hogy azon nagy szeretetével annyának, mellyel mint egyetlen egy fia iránt viseltetett, 's ötet szerfelett való ápolgatásaival, 's rendin túl való czifrálgatásbeli vágyódásával elkényeztethette, puhíthatta volna, soha nem élt, 's annak jó móddal tudott ellene állani. Ha annya czifra ruhát akart néki venni, tisztelettel jelenté ki annyának, hogy ez csak a' házi szükségre való pénzt fogyasztaná, ötet az nem gyönyörködtetné, 's nem is illetné, 's nem a' czifraság, de a' tisztaság bár légyen az öltözet kis értékü, szükséges az embernek, 's ezeknél fogva Jó'sef soha a' pokróczon túl nem nyujtván lábait a' köz mondás szerént, nem csak a' maga erkölcsi tisztaságát gyarapitá, hanem szüléinek is kölcségét megkéméllé. Továbbá igyekezett testi erejét is gyarapitani, melly végre a' szerfelett dunnás szinte az erőt, 's egészséget puhító ágyat, mellyel jó szívü annya kinálgatta, el nem fogadta, 's gyakran mondá: én anyám munkás, és köz ember vagyok, engem kemény ágy illet, tanitómtól hallám, hogy a' szerfelett meleg ágy egészségtelen, 's az ember természetét puhítja, hiszen a' földes urunk is azt mondják, a' puha ágyat gyülöli, csak szarvas börös takarója van, a' mint az inastól hallám, 's azt mondják, hogy azon jó egészségének, a' mellyel bir, ebben is van a' mértékletességen kivül oka.

Ezek valának Kovács Jó'sefnek fő erkölcsi vonásai, 's ezen életének legszebb virágában már a' szerelem tüze is kezdé melegíteni kebelét, 's valamint szülei, úgy maga is házasságról gondolkodott. Már titokban meg is állapitották, mellyik személyt fogják részére megkérni feleségül, mert Jó'sef néha a' falusi mulatságokban is u. m. lakadalmokban 's a' t. részt vett, 's így a' fejér néppel is társalkodott, 's noha maganak is volt már eszeiét választhatni, és hajlandósága bizonyos leányhoz, még is meghalgatta jó szüleit, kik szinte az ő hajlandóságának erőszakosan ellene nem állottak, 's csuppán akkor tették volna azt, ha fiok erkölcstelen, és rosz személyt választott volna. Rózsa szinnel csillámlott a' jövendőnek meggondolása Jó'sef ifju képzelödéseiben, azonba egy véletlen történet hirtelen semmivé tette bóldog reménységeit, t. i. nagy háború ütvén ki magát a' hadi seregek gyarapitására katona állitás rendeltetett, 's G. helységnek, hol Jó'sef lakott, 4 legényt kellett kiállitani. Mivel a' helységben kevés katonának való legények találtattak, kételenitettek az elöljárók Jó'sefre is czélozni, ha egyébbképpen nem lehetne a' szükséget kipótolni. Már az egész falu legényét behordották, 's még sem állíttathatott ki az illő szám, 's a' sor Jó'sefre került. Szüleit keserüség 's fogyasztó aggodalom árja lepé el, látván, hogy fijoknak őket el kellene hagyni. Nem kevéssé olvasztá öszve Jó'sefet is azon gondolat, hogy kedves szüleitől, jegyesétől és szülötte földjétől meg kelletik válni, hív jegyesének pe-

dig derült napjait a' bú, 's bánat setét fellegei lepték vala el. Látván tehát Jó'sef, hogy kikerülhetetlen szomoru sorsának megváltoztathatása, ennek csüggesztő érzelgéseiből felébredtt, 's lelkes érzések kezdték kebelében magokat kifejteni, 's így szóllott magában: „Nekem szüleim csendes hajlékát, 's őket, jegyesemet el kell hagynom, avagy vigasztalom e őket, ha én is csak az ő érzékeny könnyeket szaporítom? avagy segítek e szomorú helyheztetésemen, elcsüggedéssel, kis lelkűséggel? — valóban nem," — 's feltette magában, hogy ezentúl szüleit, 's jegyesét vigasztalni fogja, 's midőn azokhoz bement, 's őket mindnyájokat könnyek záporába találá, így szóllott hozzájok: kedves szüleim, 's jegyesem! szomorú valóban, és fájdalmas a' sorsnak csapása reánk nézve, azonban immár ezen nem segíthetünk, szünjetek meg tehát zokogni, 's magatokat ne epnszszétek, a' koczka el van vetve, most közel az elválás óráihoz illő, hogy dolgainkat intézzük. Atyám! én a' mennyire lehetett, megfontoltam dolgomat, 's imé veletek közlöm. A' katonai életet kikerülnöm lehetetlen, 's illy esetben mint sem bujkáljak az elől, inkább falunk birájához magam megyek, hogy engemet állítson oda, hol az ujjonczokat vizsgáljak. Igaz, szörnyü kin, 's nagy teher nyomja szivemet, hogy titeket elhagylak, azonban ezen kötelességgel, minden ki ép, Hazájának, 's Királyának tartozik, nem én vagyok az első ki ezt próbálja, a' jó Isten ezen túl is gondomat viseli. Én erős, egészséges, 's életemnek javában vagyok, semmi reménységet nem vetek abba, hogy katonának be ne vétessem, 's így atyám, anyám benneteket elhagylak, dolgaitok folytatásában ugyan nem segíthetlek, de azért kérlek, viseljétek gondját kis gazdaságunknak, talám egykor vissza hozván az Isten, még jó hasznát vehetem én is. Téged pedig Julisom áldjon meg az Isten, iránted vonszó hajlandóságom tiszta, és igaz volt, 's marad is, azonban tőlled nem kívánhatom azt, hogy reám várakozz, mert az én szabadulásomnak ideje bizonytalan, de bizonytalan életem is, győzd meg tehát magadat te is, viseld magadat olly derekasan mint eddig, jó erkölcseid, 's szépséged méltó férjet fognak néked szerezni. —

Noha Jó'sef egy lelkes, és erős legény vala, könnyezés nélkül nem búcsúzhatott kedvesétől, ki csak egy takarékos, és munkás 'sellér embernek vala gyermeke, de erkölcsi tisztaságban, és gondosan nevelték szegény, de munkás, és szinte jó erkölcsü szüléi. — Jó'sef jegyese, ki csak 16-dik esztendejét töltő életének, elalélva hajolt kedvese ölébe, és zokogva vevé meg az ő ajánlását, 's azon igéretének valódiságát, hogy ő előtte csak a' Jó'sef képe, szive, és emlékezete lesznek ezentúl is kedvesek, hgy ő senki iránt sem lészen hajlandó, érzékeny könnyeinek záporával bizonyitá, csak akkor hidegülne meg az én szerelmem, ha te engemet megvetnél, 's elfelejtenél, a' te szíved pedig jobb, mintsem azt tehetnéd, — nekem senki se kell, hajadon mara-

dok, 's ha netalán egykor téged az Isten vissza hoz, 's az lészel iránt am akkor is, a' mi most vagy, egymásé lehetünk. —

Ezen szomorú jelenést szaporiták Julis szülei is, kik a' Kovács Jó'sefék házokhoz szinte megérkeztek, egy pár órákat érzékeny beszélgetések közt töltvén, igy szóllala meg mély gondolkodása után az öreg Kovács, Jó'sef attya: fiam! minden igyekezetemet arra fordítom, hogy téged mentté tegyelek, hallám, hogy az orvos, ki az ujjonczokat visgálja, segíthet illy esetekben, tudod egy kevés heverő pénzünk van, sőt vonó marhámat is kész vagyok eladni, 's egy jó summával majd megkisértem az orvost, talám ez majd segít bajunkon, 's téged alkalmatlannak állítván a' katonaságra, megszabadítalak. Minnyájoknak tetczet az ajánlás, csak Jó'sef maga maradt szótalan egy kevéssé, ezután pedig igy szóllott, édes apám köszönöm gondoskodásod, de mi lenne ennek következése? illy költség által egészen elszegényednénk gazdaságunkban, 's ki tudja meg tévén a' költséget, sikeres lenne e' az? azonban ez alávaló ember vásárlás lenne, mert másnak kellene ki pótolni helyemet; — erre rá nem állok, a' katonáskodás polgári kötelesség, 's azt igy sérteni meg vétek, a' mit a' sors reánk mért, szenvedjük, 's bizzunk Istenben, nem hagy el. Végre Jó'sef látván, hogy a' hoszszas együtt létellel, csupán az epesztődés folytattatik, igy szólla: az elválás órája bekövetkezett, 's némely ruháit öltvén magára lelkesen öszve szedte magát, egybe gyültt kedveseitől elbúcsúzott, és gyorsan elhagyá házokat, 's a' helység birájához sietett, hol előadván elszántságát, kérte az előljárókat, hogy minél elébb állítanák őtet oda, hol az ujjonczok visgáltatnak, 's késedelmezés által ne hoszszabbítanák az elválás keserves pillantatait. Ugy is lőn a' dolog, a' birák minekelőtte Jó'sef kedvesei megérkeztek volna, útat vesztve a' közel fekvő Megye fő városába siettek, hol Jó'sef a' tisztviselők eleibe állíttatván, megvizsgáltatott, és katonának be is vétetett, 's a' többi ujjonczok seregéhez vitetett, hol katonai öltözetet kapván, egy pár napok mulva, melly idő alatt szülei még meglátogatták, az egész ujjoncz sereggel az ország fő városa felé elindíttattak.

Út közben gyakran vissza tekintgetett Jó'sef szülötte földje felé, és érzékeny sohajtások suhantak ki kebeléből kedvesei felé, azonbát néminémü vigasztalást talált a' többi ujjoncz társaiban, kikben ezentúl sorsos baráit tekinté, 's napról napra nevekedett lelkessége, melly érzékeny fajdalminak enyhülését gyarapítá. A' fő városba érkezvén, Jó'sefet a' sokféle különösségek, nagy házak, kereskedő boltok, népesség sokasága, és vásárok nagysága 's a' t. álmélkodásra gerjeszték, 's mindent tudakozni, nyomozni természetébe lévén Jó'sefnek öltva, csak hamar a' világi értelmességben némelly előlépéseket tett. Hasonló előmeneteleket tett ő a' fegyvergyakorlásában is, 's minthogy szófogadó, ügyes, 's könnyen tanuló volt, 's az irást olvasást is értette,

fellyebb valói megkülönböztetéssel viseltettek iránta. Egy pár hónap mulva a' katonaság a' háboru piaczára indíttatott ki, 's csak hamar kiértek országunkból a' külföld vidékeire is, hol Jó'sef útközben is vigyázósága, és tudakozódása által több jeles észrevételeket tett. Nagyon bámulta német országban miként termesztenek az ottani földmivelők ugar mezeikben különbféle takarmány plántákat, mellyekkel a' házi állatok télen nyáron istallón gazdagon, és jó erőben tartatnak, bámulta a' jó marháknak tisztaságát, jó kinézését, 's magoknak a' paraszt gazdáknak illy szorgalom által gyarapított tehetősségeiket. Midőn a' buja lóheres, bükkönyös földek mellett folytatták útjokat, szinte lelke repesett benne örömében, 's feltette magában, hogy ha az Isten életének kedvezénd, 's egykor haza kerül, gazdaságát ő is illy móddal fogja folytatni. De különösen megbájolták őtet némelly határoknak paradicsomi kinézések, mellyekben minden gazdának szántóföldei egy tagba lévén kiosztva, azok körül is valának sánczokkal kerítve, 's beültetve élő sövényekkel, sőt az istálók is kint lévén a' tanyán, a' trágya is helybe készíttetett. Sok gazdáknak, kivált a' szorgalmatossabbaknak gazdag veteményeiken kivül földjeik ritkán gyümölcsfákkal is bé valának ültetve, 's így a' jóltévő föld kettős haszonnal, és gyönyörüséggel jutalmazá a' gondos gazda fáradozásait. Ha illy helységekben a' katonaság pihenő napot tartott, Jó'sef foglalatosságait végezvén a' többi idejét a' munkás gazdák majorjaiban töltötte. — Itt látta ő megtestesülve mind azokat, mellyeket hazájában az uraság kertészétől hallott beszélgetni, 's a' mellyeket ő akkor nagy részben csak költeményeknek vélt. Bámulta, miként tartottak több gazdák ménlovakat, és bikákat, mellyekkel a' mások kanczáit, 's teheneit is párosították, 's ez által nem csak a' köz jót mozdították elő; — hanem különösebb hasznokat is vették, mert a' párositás esetében a' mén lovat, vagy bikát tartó gazda bizonyos fizetést kapott attól, kié a' nőstény állat vala, néhol pedig, a' hol a' him állat tartását valamelly gazda magára válalta, bizonyos részétől a' köz tehernek felóldoztatott, azért hogy a' többiek nyőstényeit párosította. —

Több helyeken tapasztalta azt a' jó szokást is, hogy a' helység határában annyi szántóföld, és rét vala kihasítva a' község részére, mellyen a' szükséges him állatok nyári 's téli tartására elegendő széna, és zab termesztetett a' lakosok közös munkája által, a' hol pedig nem tartattak a' marhák nyáron istállón, a' nevendék himállatoknak számára a' közös legelőnek egy része bekeríttetett, 's itt legeltettek, hogy a' korai párosodás által el ne gyengüljenek, 's növésekben meg ne csökkenjenek. Illy ismereteket, 's tapasztalásokat szerzett Jó'sef utazása közben a' külföldön, azonban mindég jobban jobban közelitvén a' csatázó helyekhez, ama' boldog, és szelid érzéseit a' hadi lármák, számtalan katonák 'sibongása, sokféle hirek 's a' t. béhatásai váltot-

ták fel. Már a' nagy tábort is elértek, hol az egész nagy hadi sereg a' szabad ég alatt tanyázott; majd bátoritá, majd ijeszté eggyik vitéz a' másikat. Jó'sef, ki előtt a' háborúnak viszontagságai szokatlanok 's ismeretlenek valának, zavarodásában eltökélé, hogy valamellyik öreg derék katonát meg fogna kérdezni, hogy miként viselje magát a' csata mezején, hol a' sors kiméletlen osztja majd a' csapást, majd a' diadalmat. Egy öreg — ábrázatján sebhelyet viselő gyalog katona, ki azon században szolgált, mellybe Jó'sef rendeltetett, leginkább magára vonta az ő figyelmét, kitől midőn tudakozódna, illyeténképpen felelt: Öcsém, hogy viseld magad, azt kérded? azt tanácslom bátran, mint egy derék katonához illik, Tiszted szavára figyelmezz, a' mit parancsol tedd, a' szembe álló ellenséget a' mint tudod rontsd, a' magát megadó iránt pedig légy irgalmas. Ha városokat, falukat ostromlunk, ne kínozd a' rémültt földnépét, hiszen öcsém te derék fitzkó vagy, ne félj, nem sokára majd lesz módod benne megpróbálni azt, a' mire már én majd reá is únok.

Midőn így beszélgetnének, lárma, lövések, trombita, dob szók hallatszanak, fegyverre! fegyverre! 's minden vitéz siet rendbe szedni magát. Jó'sefet majd a' félelem, majd a' fellobbant vitézi bátorság indulatjai felváltva lepték meg, 's iziben a' helyére állván az egész tábor kevés pillantatok alatt hadi rendbe állott. Apró fegyverek ropogásai, 's ágyúk durrogásai hallatszottak távulabbról, 's némelly ezeredek, századok kifelé mozdúltak, a' többi nép pedig fegyverben állva veszteg maradt. Noha kezdetben Jó'sef megszeppent, de midőn szinte egy pár órákig veszteg állanának, a' felébredt bátorság kivántsiság azon ohajtást ébresztették benne, hogy bár csak őket is parancsolnák részesíteni az ütközetben. Nem sokára az ágyúk durrogásai, 's apróbb fegyverek ropogásai szünni kezdettek, 's végre csendesség lön, 's a' hadi rendben álló seregeknek nyugodalomra való oszlása rendeltetett. Mi okozta légyen a' riadást, a' hir sebes szárnyai mindenfelé elszéleszték, t. i. egy nagy csoportja az ellenségnek a' tábort nyughatatlankodtatni akarván, a' szélső őrseregekre reá ütött, mellyet azonban a' táborból segedelemre kiküldött seregek szerencsésen vissza vertek. Jó'sef a' pihenő órákon az öreg bajtársával azon részére ballagott a' tábornak, melly felöl a' lövöldözéseket hallották. Foglyok, és sebesek számosan valának, amazokból az ellenség katonaságát tanulta Jó'sef ismérni; a' sebesek látása pedig érzékeny benyomást okozott kebelében. Azonban egy vitéznek látása, kinek egy karját az ágyú golyóbis elszakitván, még is el nem csüggedt, hanem illy szavakra fakadt: koldussá lettem igaz, de Királyom, 's Hazám iránt tartozó szolgálatban történt veszedelmem, ez vigasztal, neki igen megtetszett, 's feltette magában, hogy ha őtet is egykor illy szerencsétlenség érné, ama derék vitézként fogja magát

viselni, annyival is inkább, mivel a' sirás, elcsüggedés ugy se orvosolja a' bajt, hanem neveli.

Jó'seffel a' történetek bámulása a' szabad idő határát is elfelejtették, de az öreg bajtársa emlékeztette, hogy ezeredjekhez sietni, 's helyre állani szoros kötelességök. A' következő napokban, azon Regementre is reá került a' sor, mellyben Kovács Jó'sef szolgált, 's több ütközetekben részesültek. Valamint a' csendességben, és nyugodalom alkalmával magát ügyes, és jó maga viselete által, úgy az ütközetben is Kovács Jó'sef igen megkülönböztette, 's nem sokára All-Tisztséggel, t. i. Káplársággal tiszteltetett meg. Egykor pedig a' keze alatt lévő legénységgel kémlelődés végett küldetvén ki, a' táborhoz való vissza jöttökben éjel az ellenségnek egy nagy csoportja reájok csapott. Már hajlandók valának a' többiek fegyvereiket lerakni, olly nagy félelmet okozott bennek az ellenségnek számosabb volta, azonba Kovács Jó'sef olly derekasan tudta buzdítani bajtársait, mintha mindegyik kebelében az ő tulajdon lelkességét öntötte volna. Lett is következése az ő bátorságának, mert noha a' támadó ellenséges lovas csoport hatszorosan is számosabb vala; — mindazonáltal azon alig 13 bátor legényekből álló csapaton erőt nem tudott venni, sőt közzülök az öszvevetett vállakkal álló, 's ügyesen lövöldöző katonák többet lelőttek, 's bagnétjaikkal leszurkáltak.

Ezen alkalmatossággal azonban Kovács Jó'sefnek eggyik karját egy pisztoly golyóbis keresztül fúrá, a' köz emberek közzül pedig hárman vitézi halált szenvedtek. Látván az ellenség ezen kis csoportnak győzhetetlenségét, azt elhagyta, 's tovább indult. Akkor Kovács Jó'sef karját beköttetvén, a' tábor felé sebesen igyekezett vissza húzódni. Ezen kis verekedés a' holdfényénél történt, 's vissza vonúlttokban távulról ismét lármát 's lövöldözéseket hallván, sőt azon tájék felé való közeledését egy már az ő hátok megett jövő ellenséges csoportnak, ezen alkalommal Kovács Jó'sef bajtársaival a' földterületnek bokros voltát használván, meghúzta magát, 's megparancsolá mindeniknek, hogy szavára figyelmezzen, 's a' mit parancsolni fog, pontosan tellyesitsék — Az ellenséges csoport történetből éppen azon hely felé ballagott, hol Kovács Jó'sef legényeivel rejtekben vala. Az éjjeli jól hallatszó beszélgetésekre figyelmezvén, Kovács észre vette, hogy az ellenséges katonaság beszédén kivül közös uralkodónk népeinek szavai is hallatszanak, 's azonnal gyaníták, hogy a' feléjek közelítő ellenséges csoport foglyokat is kisér, 's eltökélletté magában, hogy a' legnagyobb veszedelemnek is kiteszi magát, 's tellyes erejéből fog törekedni bajtársainak megszabadításán. Közlé ezen szándékát a' köz emberekkel is, 's azokat bátoritá, kik vitéz káplárjokkal immár élni 's halni készek valának. Az ellenséges csoport már olly közel vala, hogy a' holdfényénél meg lehetett különböztetni az ellenség lovas katonaságát,

és a' gyalog menő foglyokat. Erőssen dobogott szívek a' lesben álló vitézeknek, azonban a' szerencsés, vagy szerencsétlen pillantatott vitézi elszántsággal várták. Egy köz ember észre vette, hogy az ellenséges csoport mintegy két rakásba vala, elöl az eggyik, utánna a' foglyok, 's ezekután ismét a' másik csoport, elvégezték tehát, hogy az első, és közelebb lévő csoportra fognak jól czélozva tüzelni, 's jelt adni lármával a' foglyoknak is, hogy magokat szögezzék kisérőik ellen, ha lehet, fegyvereiket ragadják ki, a' szabadító vitézek pedig az első véletlen tüzelés által okozott zavarodást hasznokra fordítván, 's fegyvereiket ujra megtöltvén, a' második lövést a' bokrokból ki jöve tenni, 's az ellenség sorai közé rohanni, 's bagnétjaikkal ostromlani magokba eltökéllették.

Az ellenség elérvén azon helyre, hol a' vitéz Kovács a' lövést alkalmatosnak lenni gondolta, jelt ád a' tüzelésre, 's az meg is történik, mellynek sikere igen szembetünő vala, nem csak a' lövések által hullottak el többen, hanem az ellenség is valami lesben álló nagy csoportnak hivén ezen kevés számú vitézeket, szörnyü zavarodásba jött annyival is inkább, mivel tisztjeiket ki őket vezérlette, egy golyóbis földre terité. A' lövés után tett lázító lármára több foglyok a' közzel hozzájok álló ellenség katonainak fegyvereiket kiragadván szinte pusztítani kezdették kisérőiket. Ismét fegyvert töltvén, a' lesben állók kirohantak, 's a' második tüzelésekkel szinte leterítvén néhány ellenséges katonákat, 's előre is nyomulván, és a' foglyok is mind inkább neki bátorodván, az ellentállásnak, a' kisérő ellenség megrémült, és szaladásnak indult, melly meglévén Kovács több izben fegyvert töltetett, 's a' futók után lövöldöztetett, azután az elesték fegyvereit is széllyel osztván a' kiszabadított fegyvertelenek között, a' tábor felé sietett. Azonban az öszvecsapás helyén visgálván az elesteket, az ellenség tisztjét, kinek egy golyóbis lábát által furván, egyszer'smind lovát is elejtette, még élethe találták, kit a' dühösségbe jött katonák ki akartak végezni. Férfiasan ellene szegezé magát Kovács káplár ezen alacsony szándéknak, 's a' földön fekvő tiszthez állván, így szóllott: nem szégyenlenétek ezen vitézt, ki olly hív vala Királyához, Hazájához, mint mi, most, midőn magát védelmezni nem képes, kivégezni? akár ki legyen, ki kezét reá akarja tenni, fegyveremmel fogom azt más gondolatra hozni, vagy kivégezni, most én parancsolok fogadjatok szót, kössétek be sebeit, fogjátok fel, 's vigyük a' táborba. Ezen szavai sikeresek valának, többen jöttek elő, kik tellyesiték a' vitéz káplár parancsolatját, de egyszer'smind a' maga karját is, mellyet az elsőbb verekedésben egy golyóbis csontot nem törve által furt, szinte jobban bekötteté. Ezek így lévén mind a' foglyoktól, mind az elfogott tisztektől elértették azt, hogy az ellenség azon éjjel az őrökre több helyeken reá ütött, 's a' megszabadított 50 foglyok, kik között

két tiszt is vala, az őr seregektől fogattatván el, őket az ellenséges hadi sereghez akarták vinni.

A' táborhoz való mentökben már több segítségre küldött seregekkel találkoztak öszve, kik velek viszsza tértek, 's megérkezettekkor már szépen megviradt. A' tábor útszáin mentökben a' vitéz Kovács Jó'sef tetteiről való hírek elterjedtek, 's minden tisztelte az ő nevét. Az elfogott, 's vállokon hozott tiszt állitásából tudták meg, hogy 200 ember volt, kiket Kovács Jó'sef tized magával bátorságával 's okos fortélyosságával elkergetett, 's kiktől a' foglyokat kiszabaditá. Ezeredjéhez érvén, Ezeredes kapitánya tanyája előtt állottak meg, hol Kovács Jósef sebes 's bekötött karral jelent meg, 's előbeszéllé a' történteket. Az egész tiszti kar dicsérte, és álmélkodott az ő vitézségén, 's derék maga viseletén, 's mivel az orczáján is kapott egy kis sebet kardvágás által, 's karja is nagy fájdalmakat okozott, jelentése megtétele után a' betegek közé vitetett öt köz emberrel együtt, kik szinte nagyobb, 's kissebb sebeket kaptak, hol az orvosok segedelme által néhány napok mulva meggyógyíttatván, századjában ismét megjelent. Az ő vitézsége a' hadi fő vezérnek is bé-jelentetvén, annak rendeléséből az ispitályból lett kilépésekor az egész ezered szeme láttára egy Generális által melléré egy arany vitézi érdem jel függesztetett, 's az egész ezered előtt megditsértetett, a' vele lévő 10 köz ember szinte, ezüst mellen függő érdem jelekkel és köz tisztelettel, jutalmaztatott. Kovács Jó'sef nem kevessé érezte az ő megtiszteltetésének méltó örömét, de azért ez őtet tellyességgel nem inditá bajtársainak lenézésére, 's fenhéjázásra, hanem eltökéllé magában, hogy megkülönböztetésének méltóságát folyvást tartó jó maga viselete által kivánja állandóvá tenni. Ugy is lett, mert több esztendő lefolyta alatt mindenkor hiven betöltvén mind az ütközetekben, mind a' nyugodalom idején kötelességeit; őtet az all tisztek között mindenek a' legtiszteletre, és szeretetre méltóbbnak tartották.

Ezen idő lefolyta alatt egy szerencsétlen ütközetben egy egész századdal elfogattatott, és az ellenség országába vitetvén, ottan több hónapig mulatott, mig végre a' foglyok kicseréltetvén, ő is ezeredjéhez ismét vissza tért, az ellenség országában való mulatása sem volt az ő tapasztalásaira nézve káros, mert mindenütt több tapasztalás gyüjtött egybe, nevezetesen a' gazdasági tárgyakban. Nem csak itt hevertében, de az ütközetektől ment, és üres időben is gyakran eszébe jutottak neki az ő szülei, 's kedves Julisa, 's érzékeny andalgásokba merült. Ő ujonez korában is német országból több levelet küldött szüleinek, de választ soha sem vehetett, mivel a' háborúk miatt bizonytalan helyheztetésénél fogva soha sem tudósithatta szüleit, hova küldjék leveleiket. Több helyen termetének, és ábrázatjának szépsége némelly fejér személyeket annyira megbájoltak, hogy szerencsés és gazdag házasságra léphetett

volna, azonban bár semmit se hallott Julissáról, bár mint katona több izben a' világi mulatságokban részt vett, soha sem felejtkezett el hazulról lett elválása pillantatjáról, mellyben iránta szeretője olly érzékeny, és igaz hajlandóságot mutató indulattal viseltetett, 's állhatatosan feltette magában, hogy ha egykor haza kerül, és Julisát hajadonnak, és jó erkölcsünek fogja találni, őtet fogja feleségül venni.

Illy viszontagságok, és történetek között folytak Kovács Jósefnek dolgai, ki immár 7-dik esztendejét tölté katonai életének. Azonban térjünk vissza azon idő pontra, midőn ő szülötte földjét elhagyta, mert szükséges tudni az ő történeteinek világos fel foghatására nézve azt is, mint folytak othon szüleinek, és Julisának dolgai.

Elhagyván Kovács Jó'sef szülötte földjét szüléinek szivét gyakran háborították egyetlen egy fiok után sóhajtozó fajdalmas érzések különösen elvállások után több hónapok igen sok búsongások között töltek el: azonba az idő, melly minden fájdalmakat végye szenyvedhetőbbekké tészen, enyhitette az ő szivek sebeit is, 's tehetségek szerént folytatták csekély gazdaságocskájokat, az a' reménység, hogy kedves fiokat talán egykor meglathatják rúgóul szolgált arra, hogy egészen el ne csüggedjenek. Julis szerelme tárgyától elválván szüléi házát elhagyta, 's részszerént a' helybeli földes uraságnál Báró P. nél résszerént a' szomszéd városban szolgálgatott. Noha Kovács Jó'sefnek katonasága idejétől olta csak két levelét vették szülei, mellyben Julisáról is buzgóan emlékezett, 's azok is mindjárt katonaságának első esztendejében érkeztek, mindazonáltal Julis folyvást állandó indulattal viseltetett ahoz, kinek elválásakor hűséget fogadott. Szolgálatja folytatásában igen sok kisérteteknek, jó erkölcseinél fogva ellene tudott állani, sok hizelkedő ifjaknak, gyakran magos születésüeknek, kiket az ő szépsége, és deli termete megbájolt, ámító szavait hizelkedéseit igéreteit adományait megvetette, többre becsülvén erkölcsi tisztaságát megőrizni, mint erkölcstelenségek által szerzett jutalmakkal fényleni, 's tehetősséghez jutni, sem a' csapodárkodó férfi cseléd szavai által nem engedmagát elcsábíttatni, ne hogy akkor sirassa elestét, midőn erkölcsi tisztaságát többé vissza szerezni lehetetlen lett volna. Valának egyébb iránt több ollyatén becsületes, és sorsához alkalmaztatott iffiakis, kik tiszta, és igaz hajlandósággal viseltettek hozzá, 's őtet feleségül kivánták venni, gyakran tehetős paraszt gazdák fiai, és jó igyekezetű ifju mester emberekis megkérték őtet, 's több izben az ő szülei is unszolták, hogy ne szalajtaná el szerencséjét annyival is inkább, mivel régi jegyesének életéről is kéttség lenne, azonban olly hosszú idő alatt az ő hajlandósága is megvaltozhatott. Mind ezek a' hiv Julist nem valának képesek feltételétől elmozdítani, 's álhatatosan megmaradt azon szándéka mellett, hogy ha Jó'sef életbe van, 's hozzá szinte hiv, őtet

bár meddigis bevárja, és csak akkor ajánlja kezét másnak, ha ő többé élni megszünt volna, vagy talam erkölcstelen, és gyalázatos életre vetemedvén, az ő kezét meg nem érdemlené, sőt inkább minden szive érzésével ellenkező unszolások az ő hűségét erősítették, 's nem vala egy napis, hogy ő Jósefének szerencséjéért a' mindenhatóhoz ne fohaszkodott volna.

Illy próbák között folyt el szinte hat esztendő, 's Julisnak élet ideje is nem azon korban volt immár, mellyben a' szépségi kellemek gyarapodnak, Epen ezen idő tájban egy szomorú történetben, mellyet Julis igen mélyen érezett, az ő jövendő, és nem sokára következő szerencséjének csirája vala be burkozva, t. i. az öreg Kovács megbetegedett, 's mivel igen fejes, és elő ítéletes ember volt, az orvosi szerekre nézve, egy ollyan betegségben, mellyben egy hánytató életét megtartotta volna, nem akarván ezen ártatlan, és nagy hasznú szert is bévenni, rövid betegsége után meghalálozott. Az ő jobbágy telke tehát a' keserűségtől egészen tehetetlenné tett özvegyére maradott. Sem a' Varmegyének tartozó munkákat nem vala képes immár viselni az özvegy, mert fogadott szolgái is tőlle semmit sem tartván, eleget sehol sem tettek. Illy állapotjában az elhagyattatott özvegyet az helybeli lelki atya vigasz alásaival, és tanácsaival támogatta, sőt a' helység előljáróit is felbuzdította, hogy mindent kövessenek el mellette hogy fiát a' katonaságból ki szabadíthassák. Legelsőbben is tehát a' földes urasaghoz Báró P. hez szándékoztak folyamodni 's a' kérő leveleket megirván, a' lelki atya, a' kastélyba sietett Báró P. jó szívű úr vala, de véghetetlen sok gyengeségei valának, nevezetesen az, hogy jobbagyainak dolgába soha személyesen nem avatkozott, hanem e' részben mindent Roturides Urra, ki törvényes dolgait vitte, bizott, és Hiuz Péterre, ki szélesen ki terjedő jószágaiban mint első tisztartó, és mindenes, a' gazdaságot kormányozta. Ezen két embernek nagy hasznok lévén abban, hogy az urok a' maga vagyonának valóságos fekvését ne is esmerje, azon gyengeségét, mellynél fogva maga sohasem látott dolgai után, hanem idejét kastélyában henyélve töltötte, arra használták, hogy minden dolgot másként ábrázoltak le előtte, mint az valósággal találtatott, és mindenütt piócza módjára szivták álnok útakon magokba nem csak urok jövedelmeit, ki előtt folyvást a' termesztmények rosz kelendőségéről panaszkodtak, 's ámították, hanem a' jobbágyságot is a' mint lehetett sarczolták. Az esedező özvegynek tehát kérelmét sem olvasván el, a' Báró őtet azonnal Roturides Urhoz, és Hiuz tisztartóhoz útasította, kik noha e' tárgyat t. i. fiának ki szabadíttatását illy környülállásokban, midőn a' telek férfi nélkül maradt, a' kerületbeli Szolgabirák által tett tiszti nyomozás után következő jelentésnél fogva nagyon könnyen eszközölhették volna, mindazonáltal véghetetlen nehéz, és sok költségbe kerülő dolognak állították, 's tudták ők a' tárgyat ugy

intézni, hogy a' szegény özvegy nem sokára minden régibb félre rakott pénzétől megfosztatott; sőt némelly marháit is eladogatván azoknak árát is elcsikarták tőlle, 's mégis semmi segedelem, semmi lépés nem tétetett fia ki szabadítására, sőt Hiúz Úr egy uzsoráskodásból meggazdagodott paraszt fiának részére kezdé az özvegy telkét játszani, ki titkon megkenvén markát, a' Báró fülit már teli jármázta, melly kár következik abból, hogy egy tehetetlen özvegy ül azon telekben, mellyben egy tehetős gazda jól kiélvén az uraságnak is sok hasznot hajtana.

Már elvolt határozva a' kastélyban, hogy Kovácsné telkéből kivettetik, midőn ennek hire a' helységben megforduló megye kerületbeli tisztjének fülébe vitetett, kihez a' helybeli lelki atya az özvegyet is elvivén, siralmas sorsát elő terjesztette, 's állította, hogy egyetlen egy fia a' katonaságnál lévén, annak ki szabadítása végheteltlen szükséges lenne. Ezt a' helység előljárói is állították, csupán az uzsorás gazdag paraszt, ki az özvegy telkére ásitozott mondá, hogy Kovács Jó'sef Katona már nem élne, 's hogy az ő haláláról való hirt egy katonától hallotta. Azonban egy jó lelkü, és bátor hites személy ismervén alacsony törekedéseit, nyilván kimondá az uzsorás szomoru állításának inditó okait, melly a' Vármegye tisztjét, ki egy szorgalmatos, ügyes, és jó lelkü ur volt, annyira felüzelte, hogy a' szükséges tiszti nyomozást, és a' gyülésre beadandó jelentését Kovács Jó'sef ki szabadítása iránt, azonnal elkészíté, 's azt a' megye kormányozójának megküldé, 's egyszersmind a' mézes szavakban mérget foglaló uraság tisztjeinek is értésökre adá, hogy a' szegény özvegynek illy törvénytelen úton való megfosztatását ő tellyes erejéből fogja akadályoztatni. Alig teltek el nehány hónapok, a' megye által a' fő hadi tanátshoz küldött hivatalos tudósításának tellyes sikere lőn, 's nem sokára megérkezett azon örvendetes hir, mivel Kovács Jó'sef katonának csak annya élne, 's a' telken gazda nincsen tehát örökösen haza bocsáttatik. Az egész helység eltöltt az említett hirrel, 's mivel az öreg Kovácsnét is mint becsületes jó asszonyt minden szerette, fiáról pedig minnyájan mint jó erkölcsü legényről emlékezék, minden jó lélek örvendett e' történeten, 's különösen azért is, hogy az álnokság az ártatlan igazságon nem győzedelmeskedhetett; csak az uzsorás paraszt bosszonkodott azért, hogy az özvegy telkét telhetetlensége áldozatjává nem tehette, sőt hogy Hiúzra Hijába vesztegetett nehány tallérokat, ki egyébb iránt nem igen sokat törte a' fejét az uzsoráson, 's megelégedett azzal, hogy a' tallérok erszényét gazdagiták.

De senki sem örüllt e hirnek annyira, mint Julis ki több esztendei állhatatossága, és jó erkölcse által érdemlett jutalmát gondolta nem sokára elérhetni. Még egy pár hónapok töltek el várakozásban, egyszer egy Vasárnap estve midőn a' falu népe a' végzett Isteni tisztelet után esthajnalon szomszéd szomzzéddal,

atyafi atyafival édes beszélgetésekbe merülve az útszákon házaik előtt üldögélve mulattak, hire futamodék, hogy Kovács Jó'sef megérkezett. Midőn bejött a' faluba, katona öltözetben lévén, 's 7 esztendei távól léttében igen megváltozott lévén meg nem ismertetett, szóval öltözete, termete, bajusza, és az ábrázatján esett sebnek diszes jele állortza gyanánt szolgáltak nékie, csupán arról vették észre, hogy ő légyen, mivel annya házához, kinél éppen némelly attyafiai voltak, tértt be könnyes szemekkel ölelé meg az örömtől elaléltt, 's a' sok buslakodások miatt pedig egészen el aggott édes annyát, kinek öltözetén is az elszegényedés jeleit észre lehetett venni, 's huzamosabb idő kivántatott, míg ők mind ketten magokhoz tudtak jönni. Alig tett a' nyugodalomra lépett vitéz annyának nehány kérdéseket, attyának szomorú halála iránt, Julisának holléttéről, és gazdaságoknak mivoltáról, azonnal tele töltt a' ház, az udvar, még az utsza is örvendező attyafiaival, jó ismerősseivel, többen kikkel együtt járt oskolába, együtt nevekedett, együtt őrizte a' marhákat különösebb hajlandóságot mutattak iránta. Az ő attyafiai, 's hajdani baráti, késő éjszakáig mulattak nála, 's alig tudott a' sok kérdésekre felelni, vitézi tetteiről, azonban, dicsekedést nem szeretvén keveset beszéllett, 's inkább csak azon tapasztalásairól szóllott, mellyeket ő külföldön a' gazdaságra nézve egybe gyüjtött, mellyet a' körülötte lévők kedves elmerüléssel hallgattak, végre pedig minnyáján nyugodalomra haza tértek. Kovács Jó'sef feltette magában, hogy másnap földes urához mégyen magát jelenteni, azután pedig Julisát keresi fel, ki a' szomszéd faluban egy jó rendet tartó, és szelid érzésekkel tellyes uri háznál szolgált, hol őtet, mint hiv, és ügyes házi cselédet több esztendőtől fogva tartották, 's eltökéllé, hogy minél elébb feleségül fogja venni. — Más nap Kovács vele lévő tisztességes, és arany vitézi érdemjellel ékessitteteti katonai öltözetében csinosan felöltözött, 's a' kastélyba sietett. Midőn az udvarra belépett, a' cselédtől kérdezi, vallyon be lehetne e' már a' földes úrhoz menni? mellyre a' cselédek felelvén, hogy egy pár óra mulva is még a' Báró aludni fog; az udvari tisztekhez kivánt bemenni, melly nékie megengedtetett.

Éppen eggyütt vala Hiúz úr Roturides urral, midőn a' vitéz Kovács tisztelettel tellyes tekintettel belépvén, őtet illető alázatossággal elő adá ki légyen, 's igéré hogy azon hijjánosságot, mellyet elaggott annya okozhatott tehetetlensége által a' földes uraságnak, ezentul ő helyre fogja hozni. Nem az ő tisztes, és emberséget mutató formája, maga viselete, ébreszté e' két álnoknak figyelmét, sem azon hazafiui díszes érdemek, mellyeket a' vitézi rend jele mutatott, hanem azon darab aranynak értéke, melly a' vitéz melyét diszesíté, 's abban mind ketten előre egy kedves kis prédára gondoltak találni, melly még egykor az ő birtokokba is jöhet. — Azonban Roturides ur hozzá tettetett szí-

vességgel viseltetett, 's előhozta, hogy ha ő pártyát nem fogta volna, telke más kezére kerülhetett volna, 's hogy kiszabadulását is ő eszközölte volna, mellyeket Hiúz úr olly buzgóán bizonyított, mintha minden szavok szentirás lett volna. Noha Kovács tudta már ezeknek állnokságokat, ellent nem mondott, sőt még köszönte iránta viseltető részvételeket. Ezek után Kovács a' szobából kiment, 's kint az udvaron várta be süveg véve, míg földes urához bemehetett, mellynek ideje szinte bekövetkezvén, az öreg nőtelen Bárót szokott tisztes, és jobbágyi alázatossággal köszöntvén, urával történeteiről húzamosabban értelmességgel beszélgetett, és végre magát kegyességébe ajánlva, haza tért. Az öreg, 's noha különös természetu Bárónak ezen jobbágya igen megtetszett. —

Mihelyest otthon dolgát végezte, azonnal Julisához sietett, kinek már fülébe jött megérkezése kedvesének; — hozzá érkezvén pedig kedvese az örömtől megrészegedve repült karjai közé, 's mind ketten megfelejtkezének magokról ugy annyira, hogy a' kijövő uraságok, és számos házi cselédek jelenlétét sem vették észre, magokhoz jövén pedig szeméremmel követték meg különösen az uraságokat, kik ezen érzékeny jelenést könnyes szemekkel szemlélték azért, hogy magokról ennyire megfelejtkeztek. Jó'sef nem sokára bement az urasághoz, 's vele több ideig beszélgetvén előterjeszté Julissal való régi öszveköttetését, valamint azt is, hogy őtet minél előbb feleségül kivánná venni. A' jó, és keresztényi érzéssel tellyes házi ur, és asszonyság véteknek tartották volna ellenzeni egybekelésöket, 's még azon nap megtörténvén a' jegy váltás, egy pár hetek mulva a' lakodalmat is ellakták, mellyet az uraság maga költségén tartott, mivel Julist mint ügyes, és hűséges cselédjöket, igen szerették, sőt őtet fizetésén felül egy tehénnel is megajándékozták. Haza vivén Jósef feleségét, azonnal mind ketten rendetlen állapotra jutott gazdaságok rendbeszedésére törekedtek. Ő katonasága ideje alatt szép summácskát gyüjtött egybe, azonban vitézi érdem jeléért is esztendőnként a' királyi kincstárból több Rhftokat kapott segedelemül, melly summákkal a' hibázó marhákat megszerezték, és romló félen lévő épületeiket mi hamar rendbe hozták.

Igy tehát Jó'sef nem követte azon meggondolatlan, és éretlen katonákat, kik haza kerülvén, szolgálatjokból folyó érdemeket az által gondolják nevelhetni, hogy garázdálkodnak, 's olly dolgokkal dicsekednek, mellyeket többnyire soha sem tapasztaltak, és gyakran rendetlen életet élnek. Otthon is, valamint katona korában, ugyan azon fő erkölcsi rúgók indíták az ő maga viseletét, t. i. minden kötelességeket, mellyekkel az ember a' közönséges társaság 's annak törvényei iránt tartozik, valamint azokat, mellyek az embernek becsületét, és tisztességes kiélhetése módját eszközölik, híven betölteni. Egyszer'smind Jósef a' helység dolgaiba is betekintett, nagyezetesen haza jöttekor

nem sokára hallá többektől micsoda húza vonásokat követnek el a' több-ször említett uraság tisztjei, 's hogy éppen most is a' helységnek némelly csekély haszonvételecskéit torkon verve akarják elperelni, a' többek között a' falu rétjét is, mellynek terméséből a' helység bikáit telelik, el akarják foglalni, mellyeken Jó'sef is megindult — 's eltökéllette, hogy a' falusi elöljárók közzé fog ő is beavatkozni, 's védelmökre nézve belátásaival, tanácsadásaival segedelemül lenni. Már a' zúgás, és a' földes úr ellen való bizodalmatlanság igen eláradt, 's megállapíták a' lakosok, hogy földes urokat, 's tisztjeit a' nemes Vármegye, sőt koronás Fejedelmünk előtt is be fogják vádolni. — Egyébb érdemein kivül Kovácsnak igen nyomos, és nyájas előadása is vala beszélés közben, 's minden ügyes bajos dolgaiban czélul tette magának, hogy semmit a' kétséges, és költséges per utján nem fog kezdeni életében, még elébb a' kérdéses tárgyat barátságos uton nem próbálja, tellyes erejéből elintézni.

Mivel egy megholt öreg hites helyett haza érkezésekor azonnal hites személynek választatott, feltette magában, hogy a' közönség dolgának folytatását is ezen józan szempontokból fogja tekinteni. Az első tanács gyülésben éppen a' kérdéses tárgyról tanácskozván a' hitesek, ő huzamos halgatása után végre megszóllalt, 's imigy folytatta beszédét: Vallyon ezen panaszos tárgyat próbáltátok e' már jobbágyi alázatossággal a' földes uraság eleibe terjeszteni orvoslás végett? ha nem? én ugy vélném, minekelőtte a' költséges perlekedéshez fognánk, ezt kellene elébb megtennünk. Hijába itt a' próba — szóllának többen! az urunk csak azt teszi, mit a' tisztjei mondanak, azoknak pedig nincs lelkek, mi tapasztalásból tudjuk, hogy minket elveszitenének, ha lehetne. Különösen két pártos parasztok valának, kik a' lázzadást inkább élesztették, csak azért is, mivel gyakortai öszvejövetelekkor torkoknak is jó napot csináltak. Kovács ezekre imigy folytatá beszédét: ha előre tudjuk is, hogy kérésünk sikeretlen lesz, még is kötelességünk először sérelmünket földes urunk eleibe terjeszteni, ha nem segít azon — 's ki sem halgat? akkor lesz helye a' felsőbb helyre való folyamodásnak, a' mi kötelességünknek, és bizodalmunknak gyakorlása ki tudja ha nem fog e' segíteni, 's ha nem is? ez erősíteni fogja igazságunkat, 's meg fogja nyugtatni lelkünk ismeretét, hogy mindent jó móddal igyekezvén elintézni, 's azt nem eszközölhetvén, senki szemünkre nem vetheti, hogy mi nyughatatlanok, lázítók, és urunknak hűségtelen jobbágyai vagyunk. — Tetszett a' többségnek ezen javallat, 's megállapíták, hogy más nap három értelmes hiteseket a' földes urasághoz küldenek, 's ezen három között találtatott Kovács Jó'sef is.

Más nap megjelenvén a' helység uránál, őtet magában nem találtak, hanem testvér öccse is látogatásképpen az öreg nőtelen Bárónál vala, rajta kivül még Roturides, és Hiúz urak is jelen

valának. Kovács Jó'sef mint legértelmesebb előterjesztvén illő alázatossággal de diszes egyenességgel nem csúszva, sérelmöket, a' földes ur még szóhoz sem jöhetett, azonnal bele ugratott Roturides ur a' beszéllő jobbágy szavába, 's imígy szóllott: méltóságos uram! végye különössebb figyelembe ezen lázadást, 's ezen három fő lázitókat érdemökhez illó módon büntettesse meg, mert mind az, a' mit előadtak, hazugság; — nékiek semmi bajok, sőt bővölködvén szerfelett mindenekben, azért nem férnek a' bőrökbe. Uram tekintetes Fiskális uram! bocsásson meg, így szólla Kovács, míg tőllünk falunk réljét el nem foglalták, míg az rendes robotázáson felül, mellyért soha sem fizettek az urak, szerfelett nem hajtogatták a' jobbágyságot, s' több e' féléket el nem követtek, a' falu senkinek nem panaszkodott, — de most. Tovább nem szóllhatott, mert mind Hiúz, mind Roturides urak ketté vágták szavát imígy szóllván: halgass rossz ember, millyen igasság állorczájába tudja behimezni álnokságát! mondja Roturides ur: ne fély! majd megtanítalak én, miként kellessen kegyes földes uraságod iránt viseltetni! Kovácsnak, ki érettebb ideje ólta soha alacsonyító szóra okot nem adott, igen nehezen estek a' Roturides ur gondatlan becstelenítő szavai: de türedelmesen elhalgatta azokat, noha katonai érdemei 's becsülete neki méltó just adhattak volna arra, hogy ellent mondjon. Nehezen szivelték azt a' két öreg parasztok is, kik legbecsületesebbek, legistenfélőbbek, és hűségesebbek valának az egész helységben. Mivel ez ideig a' földes ur eggyet sem szóllt, de ezen illetlen magaviseleteknél fogva tisztjeinek valahára ő is kétségeskedni kezdett hűségek felül, most kéré meg legelőször életében testvér öccsét, hogy e' jelenvaló panaszos tárgyat halgatná ki, 's ítélné el, mert annakelőtte tisztjei azzal ámitván, hogy testvérje inkább óhajtaná az ő halálát, iránta tökélletes bizodalommal soha sem viseltetett, sőt ha öccse báttya iránt tartozó atyafiságos indulatból belátásánál fogva valamit másként tanácsolt, mint tisztjei, 's különösen azok iránt figyelmét ébreszteni akarta, 's hogy ne engedje általok magát orron fogva hurczoltatni, ugyan annyiszor csak a' bizodalmatlanságot ébresztette, gondolván, hogy csak azért szóll ellenek, mivel azok ő iránta hűségesek és jó tanácsal tartják. Báró P. István tehát a' tisztelt földes ur öccse meghagyván a' panaszolkodó feleknek, hogy fordulnának ki egy kevéssé, azok ki mentek. Megjegyzésre méltó azonban, hogy Báró P. István mind Kovácsot, kinek mejjén vitézi érdem jele függött, tekintete, és beszéde pedig becsületet, és emberiséget mutattak, mind a' vele lévő éltesebb két parasztokat megkendezte ugyan akkor, midőn báttyának meggondolatlan fenhéjázó tisztjei őket csak te-nek, és rosz embereknek kiálták.

Ezek így lévén, imígy szóllitá meg az iffjabb Báró a' tiszteket: az uraknak alacsony magokviseletén nagyon megütköztem, hát midőn a' szegény jobbágyság, kik iránt a' földes urak kegyes-

séggel kötelezteinek viseltetni, és atyai pártfogással, bizodalommal terjeszti elő sérelmét, goromba, méltatlan, és becsület sértő szavakkal kell illetni? — az ő tisztességes előterjesztések, az ő dicséretet érdemlő bizodalmok és emberség tudások világos jelei az ő igazságos kereseteknek, az urak alacsonyító, 's elnyomásra törekedő kirohanásaik pedig az urak tulajdon hibájának, azonban nem bánok úgy az urakkal, mint a' hogy az urak szoktak bátyám alattvalóival cselekedni, t. i. hogy az urakat kihalgattatlan megitéljem, hanem ezennel tudtokra adom, hogy tiz nap mulva ismét bátyámhoz jövén akkoron huzamosabban itt mulatok, az alatt minden mentő irományaikat, tanuikat készitsék el, akkoron ki fogom mind a' két feleket halgatni, 's az igazságot kiszolgáltatni, egyszersmind eltiltván az urakat kemény felelet terhe alatt attól, hogy a' jobbágyságot ijeszgetésekkel, vagy igéretekkel sérelmeiknek bátor, és nyilt előterjesztéseiben akadályoztassák, most pedig mennyenek dolgokra. Hiúz és Roturides uradalmi tiszt uraknak szemek szájok elállott a' környülállásoknak illy nagy változásán, 's az iffjabb Báró kemény szavain, 's a' reájok háromló gyanut eltávoztatni igyekezvén, különösen Roturides ur, mintha megsértettetnek érzette volna magát, igy szóllott: nagyságos uram! — illy keserü fölöstököt mi hüséges szolgálatunkért nem érdemeltünk. Ugyan ugy e' felele az iffju Báró, keserük valának az igazság szavai az uraknak, ez második erősség, melly az urakat előttem gyanusokká tészi, azonban a' szóváltásra most sem idöm, sem kedvem, a' kiszabott időre védelmekkel legyenek készen; az igazságot nem elnyomni, hanem világosságra hozni törekedem, most elmehetnek.

Tisztartó uram pedig parancsolja cselédimnek, hogy fogassanak, 's kocsimat az utazáshoz készitsék, ekkor a' tisztek meresztett szemmel kimentek. Kedves öcsém! szólla az öreg Báró, bocsáss meg, hogy eddig iránted bizodalmatlansággal viseltettem, szokatlanok valának ugyan előttem a' te kemény szavaid, de a' bennek foglalt igazság kellemetessé tette azokat, egyszersmind lelki ismeretemet nyugtató erővel tellyesek valának azok, most gyanitom én micsoda kezek között voltam, imé ezennel igérem, hogy ezután érted élek, 's a' te rendeléseid fognak jószágaimban végre hajtattni, ugy is gyermekeidre száll mindenem. De öcsém megálj! ne siess! még egyet elfelejték: tiszteim velem immár testamentomot is tétettek, melly által a' magok javát, de a' te gyermekeidnek nagy kárát kivánták eszközleni, még ugyan a' szükséges tanuk nem jegyezték fel neveiket a' testamentomra 's igy erötlen lett volna, azonban ők arra is reá vettek volna, gondolhatod. Ekkoron kivévén szekrényéből a' káros testamentomot igy szóllott: Imé itt vagyon tépd széjjel ezen epés gondolatokkal irtt oklevelet, 's otthon dolgaidat végezvén, siess hozzám. — Könnyes szemekkel köszönő meg bátyának atyafiságos, és nemes érzéseit az ifju Báró, 's még nehány pillantatokig beszélgetvén,

a' kint várakozó parasztokat behivatta, kik bejövén imigy szóllott hozzájok: Halják e' kentek! semmi panaszt nem lehetvén igazságossan elitélni addig, még mind a' két felek környülállásosan ki nem hallgattattnak, ennél fogva azt rendelem, hogy 10 nap alatt minden panaszaikat tétessék fel kentek papirosra; tanúikat, és egyébb erősségeiket hozzák rendbe, a' megmondott napon ismét bátyámhoz jövök, 's akkor mind kenteket mind a' tiszteket ki fogom halgatni, 's a' melly félnek igazsága lészen, annak fogom azt kiszolgáltatni, azt pedig, hogy kentek sérelmeiket földes urok eleibe terjesztették, igen okosan, és dicséretesen tették, 's hogy a' tisztek kenteket ezen szabados, sőt kötelességökhez tartozó tettek miatt méltatlan szavakkal illették, megdorgáltattak, és el vagynak minden további méltatlankodástól tiltva.

Örömmel, és megelégedéssel fogadták mind hárman ezen rendelést, 's igérték készen létteket, 's végre Kovács Jó'sef így szóllott: Nagyságos uram! valóba érzékennyen vettem, hogy engem, ki Királyomat, 's Hazámat véremmel is szolgáltam, 's ezen emberséges, és becsületes két öreg társaimat a' tekintetes tiszt urak így megkisebbitettek, én beszéltem a' mi felséges Királyunkkal is, ki olly kegyes, és szelid indulattal szóllott hozzám, hogy örökre háládatos érzést ébresztett bennem, 's nagyságos uram! engem ő felsége is megkendezett. — Ha igasságban nem járnánk, egy szót sem szóllanánk, más az, ha a' mi öreg nagyságos urunk, vagy nagyságod, kiket mint atyánkat tisztelünk, tenek szóllítanának, azt szeretet jeléül vegyük, de ok nélkül gazemberezni nem illik, 's ha így bánnak mi vélünk szegény emberekkel, hogy kivánhatják mi tőllünk a' bizodalmat, a' hüséget, a' szeretetet, és a' becsület érzést. Ha vétünk nagyságos uram! büntessenek, megérdemeljük, de ha igazán teszünk, igaz bánást óhajtunk. Igassága vagyon kenteknek jó emberek, azonban csendesség legyen, mindent nyugtassanak meg kentek a' faluban, 's mondják meg, hogy a' meghatározott időben mindent el fogok annak javára intézni, a' kinek igazsága lészen. Ezen beszéd után, mind a' parasztok földes uraiktól, mind az iffjabb Báró, bátyától elbúcsúzván, amazok a' tanács gyülésbe, a' Báró pedig távolabb fekvő jószágába útazott háza népéhez.

Az alatt, míg ezek történtek, Roturides, és Hiúz Urak együtt tanácskoztak, mitévők legyenek, 's mivel az iffju Bárónak egyenességét, 's igazság szeretetét esmérték, tőlle nagyon tartottak, 's el látták, hogy ő véle semmit sem kezdhetnek. Megállapiták tehát, hogy az őket fenyegető veszedelmet két móddal fogják elhárítani törekedni, egyik lesz az, mellynél fogva az öreg Bárónak öccse iránt felébredt bizodalmát árulkodásokkal, és fortélyokkal elrontsák, másik pedig az: hogy a' hiteseket vesztegetések által arra birják, hogy a' főben járó panaszokat elő ne terjesszék, hanem csak némelly csekélységeket, mellyeket ők

fognak helybe hagyni, 's ezeknél fogva imígy kezdették álnok munkálkodásokat. — Eltávozván az ifjabb Báró azonnal bementek mind ketten az öreg Báróhoz, ki mély andalgásban ült karos székében, 's így szóllítá meg Roturides Ur: Nagyságos Uram! ma bétellyesedett rajtam ama tiszteletre méltó megavult közmondásnak valósága, hogy: szóllj igazat, betörik a' fejed. Valóban nagy méltatlanság esett rajtunk azért, hogy a' parasztok vakmerőségéért elragadtatván hüségünk tüzétől egy pár férfias szavakért olly kémélletlen bánt velünk nagyságodnak testvér öccse, sőt ellenünk nyomozás is fog tétetni, 's még ki által? nagyságodnak öccse által, ki sok esztendők ólta kivánja nagyságodat megnyergelni, bennünket pedig elnyomni, hogy hüséges szolgálatunk által a' nagyságod nyugodalmát, és javát eszközölni éjjel és nappal készek valánk, hogy álnok haszon keresésének, és kinézésének annál zabolátlanabbul áldozhasson. Alig hagyá el beszédét a' törvénytudó, azonnal Hiúz Antal Ur így szóllott: a' mai történetek meggyőztek a' felül, hogy már nagyságodban tellyes hatalmu urunkat nem tekinthetjük, itt már a' nagyságod parancsolatjait híven, és serényen követni veszedelmes, mert meg lehet ugyan, hogy, azt nagyságod öccse hibásnak találván, lakolnunk kellene, kérem nagyságodat, méltóztassék utasítani, mi tévők legyünk. Mellyekre így felelt a' Báró: Azon panaszok elitélésének, mellyeket jobbágyaim ellenetek tettek, semmi egybeköttetések nincs házi dolgaimmal, ennekutánna is folytassátok tehát kötelességteket; — öcsém ellen pedig egy szót se haljak többé, ő nékem vérem, ha vétett volna is ellenem, neki megbocsálanék, annyival inkább, mivel őtet csak a' ti szavatok szerént tartottam eddig rosz atyafinak, ezen gyanút pedig igazságtalannak találtam, őtet ezentúl igazán, és érzékenyen szeretem: most pedig tudjátok alvó órám békövetkezett, menjetek dolgotokra, ha igazságtok van, 's fog találtatni, nem fogom elnyomattatástokat engedni. Mi nagyságos uram szólla Roturides ur, olly ártatlanok vagyunk, — mint a' ma született gyermek, azonban ügyünk nagyságod által választott biráját kegyes engedelemmel legyen mondva, interessátusnak állítom, 's minden esetre törvényes védelmünket fel fogjuk tartani, — 's ezek után eltávoztak.

Az öreg Báró azonban az első testamentom helyett azonnal másikat írtt, mellyben ősi jószágain kivül is minden keresményeit, mellyek tisztjeinek dévajkodása mellett is nagy summára ütöttek, testvér öccsének hagyta, tisztjeit pedig semmiben sem kivánta részesíteni.

Most szóllunk a' három hitesekről mi történt velek. Vissza menvén a' tanács gyülésbe Kovács Jó'sef, örömmel adta elő mind azokat, mellyek a' földes uraságnál történtek, 's minnyájan bámultak, melly jó reménységet nyújtó lépéseket eszközlött a' Kovács Jó'sef tanácsadásának követése, ez által a' falubelieknek szeretetét, és tiszteletét igen megnyerte, 's feltették magokban töb-

ben, hogy az harmad napra következő biró tételkor, ha csak lehet, őtet fogják birónak választani. Ugy is lett; mert Roturides, és Hiúz ur is magok részére akarván kenyerezni Kovács Józsefet, őtet a' biráknak választásúl kitett három személyek közé iktatták, 's az egész közönség egyező akarattal őtet választá, 's birónak fel is esketék. Alig végződött a' biró tétel, azonnal hozzá jöttek két jobbágyok, kik alattomos ravaszságokról ismeretesek valának; és a' kik titkon mindég eggyet értettek az ismeretes uraság tisztjeivel, 's most is az ő titkos izenetekkel járultak Kovácshoz; az ő álnokságok nem kevés segedelmére vala a' falubeliek sarczoltatásának, sőt ő általok sikkadtak el némelly oklevelek is, mellyek a' helység közönsége némelly haszonvételeiről szóllottak, 's ezek imígy szóllának, édes biró uram! azok a' panaszok, mellyeket kentek előterjesztettek, ollyanok, mellyekkel jobb lesz elhalgatni; mi haszna lesz kendnek azokból, tisztjeinknek pedig árthatnak, lássa e' kend egyszer él az ember, ollyan rétet kap kend ingyen kaszálni, hogy minden marháját kiteleli kend, ha elnyomja a' panaszt. Minden ember akkor üsse a' vasat szólla a' másik, mikor meleg, szóval — kend okos ember, ért kend minket, hát mit mond kend? Azt: hogy illyen gazemberekkel többé nem szolgálok; 's megmutatom, hogy kentek mint rosz emberek a' tanácsból ki fognak vetteini. Melly később meg is történt. A' két embernek szeme szája elált, 's szóhoz sem jöhettek, már a' tisztartó hajduja a' bíróért jött, 's annak hivására bemenvén a' tisztekhez a' kastélyba, ottan is ostromoltatott, hogy eszközölné ki a' panasz' elenyészését, 's Roturides ur több izbe így szólla hozzá: Jó'ref gazda! igen szép a' becsület, a' jó lelki ismeret, mellyet kend emleget, de bizony nem árt az ördögnek is egy gyertyácskát néha meggyújtani. — Már tekintetes Fiskális uram gyujtsa a' kinek tetszik, én mécset se gyujtok ördög uramnak, készebb vagyok a' vizbe ugrani, mint becsületem, és lelkem ismeretét megsérteni. Nincs egyébb parancsolni valójok a' tekintetes uraknak? mert ha nincs, ugy dolgomra megyek.

Alig szóllottak még egyet kettőt, bétoppan az őreg Báró inassa lélektelen, és jaj veszékkel, hogy sietnének a' kastélyba, mert a' nagyságos Bárót a' szél megütötte. Uram bocsásd meg büneit szólla Roturides ur, 's száladnak nyakra főre a' Báróhoz. A' hír igaz vala, de nem egészen, mert a' Báró még szólhatott, 's a' szél ütés csak némelly tagjait érte. Roturides ur nem annyira aggódott a' Báró baján, mint azon, hogy a' reájok nézve hasznos testamentom a' törvény által megkivántató tanúkkal nem vala alá írva, 's azonnal elő hozá a' Bárónak, hogy melly mulandó az élet, melly töredékeny mint a' cserép. 's hogy holta után az embernek jó emlékezetét csupán bölcs végső rendelései szokták megörökösíteni. Az utolsó órákhoz közelgető Báró jótéteménynek vette az álnokságból előhozott emlékeztetést 's

megparancsolá azonnal, hogy a' szomszéd helységből némelyeket hivnának öszve a' testamentomnak törvényes karba való helyheztetése végett. Ez tüstént meg is történt, és még az nap alá irták, 's megpecsételték a' Báró által már elkészített zárt testamentomot a' meghívott tanuk. Más nap a' Bárót minden orvosi segedelem mellett is a' szélütések több izben illetvén, életét végzé.

A' ház népe azonnal hozzá kezde a' rabláshoz, de nem tudván Roturides, és Hiúz urak, hogy a' Báró a' reájok nézve kedvező testamentomot öccsének adta, 's mást készített, azon vagyonokat, mellyek az első testamentomban nekiek valának hagyva, megőrizék, 's az eszek ágába sem juta, hogy a' Báró testvérét tudósitsák. Azonban Kovács Jó'sef szemes ember lévén, 's hív jobbágy, egy legény atyafiát lóra ültetvén, gyorsan utasítá a' távól lakó ifjab Báróhoz, ki éppen a' temetési szertartásra megérkeze. A' tisztességes eltakaríttatás után a' testamentom azonnal felolvastatott, 's a' vagyon után ásitozó tisztek ollyanokká levének, mint a' holttak, látván a' sorsnak reájok nézve kedvetlen játékát. Minden végre hajtatott hirtelen, 's alig enyhitheté keserveit az elérzékenyedett 's testvérét sajnáló Báró, már is számos panaszok tétettek a' tisztek ellen; mellyeknek intézését a' temetési tisztség tételre megérkezett kerületbeli Varmegye tisztekre bizá. Hiúz és Roturides vagyonai azonnal birói zár alá vétettek, a' panaszok, számadások megvisgáltatván bátor az uj földes urnak hatalma lett volna mindeneket elfoglaltatni mindazáltal azt nem tette: hanem a' szegénységet kielégíttetvén, az uraságot illető summákat által vételvén őket jószágából elhajtotta. Noha Roturides ur azon fenyegetéssel is élt, hogy ő jártas lévén az uraság leveles tárában, 's az uraság vagyonjait illető titkokban, majd azok által nagy károkat okozand az uraságnak, az semmit sem használt, sőt ez által is nevelé a' maga ellen felingerlett boszúságot, és minden irományok, oklevelek tőlle jó előre okos vigyázósággal elfoglaltattak. Még nehezebb vala Hiúz urnak helyéből mozdulni, kinek felesége az uri asszonysághoz igen hozzá szokott, 's gyermekeit is nem egy gazda tiszthez illő egyszerüségbe, és életre valóságra, hanem pompa üzésre, 's fennhéjázásra szoktatta. Tellyességgel nem fért aszszonyságának fejébe miként kellessen a' képzelt magos polczról lebukni. De a' keserves változásnak meg kellett történni, 's a' földes ur, ki lakását is ezen helységbe vette, helyekbe gazda tisztnek Jámbor Ferencz urat, ki egy tiszteletre méltó szorgalmatos tiszt vala, nem fényüző, nem ravasz, hanem jó lelkiismeretü takarékos, és a' jobbágyokkal jól bánó, iktatta be fő gazda tisztnek, és Szabó Antal urat Fiskálisnak, ki azon nemes rendeltetésének, mellynél fogva az igazságot védelmezni, 's azt hézavartatván világosságra hozni, a' reája bizott ügyeket nem álnoksággal, hanem igaz lelki ismérettel, és a' törvénynek ki nem játszásával folytatni, urát hiven szolgálni, jobbágyait ápolgatni, 's azon hiva-

talbeli rendnek, mellyhez tartozott, becsületét nevelni főképpen törekedett.

Hiúz ur nem sokára elszegényedett, mert bő éléshez szokván, azt, noha állapotja változott, el nem hagyhatta, 's a' fényüzéshez, 's könnyű éléshez szoktatott gyermekeiből föld terhei váltak. Roturides úr sem vala szerencsés, mert álnok úton egybe gyüjtött pénzeivel usoráskodván, azok kiknél interesen valának, pankrótokká levének, 's így mind a' ketten elvették a' sors játéka által érdemlett büntetéseket. Hiúz Péter több esztendő mulva nagy szegénységben halt el, mindenektől megvettetett. Roturides Tamás pedig, nem lévén senkinek bizodalma ügyeit reá bizni, lassan lassan elfogyatá még meg maradt értékét, 's természetes gyermekei, mellyeket egy rosz erkölcsü személyel nemzett, kis korokban bőséghez szokván, később pedig inségre jutván bóldogtalan érzésekkel tellyes életet éltek. Végre pedig bújában elkorhelyedett 's egykor ittas korában a' guta megütötte.

A' Báró maga igen nagy tudományú úr vala, 's fiatalabb korában tapasztalás végett a' külföldön is útazott hazájának 's Királyának hív jobbágya, és fia, házi dolgait serényen vitte, jobbágyainak pedig boldogulását nem csak ohajtotta, de cselekedettel is eszközlötte, a' nagyságot nem a' gyáva kevélységben, 's szegények lenézésében, de a' valódi jó erkölcsökben, keresztény szent vallásunk erkölcsi szent törvényeinek gyakorlásában kereste. Rossz tettekre vetemedett cselédjei, 's jobbágyai iránt a' törvényes büntetéseket pontosan tellyesítette, a' megtértek iránt könyörületes, a' jóknak pedig becsülője vala, mellyekért alattvalói tisztes félelemmel, és buzgó szeretettel viseltettek iránta. Mindent, a' mi Királya, 's hazája javát eszközölte, befolyásával elő segíté 's a' köz jó gyarapodására örömest tett áldozatokat. Hasonló nemes indulatokkal diszlő vala hitvese is, ki fő gyönyörűségét házi dolgainak jó folytatásában, jó férjének tiszteletében, 's gyermekeinek valódi nevelésében 's a' t. találta. A' fény üzést, és fennhéjázást gyülölte, 's nagy gazdagsága valamint, bölcs férjét is nem elbizakodottságra, 's mások lenézésére ingerlé hanem jó tételményekre, 's teremtőnk iránt való hálódatosságra, hogy őket annyi jókkal áldá meg, 's mind felleték magokban, hogy a' rosz karba lévő uj gazdaságot rendbe hozni az elszegényitett jobbágyságot mind erkölcsi, mind világi javaikra nézve jó karba fogják minél elébb hozni.

Térjünk azonban ezen történet fő tárgyára, t. i. Kovács Jó'sefre vissza, 's ime itt következik, miképpen folytatta ő hivatalát, mint biró, azután pedig gazdasága kezdetéről, 's miként lett folytatásáról fogunk szólani, valamint az ő életének ki meneteléről is.

Birónak tétettvén, feltette magában, minden kötelességeit hiven befogja tölteni, ugy is lett: mert minden jó rendeléseit a' Vármegye tisztjeinek hüségesen, és pontosan tellyesíttette,

azoknak végre hajtásában azonban mindenkor a' szelidebb útat választotta, 's csak akkor nyult a' hatalomhóz, ha szó fogadatlanság és restség miatt hátra maradást vett észre. — Illy esetekben igen szorosan vette a' dolgot, tudván, hogy az engedés a' halogatás által csak a' dolog mulik, a' teher szaporodik, 's a' köznép restsége, ravasz mentségekre való vetemedése szaporodik, gyökeresedik. Különösebb gondja vala az adó behajtására, 's pontosan kivánta, hogy minden adófizető terhét rendesen fizesse, 's ha valaki, kivált restség, ravaszság miatt eleget nem tett, a' felsőbb hatalom által meg engedett szoritó módokat vette elő. Ezen szoros rendtartásra nem az ő erkölcseinek vadsága ösztönözte, de annak meggondolása, hogy ha a' hibát elnézzük, egyből száz sarjazik ki. Ha az adót rendesen nem fizetik, sok restantia marad, mellyet egykor okvetetlen megkelletvén fizetni, azon szerencsétlenség is származhatna belőle, hogy a' felső hatalom egyszerre rendelvén a' sok tartozást behajtani, kéntelen lenne a' helység népe marháit is elvesztegetni, a' telkeket is elhagyni. Azonban ezen keménysége mellett ő mindent megbecsült, mindent ki halgatott, ha lehetett megbékéltette a' panaszos feleket, ha nem lehetett, igazságos részre hajlás nélkül való ítélettel düjtötte el a' panaszos tárgyat, — főképpen fel ügyelt arra, hogy a' helység pénziből senki ne dévajkodjon, 's a' falu költségének megkéméllése által a' lakosok terhein segíttsen, a' dorbézolást pedig egészen kiirtotta. Mivel pedig annak előtte némelly tehetősebb hitesek az adó fejenkint való kivetésekor, a' magok vagyonát eltitkolták, a' szegényebbekét pedig az utólsó bornyuig beiktatták, melly által amazok viselték ezek helyett a' terhet, ezt ő nem csak maga hatalma által gátolta meg, hanem a' szegénységnek is értésére adta, hogy dolgaikra felvigyázzanak, 's a' tehetősebbek eltitkolt vagyonjaikat portio kivetéskor minden kéméllés nélkül jelentsék be. — Hasonlóképpen serényen ügyelt fel a' mezei rendtartásokra, 's a' tűzi veszedelmekre nézve minden héten visgáltatta a' kéményeket, tűz oltásra megkivántató vizet, 's a' t. szóval olly kitelő vala az ő szolgálatja, hogy mind a' földes uraság, mind a' Vármegye tisztjei őtet igen becsülték, a' falubeliek pedig igen nagy bizodalommal, és háládatossággal viseltettek iránta, különösen azért is, mert a' mint alább látható lészen az ő munkássága, és értelmessége által a' gazdálkodásbeli hasznosabb módokat, és életre valóságot annyira elterjeszté közöttök, hogy G helységének lakosai az egész vidéken legtehetőssebb gazdákká váltanak.

Különösen felügyelt a' józan erkölcsökre, és vallásosságra is, mellyet nem a' kölönböző szertartású felekezetek üldözésében tartott, hanem az Isteni félelemben, jóságos cselekedetekben, és felebaráti szeretetben, sőt azokat, kik ama gyülölséggel viseltettek felebarátjok iránt, azt tapasztalván, hogy rendszerint hibás erkölcsüek szoktak lenni, okos tanácsadásaival szelidségre,

's mérséklésre nógatta, a' vallástalanokat pedig résszerint a' helybeli lelki atya által, ki egy szelid Istentélő, könyörületes, és nem fennhéjázó, szent hivatalát szorgalmatosan viselő szeplőtelen házi életet folytató vala, résszerint a' makacsabbakat a' Vármegye polgári tisztjei által is az igaz utra térítteini el nem mulatta. Úgy szinte a' falubéliek gyermekeinek oskolába való jártatására, és a' tanitónak a' mennyire a' környülállások engedték, tisztességes ki élhetésére is felügyelt, melly tárgyban egyébiránt Roturides és Hiúz uraknak elpusztulások ólta nem csak kegyes, és nagy lelkű földes urok: hanem derék, és józan gondolkozású tisztjei általis elősegíttettek. — Birói hivatalát több izbe letette, de ismét kénszerítették szinte a' lakosok annak felvállalására, végre elöregedvén, azzal tiszteltetett meg, hogy noha már Biró nem vala, mindazonáltal a' tanács gyülések mindég az ő elölülése alatt tartattak; — az ő derék maga viselete behatott a' többiekre is, 's minden Biró az ő példáját törekedvén követni, G. helységhez hasonló nem vala a' diszes rendtartásra nézve.

Immár azon előadásokra térünk, mellyek az ő házi állapotját, és gazdálkodása módját ábrazolják, mert ezek szinte megérdemlik a' legnagyobb figyelmet.

Ő a' katonaságból lett haza kerülése után, mint már fellyebb is láttuk, azonnal megházasodott, 's édes annyától, ki később 5 esztendő mulva meghalálozott, által vévén az ell allyasodott karban lévő gazdaságot, a' maga és felesége által egybegyüjtött summácskákból vonó marhákat vett. Földjei soványak lévén, és trágyát igen keveset találván, hogy minél előbb ki kövérithesse, mesterségesen szaporította trágyáját, t. i. azon móddal, a' mint azt a külföldön látta, 's azt igy eszközlötte: udvarán földet hányt ki, 's gödröt készített, olly véggel, hogy a' gödör veremül szolgáljon az ezentúl készittendő trágyának, a' kihányt földel pedig trágyáját szaporította, melly igy történt: földszint mintegy jó arasznyi vastagságra földet terített el, ugyan illyen vastagságra trágyát terített reá, és igy tovább. — Ezen föld, és trágya rakást felülről az istálló hidlása alatt találtatott trágya lével jól meg öntözte, sőt kapával jól általis hányta szolgájával együtt, melly által az eszközöltetett, hogy a' föld a' trágya 'sirjától igen megkövéredett, 's termékenyitő erővel eltelt, 's minthogy körül belül 30 szekér trágyánál nem volt több, ezen együgyü mód által 60 szekér jó féle trágyára tett szert. Ezenkivül a' faluhoz közel lévő tónak fenekéből nyárban midőn vize ki apadt, Kovács Jó'sef kövér iszapot ásott fel, 's azt is, különösen homokos természetű földeire hordotta, melly által azok nem csak termékenyekké lettek, de a' mennyiben olly ritka vala, hogy gyakran a' szél ki is kezdette, az említett földelés által a' homok meg is kötődött. A' fentebb megirtt móddal készített trágyával is földjeit gyarapította.

Már haza jöttekor több fák, mellyeket még suhancz korában oltogatott, gyümölcsöztek, 's örömmel mutogatta feleségének ifjui munkálkodásainak hasznos következéseit, földjeit, rétjeit szorgalmatosan mivelvén a' környülállásokhoz képpest türhető termései, 's abból szép jövedelmetskéi kezdettek immár szivárogni, de kezdetben igen szüken éltek. Felesége takarékos asszony vala, 's a' fonás szövés által a' téli napokat hasznosokká tette, nyárban pedig a' kertben, és mezőben gyakran elősegítette férjének munkálkodásait. Azonban noha Kovács Jó'sefnek meglehetősen megindult gazdasága, egy nap sem vala, mellyben ne emlékezett volna azon szép, és sokkal hasznosabb gazdálkodásbeli módokra, mellyeket ő katona korában külföldön látott, 's több lakos társai előtt beszélgetvén azokról, sokakban fel ébresztette azon kivánságot, bár az ő határok is olly rendbe vétetne, 's olly nagy haszonnal 's gyönyörűséggel használhatnák ők is vagyonaikat egykor, mint a' hogy azt Kovács Jó'sef előterjesztette, sőt némelly részben szemmel látott tanui is valának azoknak, mellyeket Kovács Jó'sef beszélt, — mert nem csak kertjében szorgalma által nemesített gyümölcs fáiból győződtek meg előadásainak valódisága felül, hanem egy a' bekerítésre alkalmatos földjében termesztett szép lóhere vetését is bámulva nézték többi lakos társai. —

Egykor Kovács Jó'sef munkából jövén haza, éppen a' kopár ugar mezőn ballagott, 's az ottan szanaszélt hitványan tengődő falu marhája eszébe juttatta, mennyivel több hasznok lenne nékiek, ha a' kopár ugar gyep helyett gazdag fü rendeket adó plántákat termesztenének, 's látja, hogy a' helység földes ura éppen azon úton szemközt sétál ő felé. — Nem sokára egymás mellé érvén Kovács Jó'sef süveg véve tisztelte a' Bárót, a' Báró is a' munkás emberben a' jó hiréről ismeretes Kovács Jó'sefet ismervén meg, megszóllitotta, mert szokásában vala jobbágyaihoz leereszkedni, 's őket jó tanácsával és szelíd beszédével a' jónak követésére inteni, házi dolgaikról 's a' t. kérdezkedődni. Noha a' Báró Kovácsról sok jót tett fel, de nem gondolta mégis, hogy ő annyi értelmességgel és tapasztalással birjon. Elő beszéllé Kovács tisztes bátorsággal, miket látott ő külföldön 's a' maga gondolatjait is, hogy miképpen lehetne határjokat jól felosztani, ha a' földes uraság kegyessége, és a' többi lakosok akaratja hozzá járulna, miként kellene takarmány plántákat termeszteni, 's az el allyasodott házi állatokat jobb tartás, és tenyésztési fogások által nemesíteni, és mindezekről gondolkodni; mindezeket egykor kivinni a' Bárónak is legkedvessebb mulatsága, legédesebb kinézése vala, azonban jobbágyai előítéleteiben egy hatalmas akadályt látott azokra nézve, 's midőn Kovácsban illy értelmes embert talált, sőt azt is megtudta, hogy már Kovács a' többi jobbágyság előttis szóllott ezekről, és hogy ők is nagyobbára hajlandók lennének munkába venni a' Kovács javallatait, szinte lelke

repesett örömében a' Bárónak és felbiztatá ezen derék jobbágyát, hogy a' legerősebb eltökéllésssel fogja mindazokat, a' mellyekről szóllottak, minél elébb végre hajtani törekedni.

Kovács a' paradicsomba képzelte magát lenni olly annyira felvidította őtet jó lelkü, és mély belátású földes urának iránta mutatott kegyessége, és egész éjjel nem tudott aludni, mindég az forgott elméjében, miként kellessék a' bóldog czélt legügyesebben kivinni, ugy szinte a' Báró is igen nagy örömmel tért vissza, 's jó indulatu tudományos, és ügyes tiszjeit azonnal magához hivatta, hogy velek ezen kedves tárgyról értekezhessen. Más nap innep nap lévén Kovács tanács gyülést hirdetett délutánra; 's délelőtt a' helybeli lelki Atyához is elment, 's elbeszélette mi történt vele 's a' Báróval, micsoda bóldog czélokhoz nyujtana a' Báró igérete reménységet, 's tisztelettel megkérte a' lelki atyát, hogy ő is alázná meg magát a' gyülekezetbe, mellyre a' lelki atya minthogy maga is kedvelte az illyen nemes tárgyakat, és a' tiszteletre méltó munkásságban nem csak a' világi javakba való előmenetelt tekintette elérhetőnek, hanem a' jó erkölcsöknek gyarapodását is, nem csak megígérte részvételét a' tanácskozásban, hanem meg kéré Kovácsot mint Birót, hogy hites társait a' parochiára hivná meg. Ugyis lett: délután a' hitesek egybegyülvén, Kovács Jó'sef előterjesztette elevenen a' földes uraságnak kegyes szándékát, meg magyarázta mennyivel több hasznok lenne telkeikből, ha kiki külön egy tagba birná földjeit, és ugarjában takarmány plántákat termeszthetne, sőt istállóikat is ki épitvén tanya földjökre a' trágya is helybe csinálódna 's a' széllyel szórt földekre való járkálással nem kellene időt vesztegetni, 's veteséiket a' kártételektől sokkal jobban megőrizhetnék, 's a' t. szoval olly derekasan vitte a' dolgot Kovács, mellyet a' lelki atya is szinte mindenekben erősitett, hogy mindnyájan megegyeztek abban, hogy a' földes uraság szándékát háládatossággal követendik, sőt kérni fogják, hogy földjeiket egy tagba adassa ki minél elébb. — Már nyertesnek tartott egy lépést Kovács, azonban félt attól, vallyon a' többi lakosok között nem lesznek e' ellenkezők, mellynek elhárítására nézve egy okos fortélyt talált fel, — ez abból állott, hogy az egész helység közönségét hevenyében egybe gyüjtötte, és mindnyájokkal egy egyegyesség levelet iratott alá, mellynél fogva mindnyájan meg fognak abba nyugodni e' fontos tárgyra nézve, a' mit a' helybeli Tisztelendő úr, és hitesek fognak a' földes uraséggal végezni. Ennek tellyes sikere is lett; mert még azon estve az egész tanács a' Tisztelendő urral együtt a' Bárohoz bementek, és elő terjesztették az ő józan szándékokat, mellyet a' földes uraság jelenlévő tisztjeivel együtt igen helybe hagytak, 's megigérte a' Báró különösen azt, hogy nem csak a' földmérővel fogja a' határt azonnal felmérettni, és a' lakosokat oktatással gyámolítani, a' földek osztálya esetében támadó kérdéseket atyai módon elitélni, hanem az által is

kivánja őket mégségíteni, hogy többféle takarmány plántak magvaival fogja őket megajándékozni, és az első két esztendőben az uraság minden jobbágynak dézmáját elfogja engedni, és mindegyiknek robotájából öt marhás napot, egyszersmind Kovács Józsefet és minden hiteseket jó szándékjokért megdicsérte.

Az egész helységben egyebet nem beszéltek ezen fontos dolognál, 's mint mindenütt, itt is találkoztak ellenkezők, rosszat jövendölők, azonban ezeket csilapítani, a' lelki atya, 's Kovács soha meg nem szüntek, és a' földmérői munkálkodások serényen folytattattak, és megállapíttatott, hogy mihelyest az élet a' mezőkről betakaríttatik, azonnal ki fognak a' földek kinek kinek mérettetni. Minthogy pedig Kovács Jó'sef előterjesztésénél fogva megállapítak előre a' lakosok, hogy ki ki földjén istállót fog építeni, és marháikat nagyobbára helybe fogják kint telelni, hogy a' trágya helybe csinálódjék, megegyeztek abban, hogy ezen épületeket közös erővel fogják végre hajtani, valamint az útak mentiben való sánczolatokat is. Mivel pedig többeknek épület fájok nem vala, sőt pénzek sem min venni, abban is megegyeztek, hogy egész helység részére költsön fognak felvenni nehány száz Rftot valakitől, és jó felvigyázás alatt elegendő fát vévén, épületeiket minél elébb felfogják állítani. Nem sokára bekövetkezett az aratás, 's betakaríttatván az élet a' következendő módon osztatott fel a' határ.

G. helységében 30 egész telkes gazda vala, kiknek fejenkint 24 köblös szántó földjök volt 3 nyomásban, 20 fél telkes, és 12 negyedrész telkes. Amazoknak 12, ezeknek pedig csak 6 hóld földjök vala. — Ezeken kivül vala 40 zsellér, kik fejenként csak 2 hóld földek birtak. A' faluhoz közelebb fekvő földek kövérebbek, a' távolabb fekvők pedig valamivel soványabbak valának. A' Jobbágyság földjei között széllyel szórva feküdtek az uraság táblái is. A' rétek igen lapályos vóltok miatt noha árok, vagy csatorna huzással is lecsapóltatott róllok a' viz, mégis nedvesebbek valának, mint sem hogy eke alá lehetett volna azokat fogni, ugy szinte a' legelő is részerint igen meredek, részszerint pedig mocsáros vala. Hogy ha ezen területek is alkalmatosak lettek volna az eke által való mivelésre, azokat is a' szántó földekhez csatolták volna, 's kinek kinek birtokához mérsékelve adatott volna ki a' rész; — de igy nem lehetett, 's azok külön maradtak közös használatra. — Egyébb iránt a' legelőre nézve elhatározták, hogy meg állapíttatik kinek kinek mennyi marhát lészen szabad legeltetni; — a' földeknek kiméré-e tehát illyetén képpen történt: a' helységhez legközelebb egy tagban kapták két két köblös földeiket a' zsellérek, azután a' telkes emberek, azonban a' kiknek a' kövérebb, és közelebb fekvő részen jutott tanya földjök, és közelebb a' helységhez az egész telkeseknek két, a' fél felteseknek egy, a' negyed részeseknek fél hóldal adatott kevesebb föld, 's ugyan annyival adatott több a' sovány

részen lévőknek. A' tanyákhoz egyenesen menő utak hagyódtak olly szélesen, — hogy két rakott szekér egymásnak ki térhessen, és minden gazdának olly formában méretett ki, hogy az igen hoszszúra nem nyúlt, hanem a' mennyire a' föld fekvése engedte, széle hossza egy vala, de mégis valamivel hosszabbra estek, mint szélessebbre.

Ezek igy lévén elébb az egész telekre nézve sorsot húztak t. i. a' 30 egész telkes jobbágyok közzül 15-nek a' kövérebb 15-nek pedig a' soványabb részen esett tanya földjök, hogy tehát czivakodás, és szemre hányás ne történjék, minden tanya földnek bizonyos számot adtak, 's ugyan annyi számot kis darab papirosokra feljegyezve tettek egy kalapba, mellyet az uraság tisztjei jelenlétökbe a' lelki atya vett kezébe, és mind a' 30 telkes ember kihúzott egy czédulát, azon tanya föld lett az övé, a' mellyiket kihúzta. — Igy bántak a' fél, a' negyedrész telkesek is. Nevezetes volt, hogy Kovács Jó'sefnek a' jobb részen jutott tanya földje, 's egy jobbágy, kinek a' legtávolabb fekvő, és sovány részen lévő jutott igen megelégedetlen vala a' maga szerencséjével, — ennek Kovács Jó'sef maga jó szándékából oda engedte a' magáét, mellyen minnyájan el álmélkodtak és az ő jó szivüségét mindnyájan magasztalták. Azonban Kovácsra volt ennek is más részről kellemetes befolyása, mert az uraság is külön kapván egy tagban a' majorságbeli földeket, és a' helybeli Tisztelendő úr is, az ő tanyája szélső lévén éppen a' Tisztelendőjének esett szomszédjában, kik egymást igen szerették, és becsülték, 's igy gyakran vala módjok öszve jönni, és hasznos beszédekkel mulattatni egymást. Igy történt meg az osztály a' földekben. — A' legelőből a' földes uraság részére külön adatott rész, külön a' jobbágyoknak is még pedig úgy, hogy sem a' földes urnak a' jobbágyok, sem amazoknak a' földes úr legelőjén legeltetni marháikat szabad nem vala, a' sertéseknek a' mocsáros legelők rendeltettek legelőül.

A' réteket szinte egy darabba adták ki kinek kinek. Mivel pedig több esetek vóltak ollyanok, hogy egyiknek trágyás földje, mellyet annak előtte birt a' másiknak esett osztályba, néki pedig a' helyébe a' másik kinem trágyázott földje jutott, illy esetekben ki világosította szomszédgyai által mindenik azt, mikor? 's mennyi trágyát vitt vala földjére, azt az uraság tisztjei megbecsülték, és köteleztetett bizonyos idő mulva egyik a' másikát a' becs árba ki elégíteni. Azon környülállás is adván magát elő: hogy némellyiknek már megugarlott föld jutott, másoknak ollyan, melly akkor arattatván le, csak talló föld volt, és igy illyenben kintelenittetett a' gazda azonnal feltörni a' tallót, és két szántásba vetni őszi vetésit, illyenek is tartoztak a' másik félen lévőknek részszerént kész pénzel, résszerént élettel, sőt trágyával, és munkával is javitani hijjánosságaikat, 's azok, a' kiknek talló föld jutott, kik között Kovács Jó'sef is vala, azonnal feltörték őszi alá eső földjeiket, 's hogy annál jobb mivelést adjanak annak meg-

is boronálták szántás után azonnal, melly Augustus hava közepe táján történt.

Némellyek még szent Mihály napjáig földjeiknek soványabb részeit megis trágyázták, sőt a' szorgalmatosabbak megforgatták, 's igy 3 szántásba vetették őszi életjeket October elején. A' tanya földeken épitendő istállókban szinte serényen haladtak elő, melly végre azon vidékekről, hol a' földből való épités módja szokásban vagyon, 4 embert hozattak napszámra, és ezeknek utasitásai szerént a' falu népe 4 részre oszolván, a' fecske rakású módjára való épités szerént kinek kinek tanya földjén épitették az istállókat, sőt nem sokára belé tanulván az ügyessebbek, egyszerre 10 helyütt is épitettek, és minthogy le valának egy köz Contractusba kötelezve, hogy minnyájan folyvást tartoznak dolgozni, még csak az utólsónak is istállója meg nem épül, mind egyik gyorsan dolgozott, és rövid idő mulva mintegy csuda képpen állottak, elő az istállók. Illy serényen, és gyorsan ment véghez a' fedeleknek felállitása is, melly mindazonáltal, minthogy kevesebb jó faragó ember találtatott a' lakosok között, húzamosabb időig tartott; — mindazáltal ősz kezdetre mind a' falak, mind a' fedelek felállottak, csupán a' végső befedés hibázott, mellyet ki ki szalmával még azon őszszel tisztességesen elvégzett, 's az istálló belső részében megkivántató jászlókis 's a' t. még azon ősszel elkészültek nem csak, hanem szinte közös erővel az útak mentiben tanya földjöket jól felsánczolták, 's csupán bejárásnak hagytak két ölnyi szélességü helyet minden tanya földhöz, és ezen nyilásra ki deszka, ki fonott kapukat csinált. Megjegyzésre méltó azonban, hogy a' hibázó épület-fáknak megszerzése végett 1000 forintot kölcsönözött a' helység interesre olly móddal, hogy azt hat esztendő mulva fizessék meg, melly végre egymás közt azt végezték, hogy minden gazda az általa felvett summának egy hatod részét és az esztendőnként járó interest a' falu ládájába leteszik, hogy kötéseknek pontosan eleget tehessenek.

Hogy ha nem illy egyező akarattal, 's elszántsággal fogtak volna e' nagy munkába több esztendők lefolyása alatt sem hajtották volna mind azokat végre, mellyeket 3 hónap elfolyása alatt öszve vetett vállakkal elvégeztek, 's ebből is látszik, melly jóltévő következései vagynak az egyetértésnek, és serény munkásságnak, 's valóban szent igazságú azon köz mondás, hogy a' hol egygyetértés, és munkásság uralkodik, ott az Isten áldása bizonyos. Igen szép kereszténi indulatra mutatott G. helysége lakossaiban az is, hogy három özvegy asszony is lévén, kiknek fiai még gyengék valának illy terhes köz munkára, mindazonáltal istállóikat a' helység közönsége felállította, és tanya földjök sánczait kiásatta, sőt megállapiták, 's beiktatták a' helység protokolumába, hogy ezentul mindég különös figyelemmel lesznek a' tehetetlen özvegyek iránt, és gyermekeiknek nevelésére nézve.

Most immár arról szólunk, miképpen rendelték el tanya földjöket, és miképpen mivelték? 's mit termesztettek azokban? Erre nézve mindnyájan a' legértelmesebbre Kovács Jó'sefre hallgattak, 's az ő utasításait követték; azonban megjegyzésre méltó, hogy azon közös munkák idejében, mind a' méltóságos földes ur, mind jó lelkü, és ügyes tisztjei minden nap megtekinték a' falusiak munkálkodásait, és résszerént jó tanáccsal, részszerént tettel is segíték a' lakosokat, nevezetesen épület fájok ki fogyván, még több istalló maradt fedetlen. Ezt észre vévén a' Báró, azonnal a' hibázó épület fákat tulajdon erdejéből ki szolgáltatni rendelte, olly feltétellel azonban, hogy azok, kik ingyen kapták a' fát, a' falu által felkölcsönözött summa terhét arányosítva, mint a' többiek, befizetni tartoznak. Kovács tehát illyeténképpen rendelte el a' majorokat: az istálló a' tanya föld bejárásával általellenben volt mintegy 10 ölnyire a' bejárástól, az istálló két végitől pedig az ut mentiben lévő sánczig ismét vagy árok, vagy csak garadja által vala az udvar területe elkerítve jobbról, és balról az udvar, és istálló mellett fekvő föld részszerént szérüs, résszerént füves, és veteményes kertnek használtatott, a' többi földek pedig az egész és fél telkeseknél négy egyenlő szakaszra osztattak el, a' negyed részeseké pedig 3 szakaszra. — Az első szakasz tavasz vetés alá rendeltetett, melly lóherével is bévetteteti, a' második szakaszban lóhere következett volna, de mivel a' mult esztendőben még lóherét éppen ugyan ott nem vetettek, 's így a' földnek csak pallagon kellett volna maradni, azt bükkönnyel vetették be, 's ugyan ez a' föld feltörettetvén kaszálás után, és háromszor megszántatván őszivel vettetett bé. A' harmadik szakaszba őszi élet vettetett, a' negyedik szakaszba pedig kapálló vetemények, u. m. kukuritza, krompély 's a' t. A' második esztendőben ugyan azon szakaszokban az utánna való szakaszban termett vetemények termesztettek, de hogy világossabb legyen a' példa, ezen ugar nélkül való rendeskerengésü földmivelésbeli módnak folyása az ide jegyzett táblás rajzolatban adatik elő:

	1so Szakasz	2dik Szakasz.	3dik Szakasz.	4dik Szakasz.
1-ső esztendő	Tavasz élet lóherével	Bükköny az 1-ső esztendőben.	Őszi élet	Kapálló vetemény, kukuricza, krompli.
2-dik esztendő	lóhere	a' feltörtt bükköny tallójába, őszi élet.	kapálló vetemény kukucza, krompli.	tavaszi élet lóherével.
3-dik esztendő	őszi élet a' feltört lóhere tallójában.	kapálló vetemény, kukuricza, krompli.	tavaszi élet lóherével.	lóhere, mellynek tallója feltöretik, és őszi vettetik belé.

	1só Szakasz	2dik Szakasz.	3dik Szakasz.	4dik Szakasz.
4-dik esztendő	kapálló veteményt kukucza, krompli.	tavaszi élet lóherével.	lóhere, melly leszáraztatik, feltöretik, és őszivel vettetik	őszi élet.

Ennél fogva azon őszön, midőn a' földek kiosztattak, és az istallók elkészíttettek, csak őszit vetettek a' gazdák a' harmadik szakaszba, 's a' többi veteményeket tavasszal vetették el.

Az uraság segítvén fel őket bükköny, és lóhere magokkal, lehetett volna ugy is intézni ezen földmivelésbeli módokat, hogy a' kapálló veteményalá esett szakasz vagy egészen, vagy csak legalább felére takarmány plántával, u. m. bükkönnyel vetthetett volna, 's így több takarmányt is termeszthettek volna, de azt azért nem tették, mivel természetes réteiken meglehetős bőséggel termett szénájok, azonban azon a' vidéken az életplánták termésének is jó kelendősége vala, legelő mezejök is maradt fel, hol nyáron némelly marháik legeltek. A' negyed részesek három szakaszra osztották földjeiket, egy szakaszba őszit, a' másikba tavaszit és kapáló veteményt — a' harmadikba pedig a' tavaszi élettel vetett lóherét, és a' kapálló vetemények után pedig bükkönyt vetvén, ezt használták a' kopár ugar helyett. A' zsellérek földjeiket szinte minden esztendőben használták, különbféle veteményekkel, és senkinek sem volt szabad a' másik földjére ereszteni marháját, hanem kirekesztve használta kiki a' magáét. Már az első télen is többnyire minnyájan a' tanya földön telelték marháikat, 's a' faluba takarított takarmányaikat ismét kihordották, 's a' trágya kint készülvén, ez által sok fuvart megkéméltek. A' kiknek sok trágyára vala szükségek, ugy bántak annak megszaporitására nézve, mint a' hogy azt Kovács Jó'seftől látták vala. Az első esztendő nem a' legkedvezőbben ütött ki, mert a' nagy szárazság miatt némellyeknek bükköny vetései elsültek, 's noha némelly előitéletesek mindent a' változtatásnak tulajdonítottak, 's folyvást rosszat jövendöltek, — mindazonáltal az elkezdett jó rend el nem bomlott, mert az értelmesebbeknek okos megjegyzései az előitéletek ostoba szavait sikeretlenekké tették. Azonban szerfelett nagy lett örömök a' másik esztendőben, midőn már a' lóherének ideje békövetkezett; mert annakelőtte álmodni sem tudtak olly gazdag, és táplálatos takarmány termesztése felől, 's mind a' mellett, hogy mind fejős, mind iga vonó marháikat reggel délben és estve a' legelőről haza jöttökkor jól tarthatták lóherével, még igen sok szénát is csináltak, úgy hogy a' természetes réteken termettekkel együtt három annyi is termett, mint annakelőtte, 's így felesen maradván takarmányok, mindnyájan marháiknak megszaporitásáról gondolkoztak, mellyet egy pár esztendő mulva el is értek.

Azonban a' legelőnek mennyisége csekéllyebb vala, mint sem hogy a' szaporodott marhákat megbirhatták volna, 's az egész

telkeseknek 8, a' fél telkeseknek 4, a' negyed részeseknek 3, a' zselléreknek egy darab marhánál többet a' közös legelőn nem vala szabad legeltetni, de az többet nem is birt meg. Igy tehát azon módhoz nyúltak, mellyet Kovács Jó'sef is elkezdett, u. m. némelly marháikat, t. i. az iga vonókat folyvást istállóra fogták, és nyárban zöld, télben pedig jó téli takarmányon tartották, 's ez által marháik szerfelett jól néztek ki, és folyvást jó erőben valának. Kovács Jó'sef a' különbféle répa termesztéseket is elkezdvén, 's folytatván, melly által a' marhák telelése igen előmozdíttatik, a' többiek minnyájan bevették ezen hasznos plánták termesztését is, és ez által is könnyebbíttetett a' marháknak istállón való tartása, sőt némellyek egy marhájokat sem eresztették ki a' legelőre, azonban ez által nem vallottak kárt, mert az is szokásban vala, hogy a' ki legelőbeli illető részét nem használta, azt másnak kialkudott bérért által engedte, melly esetet rendszerént a' jobb igyekezetü, 's két három marhát tartó zsellérek fordíták hasznokra. Nevezetes dolog vala az is a' határ felmérése alkalmával, hogy a' helység bikáinak, és ménlovainak részére illő mennyiségü rétek, és földek mérettettek ki, mellyek terméseiből azok gazdagon tartatván, folyvást jó erőben valának, és erős ivadékokat nemzettek. Sőt tudván azt a' gazdák Kovács Jó'sef előterjesztései után, hogy a' him állatoknak bősége nem csak a' szaporitást mozdítaná elő, hanem erősebb ivadékok is származnának utánnok, különösen mén lovakat több gazda tartott, mert inkább lovakat tenyésztettek, mint szarvas marhákat, 's bátor kanczáikat istállóban tartották, mindazonáltal csikaikat télen félszerek alatt telelték, és jászlókhoz nem kötötték, először azért, hogy testök az idő viszontagságaihoz hozzá szokjék, másodszor pedig azért, hogy a' jászol mellett való húzamos állásban lábaik meg ne merevedjenek, mivel kivált a' fiatal állatok gyakortai mozgást kivánnak. Némelly esztendőkben pedig olly bőven teremvén takarmányaik, hogy azt marháikkal tellyességgel meg nem emésztethették, illy esetben némellyek egy két darab szarvas marhát is vettek, 's azt meghizlalván, szép nyereséggel adták el, — némellyek pedig a' szomszéd helységekben lakóknak adták el szép summákért feles takarmányaikat, kik ahban szükölködtek.

Szép rendtartás vala az is, hogy a' ménló csikóknak az anya kanczák között nem vala szabad járni, ne hogy a' korai hágással magokat el rontsák, hanem a' közös legelőn jókora nagy kerületet körül kerítettek, 's három esztendős korokig vagy itt, vagy pedig otthon takarmányon kénteleníttetett a' csikó gazdája azt tartani. Természet szerént mind ezek által a' G. helységebélieknek vagyonosodások igen gyorsan haladt elő, 's különösen mivel a' jó tartás a' házi állatokat test alkotásokban is igen nagyon gyarapítja, esztendőnként igen sok szép csikókat adtak el a' lakosok, mellyek többnyire a' katonaság alá arany pénzért vásá-

roltattak 's ezen vagyonosságok által nem csak az uralkodó Felségnek tartozó adójokat, 's a' vármegyét, földes uraságot illető szolgálatokat tellyesítették híven, és nagy sikerrel, hanem minden szorgalmatosabb gazdának szép summa tőkepénze is gyült egybe, 's azon adósságjokat is, mellyet épület fákra vettek vala fel, annak idejében pontosan megfizették. Azonban mindeneknek gazdasága között legkitettzőbb vala azé, kinek ők ezen bóldogságokat nagy részbe köszönhették, t. i. Kovács Jó'sefé, mert nem csak legszebb marhával, legtöbb takarmánnyal, 's pénzzel bővelkedett, hanem más tekintetekben is felül múlta az ő majorja a' többieket — kölönösen pedig az által, hogy ő a' földek szakaszainak barázdáiban ritkán gyümölcs fákat is ültetett, mellyeknek gyümölcsei nem kevéssé gyarapíták az ő házi bővségét, hanem készpénzbeli jövedelmeit is szaporíták; sőt a' faluban lévő csürit is széllyel bontván, tanyájára építtette fel, mellyet más gazdák is követtek. Nem sokára a' földeknek kiosztása után az egész major földjét nem csak a' közös út felül, de minden oldalról körül vette sántzokkal, és partjaiba veres fűzfa, 's rakottya vesszőket ültetett, 's azok megnevekedvén nem csak élő sövényül szolgáltak, hanem a' hol szükségesebb volt, sövényeket is készített azokból, és esztendőnként egy nyolczad részét a' füzesnek kivágván, azt csomókba kötötte, és a' tüzelésre való fáját ezzel is kimélte, ugy hogy az ő tanyája ugy nézet ki, mint egy földi paraditsom, 's a' földes uraság, ki őtet különösen szerette, és becsülte szorgalmáért, 's egykori vitéz szolgálatjáért, tanyáján őtet minden esztendőben meglátogatta, sőt más utazó urak is megtisztelték Kovács Jó'sefet illy móddal, kiket ő értelmes beszédeivel igen tudott mulattatni.

A' méh tatást szinte gyakorolta 's esztendőkint ebből is szépen pénzelt. Mind ezeket több serény gazdák ő utánna munkába vették, kik ezeket követvén a' többieket vagyonosságra nézve felül haladták. Különösen minnyájan követték Kovács Jó'sefnek azon munkálkodását, mellynél fogva ő a' kapállás által mivelt veteményeket kapáló, és töltögető ekével mivelte, mellyek által igen sok gyalog munkás megkiméltetett. Szép rend uralkodott Kovácsnak gondoskodásánál fogva a' határban is, és köz bátorság, mert hogy a' tanyákon távol léttökben a' gazdáknak károk ne történnyenek, két csőszt is tartottak, kiknek egyébb gondjok nem volt, mint a' kártételtől őrizni az épületeket, marhákat, és veteményeket, 's ezen csőszöknek fizetéseit legpontosabban fizették. Továbbá mivel G. helysége nagy ország útja mellett feküdt, hol sok forspontokra vala szükség, a' faluban pedig csupán fejős teheneiket, és sertéseiket járták 's tartották a' lakosok, vonó, és heverő marháik pedig kint a' tanyákon valának, Kovács Jó'sef azon rendelést tette, hogy minden nap két czug lónak a' faluban kellett készen lenni, hogy az útazó tiszt urak hátra maradást ne szenvedjenek. Sőt Kovács

Jó'sef házának állapotját is ugy intézte, hogy ha útas szállott meg hozzá, vagy sok katonaság szállíttatott a' faluba, hogy azoknak jó alkalmatosságok legyen, se háza népe kivált a' katonaságtól ne háborgattassék. Falusi házában két szobái valának, t. i. egy nagy tiszta szoba, melly az utszára nézett, 's a' mellyben maga lakott feleségével, és gyermekeivel, ez a' konyhából nyilt, a' konyhán túl ismét vala egy szobája, mellynek ajtaja egyenesen az udvarra szolgált, ebben szállította ő a' megszálló útast, vagy a' bequártélyozott katonát, 's nem vala semmi öszvejövetele a' ház népnek az útas cselédeivel, vagy a' katonákkal. Ez a' szoba kissebb volt, 's háta megett vala a' kamara, mellynek ajtaja a' konyhába szolgált — Ezeken túl volt még egy nagyobb kamara, az istálló, és a' szekér szín, melly végiben a' házi veteményes, és gyümölcsös kert vala. Egyébiránt kinn a' tanyáján is épitett Kovács az istálló mellett azon fedél alatt egy szobát, mellyben némelly gazdaságos szerszámokat is tartott, sokszor a' szérün felszórt, és még verembe bé nem rakott életet letöltötte. Egyszer kétszer pedig esztendőben jó szomszédjaival, és attyafiaival vendégeskedtek is. Illy alkalmatossággal megtörtént, vagy kétszer öregebb korában rajta, hogy megittasodott, mellyet ö igen megbánt, és szégyenlett, és sokáig semmi italt nem ivott utánna. De illy állapotjában sem vala ő garázda, hanem jó kedvü, és mindég nevetett, vendégeivel, jó feleségével, és gyermekeivel ártatlanul enyelgett. Megjegyzésre méltó az is hogy ő ha korcsmába ment is hitelbe soha semmit sem vett, melly által kikerülte a' kocsmárosok húzavonásait, hanem a' mit költött azonnal ki fizette.

Illy jóltévően folyt Kovács Jó'sefnek élete. — Azonban még más tekintetben véve is említést érdemelnek az ő viselt dolgai, t. i. az ő földes ura egy felvilágosodott ur lévén, minekutánna tapasztalta volna, hogy mintlen esztendőben jönnek külföldi vevők, kik az országnak különbféle termesztményeit megveszik, és külföldre szállítván nagy nyereséggel adják el, nem hitt azon előitéletnek, mintha a' mi országunkban tellyességgel nem lehetne kereskedni, 's azt tapasztalta külföldön is, hogy a' melly nemzetnek kereskedői nem várják azt, hogy a' külföldi jöjjön oda megvenni a' kereskedés tárgyait, hanem magok szállitják azt oda serény hazafiai, hol annak kelendősége vagyon, és lerakó helyeket állítván fel, 's folyvást árulván a' kereskedés tárgyait, az által boldogulnának leginkább, és hogy az egyes meggondolatlan, csak szerencsére tett rövid ideig tartó próbatételek rendszerént sikeretlenek. Illy belátásainál fogva tehát B. P. több jó lelkü, tehetős és serény hazájafiaival fogott öszve olly véggel, hogy nevezetesen borokat, és gyapjut azon tartományokba szállítsanak, hol ezen termesztményeknek kelendősége vagyon. — Ezen iparkodásában nem kevés segedelmére vala Kovács Jó'sef nagy lelkü földes urának, mert minden szállitásokat mint kül-

földön úgy is jártas költes emberre ő reá bizták, 's az ő szavára mindenekben halgató helységbeliekkel minden szállításokat hűségesen, és pontosan hajtott végre, mellyek által nem csak a' magok hasznát, hanem a' nemzet kereskedését is nem kevésbé mozdították elő, 's az ő ügyessége a' szállításban a' Báró által felállított kereskedő társaságnak, mellynek később külföldiek közzül is válalkoztak tagjai és részesei, nem kevés hasznokat eszközlötték. Gyakran fuvarozott ő egy a' szomszéd városban lakó gazdag kereskedőnek is portékákat, ki egy igen iparkodó, 's jó elkölcsü ember volt, 's noha igyekezete után igen meggazdagodott, de tudván, hogy a' kereskedés szerencséjének állandóságát leginkább a' serény utánna látás, és takarékos élés tartja fenn, háza népével tisztességesen élt ugyan, de fényüző, más nagy birtokú, 's hibás gondolkodású pazérolva élő urakat a' pompában nem majmozott, 's gyermekeit is bölcs, és takarékos élés módra szoktatta.

Illy bölcs, és szorgalmatos iparkodásai által nem csak nagy becsületre, hanem vagyonosságra is szert tett Kovács Jó'sef több ezer forintja vala. Feleségétől, kivel folyvást fedhetetlen életet élt, három fia, és egy leánya született, noha oskolába jártatások alkalmával is már ő jó módú vala időjártával pedig mind inkább gyarapodott tehetőssége; mindazonáltal feltett czélja vala, fiait sokáig oskolába nem jártatni, mert ő azt vette észre, hogy sokkal boldogabbak lennének azon szegény szülék gyermekei, kik azokat a' szükséges irásra, olvasásra, számadásra megtanítván, inkább vagy gazdálkodásra, vagy mesterségre fordítják, és jó erköcsöket is csepegtetnek szívökbe, mint azoké, kik azt hiszik, — hogy a' sok esztendőkig tartó oskolázás teheti gyermekeiket boldogokká, 's Kovács így okoskodott, hogy az által az uraságra való vágyódás felébresztetik bennek, 's azt el nem érhetvén, megelégedetlen, 's panaszolkodó emberek válnak belőlök, 's ugy vélte, hogy csupán akkor vétkezik a' szegény szüle, ha gyermekének rendkivül való elmebeli tehetségei vagynak, 's még akkor sem járatja folyvást oskolákba. Ezen beláttásánál fogva Kovács egyik fiát vargának, másikat lakatosnak adta, harmadikat pedig gazdasága folytásában jobb kezéül használt, 's gyakran a' nagy fuvarozásokra igen jó sikerrel használta, leányát, pedig egy becsületes kerékgyártó mester emberhez adta férhez. — Mesterségre tanított fiainak kész pénzben adta ki örökségöket, valamint leányának is, kik ezen segedelem által jól meg is fundálták az ő mesterségeiket, 's mindnyájan megházasodtak, és józan életü, becsületes, és előmeneteles emberek váltak belőlök.

Megjegyzésre méltó vala az öreg Kovácsnak azon tanács adása is, mellyet mesterséget üző fiainak adott, t. i. mindég arra unszolta őket, hogy minél tökélletesebben dolgozzanak, mert ez által nem csak becsületet szereznek magoknak, de sok munkájok is lészen, mellyből több jövedelmök fog hárámlani; másodszor:

hogy ha mesterségre adták magokat, ne kapkodjanak más elélésbeli módokhoz, p. o. vagy mezei gazdasághúz, vagy kereskedéshez, mert így sem mesterségöket, sem a' mibe ujonnan foglak, jól nem folytathatván, vagy egészen elszegényülnek, vagy sokkal szegényebben élnek, kevesebbet kereshetnek bé, mintha csupán mesterségöknek szorgalmatos, és ügyes folytatásához ragaszkodnak, mellyet fiai követvén igen boldogokká levének. — Továbbá meghagyta nékiek, hogy ha egykor gyermekeiknek katonáskodni kellene, követnék azon díszes pályát, mellyet ő is mint katona folytatott.

Nagy ünnepi napokon gyakran meglátogatták öreg attyokat Kovács gyermekei, kinek igen nagy öröme telt kedves feleségével fiaival, menyeivel, vejivel, 's unokáival egyszerre menni az Isten házába, 's velek a' legmennyeibb érzésekkel mulatott. Végre igen elöregedvén 85 esztendős korában meghalálozott. Végső tiszteletére kedvesein kivül nem csak a' falubeliek jelentek meg, 's az uraság tisztjei, hanem még a' szomszéd falusi nemes birtokosok is, mert az ő józan utasításai után több határok szedettek olly sok boldogságot árasztó rendbe, mint az ő tulajdon határok vala, 's az ő józan bánása módjából tanulták meg sokan, hogy nem az irígység, nem az egymás ellen való törés szüli az eggyes háznépeknek, és egész közönségeknek is boldogságait, hanem az egyetértés, a' közös akarat, az öszve vetett vállakkal való munkálkodás. Sőt katonaság feküdvén eltakaríttatásának alkalmával a' helységben, az ottan lévő katona tiszt számos katonákat is kirendelt az ő vég tiszteletére, mint olly vitéznek, ki az ellenség előtt is bebizonyította az ő Királyához, Hazájához tartozó hűségét, és lövöldözésekkel tiszteltetett temetési innepe, Vitézi érdempénze koporsójára függesztetett, 's az is díszesítette az ő eltakaríttatását.

Kovács Jó'sef személyében 's emlékezetében a' vidék egy derék vitézt, egy bámulásra méltó derék életre való embert, hív jobbágyot, jó erkölcsü polgárt, jó férjet, és szelíd atyát tisztelt, mert ő gyermekeit neveltetésök folytában nem durvasággal, de józan szelídséggel, és mérsékelt keménységgel nevelte. Hív felesége az ő eltakaríttatása után egy héttel szinte meghalálozott, és tetemei derék férjéhez tétettek örök nyugodalomra.

Egy betyárkodó, de később jó utra tért Úrfinak története.

Nincs drágább, 's becsesebb a' szabadságnál! Nagyhetykén lármázza egy betyáros öltözetü úrfi borozás közben egy vendég fogadóban, 's a' kiürült palaczkokat a' földhöz veré, 's ezekkel akarta a' ki 's bejáró embereknek figyelmét magára vonni, gon-

dolván, hogy neveletlen maga viseletében valami álmélkodásra méltó nagyság vagyon elrejtve. Az okosabb jelenlévők megvetéssel nézték zabolátlanságát, senkitől sem nyerhetett egy kedvező feleletet is, csupán a' korcsmáros dicsérte minden mozdulását, mert a' borért, mellyet az úrfi vesztegetve hordatott, 's az eltört üvegekért egymás után folytak huszassai erszényébe. Idő közben egy nyövöttes külföldi öltözetü vándorló jöve be pihenni, 's száraz kenyeréhez egy kevés frissítő italt hozatott. A' nyughatatlan urfinak szemei azonnal megakadtak e' szegény vándorlóban, 's könyörületesség helyett szitokkal, és ingerkedéssel járúltt hozzá. A' vándor türt, 's pihenő helyéből csendesen fel költ, és odébb álott, hogy kikerülje a' méltatlanságot. Lángra gyulad a' szeles, és sértésnek vevén azt, hogy őtet az idegen kerüli, igy szóll hozzá: te bitang! sohonnai! hát még velem szóba sem akarsz állni? Ó nem felele a' vándor, én messzi földről jövök, pihennem kell, csendes helyet keresek, mert talám az úrnak ártogattam eléhbi helyemen.

Felséges a' szabadság! igy kiáltoz tovább is a' betyáros úrfi, fel 's alá járkálván, nincs párja a' szabadságnak, 's ismét bele akada a' vándorlóba, 's igy szóll hozzá; te bitang, tudom, hogy sok embert megcsaltál, 's fülét jól megcsavaritja. Én több országot bejártam felel a' vándor, senkit meg nem csaltam, de kérem az urat hagyjon békét; a' szabadságot dicséri, engem pedig minden ok nélkül háborgat méltatlanságaival, ez a' szabadsággal meg nem eggyezik, barommal sem kell méltatlankodni, a' józan szabadság mindennek nyugodalmat igér, és védelmet, az urral semmi közöm, mennyen töllem. Nézd! illyen atta sohonnaija, alig jött be országunkba, már is parancsolni kezd, majd megtaníttalak én a' bölcsességre, botjához kap, 's az ártatlan idegent ütni akarja. Villám módra ragadja az útas is vándorbotját, 's egy csapással ki repiti a' méltatlankodó fegyverét, 's egy izmos lökéssel földre teriti a' hetykét, kinek fejét a' borszesze is már megkábitotta. Gyorsan ugrik ekkor oda egy mellékes széken ülő, 's a' leteritett izgágának halálos ütést akar adni fejére, de meg kapja ennek botját az útas, 's igy szól: mit akarsz gyilkos, miért akarod e' szánakodásra méltó gorombát ütni? én csak a' kölcsönt akarom neki vissza adni, engem elébb méltatlan becsületemből kivett, 's megütött, de akkor félvén a' büntetés terhétől inkább eltürtem, veled hasonló méltatlanságot követett. Bocsáss el hadd öncsem ki méltó bosszúmat, 's rángatódzik az ismeretlen útas kezei közül. Gyáva félelem lepte el a' hetyke úrfit a' földön hevertében, 's mig amazok szót váltogattak, fel kavarodik, 's kiillant, Nem sokára bejön, és igy szóll: kivagy te kóborló bitang? tudd meg nemesre tetted kezedet, lakolni fogsz. Én lakolni? te hitvány! te bártolatlan, tudd meg, hogy én katona viselt, 's azon ország fia vagyok, a' mellyet te hazádnak mondasz, fogságban valék, 's több esztendő ólta külföld la-

kosa, most haza jövök, de nemzetem becsületét soha meg nem piszkoltam, 's ekkor nevét kimondja. Hőköl az úrfi, te K. vagy? hiszem mi talám atyafiak vagyunk. Hát te ki vagy, szóll a' külföldi öltözetü? én ez vagyok, a' szomszéd faluból; 's az útas a' neveletlenben testvérének fiát találta.

Megzavarodva kér bocsánatot az ifju, 's állitja, hogy ha ő nem valami külföldi vándorlónak ismerte volna, elveszettnek gondolt nagy báttyát, sóha illy méltatlanságot nem követett volna rajta. — Föld terhe! hát azt hiszed, idegent bántani nem vétek, sőt nagyobb mint a' honn lakósit. Egy idegen, ki bizodalommal jön hozzánk, 's itt telepedik le, 's polgári köte'ességeit betölti, tiszteletet érdemel, sőt gyakran a' mesterségek gyarapodását is elő mozditja, 's ha rosszat tesz, van a' törvénynek, 's polgári tisztviselőknek az ő mélló megbüntetésökre gondjok. — Egy idegen, ki tőlünk visszatér hazájába, a' rajta elkövetett méltatlanságot feketébb színnel festi le hazájában, 's a' nemzet becsülete mocskoltatik általa. Miként esne illy méltatlanság azon sok hazádfiainak, kiket a' sors külföldi lakosokká tett? — Én több országokat bejártam, soha sem bántott kissebbitett senki becsületemben, 's itt közel fészkemhez atyámfiába kell tapasztalnom azon bárdolatlanságot, mellyet csak vadak gyakorolhatnak, 's itt mocskoltatik becsületem elsőben méltatlanul.! Bátya! ne haragudj — soha többet nem! Halgass szabadságodra méltatlan, most parancsolom, ezen megbántott embereket kövesd meg. Hogy? én kövessem meg? hiszen azok mind sültt parasztok. Idétlen szülemény, hát te azt hiszed a' közönséges embernek nincs szive, nincs érzékenysége? tudd meg, a' nalladnál nagyobbakkal tisztelettel, a' hozzád hasonlókkal, barátsággal, a' náladnál alább valókkal emberséggel kell bánni, fogadj szót! mert mindjárt szét locsantom makacs fejedet. Engede a' szilaj báttya parancsolatjának, 's megkövette a' jelentévőket. Könnyes szemmel lépett elő ekkor egy öreg paraszt, megszoritá kezét az ifjúnak, 's igy szóllott: urfi! szolgáljon ez tanuságúl magának, 's ha illy derék emberré érik egykor mint sok viszontagságokat kitürtt báttya ura, csak akkor fogja ismerni, érteni azon dicsekedő állitását, hogy nincs becsesebb a' szabadságnál.

Izzadt az ifju szégyenletében 's szólni nem tudott. Ifjú! zavarodásodon örülök igy szólla báttya, most ébredt fel benned a' becsulet érzés mennyei szikrája először, még fiatal vagy, időd van a' javulásra, ezen kellemetlen történet szolgáljon vad erkölcseidnek szelidítésére. Könnyes szemekkel fogadá az ifju alacsony érzéseinek, 's maga viseletének jóra való fordítását, 's ekkor báttya, igy szóll hozzá, Látod e' ösém, a' tüz, a' nemes büszkeség, melly nem enged alacsonyságot követni, szép a' harczban, midőn királyunk, 's hazánk javáért lépünk ellenség eleibe, nem a' korcsmába, szép 's tisztességes a' szerencsétleneken való segités alkalmával, szép az előre hideg vérrel, 's józan ésszel ki goldolt

elmerajzolatoknak végrehajtása alkalmával, de mindennek békét kell hagyni, kitkit meg becsülni a' társaságos életben. Légy tüzes hasznos ismeretek szerzésében, légy nyughatatlan házi dolgaidnak, gazdálkodásodnak folytatásában, igy add ki öcsém tüzedet, áldás fogja követni lépéseidet, igy leszel méltó tagja nemzetünknek 's derék tagja a' polgári társaságnak, igy leszel rangodra, 's törvényes szabadságodra érdemes. Ezen szavak után igy szólla tovább a' vándorló, — hogy vannak szüleid, egészségesek e'? igen is felele az ifju. Induljunk tehát haza felé. Fogatni parancsol az úrfi, 's szekerezés közben egy két kifogást tévén a' báttya öccse lovainak szerfelett czifra szerszámai iránt csak hamar F-en termettek, azonban megparancsolá az ifjunak, hogy othon meg ne mondaná ki légyen ö; megigérvén ezt, leszállottak. — Örömmel jött ki a' házi asszonyság egyetlen egy kedves fia eleibe, kit a' vándor igy szóllíta meg: tisztelem asszonyságodat, én ezen vidék fia vagyok, 's katonai szolgálatomból haza sietek, történetből fiával öszve akadtam, 's vendég szeretettel fogadott, 's hít meg ebédre uri házokhoz, botsásson meg tehát, ha ne talán alkalmatlanságokra lennék. A' házi asszony hasonló tisztelettel felelvén bementek a' szobába, hol a' házi ur gondolatokba merültéből a' bé toppanók által fel ébresztetett.

A' vándor a' házi urat is, ki testvér báttya volt, hasonló móddal akarta megszóllítani mint ángyát, azonban csak hamar megismérvén öccsét, a' nemes atyafiui szeretet lángjától feltüzelve rohant ölelésére. — Hol jártál? hol veszed magad öcsém? mi már elveszettnek tartottunk, szólj! világositsd fel ezen különös történetet, az Istenért hitvány öltözetedből gyanitom, nagy szerencsétlenségben kellett lenned. Nem bátya, ez csak állruha, én ezeredes kapitány vagyok, 's lehányván hitvány ruháját alól katonai öltözete vala rajta, ezen 's ezen ütközetben, gondolom hallottad, én nagy sebet kaptam, és az ellenségtől elfogattatván, franczia országba vitettem. Lion városában történetből egy franczia Gróffal találkozék öszve, ki sebei miatt mint én is fejedelmét hazáját többé nem szolgálhatja, a' kinek én egykor életét az őtet körül vevő tüzes huszároktól megmentettem, ez hozzám hasonló nemes indulattal viseltetett, házához befogadott, 's közben járása által ki szabadúlék, 's minthogy sebeim miatt tovább nem szolgálhatok, ezeredes kapitányi ranggal, és fizetéssel nyugodalomra bocsájtattam; szántszándékkal nem tudósítottalak tehát bátya, meg akartalak benneteket lepni. De most hevenyében azt kérdem tőlled, azt a' fiút hogy neveltétek? 's miért kényeztettétek igy el? miért engedtétek illy zabolátlan életre való vetemedését? magam sem hittem volna, ha véletlen történet nem világositotta volna meg fiatoknak nevelletlenségét, 's a' ti szüléi gondatlanságtokat, 's ekkor a' történetet el mondja, melly a' szomszéd faluban esett. Pirulva hallák a' szülék ama disztelenséget, 's a' szégyentől fel ébredt becsület érzéstől elalélva kön-

nyek zápora hullott az ifjú szemeiből, 's így szólla az atlya: öcsém jól tudom, jól látom én a' fiam szerencsétlen helyheztetését, én őtet házamtól jó erkölcsökkel eresztém az oskolákba, hol az ifjuság némelly része között az általad is tapasztalt betyárkodás elhatalmazott, mindent elköveték, hogy őtet jó utra hozzam, de mind hiába — azonban feleség ne haragudj, itt ezen érzékeny meglepettetés, és történet szolgáljon engesztelő pillantatul is, csak ki mondom rád is öcsém előtt az igazat, hogy szerfeletti anyai szereteted által sokat rontottad fiunkat, megbocsátottál neki gyakran, midőn hidegséggel kellett volna iránta viseltetned, mentetted, midőn dorgálni kellett volna, sőt feleség! tudtom és akaratom ellen bővebben adtál pénzt fiad! kezébe, mint az ő éretlen idejéhez illett.

Elérzékenyedve felelt az annya, ki különben igen hiv feleség, és szorgalmatos háziasszony vala, megismérem, hogy hibáztam, ez az egy gyemekünk volt, nem csuda, ha botlottam, azonban bocsáss meg férjem, tenéked sok intésedet fel sem vettem, ezentúl vigyázni fogok. Minnyájan elérzékenyedve forrottak egy lélekké, 's az ifju szülei lábaihoz borúlva igérte javulását. Ugyis lett, a' még nem egészen aggott, és sebeit kivéve fris Obester igen jó móddal tudta öccsét rendbe venni, megkedveltette vele a' józan érzéseket gyarapító könyvek olvasását. Nem tagadta meg tőle módjával a' külső gyönyörüségekkel való élést is, néha vadásztak, vagy mulatságokba megjelentek, de mindent mérsékeltséggel tettek, 's ehez szokott az ifju is, különösen kimivelte elméjét a' hazai történetekben, törvényekben, annak könyülállásaiban, 's dicső Koronás fejedelmeink iránt tartozó mély figyelemre ébresztette, 's a' mezei gazdaságnak kellemetes, 's nagy hasznú ösméreteiben, jobbágyaik iránt viseltető atyai érzésekben is járatossá tevé, 's azok gyermekeinek nevelésére is reá fordítá figyelmét, segedelmét. Nemes vala azon tette, mellynél fogva a' szegények gyermekeinek az oskolai könyvetskéket megszerzette, a' helység tanítóját segedelmekkel gyámolította, szóval egy pár évek alatt az elvetemedett ifjuból egy derék, és tiszteletre méltó férfi formálódott, végre szüleinek, 's nagy báttyának megegygyezésével megházasodván, bóldog házassági életet élt. Több évig viselte a' megye hivatalait is, mellyben igazság szeretete, 's gyorsasága által különbözteté meg magát, 's a' hivatal fénye soha sem vakitá meg szemeit, ahoz szerfelett nem ragaszkodott, Hazafiui kötelességnek tartotta a' rendek kivánságával szolgálni hazájának, de midőn eljött ideje hivatalos pályája megszakadásának, lelkes nyugodtsággal hagyta el helyét, hogy más is részesülhessen a' becsületben, 's a' hazának, 's emberiségnek szolgállásából folyó mennyei érzésekben.

Hogy ha ezen derék polgárrá vált férfit ifjuságában a' nagy báttyával esett történet jó útra nem téritette volna, nem lett

volna különbb azoknál, kik éltek pályáját eltévesztvén, a' dicsősséget 's nagyságot, bárdolatlanságokban, szeleskedésekben, 's fenhéjázásokban keresték, a' köz jót pedig gyarapítani, az emberiség mennyei érzéseit ismérni, 's másokkal is éreztetni nem tudván, nyomdokokat nem tisztelet, de gyalázat követi, és a' józanok által az emberi nemzet szemetjeinek tartatnak. Bóldogok, kik illy tévelyedésekből az erény noha darabos, de mennyei megnyugató érzéseket, és valódi kellemeket éreztető útjára korán vissza térnek.

Példák.

A' meggondolatlan előítéletes, és a' józan felvilágosodott élés módjaira nézve.

Csak nincs szebb dolog, igy szólla T. úr nemzetségének törzsök fája előtt álva, mint az, ha az ember származását olly familiából veszi, melly derék férfiakkal diszlett, 's elhúnyt rokoninak neveit olvasván, 's tetteire emlékezvén, büszke érzések fejtették ki magokat kebelében; de elfelejtkezett magais diszes nemzetségének érdemeit gyarapítani, melly az ő boldog állásának feltartását eszközlötte volna. Az ő feje csak a' familiai fénnyel vala tele, mellynek szinte olly bübájos erőt láttatott tulajdonítani, mintha az ötet, 's gyermekeit képes lenne folyvást kedvező helyhezletésben tartani. A' gazdaság silányan, a' vendégeskedés, és látogatásokra való járás sürüen gyakoroltatván, a' számos gyermekek nem szorgalomhoz, de a' magok csekély állásokat nagynak néző büszke érzésekhez szoktattatván, nem vala csuda, hogy T. úr házi könyülállásai esztendőről esztendőre alább szállottak, csak a' kevélység, dologtalanság, és fényre vágyódás gyökeresedtek meg, sőt nevekedtek. — Már nem lehetett győzni a' ház szükségeit, ki üresedett az erszény, a' kamara, 's a' vendégek még is jöttek, és mentek, de illy szük környülállásokban is bőségről vala szó az asztalnál, holott majd minden már a' kölcsönözésből készült. Végre azok is, kik szívesen segítették T. úr szükségeit, soha se tapasztalván kölcsön adott segedelmöket megtérítve, megszüntek segíteni, 's T. úr hogy büszke, 's fényüző élete módjának adózzon, jószágait kezdé idegeníteni. — Nevelék ezen szerencsétlenséget T. úr hitvesének hibáji is, mert nem érzékeny anyai, 's szorgalom érzéseitől vala lelkesítve, hanem a' fényüzés, és erkölcstelen indulatok hatalmaskodtak kebelében.

Midőn a' házi szükségre kellett volna a' pénzt kéméllení, asszonyi drága ékességek vásároltattak bé, mellyek mi hamar vagy elromlottak, vagy uzsorások kezébe kerültek, azonban ha

egy nagy úri vendég tért bé T. úr házához, a' büszke asszonyság szászszorosan nézte kölcségeit megtéritve, sőt ezeken kivül még asszonyságának külső kellemei bájolóbbak valának titkon a' tiltott szerelem boldogtalanító utjain is járt. Természetes következése vala ezen élet módnak a' végső pusztulás. Nem sokára egymás után következtek az executiók, 's T. ur mindenéből kivetkeztetvén kegyelem kenyerére jutott akkor, midőn aggott korát a' nyugodalomba való élés, 's gyermekei boldogságában való öröm élesztették volna mennyei boldogságra. Nemesi házról nemesi házra járt kéregetni, hol sok helyeken méltó szemrehányásokat is szenvedett nyomorúságain kivül. — Hitvese egy attyafiához huzódott, ki némelly jószágait olcsó áron megvette, 's élte fogytáig azon summát is megemésztette, melly a' jószág illő árából hátra vala, 's a' melly, ha jó lelke lett volna, még szorgalom járúlván hozzá, férjének, 's gyermekeinek kiélhetésére nézve elegendő tőkepénzül szolgálhatott volna, — de férjét látni sem kivánta az inség idején. Gyermekei dologtalanságban, és előitéletekben lévén nevelve semmivé lettek, csupán eggyik kapott mint dicsekedő, hizelkedő egy gyengeségekkel tellyes urnál menedéket, kinél mint tányérnyaló, és árulkodó sok rosszat követett. Illy vége leve T. úr fennhéjázó életé módjának, — hóltok után nem tisztes, de alacsonyító emlékezet maradt utánnok, 's rosz gyermekei átkozták, kiktől boldogtalan életeket vették. Ha a' kevélység helyett józan, és emberséges gondolkodás módja uralkodott volna T. urnál, a' fényüzés helyett szorgalom, és takarékosság, a' henyélés helyett munkásság, az erkölcstelenség helyett tiszta erkölcsök, és érzékeny szülői gondoskodás 's a' t. házi állapotja diszes tekintetü, gyermekei derekak, szükség helyett bőség, a' világ gyalázatja helyett köz tisztelet jutalmazta vólna a' T. úr háza népét. Boldogok! kik illy romlásokat szülő gondolatoktól el nem ragadtatnak,

---

Istenem! melly nagy, melly megfoghatatlan a' Teremtő bölcsessége, igy szólla G. úr gyümölcsös kertjében járkálván, mellyet ő tulajdon szorgalma által hozott virágzó karra, mennyi esztendőkig kellett nékem iparkodnom, míg örökségben, de rendetlen állapotban reám maradt kis vagyonomat jövedelmező állapotra hozhattam, mennyire le nézett engem kezdetben szomszédom T. úr, kinek 3 annyi vagyon lévén, engem kinlódó kóldusnak kiáltott, 's ime én boldog — ő pedig szerencsétlen, 's midőn ő engem kezdetben igazságtalan, és illetlen módokon elnyomni törekedett, most én birom vagyonának nagy részét igaz, és törvényes móddal, mert annak illő árát megfizettem. Feleségem hív, 's boldogságom részese; gyermekeim Istennek hála jó erkölcsüek, életre valók, 's mindegyiknek tisztességes élés módot szerzettem. — Lássuk röviden melly móddal melly úton jutott G. úr illy boldog helyheztetéséhez.

G. úr egy díszes, és egykor nagyon virágzó, de immár majd nem egészen feledékenységbe ment nemesi familiának utolsó magva vala, jó attya, 's annya korán elhaltak, 's árvaságra jutott. — Neveltetése gondviselője által nem szorgalommal, nem czélirányosan tételett, 's ő maga is ifju korában több esztendőkig pajkos vala, és egy kevéssé nagyra látó, de közeledvén érettebb korához, egyszerre nagy változás történt erkölcseiben; — általlátván ő, hogy ha magaviseletét nem változtatja, és a' maga sorsának némelly kedvező fekvését nagyító üvegen fogja tekinteni, sem erkölcsiképpen, sem vagyonosságra nézve elő nem haladhat. — Ezeknél fogva a' tudományoknak tanulására, 's derék emberekkel való társalkodásra fordítá figyelmét, 's utolsó esztendeit oskolai pályájának megkülönböztetett szorgalommal folytatta, haza kerülvén csak hamar az ország gyűlése a' kiütött háború szerencsésebb folytathatására nézve a' nemességnek is fegyverre való kelését rendelvén, G. úr 22 esztendős korában szinte katonává leve, és a' nemes felkelő sereggel egy pár évekig mint Hadnagy szolgálván, magát jó maga vigelete, rendszeretete, okos bánása módja, és egy pár ütközetekben, mellyekben részesült, kimutatott bátor vitézsége és ügyessége által köz tiszteletet szerzett, — végre pedig a' nemes felkelő sereg haza oszlattatván, kis gazdaságát, melly az árendások kezében nagyon megrongálódott, által vette. Látván hogy gazdasága magánosan lévén, nem a' legjobban menne, sőt illy magános létele által majd fajtalan életre is vetemedhetne, elhatározá, hogy megházasodik: voltak ugyan baráti, kik őtet ezen jó szándékáról leverni akarták mondván: ne házasodj, minek kinlódnál, így boldogul ki élhetsz, amugy nyomorogni fogsz, a' sok gyermek meg lep, őket csak boldogtalanoknak fogod nevelni, mert mit hagyhatsz nékiek. Mellyre ő így felelt: Azzal hogy házasodjunk, 's gyermekeket neveljünk, bár ha nehézségekkel is, tartozunk a' természetnek, tartozunk a' polgári társaságnak. Gazdagokká tehetem e' egykor gyermekeimeimet, nem tudom, de én abban a' boldogságot nem keresem. Fő törekedésem abban fog állani, hogy őket jól neveljem, életre valóknak, magok csekély sorsát megismérőknek, hív polgároknak és munkásoknak. Ugy vélem, ha ezeket követik, egy darab kenyeret fognak tudni keresni:

Illy gondolkozása módja mellett tehát csak hamar megházasodott egy nemesi házból, mellynek javai mind férfi ágat illettek, 's így a' feleségével gazdagságot éppen nem várhatott, de e' helyett díszes tulajdonságai valának hitvesének, u. m. tiszta erkölcsü, buzgó de nem vak vallásosság, szorgalmatosság a' házi dolgokban, férjét pedig tisztelte, szerette, iránta hív, és jó maga alkalmaztatása által gyakortai terhes gondok miatt komorságát szelidíteni igen kellemetesen tudta. Hasonló jó férj vala G. úr is, 's ezek felett igen előre látó, és vigyázó, 's kezdetben hitvesét, kit szerfelett szeretett, egy kevéssé a' fény üzéstől,

mellyre egy kis hajlandóságot látott benne, okos előadásaival, sőt erős ragaszkodásával is józan gondolkozása módjához, az éretség utjára tudta hozni. Boldog házassági életeket számos gyermekekkel áldá a' mennyei felség, kik minnyájan épek, és egészségesek valának, 's jó szüleik által igen bölcsen neveltettek. G. úr észre vévén, hogy a' gyermekek nevelésénél többnyire minden szülék abban hibáznak, hogy gyermekeikkel az ő házi állapotjoknak valóságos fekvését meg nem ismértetik, 's így nevekedvén fel, azok, képzelni se tudják, miképpen történik a' világi élet, mennyi gondokkal, bajokkal jár, 's az említett ismeretlenség miatt állapotjokat sokkal kedvezőbbnek gondolván az ifjak, fenhéjázásokra vetemednek, sőt a' szülék dorgálásai, 's előadásai iránt is bizodalmatlansággal viseltetnek, ezen tapasztalásánál fogva G. úr, noha gyermekeit mindég zabolán tartotta, de egyszer'smind hozzájok való nyájas leereszkedése által nem csak forró szeretetöket nyerte meg, de iránta olly bizodalommal viseltettek, hogy előtte semmit el nem titkoltak, sőt szüléiknek mint legjobb barátjoknak, jóltévőjöknek mindent megmondottak.

Igen gyakran elő hozta G, úr hív feleségétől, 's gyermekeitől körül vétetve vagyonosságának állapotját, 's noha együtt véve szép summát érhetett birtoka, megmagyarázá gyermekeinek, hogy ha ugyan az négyfelé fog oszlani, melly csekély lesz egynek egynek része, 's így nem lehet más kinézésök, mint magokat a' kevéshez szoktatni előre, iparkodni, 's egymást egyetértéssel kölcsönösen segíteni. Bölcsen osztotta gyermekeinek sorsát is, három fiai közzül a' legkissebbiket Jánost gazdának, és ha a' sors ugy hozza magával, hivátalbeli embernek, legnagyobbik fiát Istvánt katonának, középső Pál nevü fiát pedig kereskedőnek nevelte. — Ersébet nevü leányából pedig, annyához hasonló jó tulajdonságokkal birván, egy derék asszony vált, urát, ki őtet feleségül vette, boldoggá tette, valamint magát és származott gyermekeit is. János attyának jobb kezévé vált, 's okos, és takarékos gazda, 's néhány esztendőkig a' vármegye hivatalait is serényen, és igazság szeretettel folytatta 's boldog házassági életben élt. István nem azon gondatlan fijakat követte, kiket a' katonai életnek diszes tekintete, és fénye ingerli a' katonáskodásra, 's annak terheivel megismérkedvén, 's megérezvén a' puskapor szagát, katonai életjeket gondatlanul oda hagyák, hanem jól megfontolván előre mit tészen, késő öregségéig folyvást katonáskodott, 's minthogy magát mind a' békesség, mind háboru idején jól és vitézül viselte, magos katonai rangokra tett szert, és köz tiszteletre. Pál, ki kereskedővé lett, kezdetben némelly ostoba kevélységgel tellyes rokoni által megvettetett; hogy ő illy előttök alacsonynak látszó élet módra adta magát, de Pál attya bölcs tanácsai, 's a' maga józan belátásai által élesztetvén, fel sem vette az ócsárlásokat, 's igen ügyes kereskedő vált belőle, 's min-

den dolgainak maga állván szorgalommal, és okossággal végire, igen tehetős emberré lett, örökségét pénzben vévén ki testvéreitől, ebben nagy segedelme vala néki az egész nemzetségére is, mert János testvérével, ki a' gazdaságot vitte, és sógorával, 's több attyafiaival is társaságban állott, és több honni termesztményekkel igen szerencsésen kereskedtek, testvére János, és sógora szinte igen életre valók lévén — ők nagy ügyességgel szerzették bé a' kereskedés tárgyait, Pál pedig a külföldel ismérősebb lévén levelezett is a' külföldiekkel, 's több ideje is lévén az eladásokat végre hajtani, ezeket követte el. Azonban minnyájan egymás hasznát jó lelki ismérettel munkálódták.

Illy igyekezet által G. úrnak életre való gyermekei nem csak az ő házi állapotjoknak bóldogságát, de az ország kereskedésbeli előmenetelét is gyarapitván, bennek nagy gyönyörüsége vala. Ő még élte előtt kiadta javait jó gyermekeinek, 's öreg napjait hol eggyik, hol másik gyermekénél gyönyörüséggel töltötte hitvesével együtt, kik őket határtalanul tisztelték. Végre végső órájok is békövetkezvén rangjokhoz, 's érdemekhez illő módon temettették el őket érzékenyen tisztelő szerető, 's boldog karban lévő gyermekei.

Hogy ha G. úr takarékosság, és okos gondolkodás módja helyet ostoba familiai gőggel, 's dologtalansággal lett volna eltelve, 's szégyenlette volna a' maga kezdetben gyenge állását elismérni, és tetteivel is igyekezett volna inkább fényleni, mint valódi erősbb állást eszközölni szorgalma által, 's gyermekeinek is nem nyitotta volna fel szemeiket, hogy állapotjokat jól felfoghassák, 's ahoz képpest intézhessék lépéseiket az élet sikámló pályáján, nem előmenetel, de romlás, és homály fogta volna őtet körül, 's gyermekeiből nem józanon gondolkodó, és világosan látó hanem tévelygők, vaksággal küszködők, és a' porban fetrengők váltak volna. Mi szebb tehát mint azon fekvést, mellyben vagyon helyheztetve az ember, 's állapotját nem szégyenleni, 's okosság, és munkásság által előmenetelt eszközölni. —

Az egészség' állapotjáról, 's annak feltartásáról egy—két szó.

A' testi egészséget különösebben három dolgokra való felvigyázás által lehet feltartani- 1ször A' testnek mozgás által való frissitése, és kipihentetése, 2szor Az ételekkel, 's italokkal való mérsékelt élés, 3szor A' megromlott egészségnek orvoslás által való helyre állítása által.

A' mi az elsőt illeti: a' tapasztalás bizonyitván, hogy azon emberek sokkal tovább élnek, és egészségesebbek, kik inkább mozgó, mint egy helyben ülő életet folytatnak, minden, ki egészségét szereti, naponkint testi erejét dolgozás, vagy gyalogolás,

lovaglás 's a' t. által gyakorolja, és a' külső levegő viszontagságaitól kivált a' gyermekeket igen óvni nem kell, hadd szokjanak mindenhez, 's azok is, kik elpuhúlva nincsenek hidegtől ne óvják magokat. Legegészségesebb a' testnek, ha valami kézi munkát gyakorol az ember. A' kézi munkások, és mester emberek ugyis ezzel foglalatoskodnak, — ezekről tehát erre nézve itt nincs szó. — A' tehetőssebbek is tehát, kik dolog nélkül élhetnek, igen bölcsen teszik, ha testi munkát gyakorolnak, mellyre a' mezei gazdaság és kertek mivelése elég tágas mezőt nyitnak. Valamint a' mozgást, úgy a' nyugodalmat is a' test megkivánja, azért álmatlansággal epeszteni az egészséget veszedelmes, — 6 — 7 órai nyugodalom elég a' testnek, azonban hébe korba nem árt az álmatlankodást megpróbálni, mert az által is erősödik a' természet; — 's ha az embert valami kedvetlen környülállasok (mellyek a' világi életben megtörténhetnek gyakran) álmatlankodásra kinszeritik, az olly embernek, ki próbálta néha, meg nem árt olly hirtelen, mint annak, ki mindenkor a' legnagyobb pontossággal figyelmez az álomra, és nyugodalomra nézve is.

A' mi a' 2-dikat t. i. az ételekkel italokkal való mérsékelt élést illeti? ételében. italában mértékletes legyen kiki, melly történik úgy, ha az ember még akkor szűnik meg enni, midőn még valamivel többet is megehetne. Ha torkig eszik az ember, teste alkalmatlanná válik a' dologra, elméje a' gondolkozásra, sőt betegség is származik abból gyakran. A' ki pedig az erős italokkal rendetlenül él, nem csak becsületét, és vagyonát fogyasztja, hanem életét is rövidíti, mert az erős italok az érző inakat elgyengítik, és korán való halált, sokszor a' tüzeszités által hirtelen való guta ütést okoznak.

A' mi a' 3-ikat illeti, t. i. a' megromlott egészségnek orvoslás által való hellyre állítását, errenézve a' következendőket kell megjegyezni: hogy t. i. a' betegséget sokkal könnyebb kezdetben meg gyógyítani, mint midőn elhatalmazott. Azért az orvoshoz jobb kezdetben mint késő folyamodni, sőt vagynak igen sok ollyan betegségek, mellyeket kezdetben bizonyosan, később lehetetlen meg gyógyítani, 's halált okoznak.

Mihelyest az ember egészségének változását érzi, kivált ha belső részeiben vagyon a' nyavalya eredete 's ingere, az ételekkel italokkal mértékletesebben élljen, 's erősítő italokat kivált gyúladós tüzes állapotban, betegségben, ne igyon, mert az a' veszedelmet neveli, és könnyen halált okozhat, és minden nyavalyában könnyen emésztő eledeleket kell enni. Ezeknél fogva a' husos és szerfelett' siros ételek veszedelmesek a' betegeknek. Szükséges még aztis megjegyezni, hogy a' beteg állapotban a' bátorság igen használ. Ez alatt nem értetik, hogy a' beteg magát semmitől se óvja, 's mindennek ki tegye magát, hanem lelki képpen el ne csüggedjen, 's bizzon életéhez és az Isteni gondviselésben. Még a' pestis idején is a' bátor el nem csüggedő em-

berek inkább életben maradnak. Vagynak ellenben olly félénk emberek is, kik a' legegészségesebb korokban is mindég orvosolják magokat 's erőszakosan gyengítik ez által testi alkotmányokat, 's minden legkissebb időváltozásoktól rettegnek, jóizüen is alig, inkább félve esznek, 's mind ezek által halálokat siettetik.

Nyárban a' hideg vizben való fördés, télben a' hébe korba való lábáztatás igen használ. Az elgyengült testet vagy tagokat p. o. lábakat igen hasznos hideg vizzel vagy hóval megmosni és hirtelen gyapjú szövettel p. o. flanéllal vagy tiszta ruhával szárazra törülni, sőt meg is dörgölni jól, (frutirozni.) A' táncz, futás, vagy gyalogolás által okozott felhevülés esetében hideg vizet innya veszedelmes, gyakran halált okoz. Ha valaki ezen gondatlanságot követi el, azzal orvosolhattja történhető veszedelmét, hogy az ivás után megint azonnal sebes mozgást gyakorol vagy további tánczolás, futás, sebes gyalogolás által 's a' t.

Megelégedést 's világi böltsességet gyarapító utasítások, 's elmélkedések.

1.) Ha a' világ ma újra egyenlően felosztatnék is az emberek között, már holnap változások történnének, 's az egyenlőség megbomlana, és nincs nagyobb esztelenség mint azt hinni, hogy az egyenlőség kivihető. De mégis uralkodik egy neme az egyenlőségnek nagy mértékben az emberek között, nem a' külső vagyonosságra 's megkülönböztetésekre nézve, hanem az embereknek belső érzéseiben. Ugyan is minden szerencsés helyheztetéseiben is az embereknek fogyatkozásai, bajai történnek. — Mivel a' megszokott 's folyvást tartó jó, ingerét kellemeit elveszíti, nem érzi azt a' bővségben úszó úgy mint az ötet távolról szemlelő szükölködő gondolja 's gyakran a' fénylő, 's jókarban lévők kis bajai kinosabb szenvedésöket okoznak, mint a' bajokhoz szokott embernek a' terhesebb kedvetlen környülállások. Az országokat biró koronás fejedelmeket sokkal több terhes gondok, félelmek háborgatják, mint a' közönséges embert; 's gyakran a' dús gazdagnak azon bővség, mellyel bir, unatkozást okoz mind a' mellett is, hogy külső szine lételének igen bájoló, 's nagyobb megelégedetlenséget, mint a' napszámosnak a' szükség. Illy különös karban lévén az ember külső állapotjára és belső érzéseire nézve helyheztetve, nincs más mód a' boldogság 's meg elégedés elérésére nézve, mint az, ha kiki azon állapottal, mellyet neki a' sors mért, megelégszik, a' maga és hozzá tartozandói feltartásáról azonban környülállásaihoz képpest józan munkásság, takarékosság, és igyekezet által gondoskodik. Illy gondolkozás, illy élés mód által nem csak a' tisztességes kiélhetés, nyugodalom és megelégedés tétetik biztosságba, de az elet darabos pályáján gyakran a' szerencsés megkeresi a' bölcs vándorlót,

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

mellynek mosolygását használván, állapotján előmeneteles változást is eszközölhet. — Boldogtalanok, kik azért nyughatatlanok, azért megelégedetlenek, hogy miért nem mért a' sors számokra több kedvezéseket, mert ez nem vezérel azon útra, hol azt a' mit keresnek, megtalálni lehetne.

2.) Bár mennyire haladjunk is elő a' tökéletesedésben, soha oda nem juthatunk, hogy minden ember jó és becsületes légyen, ez int arra, hogy czélban vett jó cselekedeteinket ne tegyük tartalék nélkül közönségessé, mert a' rosszak gátat tehetnek 's megakadályoztathatják, semmivé tehetik lépéseinket, 's igy minden vigyázó légyen. Mindazonáltal bizodalmatlanságot mutatni kivált durván az isméretlenekhez igen megsértő. Törekedni kell tehát az embernek nem csak körülötte lévőit ismérni, de olly éles látáshoz is jutni, hogy az idegen embert is beszédéből, cselekedetéből, magaviseletéből hirtelen meg ismérhesse, 's a' szerint alkalmaztassa magát. Egyébiránt a' tisztelettel és becsület érzéssel egybecsatolt egyenesség ollyan kúlcs, melly által minden embernek szívéhez lehet jutni, 's végre ellenségei is tisztelni kezdik az embert.

3.) Gyakran a' mostoha környülállások olly karba helyheztetik az embert, hogy fogadott szavának, 's kötésének is eleget nem tehet. Ha kisül hogy a' fogadó 's lekötelezett fél nem álomra épitette igéretét, de valódi dologra és semmit el nem mulasztott annak tellyesítésére, 's a' fatum tett gátot, megérdemli, hogy a' másik fél iránta figyelemmel, nemes lelküséggel, és némelly engedésekkel viseltessen. De ha ezeket elmulatta a' tartozó, méltó hogy rajta a' szoros igazság szavai hidegséggel végrehajtassanak, 's ha még azis kisül, hogy előre tudta ismérte tehetetlenségét 's igy mást alnokúl csalt meg, büntetést 's megvettetést érdemel.

4.) Nem lehet semmin úgy csudálkozni mint azon, hogy kevély és irígy emberek találtatnak, mert mindennek a' maga javára törekedni fő czélja, 's ezek magok távoznak czéljoktól akkor, midőn ahoz közelíteni törekednek, vagy azt már elérve gondolják. Ugyan is a' legszerencsésebbet, gazdagabbat is a' sors ezerféle csapásai alászállíhatják. Mennyivel kinosabb illy esetben a' kevélynek a' csapás terhe? — sőt azon segedelmek is, mellyekkel a' jó szivüek és irgalmasok megsegitik, kinosak néki, és szégyent ébresztenek dagályos kebelében. A' szegény kevélynél szánakozásra méltóbb nincs, mert olly rab, ki a' maga kínait, mellyeket gyakran dologtalansága által okozott, szükségeitől eredének sem meri mondani, 's azt titkolván fajdalmait neveli, mert a' fájdalmas érzés kiöntése enyhiti szenvedésünket. —

Az Irígy minden kedvező tárgy iránt, mellyet más bir, hosszankodásra gyúlad, 's epés gondolatokra émelyedik kebele. Avagy nincsenek e'? nem történnek e' elég bajaink a' világi életben? 's van e' esztelenebb annál, ki azon érzését, mellynek bá-

joló örömet kellene ébreszteni felebarátunk szerencséjének látásából: keserüvé, boszszúságot forralóvá változtattja.

5.) Azon ember, ki az idegent ki neveti, ki gúnyolja, azért, hogy nemzeti nyelvünkön hibásan beszél, hazájának ellensége, az emberséget pedig öszvegázolja. Ugyan is ha valaki szülötte nyelvén kivül mást is meg tanúl, iparkodásának tiszteletes vóltán kivül aztis bizonyittja, hogy azon nemzetet, azon nyelvet, mellyet megtanúlt, tiszteli és becsüli. Azokat pedig gunyolni, kik benünket tisztelnek, alacsonyság, erkölcstelenség, 's gyakran rossz akarónká változtatják azt, ki bennünket örömest szeretne; — de embertelenség is és kis lelküség, mert a' gyengét nem ki nevetni; de elősegíteni rendelik a' jó erkölcsök és az emberiség törvényei. Én tisztelem azon embert, ki ha bár hibásan is nemzeti nyelvünkön szóll, 's a' mit véle teszek az, hogy hibás kimondását tisztelettel megigazítom, 's úgy vélem ezekben minden józan minden derék velem tart.

6.) Egy egy nagyobb 's féltöbb kincse nem lehet a' nemzeteknek a' nyelvnél. — Ugyanis a' világi történetek bizonyítják, hogy azon nemzet, mellynek nyelve gondatlansága miatt elkorcsosodott 's elenyészett, azt többé életre hozni nem vala képes. — Törvényeket, mellyek elmultak, ismét felébreszteni, 's újjakat, mellyek boldogabbakká tehetnek, teremteni lehet: de az elhalt nyelvet felélesztení nem, — 's igy a' nemzeti nyelvet gyarapítani — becsülni — a' legnagyobb hazafiui érdem, mert olly kincs védélmeztetik általa, melly ha elvész — megtalálni soha sem lehet.

—o—o—

Foglalatja az Okos Gazdának és a' Toldalék Olvasó Könyvnek.

Lap.

1. — Bévezetés. (Felosztása a' gazdasági tudománynak.)
1. — 1-ső Szakasz. A' Földismeret Tudományról (Agronomia.)
1. — Fejezet. A' földnek különbféle nemeiről 's a' t.
8. — II-dik Szakasz. A' Földmivelésről (agricultura.)
8. — 1-ső Fejez. A' vad földnek megtelekesitéséről (beurbarung)
12. — 2-dik Fejezet A' megtelekesített és szántás, ásás 's a' t. által mivelhető földnek munkálásárol 's a' t.
15. — 3-dik Fejezet. A' nevezetesebb földmivelői szerszámokról.
20. — 4-dik Fejezet. Közönséges észrevételek a' trágyázásról és a' trágyának különbféle nemeiről, (itt adatik elő a' különbféle eredeti földnemeknek keverés által való javitása is, egy két szó a' mészről és hamuról mint föld javitó szerekről.)
24. — III-dik Szakasz. A' plánták termesztéséről.
24. — 1-ső Fejezet. Közönséges észrevételek a' pláták termesztéséről. (Észrevételek a' magra nézve az idegen plántáknak uj vidékhez való szoktatásáról, a' gazdaságos plánták különbféleségeiről.
26. — 2-dik Fejezet. A' fü levelü élet plánták termesztéséről. A' buzáról, tenkelyről, rozsról, árpáról, zabról, ezeknek hasznairól, vetése módjáról, betakaritásokról 's a' t.
32. — 3-dik Fejezet. A' szélesebb levelü élet plántákról. A' kölesről, tatárkáról, kukuriczáról, a' fü és széles levelü élet plánták, sovány, középszerü és gazdag terméséről.
34. — 4-dik Fejezet. A' hüvelykes élet plántákról, a' paszulyról, borsóról, lencséről, babról.
35. — 5-dik Fejezet. A' nevezetesebb takarmány plántákról, mellyek emberek, és állatok táplálására fordittatnak. A' krompélyról, sárga répáról, czékláról, káposzta répáról, tehén répáról, kerék répáról, 's ezen plánták magvainak szaporitásáról.
39. — 6-dik Fejezet. Azon takarmány plántákról, mellyek csupán a' házi állatok táplálása végett termesztetnek. A' bükkönyről, lóheréről, kék virágu luczernaról, sárga virágu luczernáról, muharról, baltaczimről, vad zabról, perjéről, csalánról. A' legelői füvek miveléséről. A' természetes rétekről, széna csinálásról 's a' t.

Lap.
46. — 7-dik Fejezet. A' nevezetesebb kereskedésbeli plántak miveléséről. A' lenről, a' kenderről, dohányról, repczéről, jóféle sáfrányról.
48. — 8-dik Fejezet. A' kertek miveléséről. A' veteményes kertről. A' gyümölcsös kertekről, a' gyümölcsfák nemesitésének nevezetesebb módjairól, az oltványosokról, szemezésről, párositasról, hasitásba való óltásról, az óltványoknak neveléséről, kiültetéséről, az örökös helyeikre kiültetett fáknak miveléséről 's természeti tulajdonságairól, nyavalyáiról, a' gyümölcsfák ellenségeiről, dérfogókról.
59. — 9-dik Fejezet. A' szőllőmivelésről.
61. — 10-dik Fejezet. Az erdők miveléséről.
63. — IV-dik Szakasz. A' földmivelésbeli rendszerekről.
63. — 1-sö Fejezet. Közönséges észrevételek a' földmivelésbeli rendszerekről, az ugar tartásnak szükséges, vagy szükségtelen voltáról 's a' t. és más alkalmatosabb földmivelésbeli rendszerek béhozatala módjáról, a' széllyel szórt földeknek egybetagositásáról (commassatio) 's a' t.
69. — 2-dik Fejez. A' földmivelésbeli rendszerekről különösebben.
74. — V-dik Szakasz. A' barmok, és gazdaságos bogarak tenyésztéséről.
74. — 1-sö Fejezet. Közönséges észrevételek a' házi állatok nemeről, fajtájáról, és az abból természetesen következő nemesitési okfőkről, a' természet játékáról, és az elallyasodás okairól.
77. — 2-dik Fejezet. A' lovak tenyésztéséről. Egyszerü, de igen fontos észrevétel a' lovak nagyra növesztésére nézve 's a' t.
79. — 3-dik Fejezet. A' szarvas marhák tenyésztéséről, a' juhok tenyésztéséről, szamárról és kecske tartásról.
83. — 4-dik Fejezet. A' lovak, szarvas marhák, juhok 's a' t. nyaralásáról, teleléséről, és az istállókról, aklokról, sózásról.
86. — 5-dik Fejezet. A' sertések és baromfiak tartásáról.
88. — 6-dik Fejezet. A' méhek és selyembogarak tenyésztéséről némelly észrevételek.
89. — VI-dik Szakasz. A' jövedelmekkel való gazdálkodásról.
89. — 1-sö Fejezet. A' megkiméllésről. A' házi költségek és termesztmények megkiméllésérol 's a' t.
92. — 2-dik Fejezet. A' gondviselésről és életrevalóságról Észrevételek a' gondviselésről. A' számadásokról 's a' t.

A' Toldalék Szakaszok Foglalatjai.

3. — 1. §. Közönséges észrevételek a' házi állatoknak egészséges és beteges állapotjáról, (a' nyavalyák felosztásairól.)

Lap.
5. — A' lovak nevezetesebb nyavalyáiról és orvoslása módjairól. 5. §. A' tüdő gyuladásról. 6. §. A' máj és lép gyuladásról. 7. §. A' lépfenéről. 8. §. Az agyvelő gyuladásról. 9. §. A' lónak butaságáról. 10. §. A' vizi tályogról. 11. §. A' jóféle gugás betegségről, vagy kehtisztulásról, a' rosz fajta gugás betegségről, a' takonyról, és a' bőrt kirágó fene féregről. 13. §. A' szarvas betegségről 14. §. A' nyak gyuladásról. 15. §. A' kolikáról, vagy egerezésről, 18. §. A' száraz kehről. 19. §. A' Rühről. 20. §. A' szemnek nyavalyáiról. 21. §. A' büdös boka varról. 22. §. A' körömnek nyavalyáiról. 23. §. A' rokkanásról. 24. §. A' pókos lábokról, kaptáról. 25. §. A' tüzes és hideg husos 's vízi daganatokról. A' nyereg törtésről. 26. §. A' gilisztákról és pondrókról.
22. — A' szarvas marhák nyavalyáiról. 27. §. A' nyelv fenéről, vagy halhójagról. 28. §. A' gyomor száradásról. (marha dög.) 29. §. A' köröm és szájfájásról. 30. §. A' felpuffadásról. 31. §. A' véres hugyozásról.
29. — A' juhok nyavalyáiról és orvoslások módjairól, (a' különbféle betegségekben használni szokott orvos szerek előterjesztése. 32. §. A' juhok egészségének megismértető jeleiről, természetekről, az orvosi szerekhez való csudálatos vonszódásokról. 33. §. A' rothasztó betegségről. 34. §. A' métely betegségről. 35. §. A' szőrféregről. 36. §. A' himlőről. 37. §. A' rűhről. 38. §. A' keringősségről. 39. §. A' tüdő gyuladásról. 40. §. A' lépfenéről. 41. §. A' körömfájásról. 42. §. A' bárányoknak fosásáról. 43. §. A' bárányoknak megmerősödésekről. 44. §. A' gilisztásságról. 45. §. A' felpuffadásról, kolikáról. 46. §. A' fark fenéről. 47. §. Figyelmeztetés.
42. — A' sertések nyavalyáiról 's a' t. 48. §. A' torok gyikról. 49. §. A' házi állatokon tétetni szokott érvágásoknak módjáról.
43. — Némelly nevezetesebb orvos szereknek erejéről, 's tulajdonságairól.
51. — Eredeti Történetek, okos mondások, és állítások.
51. — Kovács Jó'sef története.
88. — Egy betyárkodó, később jo útra tért urfinak története.
92. — Példák a' meggondolatlan előítéletes, és a' józan felvilágosodott élés módjaira nézve.
97. — Az egészség állapotjáról, 's annak feltartásáról egy—két szó.
98. — Bölcs mondások 1, 2, 3, 4, 5, és 6-dik számok alatt.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
1742-1914 leltározva

736541

756541